

**Agrární strany
ve vládních
a samosprávných
strukturách
mezi světovými válkami**

Editorka: Blanka Rašticová

**STUDIE
SLOVÁCKÉHO MUZEA
UHERSKÉ HRADIŠTĚ
13/2008**

Obsah

PROFILUJÍCÍ STUDIE

Josef Harna: Republikánská strana ve vládách a v parlamentu první Československé republiky. Konflikt partikulárních a obecných zájmů.	7
Jan Rychlík: Zemědělské strany a hnutí ve vládách střední a východní Evropy 1918–1939 (Stručný nástin situace)	25

STUDIE

Eduard Kubů–Jiří Šouša: Sen o slovanské agrární spolupráci (Antonín Švehla – ideový a organizační tvůrce Mezinárodního agrárního bureau)	35
Pavol Martuliak: Agrárne hnutie a agrárna strana na Slovensku, jej postavenie vo svetle parlamentných volieb za 1. ČSR.	43
Jaroslav Čmejrek: Švédská agrární strana při upevnění demokracie a sociálního státu.	55
Luboš Švec: Svaz lotyšských zemědělců a jeho role v lotyšské meziválečné politice.	63
Marijana Stamova: Bulharský zemědělský lidový svaz (BZLS) a monarchistická diktatura v Bulharsku 1934–1939.	71
Teodorička Gotovska-Henze: G. M. Dimitrov – osobnost představující „alternativu“ v BZLS. Část II.: Činnost G. M. Dimitrova od počátku druhé světové války	77
Stefan Stefanov: Bulharské zemědělství při vstupu země do Evropské unie a úloha bulharských profesních zemědělských organizací při jeho rozvoji.	83
Vlastislav Lacina: Změny priorit v programových dokumentech české agrární strany	87
Miloš Trapl: Zemědělská politika Československé strany lidové.	93
Jaroslav Rokoský: Jižní Čechy – bašta agrární strany v první Československé republice.	97
Lubomír Slezák: Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví	107
Elena Šubertová: Zhodnotenie zmien podnikateľských štruktúr v agrárnom sektore na Slovensku.	117
Pavel Šrámek: Agrární strana ve vládě 1935–1938 a její podíl na zvyšování obranyschopnosti státu	121
Antonie Doležalová: O ukradených myšlenkách aneb Ideologie agrarismu vs. ekonomicko-politická realita	127
Matej Hanula: Agrárna strana a regionálne voľby na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia	137
Jiří Dvořák: Oč usilovala agrární strana a její představitelé ve struktuře národohospodářských sborů v meziválečném Československu (po vzoru Národohospodářského sboru jihočeského – Praha) v letech 1925–1938.	147
Jana Burešová: Československý odbor pro zájmy venkovských žen při agrární straně a směry jeho působení na společnost v období první Československé republiky.	157
Pavel Dufek: Zaměstnanci Státního pozemkového úřadu v „minovém poli“ zahraniční politiky a pastích politiky domácí – případová studie	161
Karol Janas: Pôsobenie agrárnej strany na regionálnej úrovni (Na príklade okresov Púchov a Považská Bystrica)	169
Miloš Charbuský: Agrární strana v parlamentních volbách v Pardubickém volebním kraji v roce 1935.	173
Pavel Novák: Československé zemědělské muzeum a Republikánská strana rolnického lidu	181
Jiří Lapáček: Agrární strana v přerovském soudním okrese mezi světovými válkami.	189
Jiřina Junčová: Josef Hucl, agrární politik a národohospodář	199
Gustav Novotný: Jan Rozkošný (1855–1947), „prezident, intelektuál“, rolník	205
Daniela Wolfová: Pavel Blaho – agrárník a šířitel osvěty	221

Contents

PROFILING STUDIES

Josef Harna: The Republican Party in the Governments and Parliaments of the First Czechoslovak Republic	7
Jan Rychlík: Agrarian Parties in the Governments of the Countries of Central and Eastern Europe 1918–1939.	25

STUDIES

Eduard Kubů–Jiří Šouša: The Dream of Slavic Agrarian Cooperation (Antonín Švehla – the ideological and organizational founder of the International Agrarian Bureau)	35
Pavol Martuliak: Agrarian Movement and Agrarian Party in Slovakia, its Position in the Light of Parliamentary Elections during First Czecho-Slovak Republic	43
Jaroslav Čmejrek: Swedish Agrarian Party and its Role in Consolidation of Democracy and Welfare State	55
Luboš Švec: Latvian Farmers' Union (Latviešu Zemnieku savienība) and its Role in Latvian Interwar Politics	63
Marijana Stamova: BANU and the Monarchic Dictatorship in Bulgaria (1934–1939)	71
Teodorička Gotovska-Henze: Dr. G. M. Dimitrov, the Alternative Image of the Bulgarian Agricultural People's Union (after the Beginning of WWII)	77
Stefan Stefanov: Bulgarian Agriculture in the Period of Bulgarian Access to EU and the Role of Bulgarian Professional Agricultural Organisations	83
Vlastislav Lacina: Changes in Priorities in Programmatic Documents of Czech Agrarian Party	87
Miloš Trapl: Agricultural Policies of the Czechoslovak People's Party	93
Jaroslav Rokoský: South Bohemia – the Stronghold of the Agrarian Party in the First Czechoslovak Republic	97
Lubomír Slezák: Viktor Stoupal and Moravian Sugar Industry.	107
Elena Šúbertová: Evaluation of Changes in the Enterprise Structure of Agricultural Sector in Slovakia.	117
Pavel Šrámek: The Agrarian Party in the Government 1935-1938 and its Share in Increasing the State's Defense Capacity	121
Antonie Doležalová: Of Stolen Ideas, or the Ideology of Agrarianism vs. the Eco-Political Reality	127
Matej Hanula: The Agrarian Party and Regional Elections in Slovakia in the 1920's.	137
Jiří Dvořák: What Strived the Agrarian Party and its Representatives for in the Structure of the National Economy Corps in the Interwar Czechoslovakia (Based on the Example of National Economy Corps of South Bohemia – Prague) in the Years 1925–1938	147
Jana Burešová: The Czechoslovak Section for Interests of Rural Women within the Agrarian Party, and the Directions of its Social Influence during the Period of the First Czechoslovak Republic	157
Pavel Dufek: Employees of the State Land Office in the “Minefield” of Foreign Politics and Traps of Domestic Politics – a Case Study	161
Karol Janas: Agrarian Party Activity on Regional Level (as per Examples of Púchov and Považská Bystrica Districts)	169
Miloš Charbuský: Agrarian Party in Parliamentary elections in Pardubice region in 1935	173
Pavel Novák: Czechoslovak Agricultural Museum and the Republican Party of Agricultural and Small Peasant Folk.	181
Jiří Lapáček: The Agrarian Party in the Přerov Judicial District Between the World Wars.	189
Jiřina Junčová: Josef Hucl, Agrarian Politician and Political Economist	199
Gustav Novotný: Jan Rozkošný (1855–1947) – “President, Intellectual”, Peasant. Introductory Notes	205
Daniela Wolfová: Pavel Blaho – Agrarian and Enlightenment Propagator	221

PROFILUJÍCÍ STUDIE

Republikánská strana ve vládách a v parlamentu první Československé republiky. Konflikt partikulárních a obecných zájmů

JOSEF HARNA

Od 90. let 20. století, jakmile se změna politické situace v Československu promítla i do oblasti historického výzkumu, lze v české historiografii kromě jiného sledovat výrazný vzestup zájmu o otázky struktury a proměn politického stranictví a role stran v politickém systému první Československé republiky. Největší pozornost se přitom zaměřila, alespoň v kvantitativním měřítku, na témata týkající se přímo nebo jen zprostředkovaně historické úlohy republikánské (agrární) strany.¹ Tento svého druhu badatelský „boom“ lze sice do jisté míry vysvětlit i tím, že historici mohli v určitém směru vycházet z pozitivních výsledků starších výzkumů,² ale v zásadě byl v této fázi zvýšený zájem vyvolán úsilím o komplexní analýzu politického systému meziválečného Československa, které bylo a je chápáno jako jistý typ státu s fungující demokracií, a byla to právě agrární strana, která měla v tomto státě beze sporu dominantní postavení. Zvážíme-li však situaci, v níž se česká historiografie v 90. letech 20. století nacházela, není divu, že první vážnější publikační výsledky z dotčené oblasti vyšly z pera historiků působících v zahraničí. Kromě jiného jsme se kupodivu hned dočkali vůbec první syntézy dějin agrárního politického hnutí, a sice z pera posledního předsedy agrární strany v emigraci Vladimíra Dostála. Autor sám měl na co navazovat; již předtím, koncem 80. let, totiž vydal v USA obsáhlou biografii dlouholetého vůdce agrární strany Antonína Švehly.³ Nově, na základě podrobného studia literatury a archivních materiálů, zpracoval životopis Švehlův americký bohemista Daniel E. Miller.⁴ Následně se však již k agrární tematice hlásili i domácí čeští historici.

Pozoruhodný badatelský přínos k dějinám agrární strany představuje sborník referátů z konference v Sedmihorkách, uspořádané v roce 1999 z iniciativy Severoamerického výboru na podporu památky českého a slovenského agrárního hnutí v USA v organizační součinnosti s Univerzitou Karlovou a Muzeem Českého ráje v Turnově.⁵ Řadu nových postřehů k vývoji politického agrarismu obsahují pak sborníky statí vzešlé z již pravidelných diskusí k agrární tematice pořádaných zatím v dvouletých intervalech na půdě Slovákého muzea v Uherském Hradišti.⁶ Souběžně postupovalo i studium agrárního hnutí na Slovensku, v němž převažuje zájem o nejvýznamnější osobnosti slovenského agrarismu Vavro Šrobára a Milana Hodžu.⁷ Tolik jen jako východisko k další úvaze. Podrobnější přehled dosavadní literatury k dějinám českého a slovenského agrárního hnutí ostatně ani není nutné uvádět. Je dostupný v rozsáhlé encyklopedické příručce o politických stranách v českých zemích a v Československu vydané pod redakcí renomovaných historiků politického stranictví Jiřího Malíře a Pavla Marka. Obě tam zařazené studie, týkající se agrární strany, shrnují dosavadní výsledky bádání, ale zároveň uzavírají i určitou fázi hodnocení charakteru a role této strany.⁸ Zatím posledním příspěvkem ke studiu uvedené problematiky je edice agrárních politických programů vydaná v roce 2007 Historickým ústavem AV ČR.⁹

Navzdory dosaženým výsledkům však zůstává v historii agrární strany stále ještě řada momentů, které nejsou dostatečně prozkoumány. Přitom jde často o jevy, které bezprostředně souvisejí s funkčností a s hodnocením charakteru politického systému první republiky, bez jejichž podrobnější analýzy nemohou dosti dobře pokračovat třeba práce na přípravě kritické syntézy dějin první republiky.¹⁰ Větší pozornost by si z tohoto okruhu zasloužily např. otázky vztahů agrární strany k hospodářské a finanční sféře, systematický výklad jejich vazeb na přidružené a zájmové agrární organizace, zachycení vztahu této strany k jiným politickým subjektům nebo objasnění zdrojů jejího vysokého koaličního potenciálu. Chybí systematický

pohled na její postavení v samosprávě, na rozdíly vlivu strany v regionech, není dostatečně zhodnocena činnost širšího okruhu jejích vůdců a dalších osobností spjatých v nejrůznějších rovinách s agrárním hnutím atd. Snad nejlépe je zpracována otázka postavení republikánské strany ve vládách a v parlamentu první Československé republiky.¹¹ Nebyla však zatím ani zdaleka dosažena shoda v hodnocení její role v těchto strukturách, zejména schází zamýšlení nad zřetelným rozporem v chování této strany jako subjektu reprezentujícího partikulární zájmy určitého sektoru společnosti a jejím úsilím vystupovat jako rozhodující státotvorný činitel. To vnášelo do její politiky jistý rys „schizofrenie“ a zamýšlení nad tímto jevem může přispět k objektivnějšímu posouzení role této strany v politickém systému meziválečného Československa.¹² Pro rekapitulaci uvedme nejprve několik konkrétních údajů o zakotvení republikánské strany ve vládě a v parlamentě.

Hned v okamžicích převratu v říjnu roku 1918 zaujala agrární strana v legislativních i exekutivních orgánech právě vznikajícího československého státu pevné pozice. Poté, kdy došlo v letech 1920–1921 k rozštěpení československé sociálně-demokratické strany, se stala i z kvantitativního hlediska nejsilnějším politickým subjektem v celém spektru stran působících v republice. Kromě jiného napomohla tomuto trendu i skutečnost, že se již od převratu dařilo rozvíjet spolupráci původní České agrární strany se vznikajícím slovenským agrárním hnutím, což vedlo posléze, v roce 1922, k organizačnímu spojení obou národních agrárních proudů. Republikánská strana od počátku neskryvala svůj zájem o dosažení co největšího podílu na politické moci,¹³ což vyvolávalo ostrou kritiku nejen ze strany jejích konkurentů a protivníků, ale i z politicky nezávislých kruhů se ozývaly výtky proti ambicím, jež agrárníci ve vrcholné politické sféře projevovali. Obecně však tuto kritiku nelze přijmout. Agrární strana se v tomto ohledu chovala naprosto standardně, jen se jí dařilo lépe než ostatním stranám naplňovat to, co je základním posláním každé politické strany v demokratickém systému, a to je maximální možné naplnění vlastního programu prostřednictvím co nejširšího podílu na politické moci.¹⁴ Pokud by strana rezignovala na tuto roli, pak ztrácí smysl své existence, a to nebylo smyslem úsilí agrárních vůdců. Jinou otázkou je samozřejmě hodnocení obsahu agrárního politického programu a metod užívaných k prosazení programových tezí. To ale ponechejme v naší úvaze stranou, i když ani v tomto ohledu nelze agrárnímu hnutí adresovat zásadní kritiku.

Posoudíme-li situaci v českém politickém táboře, který hrál v okamžicích vzniku Československé republiky rozhodující roli, pak je nepochybné, že agrární strana byla nejlépe připraveným subjektem k převzetí politické odpovědnosti za tento stát.¹⁵ Nejenže disponovala masovou členskou základnou rozloženou vcelku rovnoměrně ve všech regionech s převážně českým obyvatelstvem, ale měla i pevně vybudovanou a hierarchicky členěnou stranickou organizaci, v jejímž čele stálo několik osobností schopných pružně reagovat na měnící se situaci.¹⁶ To vše jí umožnilo již v průběhu převratu zaujmout rozhodující mocenské pozice, jejichž váhu pak dokázala využívat i pro své vlastní cíle. Jedním z nejlépejších, ale vcelku i výstižných hodnocení mocenského postavení agrární strany v první republice bylo posléze konstatování, že tvořila jakousi páteř politického systému republiky. Toto tvrzení, jak ukazuje většina nových poznatků, není daleko od pravdy. Agrární strana byla od počátku republiky součástí všech vládních koalic a byla, navzdory vlastnímu stranickému sobectví, i jejich stmelujícím faktorem. Ve všech koaličních vládách ji zpravidla zastupovali čtyři ministři (vlády měly od 15 do 18 členů včetně premiéra), kteří stáli, alespoň podle představ agrárních vůdců, v čele mocensky a politicky nejdůležitějších resortů: ministerstev vnitra a národní obrany. Zcela samozřejmě uplatňovali nárok na řízení ministerstva zemědělství, občas spravovali ministerstvo školství, ministerstvo pošt a telegrafů a některé další významnější resorty (viz k tomu příl. č. 1). Pro počáteční nástup do dominantní politické role bylo důležité, že si strana prostřednictvím představitele slovenského agrarismu Vavro Šrobára, který byl pověřen vedením ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska, zajistila vliv na začleňování tohoto území do nového státu. A konečně, od roku 1922 stál nepřetržitě představitel agrární strany také v čele všech parlamentních vlád (Antonín Švehla, František Udržal, Jan Malypetr

a Milan Hodža). Strana se však nevzdávala vlivu na exekutivu ani v krátkých fázích existence úřednických kabinetů. Ty jednak vznikaly, i když je výlučně jmenoval prezident, vždy se souhlasem agrární strany, jednak předseda obou těchto vlád¹⁷ a zároveň i ministr vnitra Jan Černý byl znám svým loajálním postojem k Švehlovi. Vedle toho i v první úřednické vládě zastával post ministra zemědělství, nominálně sice jako odborník, významný agrární činitel Vladislav Brdlík a v druhé Černého úřednické vládě působil v této funkci slovenský agrární politik Juraj Slávik.¹⁸ Uvážíme-li, že Československo bylo relativně vyspělou průmyslovou zemí, pak již tato rekapitulace ukazuje, že ve srovnání s jinými evropskými státy bylo toto postavení republikánské strany přinejmenším jistou anomálií. V žádné jiné průmyslově rozvinuté zemi se agrární politické hnutí výrazněji neprosadilo, pokud se v nich vůbec agrární strana ustavila. Naskytá se otázka, co právě v Československu předurčovalo tuto stranu k tak významnému postavení. Některé skutečnosti jsme již zmínili.

K objektivním faktorům, které tvořily souhrn podmínek umožňujících, aby česká resp. „československá“ agrární strana zaujala uvedené pozice, patřila především skutečnost, že se v Československu stále ještě, navzdory rychle postupující industrializaci, ale i modernizaci zemědělské výroby, udržovalo silné sociální zázemí pro existenci masové stavovské rolnické strany. Zdejší struktura pozemkového vlastnictví (roztříštěnost pozemkové držby) vytvářela sice vnitřně diferencovanou, avšak v souhrnu velmi početnou vrstvu obyvatelstva vázaného na půdu.¹⁹ Důležité přitom bylo, že se zejména díky úsilí Antonína Švehly podařilo hned v prvních letech 20. století prosadit myšlenku výstavby strany jako politické organizace zastupující všechny vrstvy zemědělského (resp. venkovského) obyvatelstva.²⁰ To následně umožňovalo iniciátorům agrárního hnutí vytvořit politickou stranu, která se opírala nejen o početnou členskou základnu, ale i o neobyčejně strukturovanou a rozvětvenou síť politických a přidružených zájmových organizací.²¹ Bez významu nebylo ani účelné členění a personální obsazení ústředního výkonného výboru.²² Již sama struktura sekretariátu svědčí o smyslu vedení strany pro výstavbu a funkčnost moderní strany, která má ambice proniknout do vedení státu.²³ Účinná byla, z politických i organizačních hledisek, také péče o rozvětvený stranický tisk jako prostředek každodenního styku s členy i stoupenci strany. Strana tak byla obdivuhodně akceschopnou silou, která dokázala, byť někdy jen s dílčími výsledky, přece však jen krok za krokem prosazovat zájmy rolnictva²⁴ a strhnout na sebe i většinu zásluh o výrazný technický a technologický pokrok v zemědělství, k němuž zejména v českých poměrech od počátku století docházelo.

V neposlední řadě se na nástupu agrární strany do vrcholové sféry politického systému republiky podílelo i její vedení.²⁵ V tomto ohledu vynikal zejména Antonín Švehla, který zastával od roku 1909 funkci předsedy jejího výkonného výboru. Stačí jen rekapitulovat jeho postoje a politické kroky bezprostředně před převratem a v průběhu říjnových dnů roku 1918. Ještě v lednu téhož roku, v okamžiku jednání o tzv. tříkrálovou deklaraci, zastával v otázce radikálního vystoupení proti monarchii rezervované stanovisko (tehdy projevil iniciativu jiný z agrárních vůdců, František Staněk), od dubna se však již podílel na všech krocích české politické reprezentace směřujících k naplnění cílů českého národně emancipačního programu. Byl duší reorganizace Národního výboru v červenci roku 1918. Měl rozhodující zásluhu na jeho přeměně v hlavní organizační základnu české politiky pro případ převratu. V říjnu 1918 se aktivně účastnil jako jeden z místopředsedů tohoto orgánu na vyhlášení samostatnosti československého státu. O Švehlově prozíravosti svědčí i to, že se v této situaci staral nejen o posílení pozic vlastní strany, ale i o upevnění nové státní exekutivy. Chápal také důležitost přímého vlivu strany na hospodářskou sféru. V srpnu 1918 se proto zúčastnil založení Zemské hospodářské rady, která měla v krizové situaci při předpokládaném ukončení světové války koordinovat řešení ekonomických záležitostí (na Moravě se této iniciativy chopil již zmíněný František Staněk). Stejně tak měla pro agrární stranu mocenský význam i Švehlova účast na převzetí zemské administrativy z rukou viceprezidenta zemské správy Jana Kosiny a předsedy správní komise hraběte Schönborna.²⁶ Konkrétně se také Švehla, jako představitel právě se tvořící státní administrativy, postaral o převzetí

Obilního ústavu, klíčové to instituce pro zásobování obyvatelstva základními potravinami. Obsazením postu ministra vnitra v první československé vládě a pak i v dalších koaličních vládách si agrární strana zajistila přímý vliv na státní správu. Z hlediska stabilizace jejich pozic nebylo bezvýznamné ani to, že Švehla od ledna 1919, během pobytu Karla Kramáře na pařížských mírových jednáních, de facto řídil celou vládu a také po nástupu rudozelené koalice zůstával nejsilnější osobností obou Tusarových vlád.²⁷

Charakteristickým rysem politiky agrární strany v této době, ale i v pozdějších letech byl důraz na exekutivu. Československý parlament byl ve srovnání s exekutivou ve slabších pozicích, přesto však agrární strana nezanedbávala získávání pozic ani v této sféře vrcholové politické struktury. Tak např. Švehla prosadil pro stranu výhodný klíč k sestavení Národního výboru, který pak platil i pro obsazování Revolučního národního shromáždění.²⁸ Na základě tohoto klíče se v tomto sboru stal agrární klub se svými 55 poslanci nejsilnější parlamentní frakcí. Pozice zatím jen České agrární strany posiloval i fakt, že ve Slovenském klubu byla zastoupena nejméně desítka poslanců, kteří byli zakladateli agrárního hnutí na Slovensku, nebo s tímto politickým proudem sympatizovali a postupovali společně s českým agrárním táborem. Pevné pozice strany potvrzovaly i výsledky voleb. V obecních volbách v roce 1919 uspořádaných jen v českých zemích získala agrární strana více než 400 000 hlasů, tj. 15,3 % z celkového počtu hlasů odevzdaných pro české politické strany. Zůstala sice značně pozadu za československou sociální demokracií (32,5 %) a částečně i za stranou českých socialistů (17,3 %), kompenzovala však tento „handicap“ větší semknutostí členské základny a větší realitou vlastní politiky odpovídající lépe momentální politické situaci. Připomeňme v této souvislosti např. její představy o pozemkové reformě. V prvních parlamentních volbách v roce 1920 kandidovala nyní již jako republikánská strana na základě dohody se Slovenskou národní a rolnickou stranou pouze v českých zemích, po volbách však oba agrární proudy vytvořily v obou komorách parlamentu společné poslanecké kluby. Ve volbách do poslanecké sněmovny se pro obě kandidátky vyslovilo dohromady 845 663 voličů (13,6 %). Společný agrární klub v poslanecké sněmovně měl pak 40 poslanců.²⁹ Po rozštěpení československé sociální demokracie na podzim téhož roku to již byla nejsilnější parlamentní frakce.

Parlamentní volby v roce 1925 oficiálně potvrdily prvenství republikánské strany. Ve volbě do poslanecké sněmovny získala její kandidátka 970 940 (13,66 %) hlasů a získala 45 mandátů. Šlo nesporně o úspěch, uvážíme-li, že do poslanecké sněmovny kandidovalo 29 stran, z toho 12 českých a slovenských.³⁰ Pro srovnání Komunistická strana Československa jako druhá nejsilnější získala 13,15 % hlasů a 41 mandátů a třetí Československá strana lidová 9,72 % hlasů obdržela pouze 31 mandátů. Další volební výsledky ukazují, že se postavení agrární strany stabilizovalo. I když se ještě projevil jistý růst počtu stoupců, nedocházelo k významným změnám v jejím zastoupení v parlamentě. V roce 1929 pro agrární stranu hlasovalo již 1 105 000 voličů (15 %, 46 mandátů). V posledních parlamentních volbách v roce 1935 se sice počet voličů republikánské strany v absolutních číslech ještě nepatrně zvýšil (získala 1 176 000 voličů), v relativních číslech šlo o jistý pokles (14,3 %), což mimo jiné svědčilo o určité vyčerpanosti jejího přirozeného elektorátu.³¹ Převahu jednoho mandátu v poslanecké sněmovně (45) nad Sudetoněmeckou stranou, která získala největší počet hlasů, si agrární strana udržela jen pomocí volební aritmetiky v druhém a třetím skrutiniu. Díky uvedeným volebním výsledkům byla agrární strana také vždy zastoupena v předsednictvu obou komor Národního shromáždění. Její zástupci zastávali střídavě funkce předsedů nebo místopředsedů.³²

Všechny výše uvedené faktory tvořily komplex, který straně umožňoval významně ovlivňovat charakter politického režimu první republiky. Rozhodující byla praktická politika. V ní měly přirozeně patřičný podíl požadavky týkající se zemědělství, agrární vůdci však byli přesvědčeni, alespoň to zdůrazňují všechny programy strany, že jejich prosazení je v souladu se zájmy celé společnosti a státu. Byli si ale přitom vědomi, že se dostanou do konfliktu s jinými zájmovými skupinami, s konzumenty nebo na druhé straně se zájmy průmyslového, zejména exportního kapitálu. Byli proto vždy připraveni přistoupit na

kompromis, spokojit se s dílčími úspěchy, slevit ze svých požadavků, aby je po čase znovu předložili k projednání. Důvodem pro tuto taktiku bylo realistické zvážení poměru sil v rámci politického spektra, ale i vědomí nezbytnosti zachovat stabilitu politického systému, neboť právě prostřednictvím fungujícího státního organismu mohou koneckonců realizovat své specifické stranické cíle. Napětí mezi požadavky, které vyplývaly z její funkce reprezentanta zemědělského stavu a její role státotvorné strany, však bylo vždy přítomné. Kromě toho agrární strana nebyla jednotlivým organismem, a tak se do její politiky promítala i rozdílnost zájmů jednotlivých vrstev jejich stoupenců. Vyvažovat tato pnutí nebylo jednoduché, vyžadovalo to cit pro situaci, ale i autoritu, která by dokázala tlumit jednotlivé extrémní a překlenout sporné situace. Zastáncem taktiky usilující o nezbytnou harmonizaci obecných a dílčích zájmů byl především Antonín Švehla. I z těchto důvodů se mu dostalo charakteristiky „mistr politických kompromisů“.³³ Po jeho odchodu z aktivní politiky bylo pro další představitele obtížnější hledat kompromisy mezi stranickými zájmy s politikou státu. Strana se dostávala do ostrých rozporů se svými partnery, ztrácela dynamiku, přesto si však uchovávala až do roku 1938 postavení spojovacího článku všech koalic. Zasažovala prakticky do všech oblastí působení vlády a parlamentu. Postihnout všechny aspekty její politiky by znamenalo zpracovat syntézu politického vývoje první republiky, což není možné v jedné stati. Zastavme se proto alespoň u otázky onoho napětí mezi specifickým zájmem stavovské strany a centrální rolí této strany v politickém životě státu.

Uvážlivý postoj agrární strany se uplatnil hned při práci na ústavě a při prosazování prvních zákonů, které znamenaly nejen konsolidaci státní moci, ale i rozšíření demokratických práv a svobod. Jejich přijetím se plnily dlouhodobé představy české politiky, ale v konkrétní situaci jimi současně režim čelil vlně sociálního radikalismu, která po válce zachvátila část společnosti a hrozila destabilizací poměrů v novém státě. Přitom se straně dařilo naplňovat i vlastní programové postuláty, i když mnohdy jen za cenu ostrých konfliktů. Postupem času, kdy agrární kapitál pronikal i do průmyslové výroby, se dichotomie její ekonomické politiky promítala i dovnitř strany samotné. Ale to je až záležitost 30. let. Zatím, v letech konsolidace státu a poté i ve fázi konjunkturálního vzestupu, se zemědělská politika strany nedostávala do fatálního rozporu se zájmy státu.

Jedním z nejvýznamnějších kroků v této oblasti bylo prosazení liberálních představ pozemkové reformy.³⁴ Postup, který přitom volila agrární strana, je nejen svědectvím o cílevědomosti její politiky, ale i oné schopnosti hledat kompromis přijatelný nakonec i pro oponenty uvnitř koalice. V agrární straně se prosadila idea parcelace velkostatků a rozdělení půdy rolníkům. Švehla, zastávající „lidové“ koncepcí pozemkové reformy, se musel nejprve vyrovnat s opozicí ve vlastní straně, poté však narazil na rozhodný odpor sociální demokracie, v níž převládaly radikální představy o provedení rozsáhlého vyvlastnění soukromých majetků a jejich předání do správy družstev tvořených přímými pracovníky na vyvlastněných statcích. Ukázalo se však, že tento projekt není reálný a také i v důsledku politiky agrární strany průchodný. Ta vycházela vstříc hladu po půdě a rozvinula na podporu svých představ kampaň za parcelaci velkostatků. Iniciovala zakládání tzv. Domovin, hnutí žadatelů o přiděl půdy z řad domkářů a malorolníků. Napětí mezi stranami celonárodní koalice, způsobené nejen spory o pozemkovou reformu, vedlo posléze ke krizi Kramářovy vlády. Po volbách do obcí, v nichž se ukázalo rozložení sympatií voličů vůči jednotlivým stranám (obrovského vítězství dosáhla československá sociální demokracie), bylo již nevyhnutelné provést rekonstrukci vlády. Celonárodní koalice se rozpadala a bylo na vážkách, zda se utvoří vláda občanské nebo čistě socialistické koalice. Taktický postup Švehlův, který nespěchal ani s prosazením své koncepcí pozemkové reformy,³⁵ vedl v létě roku 1919 k vzniku nové vlády za spoluúčasti dvou socialistických stran a strany agrární. Svou přítomností ve vládě vyvažovala agrární strana radikalismus socialistických stran a konkrétně i Švehlův způsob řízení ministerstva vnitra přispěl podstatnou měrou k celkové stabilizaci situace. Podobný význam měl postup agrární strany při sestavování druhé vlády rudozelené koalice po parlamentních volbách v květnu 1920 a potom i její chování v další vládní krizi na podzim téhož roku. Pozitivně

hodnotí etapu rudozelené koalice např. i Vladimír Dostál, když konstatuje, „že znamenala konsolidující období ve vývoji k demokracii, i když byla tímto spojenectvím ohrožena Švehlova popularita u vlastních stoupců i ve vedení strany.“³⁶

Rozkol v sociální demokracii, který vedl k demisi druhé Tusarovy vlády, nastolil problém dalšího vládnutí. Jak známo, Masaryk, vida rozpaky stran chopit se otevřeně odpovědnosti za řízení státu, jmenoval tehdy poprvé tzv. úřednickou vládu. Ta přirozeně nemohla bez opory v politických stranách pracovat, a tak se jako její politické zázemí vytvořila neformální (parlamentní) koalice rozhodujících českých stran. Na její bázi pak v průběhu roku 1921 vykrytalizovalo neoficiální politické grémium složené z představitelů pěti nejsilnějších národně českých, resp. „československých“ stran, které byly již bezprostředně po válce zastoupeny v tzv. všenárodní (celonárodní) koalici. V tomto grémiu, v tzv. Pětce, záhy svou promyšlenou politikou i vahou své osobnosti získal dominantní postavení opět Antonín Švehla.³⁷

Jakmile se v Československu stabilizovaly poměry, soustředila se agrární strana na další prosazování základních zemědělských postulátů svého programu.³⁸ Vedle pozemkové reformy, která pokračovala poté, kdy byly přijaty příslušné zákony, zcela v režii strany,³⁹ se do popředí agrární politiky dostaly otázky vyrovnání ekonomických podmínek zemědělství s průmyslem. Od svého vzniku strana neustále upozorňovala na podcenění práce rolníkovy, útočila na nevyváženost cenové hladiny mezi zemědělstvím a průmyslem a cenové vyrovnání bylo trvalým cílem její politiky. Nerovnoměrnost cen zemědělských a průmyslových výrobků byla primárně důsledkem nižší produktivity práce, a tím i nižší rentability zemědělské výroby, ale ceny tlačila i konkurence ze zahraničí. Vyrovnání cenové hladiny byl tedy komplexní úkol. Růst produktivity práce v zemědělství, a tím i zvýšení rentability zemědělské výroby byl problém dlouhodobý.⁴⁰ Agrární strana jej nepodceňovala, ale aktuálně se soustředila na udržení cenové hladiny, případně na zvýšení cen zemědělských výrobků. To však nebylo možné prosadit přímočaře, a tak se zaměřila na zavedení ochranné celní politiky. Přirozeně okamžitě narazila na odpor socialistických stran, které se stavěly v zájmu konzumentů proti případnému zdražování potravin. Opět bylo třeba hledat kompromisy, případně přistoupit na určité kompenzace. Spory o agrární cla byly pak po léta jednou z častých příčin prudkých sporů v koalici i příčinou vládních krizí. Vlekly se řadu roků, což mimo jiné svědčí i o tom, že mocenské pozice republikánské strany, odkázané na koaliční spolupráci, měly své limity.

Tlak na prosazení ochranných agrárních cel se zvýšil poté, kdy se alespoň částečně po nástupu Švehlovy vlády stabilizovaly poměry ve vládní koalici. Přesto trvalo téměř dva roky, než se podařilo v této otázce dosáhnout předběžné dohody se socialistickými stranami založené na vzájemných kompenzacích. Agrární strana tehdy přislíbila podporu zákona o sociálním pojištění za souhlas socialistů s ochrannou celní politikou.⁴¹ Zákon o sociálním pojištění byl skutečně v říjnu 1924 přijat, socialistické strany však pod tlakem masových protidrahotních demonstrací, ale i z obav před ztrátou sympatií veřejnosti ve prospěch komunistů od dohody ustoupily. Agrárníci se pak pokusili prosadit alespoň pomocí vládních nařízení tzv. klouzavá cla stanovená podle aktuálních cen obilí. Napětí v koalici vyvolané těmito požadavky vedlo posléze k vládní krizi. Ještě v dubnu 1925 se podařilo prosadit zákon o státní podpoře v nezaměstnanosti (gentský systém), ale situace již špěla (i z jiných důvodů) k předčasným parlamentním volbám. V nich, jak známo, utrpěly socialistické strany citelnou porážku. Koalice ztratila parlamentní většinu. Švehlovi se ještě podařilo udržet koalici jejím rozšířením o živnostenskou stranu, ale bylo všeobecně zřejmé, že nejde o řešení trvalé. V té době již sami agrárníci hledali možnost pro vytvoření nového vládního seskupení bez účasti socialistických stran. K tomu bylo nezbytné získat pro koaliční spolupráci další občanské strany, konkrétně šlo stranu lidovou a dvě německé strany, které již delší dobu usilovaly o spolupráci, německou agrární stranu (Bund der Landwirte) a Německou křesťansko-sociální stranu lidovou (Deutsche christlich-sozial Volkspartei). V okamžicích nové vládní krize na jaře roku 1926 však ještě neuzrály podmínky pro tuto koalici, a tak Masaryk sáhl, opět po dohodě s agrárníky, k jmenování druhé úřednické vlády. Vytvořil se tak prostor k tomu,

aby dohoda o budoucí koaliční spolupráci nabyla praktické podoby, opět za cenu kompromisů a kompenzací. Agráři přislíbili podporu katolickým stranám při prosazení zákona o státní podpoře církve a katolické strany přislíbily podporu návrhu o pevných agrárních clech. Tento zákon byl také již v červnu roku 1926 schválen. To byl na delší dobu poslední větší pokus o prosazení agrárních požadavků. Než se rozběhla práce nové koaliční vlády, odešel na jaře roku 1927 v důsledku vážné nemoci do politického ústraní Antonín Švehla. Vláda byla ochromena a uvnitř agrární strany se rozhořel boj o vůdcovství. Ten nerozřešila ani Švehlova demise z funkce předsedy vlády. První vláda Udržalova měla jen krátké trvání, její krize vyústila na podzim roku 1929 v další předčasné parlamentní volby. Po nich se ujala jednání o novou koalici opět agrární strana. Bylo zřejmé, že se do ní vrátí socialistické strany. Jednání o sestavení vlády patří k vůbec nejsložitějším momentům fungování koaličního principu v meziválečném Československu. Vznikla vláda tzv. široké koalice za účasti českých („československých“) i německých občanských a socialistických stran.

Úleva z vyřešení vládní krize byla ovšem zastíněna hrozbou vážných ekonomických potíží předznamenávajících nástup velké hospodářské krize. Zemědělství již prožívalo svou krizi v předstihu. Naléhavě o tom např. hovořil František Udržal ve vládním prohlášení z 13. prosince 1929, v němž konstatoval: „*Zemědělství nalézá se v těžké krizi. Krize ta není speciálně naše, není ani jen evropská, je světová. U nás je krize zemědělství ztížena ještě obtížnou, námi nezaviněnou situací průmyslu cukerního. Krize zemědělství má nepříznivý vliv na ostatní hospodářská odvětví, takže jeví se i na některých z nich již z této příčiny známky deprese. Schází kupní síla venkova, schází hned po žních příliv peněz potřebný k dalšímu hospodářskému životu. Proto nutno krizi v zemědělství považovati za záležitost celostátní a hledati a použití všech prostředků i státního zásahu, aby zemědělská krize sama byla odstraněna a následky její zmírněny... Bude nutno zejména zabezpečiti rentabilitu domácího zemědělství, prohloubiti a posílit prodejní organizace pro všechna odvětví zemědělská, jakož i vhodnými opatřeními zabezpečiti kvalitu i kvantitu zemědělských výrobků. Bude věcí vlády i zúčastněných činitelů, aby hledali a našli dostatečné prostředky k dosažení těchto cílů, jako to činí řada jiných států... Žádná potřeba, žádná práce, která k odstranění hospodářské krize účelně povede, nesmí se nám zdáti velkou nebo obtížnou...*

Je úkolem každé státní správy pomáhati těm, jež bez své viny stávají se sociálně slabými. Budeme plniti svědomitě tento důležitý a těžký úkol. Tuto úlohu bude vláda luštití tím, že jednak bude bděti, aby platné sociálně-politické zákony byly účelně prováděny, jednak pomáhati, by veřejnoprávní korporace... Vláda předloží slavné sněmovně v nejbližší době osnovy zákonů sociálně-politických, jichž platnost jest časově omezena, anebo jichž uzákonění jest odůvodněno nastávající krizí hospodářství a nezaměstnanosti.“⁴²

Vypuknutí velké hospodářské krize předcházela vleklá krize zemědělská. Byla nejen krizí z nadvýroby, ale i krizí úvěrovou. Modernizace zemědělství, nové metody, výkonnější strojní zařízení, užívání umělých hnojiv způsobovaly nadprodukcí výrobků, ale na druhé straně propad cen. Zemědělci prodávali pod úrovní výrobních nákladů, ale i tak nenacházeli dostatečný odbyt. Znovu se objevila otázka umělého zvyšování cen nebo státních zásahů do cenové politiky. Obojí naráželo na odpor konzumentů a jejich reprezentantů, socialistických stran, ale i na nesouhlas národních demokratů a živnostníků. V průběhu krize se dařilo straně prosadit celou řadu opatření ve prospěch zemědělství, ať již formou zákona nebo prostřednictvím zmocňovacího zákona. Státní subvence, podpora družstevnictví, stanovování kvót, podpora meliorací, elektrifikace venkova, zastavení exekucí zadlužených zemědělských usedlostí apod., to vše bylo prováděno ve prospěch zemědělství a politika strany se v zásadě nedostávala do rozporu se zájmy státu. Vyvrcholením tohoto úsilí bylo zřejmě zavádění tzv. monopolů (zejména obilního monopolu), které ovlivňovaly cenovou hladinu a odbyt zemědělské produkce. Všechna tato opatření byla zaváděna ve prospěch zemědělství, řešila však jen dílčí problémy. Situace se částečně zlepšila odplynutím hospodářské krize, ale ani poté nedošlo k onomu touženému vyrovnání vyrovnané hladiny mezi zemědělstvím a průmyslem. Při prosazování všech opatření se agrární strana dostávala do

rozporu se svými koaličními partnery. Prosazení každého návrhu se vleкло, tak návrh na zavedení obilního monopolu se objevil již v roce 1930 a podařilo se jej prosadit až koncem hospodářské krize. Zvláštní význam v celém komplexu obrany zemědělských zájmů však měla agrární koncepce ochranných zemědělských cel.

Československo jako exportní stát vyvážející především průmyslové výrobky bylo orientováno na obchod s převážně agrárními státy.⁴³ Většina z nich nedisponovala velkým obchodním kapitálem a dávala přednost clearingovému obchodu. Celní bariéry, na nichž měla zájem agrární strana, kladly tomuto obchodu vážné překážky. Od počátku 30. let se snižoval zájem těchto států, převážně šlo o státy jihovýchodní Evropy, na obchodu s Československem. Na tamní trhy pak pronikalo Německo a sílil v těchto státech i politický vliv Německa, což bylo zvláště citlivé v případě malodohodových spojenců. Tento trend nabyl hrozivých rozměrů po nástupu nacistů k moci v Německu. Politika československých agráriků se tak dostala do rozporu se zahraničněpolitickými zájmy jejich vlastního státu.

Nový impuls do koaliční politiky republikánské strany přinesl nástup Milana Hodži do postu premiéra. Kromě jiného je patrné, že se snažil překlenout i onen rozpor v politice své strany, rozpor mezi stranickým zájmem a zájmem státu. Stojí proto zato věnovat se jeho koncepci vládní politiky podrobněji. Ihned při prvním pohledu je patrné, že se jeho představy rozcházel s názory většiny stranických vůdců. Hodža vstupoval do čela vlády v době, kdy odeznívala hospodářská krize, zmírňovaly se (i když jen pomalu) sociální problémy a vznikala představa, že bude možné přikročit k řešení některých dlouhodobě nazrávajících vnitropolitických problémů. To je však jen jedna stránka situace. Objevovaly se i jiné symptomy. Rok 1935 byl ve vnitropolitickém ohledu nabitý mimořádně významnými událostmi. Proběhly volby do Národního shromáždění, které významně proměnily politickou scénu,⁴⁴ třikrát se v průběhu roku měnila vláda (resp. došlo třikrát v rychlém sledu za sebou k abdikaci a jmenování kabinetu),⁴⁵ uskutečnila se prezidentská volba, ve vedení dosud nejsilnější politické strany, strany agrární, proběhly významné přesuny uvnitř řídicí politické garnitury (Rudolf Beran byl zvolen 19. listopadu 1935 předsedou strany),⁴⁶ došlo k částečné koncentraci na pravém okraji českého stranickopolitického spektra (vznik Národního sjednocení) a našli bychom další doklady politických pohybů, které nesvědčily o přílišné stabilitě situace.⁴⁷ Situaci, v níž se Hodža ujímal premiérské funkce, snad nejmýšlivěji zhodnotil Robert Kvaček. Podle něj se Hodžovo premiérství realizovalo „v době pro Československo nejtěžší, která jeho vládní představitele vystavila zkouškám nemajícím do toho času obdoby. Nutily i Hodžu reagovat na ně spíše obranně, svazovaly a ztenčovaly možnosti pozitivní vládní politiky, jež se právě od Hodži čekala a pro niž měl Hodža ambice a programové představy. Sevřen touto nepříznivou dobou se Hodža jeví při bilancování premiérství postavou téměř tragickou a sdílí v tom osud s Edvardem Benešem, jehož první prezidentství je poznamenáno obdobným průběhem a výsledkem jako Hodžovo vedení vlády“.⁴⁸

Hodža sám si nemohl dělat iluze o situaci, v níž se ujímal předsednictví vlády, přesto je jeho programová řeč z 5. prosince 1935 naplněna vizí, o jejíž uskutečnění usiloval téměř po celý svůj aktivní život.⁴⁹ I když to explicitně nevysslovil, bylo její prapodstatou vytvořit a uhájit demokratické podmínky pro existenci a rozvoj slovenského národa a základní podmínkou, která s tím souvisela, bylo prosadit mírovou koexistenci středoevropských národů a zajistit bezpečnost celého tohoto prostoru včetně bezpečnosti Československa, s nímž neoddělitelně spojoval perspektivy demokratického rozvoje slovenského národa. V tom právě daleko překračoval program své strany. V celém takto pojatém komplexu šlo o grandiózní cíl. Hodža se však poprvé dostal do pozice, v níž mohl začít systematicky na tomto úkolu pracovat, přitom však v okamžiku, kdy se téměř všechny okolnosti stavěly proti. Demokracie v Evropě prožívala hlubokou krizi, v řadě zemí se draly k moci diktátorské a totalitní režimy, obecně sílil nacionalismus, který komplikoval a posléze i znemožňoval mezinárodní spolupráci a rostla agresivita okolních států ohrožující bezpečnost republiky.⁵⁰ Rozpornost situace ovšem v zásadě nesnižuje hodnotu Hodžova přístupu k roli premiéra, ani jím uskutečněné kroky, i když třeba nebylo dosaženo cíle. Na tomto místě nemá smysl

analyzovat Hodžovu politickou vizi jako celek,⁵¹ povšimneme si však prolnutí jeho představ s politikou agrární strany.

Již to, že Hodža zahájil prezentaci vládního programu charakteristikou mezinárodní situace a role Československa v mezinárodních vztazích, ukazuje, v které oblasti spatřoval stěžejní úkol své vlády.⁵² V tom se zřetelně lišil od politické linie své strany, která byla zaměřena spíše na domácí poměry, nehledě na to, že se utápěla často v osobních sporech. Hodža si byl vědom, že roste mezinárodní napětí a cítil, i když to přímo nevysslovil, že tato situace ohrožuje bezpečnost Československa. I proto také zdůraznil, že Československo patří v evropské politice k činitelům, kteří chtějí aktivně budovat pilíře kolektivní bezpečnosti. Zmínil sice v této souvislosti roli Společnosti národů, ale především položil důraz na dohody politických center Evropy. Přitom neměl na mysli pouze politiku velmocí, které měly garantovat poválečné uspořádání kontinentu, ale podle něj je „jednou z nepostrádatelných složek politiky míru a kolektivní bezpečnosti organizácia mezištátnej shody a súčinnosti v strednej Europe“.⁵³ Vracel se tedy i při této příležitosti ke svým starším představám o potřebě vytvořit na základě užší součinnosti střeoevropských národů, resp. států specifické mocenské centrum, které by vyloučilo vnitřní konflikty a navenek, vůči ostatní Evropě vystupovalo jako respektovaná mocenskopolitická autorita. Jádrem této organizace měla být Malá dohoda. Tu hodnotil nejen jako náhodnou politickou konstelaci vzniklou po první světové válce, ale ztělesňovala mu i dlouholetou tradici společného boje Čechů, Slováků, Jihoslovanů a Rumunů za demokracii a národní rovnoprávnost.⁵⁴ Vnitřní pevnost tohoto seskupení podle něj potvrzovala rostoucí obchodní výměna mezi Československem, Jugoslávií a Rumunskem. Není zřejmé, zda záměrně přehlížel problémy, které v této oblasti vyvstávaly i díky politice agrární strany, nebo zda šlo o jemnou formu kritiky dosavadních trendů. Malá dohoda je podle něj instrument pro organizaci mezinárodního dorozumění, musí ovšem překonat původní obranné poslání proti revizionizmu (hlavně maďarskému) a stát se iniciativním činitelem hospodářské a politické spolupráce ve střední Evropě. Prvotním krokem bude, podle Hodžových představ, prosadit sblížení Malé dohody s Rakouskem a Maďarskem. Jejich členství v tzv. Římském paktu mu potvrzovalo, že ve střední Evropě sílí myšlenky spolupráce nad pokusy o individuální postup jednotlivých států. V tomto hodnocení vývoje je zřejmě největší iluzornost Hodžovy koncepce.⁵⁵ Nejenže uvnitř samotné Malé dohody již sílily divergentní tendence, ale právě Římský pakt spíše prohloubil, než zmírnil rozštěpení střední Evropy. Nejenže se rozcházely ekonomické zájmy dotčených států, ale i z hlediska politického byly jejich režimy ve srovnání s československým parlamentním systémem nekompatibilní. Hodža věřil, že se podaří tyto rozdíly překonat, nemohl ovšem předvídat césuru způsobenou v následujících letech agresivitou nacistického Německa a druhou světovou válkou (a už vůbec blokové rozdělení Evropy po válce). Z jeho slov vysvítá víra, že existuje cesta k dorozumění. Ostatně za situace, kdy se začaly projevovat stále zřetelněji symptomy nespolehlivosti dosavadních garancí evropského statu quo (neschopnost Společnosti národů řešit spory, ústup zájmu západních velmocí o osudy střední Evropy), se ani nenabízela jiná alternativa než hledání (alespoň teoretické) možností vlastní úpravy střeoevropských poměrů. Hodža byl přesvědčen, že nejschůdnější cestou bude posílit vzájemné hospodářské a obchodní vazby a dokázat výhody společné hospodářské politiky střední Evropy vůči západní Evropě a USA. V tomto bodu je snad největší rozpor s předchozí politikou jeho strany. Předpokládal, že na těchto základech vznikne v budoucnu i dohoda politická.⁵⁶ Svou představu uzavřel konstatováním: čím pronikavější bude střeoevropská hospodářská organizace, tím snadnější bude dohoda střeoevropských států s Německem, Itálií, sovětským Ruskem, západní Evropou i se zámořskými zeměmi.

Největší pozornost věnoval Hodža ve svém vystoupení otázkám hospodářským. Hned na začátku uvedl, že řešení ekonomických problémů nechápe jako problém sám o sobě. Hospodářská prosperita je mu prostředkem k řešení otázek sociálních. A do budoucna vidí tento úkol optimisticky. Výhodou československé ekonomiky je podle něj její smíšený charakter a prvořadým úkolem vládní politiky bude dosáhnout rovnováhy mezi oběma základními

odvětvími: zemědělstvím a průmyslem. V tom rovněž překonal svou příslušnost k agrárnímu politickému hnutí, které vždy prosazovalo v orientaci vládní politiky prioritou potřeb zemědělství. Předěšel tak případné kritice hospodářské politiky vlády ze strany průmyslových kruhů, kterým nebyly po chuti v období hospodářské krize některé zásahy předcházejících vlád do ekonomiky směřující ve prospěch zemědělství, ale především se projevil jako státník, který musí uvažovat nadstranicky. Hodža uvedl, že v předchozích letech šlo o nezbytná opatření, která měla nejen zachránit zemědělskou výrobu, ale podpořit schopnost zemědělece projevít se i jako významný konzument výrobků průmyslových. S otázkou meziodvětvové rovnováhy totiž podle něj úzce souvisí i rovnováha mezi konzumentem a výrobou. Proto uvádí: nyní bude nezbytné doplnit hospodářskou politiku státu o opatření, která by zvýšila prosperitu průmyslové výroby, a tím i koupěschopnost průmyslového dělnictva, neboť právě dělnictvo je nejvýznamnějším konzumentem zemědělských výrobků. I otázku rovnováhy uvnitř smíšené ekonomiky tedy, jak je zřejmé, posuzoval jako významnou součást politiky sociální. V této souvislosti připomenul také význam obchodního a živnostenského stavu, jehož zájmy nebude nová vláda podceňovat. Upozornil ale, že řešení celého komplexu hospodářských a sociálních problémů bude úkolem dlouhodobým. Půjde o postupné změny daného stavu realizované dílčími kroky v oblasti zákonodárné, technicko-výrobní, investiční, finanční, úvěrové, obchodní, celní apod. Stranou pozornosti nezůstaly ani sociální a morální aspekty řešení hospodářských problémů.

Zvláštní pozornost věnoval otázkám ingerence státu do hospodářské oblasti. V tom se v podstatě shodoval s představami agrárního programu. Nevyjádřil se sice explicitně, ale z rozboru těchto pasáží je zřejmé, že citlivě rozlišoval mezi běžnými, možno říci normálními formami a mimořádnými státními zásahy, které se uplatňovaly v době hospodářské krize a jejichž užití nevyloučil ani v dané situaci. Stát tedy může legitimně ovlivňovat kapitálové trhy, působit na snížení úrokových sazeb a zabývat se problémem oddlužení. To všechno by mělo směřovat k podpoře investiční činnosti a následně k celému oživení výroby a trhu. Předpokládal, že tyto nástroje uplatní vláda i při postupném vyrovnávání hospodářské úrovně Slovenska a Podkarpatské Rusi s českými zeměmi. Jako jednu z nezbytných podmínek rozvoje investičního ruchu pokládal i zachování vyrovnaného státního rozpočtu a dalších veřejných rozpočtů.

Všechny uvedené zásahy Hodža opět chápal ještě v širších souvislostech. Uvědomoval si, že československá ekonomika, pokud si má udržet konkurenční schopnost, musí přikročit k změnám v odvětvové struktuře výroby, soustředit se především na ta odvětví, v nichž bylo Československo závislé na dovozu, a na obory, v kterých dává technický pokrok záruku dalšího rozvoje. Úlohou vlády rovněž bude odstraňovat všechny vnitřní překážky brzdící export, tak aby se československé výrobky mohly uplatnit na volných trzích. Nepřipouštěl další devalvací měny, která by zřejmě vyhovovala exportu, ale vyzýval, aby sama výroba hledala možnosti pružně se přizpůsobovat měnícím se požadavkům trhu. Jinak nebude podpora státu dostatečně účinná. Starosti mu působila i nedostatečná koncentrace či spíše roztržitost výroby. Bude nezbytné pokročit i v Československu k syndikalizaci, která se již uplatňuje v zemích, jejichž produkce je největším konkurentem československému exportu. Tam, kde státní správa uzná, že syndikalizace je ve veřejném zájmu, může ji podpořit poskytnutím určitých výhod, daňovými úlevami, kontingentními smlouvami apod. Stejně tak bude vláda uvažovat o opatřeních k podpoře investic. To již patřilo do sféry oné širší ingerence státu, vynucené aktuální situací. Tolik alespoň ke srovnání Hodžovy koncepce s koncepcí a ještě lépe praktickou (stranickou) politikou agrární strany. Převažuje v ní, což vyplývalo nejen z jeho postavení premiéra, zájem o věci obecné nad zájmy partikulárními. Reakce veřejnosti, která spatřovala v Hodžově stanovisku i stanovisko jeho strany, vyjadřovaly očekávání, že agrární strana sleví ze svého stranického sobectví a stane se opět stabilizujícím faktorem politického systému. Šlo v podstatě o poslední koncepční nastínění perspektiv společnosti vzešlou z prostředí republikánské strany před jejím morálním ztroskotáním po Mnichovu 1938.

Pozitivní hodnocení Hodžova vládního prohlášení nesouviselo vždy a jednoznačně s jeho obsahem, ale promítaly se do něj apriorní naděje, které česká a částečně i slovenská společnost vkládala do samotné osobnosti nového ministerského předsedy.⁵⁷ Velké naděje do něj vkládali i němečtí aktivisté.⁵⁸ Ani první reakce Sudetoněmecké strany nebyly negativní, v tomto případě však nevíme, zda nešlo o pouhou taktiku motivovanou snahou pevně zakotvit v politické struktuře československého státu.⁵⁹ Vizi, kterou Hodža předložil, se nepodařilo vlivem okolností naplnit, jejichž reflexe přesahovala možnosti československého státu. Přesto nebyly zbytečné. Kromě jiného ukázaly, že jsou možnosti překonání stranického partikularismu v zájmu širších potřeb. Jen je třeba nalézt osobnosti, které jsou schopny tuto změnu uskutečnit.

Poznámky:

- 1 Oficiální název původně České agrární strany (užívaný od počátku 20. století) se změnil v roce 1919. Strana přijala název Republikánská strana československého venkova a v roce 1922, po sloučení se Slovenskou národní a rolnickou stranou přijala název Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu. V textu pro stručnost užíváme většinou zkrácené pojmenování „agrární strana“.
- 2 Viz např. Dušan UHLÍŘ, *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu*, Praha 1988.
- 3 Vladimír DOSTÁL, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*. Brno 1998; Týž, Antonín Švehla. *Profil československého státníka*. New York 1989, vyd. 2. Praha 1990. Autor byl přirozeně ve svých hodnotících soudech ovlivněn svým blízkým vztahem k agrárnímu hnutí, a tak toto hnutí ještě čeká na nezávislé hodnocení.
- 4 Daniel E. MILLER, *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha 1999.
- 5 *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Ed. J. Šouša–Daniel E. Miller–Mary Hrabik Samal, Praha 2001.
- 6 Pod redakcí Blanky Rašticové dosud vyšly následující sborníky: *Demokratické tradice ve vývoji československého zemědělství po roce 1918*. Uherské Hradiště 1991; *České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami*. Uherské Hradiště 1992; *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti*. Uherské Hradiště 1994; *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*. Studie Slovákého muzea 1, Uherské Hradiště 1996; *Zemědělství na rozcestí 1945–1948*. Studie Slovákého muzea 3, Uherské Hradiště 1998; *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Studie Slovákého muzea 5, Uherské Hradiště 2000; *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Studie Slovákého muzea 7, Uherské Hradiště 2002; *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Studie Slovákého muzea 9, Uherské Hradiště 2004; *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století*. Studie Slovákého muzea 11, Uherské Hradiště 2006.
- 7 K tomu viz např.: Miroslav PEKNÍK a kol., *Milan Hodža – státník a politik*. 3. rozš. vydání Bratislava 2002; Jozef LEIKERT a kol., *Kultúrno-politický profil Vavra Šrobára*. Nitra 2005 aj.
- 8 Jaroslav ROKOSKÝ, *Agrární strana*, In: Jiří Malíř–Pavel Marek, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu v letech 1861–2004*, 1. díl 1861–1938, Brno 2005, s. 413–441; Josef HARNA, *Republikánská strana*, tamtéž, s. 553–591.
- 9 Josef HARNA–Vlastislav LACINA (ed.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha 2007. Kromě toho vyšla řada drobných a příležitostných publikací a další badatelský přínos slibují některé dosud nepublikované disertační či habilitační práce (viz např. Jaroslav ROKOSKÝ, *Rudolf Beran a jeho doba*. Disertační práce, Filozofická fakulta UK Praha).
- 10 Vážný pokus o syntézu dějin první republiky viz Zdeněk KÁRNÍK, *Malé dějiny československé (1867–1939)*, Praha 2008, 502 s. Způsob vydání neumožnil autorovi užít kritického aparátu pro zachycení historické reflexe studia dějin první republiky včetně polemik týkajících se role agrární strany.

- 11 Nejpodrobněji zatím prezentoval zákulisí politiky agrární strany ve vrcholové politické sféře Antonín KLIMEK (*Velké dějiny země Koruny české sv. XIII. a XIV.*, Litomyšl–Praha, 2000, 2002).
- 12 Všechny moderní masové politické strany musely řešit rozpor mezi obecným a dílčím zájmem. V jejich programech postupem času ustupovaly partikulární požadavky obecným tezím a tento proces lze pozorovat i v jejich praktické politice. Agrární strana jako vyhraněná stavovská strana vykazovala v tomto ohledu jisté opoždění způsobené především potřebou udržet si pevné zázemí na venkově. Přesto se stále častěji snaží alespoň agitačně překročit tento okruh. V praktické politice se však nedokázala výrazněji odpoutat od původních postulatů.
- 13 Objevuje se to v slavnostně formulované podobě např. v jejím prvním programu po vzniku republiky přijatém v dubnu roku 1919: „Jménem československého venkova, kdož v souhlase s námi chtějí budovati v naší republice jediné velké společenství práce všech pro všechny a pro republiku, přihlašujeme se radostně a bezvýhradně ku konání těchto povinností... běheme na sebe všechny povinnosti vůči republice, které zasvětití chceme všechny své nejlepší síly... Jsme si současně vědomi, že k účasti na této práci pro obecné blaho máme též zvláštní oprávnění jako představitelé držitelů půdy, toho základu a zdroje veškerého života společenského a státního.“ (viz J. HARNA–V. LACINA, *Politické programy...* cit. edice, s. 101).
- 14 Jan MERTL, *Politické strany. Jejich základy a typy v dnešním světě*. Praha 1931, s. 15.
- 15 Stranické vedení si bylo plně vědomo své státotvorné role. Velké úsilí věnovalo v okamžicích převratu zajištění administrativní a právní kontinuity, což umožnilo udržet autoritu nové státní moci (viz propagační tisk *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu*, Praha 1928, s. 11).
- 16 Rozvinutou stranickou organizací měla samozřejmě i strana sociálnědemokratická. Ta však již v této době trpěla vnitřním rozkolem. Revoluční romantismus brzdil její průnik do konkrétních struktur právě vznikajícího československého státu.
- 17 Ponechme stranou vládu Syrového, která vznikla v chaotické situaci blížící se mnichovské krize, ale i v jejím případě je vůdčí (i když nijak účtyhodná) role agrární strany nepochybná.
- 18 Jen jako doklad žárlivého hájemství resortu zemědělství svědčí i to, že ještě v Syrového úřednické vládě obsadil tento post Eduard Reich, další z významných agrárních odborníků.
- 19 V roce 1921 se uvádí, že v Československu příslušelo k zemědělství a lesnictví 39,56 % obyvatel (*Statistická ročenka republiky Československé 1938*, s. 15). Řádově je tento podíl srovnatelný např. se situací v Německu či ve Francii. (Viz k tomu Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské dějiny Československa v 19 a 20. století*, Praha 1974, s. 499; též, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl: období 1918–1945*, Praha 2004, s. 37–38.)
- 20 Proto se také strana zapojila do boje za všeobecné volební právo. Svědčí o tom mj. i doplnění jejího programu dodatkem z roku 1905. (*Program České strany agrární*, Praha [1907], s. 27; *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, cit. edice, s. 56.)
- 21 Největší základnu měla strana již před válkou v Čechách. Tak v roce 1911 zde již existovalo 2 436 místních organizací v 134 soudních okresech. Rychle se rozvíjela organizace strany na Moravě. Působila již také řada přidružených organizací (viz k tomu O. FRANKENBERGER–J. O. KUBÍČEK, *Antonín Švehla v dějinách české strany agrární*, Praha 1931, s. 349–352).
- 22 V sekretariátu strany působil od roku 1911 jako organizační tajemník až do svého zvolení předsedou strany v roce 1935 schopný stranický úředník Rudolf Beran. To byl jen jeden ze symptomů kontinuity vedení strany.
- 23 Budování výkonného aparátu agrární strany věnovalo její vedení dlouhodobou pozornost. Po převratu, kdy se strana dostala do mocenských pozic, podstatně vzrostly nároky na stranické vedení a sekretariát strany. Jeho přestavba se dovršila na počátku 20. let, ještě před sloučením se Slovenskou národní a rolnickou stranou. Ústřední sekretariát měl oddělení organizační a politické a byly při něm zřízeny odbory v čele s referenty: odbor pro pozemkovou reformu, odbor dorostu, odbor pro zájmy venkovských žen, sekretariát živnostenský, odbor pro zemědělské dělnictvo, daňová poradna, odbor právní, kolonizační, odbor pro stavební ruch, odbor pro domácí průmysl, odbor starousedlých. (*Sjezdová zpráva Republikánské strany československého venkova 1919–1922*, Praha 1922, s. 8.)
- 24 Viz např. úspěšný cenový zápas pěstitelů cukrovky v letech 1908–1909 organizovaný Ústřední jednotou řepařů vedenou Antonínem Švehlou (tamtéž, s. 284–286).

- 25 Skutečnost, že agrární strana dokázala přejít pružně od prorakouského aktivismu na pozice boje za národní státní emancipaci, se v literatuře označuje jako politika „dvou železek v ohni“. Uceleně a s kritickým podtextem tuto tezi shrnuje např. Jan GALANDAUER (*Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady*. Praha 1988, s. 69–70). Podle mého soudu nelze takto hodnotit každou relevantní změnu postoje vůči změněné politické situaci.
- 26 Konkrétní popis k tomu viz Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu I.*, Praha 1933, s. 106–122.
- 27 Zatím nejvýstižnější charakteristiku Švehlovy osobnosti a jeho taktiky viz Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu II/1*, Praha 1934, s. 890 a násl.
- 28 Za základ byly zvoleny procentuální výsledky dosažené českými stranami ve volbách do vídeňské říšské rady v roce 1911.
- 29 V roce 1921 vzrostl počet členů poslaneckého klubu agrární strany o 1 mandát (zástupce legionářů) a v roce 1924 se klub rozšířil o dalšího poslance zvoleného na Podkarpatské Rusi na 42 členů. (*Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*, Praha 1928, s. 1 118.)
- 30 Kandidátka Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu reprezentovala nejen čistě politické organizace strany, ale i Domovinu domkářů a malorolníků, Slovenskou rolnickou jednotu, Sdružení ruských zemědělců a Československý domov majitelů domů a domků. Do poslaneckého klubu vstoupil jako hospitant i zástupce Polskiego związku ludowo robotniczego. Klub měl tak 46 členů. (*Národní shromáždění... v prvním desetiletí*, c. d., Praha 1928, s. 1 104, 1 118).
- 31 Skutečnost, že agrární strana dosáhla jisté meze při rozšiřování svého volebního zázemí, si někteří její vůdci uvědomovali již na sklonku 20. let. Otevřeně to vyjádřil např. František Udržal v projevu na sjezdu strany v květnu roku 1929, v němž odmítl úzce třídní základnu strany a vyslovil se pro národní usmíření. Agrární strana se tak snažila o proniknutí do dalších vrstev obyvatelstva. (*Venkov*, 9. 5. 1929). Jeho postoj ve straně ještě nepřevládá. Tak hned údajně Švehlovo poselství sjezdu vyznívalo zcela opačně.
- 32 Revoluční národní shromáždění: místopředseda František Udržal; I. volební období – místopředseda poslanecké sněmovny: Ján Botto. V předsednictví senátu se vystřídali Cyril Horáček, Karel Prášek a Václav Donát; II. volební období – předseda poslanecké sněmovny: Jan Malypetr; předseda, později místopředseda senátu Václav Donát; III. volební období – předseda poslanecké sněmovny Jan Malypetr, poté František Staněk. Místopředseda senátu Václav Donát; IV. volební období – předseda poslanecké sněmovny Bohumír Bradáč, poté Jan Malypetr. Místopředseda senátu Václav Donát.
- 33 Viz D. E. MILLER, c. d.
- 34 Milan OTÁHAL, *Boj o pozemkovou reformu*, Praha 1963; Vlastislav LACINA–Lubomír SLEZÁK, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR.* Praha 1995, s. 88–108.
- 35 Taktické bylo rozložit legislativní zajištění pozemkové reformy do postupných kroků. Podařilo se nejprve prosadit zákon o vyvlastnění velkostatků (16. 4. 1919). Již předtím 9. 11. 1918 byl přijat tzv. sekvestrační zákon, který zakazoval majitelům velkostatků zapsaných v zemských deskách prodávat půdu nebo ji zatížit hypotékou. V červnu 1919 byl vytvořen Státní pozemkový úřad, v lednu 1920 schválen přidělový zákon a v dubnu téhož roku zákon náhradový.
- 36 Vladimír DOSTÁL, *Agrární strana*, c. d., s. 67.
- 37 Pětka byla ve své době a je většinou i v literatuře hodnocena velmi kriticky jako nepatřičný zásah do struktury parlamentní demokracie (nejpodrobněji shrnuje skromné údaje o Pětce A. KLIMEK, *Velké dějiny zeměi Koruny české sv. XIII*, Praha 2000, s. 227–230). Není možné jednoznačně přijmout, že šlo o jakousi diktaturu pětice politiků. Byli to jednotlivci, kteří navzdory tomu, že disponovali značnou autoritou, museli respektovat vůli či zájmy svých stran.
- 38 Program Republikánské strany československého venkova z roku 1919 byl poměrně stručný. Regoval na poválečnou situaci. V roce 1922, v okamžiku sloučení českého a slovenského agrárního hnutí, přijala Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu všeobsažný program zahrnující širokou škálu požadavků od postulátů ekonomických, sociálních (specificky orientovaných na venkov), politických, kulturních až po zásady všeobecné etické. Viz *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí*, c. d.
- 39 Do provádění pozemkové reformy se promítaly nejrůznější vnější okolnosti, ale i rozmanité zájmy. Souviselo to těsně s vnitřními problémy strany. Reforma byla zcela v kompetenci Státního pozem-

- kového úřadu ovládaného agrární stranou a z vnějšku bylo obtížné do jejího postupu zasáhnout.
- 40 Příčinou byla zadluženost zemědělských závodů, kapitálová slabost a odtud i nedostatečnost investic do zemědělství a další příčiny.
- 41 Zdeněk DEYL, *Z historie přípravy a vzniku zákona o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří*, ČsČH XXIV, 1973, s. 508–534.
- 42 *Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny, schůze z 13. 12. 1929*. V citaci vynechány výkřiky z pléna a zásahy řídicího schůze zaznamenané v zápisu.
- 43 Vlastislav LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*, Praha 1984, s. 154–157.
- 44 Ve volbách zvítězila Sudetoněmecká strana. Vyslovilo se pro ni 1 249 534 (tj. 15,18 %) všech voličů (z počtu německých hlasů získala 67,38 %). Naproti tomu došlo k citelnému oslabení německých aktivistických stran a tím i k oslabení dosavadní vládní koalice. (*Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935*, Československá statistika sv. 134, řada I., volby, sešit 5, Praha 1936.)
- 45 Třetí Malypetrova vláda: 4. 6.–5. 11. 1935; první Hodžova vláda: 5. 11.–18. 12. 1935; druhá Hodžova vláda: 18. 12. 1935–21. 7. 1937.
- 46 V roce 1933 zemřel Švehla, do pozadí byl odsunut F. Udržal, vytrácel se F. Staněk, zemřel B. Bradáč, slabě pozice Malypetrovy. Do popředí vystupovali Josef Černý, Viktor Stoupal, Václav Donát, Rudolf Halík, a v pozadí už stála další garnitura Suchý, Feierabend aj.
- 47 Harry KLEPETAŘ, *Seit 1918...*, Mährisch Ostrau 1937; Antonín KLIMEK, *Velké dějiny zemí Koruny české XV*, s. 335 nn; Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky, díl druhý*, Praha 2002, s. 286–288.
- 48 Robert KVAČEK, *Milan Hodža jako premiér. Glosy k prvnímu vládnímu období 1935–1937*, in: Milan Hodža – štátník a politik, cit. sb., s. 235–244.
- 49 *Těsnopisecké zprávy Národního shromáždění Republiky československé, 16. schůze poslanecké sněmovny, 5. prosince 1935, s. 13–29; Národní shromáždění Republiky československé v druhém desetiletí*, Praha 1938, s. 212–240.
- 50 Josef HARNA, *Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století*, Praha 2006.
- 51 Hodžovým vládním prohlášením se zabývám na jiném místě (Josef HARNA, *Vládní prohlášení Milana Hodži z roku 1935*, in: sborník z konference, Martin 2008).
- 52 Souběžně s premiérským postem spravoval přechodně i ministerstvo zahraničí (do 29. 2. 1936, kdy byl vedením zahraničního úřadu pověřen Kamil Krofta).
- 53 *Národní shromáždění...*, c. d., s. 212.
- 54 Zaznívá v tom reminiscence na jeho politickou spolupráci s nemaďarskými národy na půdě uherického státu před první světovou válkou. (Dušan KOVÁČ, *Od Belvederského kruhu k myšlénkám federácie v druhej svetovej vojne*, in: M. Pekník a kol., Milan Hodža – štátník a politik, cit. sb., s. 111–115.)
- 55 Není zcela zřejmé, co mínil následující pasáží: „Rozhodujícími partnermi Malej dohody v organizácii strednej Europy sú dnes Rakúsko a Maďarsko. Všeobecne sú známe individuálne akcie, ktoré podnikly po válke vlády oboch týchto našich susedov. Politický vývoj priviedol však oba tieto štáty na platformu Rímskeho paktu z marca 1934, tedy na onu politickú základnu, ktorá automaticky predpokladá súvislosť s novou strednou Európou a tedy tiež s jej dosiaľ najvážnejším sústreďujúcim organizmom – s Malou dohodou. Vývoj tento je dôkazom mimoriadnej atrakčnej sily myšlienky stredoeurupskej, sily, ktorá získala rozhodujúcu prevahu nad všetkými pokusy o individuálne akcie.“ (Tamtéž, s. 213.)
- 56 Organizace střední Evropy byla jeho utkvělou myšlenkou, kterou rozpracovával i v době, kdy se pod náporom agresivní politiky nacistického Německa zcela zhroutila „meziválečná“ střední Evropa. Svou vizi vložil pak do studie *Federation in Central Europe. Reflections and Reminiscences* (London 1942). V ní v řadě momentů předstihl o sedm až osm desetiletí svou dobu.
- 57 Josef HARNA, *Reakce české a slovenské veřejnosti na nástup Milana Hodži do čela československé vlády*, *Moderní dějiny* 7, Praha 1999, s. 53–63.
- 58 Svou vstřícnost vůči nim projevil Hodža nejen verbálním oceněním aktivismu, ale i praktickými kroky. Tak např. již počátkem roku 1936 nabídl Německé křesťansko-sociální straně lidové vstup do vládní koalice. Uskutečnilo se to až 2. července téhož roku, kdy byl jmenován Erwin Zajicek ministrem bez portfeje.

59 Tak vedoucí kanceláře Sudetoněmecké strany Walter Brand již při Hodžově jmenování ministerským předsedou prohlásil, že od dr. Hodži lze očekávat, že se bude snažit prohloubit hospodářsko-politické styky s Německem (ČNA PMV 1931–35, S/31; Jaroslav CĚSAR – Bohumil ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, díl II.*, Praha 1962, s. 319).

PŘÍLOHY

PŘÍLOHA č. 1. Účast agrárních politiků ve vládách první republiky (do počtu jsou v prvních vládách zahrnuti představitelé ještě samostatného slovenského agrárního politického hnutí):

Kramářova vláda (14. 11. 1918): 4, resp. 5 křesel

– ministr vnitra	Antonín Švehla
– ministr železnic	Isidor Zahradník
– ministr zemědělství	Karel Prášek
– ministr veřejných prací	František Staněk
– ministr s plnou mocí pro správu Slovenska	Vavro Šrobár (Slovenský klub)

První Tusarova vláda (8. 7. 1919): 4, resp. 7 křesel

– ministr vnitra	Antonín Švehla
– ministr financí	Cyril Horáček (od 1. 4. 1920 Kuneš Sonntag)
– ministr pošt a telegrafů	František Staněk
– ministr zemědělství	Karel Prášek
– ministr unifikací	Milan Hodža (od 6. 12. 1919)
– ministr veřejného zdravotnictví a těl. vých.	Vavro Šrobár
– ministr s plnou mocí pro správu Slovenska	Vavro Šrobár

Druhá Tusarova vláda (25. 5. 1920): 4, resp. 6 křesel

– ministr vnitra	Antonín Švehla
– ministr obchodu	Kuneš Sonntag
– ministr pošt a telegrafů	František Staněk
– ministr zemědělství	Karel Prášek (od 24. 6. 1921 Kuneš Sonntag)
– ministr unifikací	Vavro Šrobár
– ministr s plnou mocí pro správu Slovenska	Vavro Šrobár

První Černého vláda (úřednická, 15. 9. 1920):

– ministr zemědělství	(Vladimír Brdlík)
-----------------------	-------------------

Benešova vláda (26. 9. 1921): 2, resp. 3 křesla

– ministr národní obrany	František Udržal
– ministr školství a národní osvěty	Vavro Šrobár
– ministr zemědělství	František Staněk

První Švehlova vláda (7. 10. 1922): 4 křesla

– předseda vlády	Antonín Švehla
– ministr národní obrany	František Udržal
– ministr vnitra	Jan Malypetr
– ministr zemědělství	Milan Hodža

Druhá Švehlova vláda (9. 12. 1925): 4 křesla

– předseda vlády	Antonín Švehla
– ministr spravedlnosti	Karel Viškovský
– ministr školství a národní osvěty	Otokar Srdínko
– ministr zemědělství	Milan Hodža

Druhá Černého vláda (úřednická, 18. 3. 1926):

– ministr zemědělství	(Juraj Slávik)
-----------------------	----------------

Třetí Švehlova vláda (12. 10. 1926): 5, resp. 4 křesla

– předseda vlády	Antonín Švehla
– ministr národní obrany	František Udržal

The Republican Party in the Governments and Parliaments of the First Czechoslovak Republic

Abstract

Within the political system of the first Czechoslovak Republic, the Agrarian Party (i.e. the Republican Party) played an exceptionally important role. From the beginning, it assumed seminal positions in the government: from 1922 up until the Munich crisis in 1938, the coalition governments were always headed by a representative of the Agrarian Party. Since the split of the Social Democrats in 1920–1921, the Agrarians were in fact the strongest party even in the parliament. To a certain extent this was something of an anomaly, especially considering that a party that represented agricultural or peasant population could reach such status in a relatively well industrialized country. This had certainly objective causes in the existence of a numerous group of population that was dependent on agriculture, but there were also subjective causes that were no less important. The Agrarians were a mass political party with a well thought-out organizational structure and a leadership that was always capable of rational and pragmatic reactions to the issues of the day. The merger of the original Czech Agrarian Party with the Slovak Agrarian movement was of exceptional importance also. In spite of its dominant status since the founding of the Republic, the Republican Party could always accept necessary compromises in the interest of maintaining the stability of the state organism. Its leaders were aware of the fact that only in a consolidated state, they can effectively address the specific interests of a class-professional party. When the Agrarians promoted their programme postulates, they did not avoid conflicts, but these never overgrew into a crisis of the political system. They could always find a way to assemble a government majority. However, with the onset of the economic crisis of the early 1930s, they often encountered problems with no apparent solutions. They had great difficulties finding the solution to the contradiction between the tasks they dealt with as the participants in the coalition government and the expectations of their supporters. Even though the Agrarian Party essentially maintained its status, it was losing its dynamics, partly due to the inner tensions as well. Until Munich, it did not succumb to the temptation of totalitarian tendencies that offered a simple solution to the complexities of parliamentary democracy. It was only the desperation of the Czechoslovakia's status after the Munich dictate that led to the collapse of the democratic currents in the Party and cause the Agrarians to have their share of initiative in the introduction of the authoritative regime of the second republic. However, there is no doubt about its positive role in the political system of the first Czechoslovak Republic.

Zemědělské strany a hnutí ve vládách střední a východní Evropy 1918–1939

(Stručný nástin situace)

JAN RYCHLÍK

Zemědělské strany a hnutí existovaly v meziválečném období ve většině států střední a východní Evropy.¹ Šlo o strany stavovského typu vycházející z různých obměn ideologie agrarismu.

S výjimkou Československa se ve všech zemích střední a východní Evropy v meziválečném období postupně etablovaly autokratické režimy, ve kterých demokratická práva a parlamentarismus byla buď silně omezena, anebo vůbec neexistovala. Možnost prosazení se však u agrárních stran nezáležela jen na existenci demokratického nebo alespoň částečně demokratického režimu, ale také (a především) na tom, zda rolnictvo v příslušné zemi mělo dostatečné sebevědomí a bylo schopno se zorganizovat i jako politická síla. Pokud tomu tak nebylo, stávali se rolníci zpravidla objektem jiných stran, nežřídka pak organizovaných provládáních hnutí. Tak např. v Albánii vůbec nevznikla žádná zemědělská strana, ačkoliv země byla nepochybně agrární a muži zde měli podle republikánské ústavy ze 7. března 1925 volební právo² (v zemi ve skutečnosti neexistovaly žádné politické strany a vládl zde diktátorsky „prezident“ Ahmed Zogu, který se 1. září 1928 prohlásil králem).³ V mnohonárodnostních státech musely zemědělské strany a hnutí reflektovat i složitou národnostní situaci. Charakteristické pro většinu států (Československo nevyjímaje) přitom je, že původně přísně stavovské strany a hnutí se postupně snažily hledat širší sociální základnu a pokoušely se transformovat ve strany nabízející program všem občanům. Tento vývoj byl ovšem přerušen druhou světovou válkou.⁴ Následující příspěvek se pokouší o systematický přehled účasti zemědělských stran a hnutí ve východní Evropě.

V Československu byla agrární strana (Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu) po celé meziválečné období vládní stranou, která poměrně zásadním způsobem ovlivňovala politické dění. Strana navazovala na agrární hnutí vzniklé v českých zemích již koncem 19. století. Jako jedna z mála československých stran přitom dokázala působit skutečně celostátně a měla své početné stoupence i mezi národnostními menšinami (pouze Němci měli v Československu vlastní agrární stranu – *Bund der Landwirte*, která byla od poloviny dvacátých let rovněž stranou vládní). Vývoj v Československu je však z tohoto přehledu úmyslně vynechán, neboť je mu věnována dostatečná pozornost v příspěvcích jiných autorů.

Podobně jako v Československu bylo agrární hnutí silným faktorem i v meziválečném Bulharsku, kde byl hlavní politickou silou krátce po první světové válce Bulharský zemědělský lidový svaz (BZLS, bulharsky: *Bälgarski zemedelski naroden säjuz* – BZNS). BZLS během první světové války vystupoval proti účasti Bulharska ve válce na straně Německa a Rakouska-Uherska a jeho představitelé Alexandr Stambolijski a Rajko Daskalov byli vězněni. Od roku 1919 do roku 1923 byl BZLS vládnoucí stranou. Svěrázná diktatura, kterou BZLS pod vedení Alexandra Stambolijského zavedl, byla pokusem o realizaci agrarismu v praxi. Stambolijského experimenty vyvolaly nespokojenost středních vrstev ve městě. „Zemědělský režim“ skončil 9. června 1923 krvavým převratem Alexandra Cankova a zavražděním Stambolijského. Již v září téhož roku se levice BZLS ve spojení s komunisty pokusila vyvolat povstání, avšak neuspěla a celá akce skončila zahánáním BZLS do jakési pololegality. Po stabilizaci poměrů v roce 1926 dokázal BZLS obnovit částečně své pozice. Docházelo k tříštění BZLS a vzniku nejrůznějších frakcí. Po volbách v roce 1931 se jedno z křídel BZLS vrátilo jako součást tzv. Lidového bloku dokonce do vlády.⁵ Státní převrat z 19. května 1934 znamenal rozpuštění všech politických stran a nastolení tzv. nestranic-

kého režimu, tj. režimu bez politických stran. BZLS, roztržštěný na několik frakcí, dokázal částečně i s tímto režimem spolupracovat a udržel si tak na venkově určité pozice. Během druhé světové války byl BZLS součástí jak legální (tolerované) opozice, tak i odboje proti germanofilskému režimu, který byl v Bulharsku nastolen v roce 1939.⁶

Vývojem v Pobaltí a především v Lotyšsku se ve svém příspěvku tištěném v tomto sborníku zabývá Luboš Švec. Pro přehled pouze uvádíme, že nejsilnější pozice mělo agrární hnutí v Lotyšsku. Zde byl vůdce Selského svazu (*Zemnieku savienība*) Karlis Ulmanis celkem osmkrát premiérem a nakonec v roce 1936 nastolil zvláštní „zemědělský režim“, ve skutečnosti svou osobní diktaturu opírající se o Selský svaz. V Estonsku se na vládě podílel Estonský svaz zemědělců (*Esti Maarahva Liit*). Jeho vůdce Konstantin Päts nastolil v roce 1934 autoritativní režim, na rozdíl od sousedního Lotyšska však jeho systém nebyl založen na ideologii agrarismu. V Litvě naproti tomu byli agráři po státním převratu Antase Smotony koncem roku 1926 odsouzeni k naprosté bezvýznamnosti.⁷

Z hlediska své geneze a možnosti uplatnění mělo k československé agrární straně po skončení první světové války velmi blízko agrární hnutí v obnoveném Polsku. Agrární hnutí zde vystupovalo pod názvem „lidové hnutí“ (*ruch ludowy*). Jeho kořeny rovněž sahají do předválečného období, přičemž silné pozice mělo především v Haliči, tj. v rakouském záboru Polska. Lidová strana (*Stronictwo ludowe* – SL), založená roku 1895 v Rešově (Rzeszów), se ovšem již krátce před první světovou válkou rozdělila na několik frakcí: původní SL, *Polskie stronictwo ludowe* – *Lewica* a *Polskie stronictwo ludowe* – „*Piast*“. Tato frakce (*Piast*), vedená poslancem haličského zemského sněmu Wincenty Witošem, byla nejsilnější. V ruském záboru naproti tomu vznikly postupně oddělené agrární skupiny, které během německé okupace ruského záboru Polska (1915–1918) utvořily samostatnou stranu, od roku 1918 známou jako *Polskie stronictwo ludowe* – „*Wyzwolenie*“ (Osвобоzení).

Ani v obnoveném Polsku se nepodařilo spojit jednotlivé frakce lidového (agrárního) hnutí. PSL – „*Piast*“ byl stranou středu, zatímco „*Wyzwolenie*“ tvořilo levý střed: vyslovovalo se např. pro postátnění lesů a nerostného bohatství a v porovnání s „*Piastem*“ prosazovalo radikálnější pozemkovou reformu.⁸ Polská lidová strana – „*Piast*“ (PSL-*Piast*) se stala vládní stranou a ačkoliv neresignovala na skutečňování programu ve prospěch polských rolníků (mimo jiné prosadila např. pozemkovou reformu), v zásadě posunula na první místo zájmy Polska jako státu a pokusila se přeměnit v občanskou stranu středu. Witos byl v letech 1920–1921, tj. v době probíhající rusko-polské války, předsedou vlády národní obrany, jediné vlády meziválečného Polska, ve které byly zastoupeny všechny legální strany.⁹ Na jaře 1923 uzavřel „*Piast*“ dohodu s pravicovým Křesťanským svazem národní jednoty (*Chrześcijański Zwazek Jedności Narodowej*, ChJN – podle zkratky byl odpůrci posměšně označován jako „Chjena“). Hlavní body dohody se týkaly připravované pozemkové reformy, protože ChJN, fakticky odnož pravicové národní demokracie, byla mimo jiné i stranou statkářů z někdejšího ruského záboru. „*Piast*“ se zavázal parcelovat v první řadě státní majetky a vynechat z parcelace v rámci právě připravované pozemkové reformy celkem 200 000 ha statkářské půdy. Za to se ChJN zavázal vstoupit do koalice s „*Piastem*“. Nová koaliční vláda označovaná odpůrci jako „Chjenopiast“ byla skutečně ustavena v květnu 1923. Wincenty Witos se stal jejím předsedou, avšak kabinet se udržel u moci jen do konce roku. Koncem roku 1923 došlo v „*Piastu*“ k rozštěpení, část poslanců přešla k opozici, ve které již bylo PSL – „*Wyzwolenie*“ i PSL-*Lewica*.¹⁰ Witos byl nucen podat demisi a byl nahrazen Władysławem Grabskim, který stabilizoval měnu, v roce 1925 prosadil nový zákon o pozemkové reformě. V roce 1925 padl i Grabského kabinet. Do nové koaliční vlády složené z pěti doposud zneprátených stran pod předsednictvím Aleksandra Skrzyńského se vrátil i „*Piast*“. Účast byla nabídnuta i PSL – „*Wyzwolenie*“, které však do vlády nevstoupilo.¹¹

Heterogenní koalice Skrzyńského, zahrnující spektrum od pravicové národní demokracie přes křesťanské socialisty a „*Piasta*“ k socialistům, se nemohla dlouho udržet. Dne 10. května 1926 utvořil Wincenty Witos druhou vládu „Chjenopiasta“, neměla však dostatečnou podporu ani na venkově, a tím méně mezi městským obyvatelstvem a dělnictvem. 12. května

1926 zahájil maršál Józef Piłsudski, hrdina polského boje za nezávislost, v čele jemu věrných vojenských jednotek pochod na Varšavu s cílem svrhnout Witosovu vládu. 15. května 1926 byla koaliční vláda Wincenta Witose skutečně svržena vojenským převratem, který se tehdy opíral mimo jiné i o socialisty (*Polska partija socialistyczna* – PPS). Obyvatelstvo bylo již unaveno neustálými vládními krizemi, a proto proti Piłsudskému, který vystupoval s programem silné vlády a „ozdravení“ (sanace) systému, nijak nevystoupilo. Witos odstoupil z funkce premiéra a spokojil se napříště s funkcí poslance a předsedy poslaneckého klubu „Piastu“. Stal se jedním z vůdců opozičního uskupení středových a levicových stran, tzv. centrolewu, který mohl i nadále legálně působit. Jakmile však opozice v roce 1930 ve volbách zvítězila, neváhal Piłsudski, který formálně neměl žádné vládní funkce a byl „pouhým“ generálním inspektorem armády, proti opozici včetně Witose tvrdě zasáhnout a nechal část poslanců dočasně internovat v pevnosti Brest. Všechny frakce lidového hnutí tak zůstaly bez ohledu na volby od roku 1926 už trvale v opozici,¹² přičemž v roce 1931 došlo k jejich sjednocení.¹³ Lidovci sice udrželi vliv v místních orgánech a režimem značně okleštěné samosprávě, do vlády se však již nevrátili. V roce 1931 byl Witos na základě vykonstruovaných obvinění dokonce zatčen a uvězněn, načež v roce 1933 emigroval do Československa, kde zůstal až do roku 1939.¹⁴

Komplikovaná byla situace v meziválečné Jugoslávii, do roku 1929 nazývané Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (*Kraljevina Srba, Hrvata i Sloveneca* – SHS), kde se rolníci organizovali především podle své národnostní příslušnosti. Masová strana agrárního typu existovala pouze v Chorvatsku v podobě Chorvatské selské strany (*Hrvatska seljačka stranka* – HSS). O této straně pojednáváme zvláště v dalším odstavci. Relativně silné bylo také agrární hnutí ve Slovinsku, protože tato oblast patřila před rokem 1918 k Předlitavsku. Agrární proud zde představovala Slovinská maloroľnická strana. Ovšem hegemonem slovinské politiky se silným zázemím na venkově byla katolická Slovinská lidová strana, která měla silné pozice v družstevním hnutí.¹⁵ Její předseda Anton Korošec byl někdejší poslancem rakouské říšské rady a v meziválečném Království SHS byl v letech 1928–1929 předsedou vlády.¹⁶ V Srbsku se o rolnické masy opírala Srbská radikální strana (*Srpska radikalna stranka* – SRS), která však neměla specifický rolnický program. SRS byla již v předválečném Srbsku opakovaně vládní stranou a tuto pozici si částečně udržela i po vzniku Království SHS díky svému charismatickému vůdci Nikolovi Pašićovi.¹⁷ SRS ovšem měla málo pochopení pro státoprávní a autonomistické snahy Chorvatů. V Bosně a Hercegovině nevznikla žádná agrární strana, avšak muslimští rolníci byli silně zastoupeni v Jugoslávské muslimské organizaci (JMO) založené v únoru 1919 v Sarajevu.¹⁸ Vůdcem organizace se stal Mehmed Spaho. Cílem této organizace bylo mimo jiné bránit konfiskaci půdy muslimských rolníků a statkářů (begů) a jejího rozdělování mezi křesťanské rolníky (především pravoslavné Srby), což se částečně podařilo. Obdobný charakter jako JMO měla v Makedonii strana *Džemiet*, sdružující tamní muslimy.¹⁹ V rámci různých volebních koalic, které v Království SHS vládly do roku 1929, se okrajově obě muslimské organizace uplatnily a získaly poměrně silné pozice v místní správě a samosprávě. Nechyběly ovšem ani pokusy vytvořit (celo)jugoslávskou zemědělskou stranu. V roce 1932 z iniciativy tehdejšího předsedy vlády Vojislava Marinkoviće sice vznikla Jugoslávská radikální selská demokracie (JRSD), která měla pro kabinet získat rolníky bez rozdílu národností, avšak tato strana vedená někdejšími premiéry Nikolou Uzunovićem zůstala v podstatě jen srbskou záležitostí a nadto nezískala žádný vliv.²⁰ Další pokus o vytvoření celojugoslávské strany podnikl Jovan M. Jovanović, který už v roce 1919 založil Svaz zemědělců (*Savez zemljoradnika*).²¹ Svaz vystupoval současně jako zájmová a profesní organizace zemědělců i jako politická strana. Toto rolnické hnutí získalo určité pozice v Bosně, Dalmácii a ve Slovinsku, a koncem třicátých let rovněž v Makedonii.²² Svaz zemědělců byl sice hnutím opozičním, avšak koncem třicátých let se někteří jeho činitelé pokoušeli o dohodu s vládnoucími Jugoslávským radikálním společenstvím (*Jugoslavenska radikalna zajednica* – JZD). Jeden z představitelů Svazu zemědělců – Milan Gavrilović – přímo přešel do vládního tábora.²³ Silnou agrární stranou se Svaz zemědělců nikdy nestal.

Chorvatská selská strana (HSS) byla po celou dobu meziválečné Jugoslávie nesporným hegemonem chorvatské politické scény. Z původně čistě rolnické strany se pod vedením charismatického Stjepana Radiće²⁴ stala už na počátku dvacátých let celonárodním autonomistickým hnutím. HSS požadovala především obnovení zvláštního postavení Chorvatska. Před rokem 1918 totiž v rámci Uher mělo Chorvatsko zvláštní postavení a omezenou autonomii měla i Dalmácie v rámci Předlitavska. HSS sice byla stranou radikálně opoziční a nadto v první polovině 20. let měla i republikánský program, to jí však nezabránilo v tom, aby po volbách 8. února 1925 své stanovisko změnila. Dne 18. července 1925 vstoupila HSS do vlády spolu se srbskými radikály. Předsedou vlády se stal Nikola Pašić, HSS získala čtyři ministerská křesla.²⁵ Sám Stjepan Radić se ministrem nestal, ale přenechal křeslo svému synovci Pavlu Radićovi, který se stal ministrem pro pozemkovou reformu. V dubnu následujícího roku podal těžce nemocný Pašić demisi a krátce na to zemřel. Byl nahrazen jiným radikálem, Nikolou Uzunovičem. HSS setrvala v této vládě, avšak spolupráce byla stále těžší. Ukázalo se totiž, že účast ve vládě sice straně umožnila posílit své pozice v samosprávných orgánech v Chorvatsku, jinak však nezískala prakticky nic a především pak ani o milimetr nedokázala posunout vpřed otázku státoprávního postavení Chorvatska. 1. února 1927 se koalice rozpadla a HSS znovu přešla do opozice.²⁶ Proti nové vládě Velimira Vukiće zahájila HSS silnou opoziční kampaň a obviňovala ji z nedemokratických a neústavních metod. Když pak následující rok podal Vukić demisi, pověřil král Alexandr sestavením nové vlády překvapivě právě Stjepana Radiće. Radić skutečně zahájil vyjednávání o sestavení nové koaliční vlády.²⁷ HSS tak získala šanci dostat se znovu k moci a ještě ji upevnit, avšak k tomu nakonec nedošlo: 20. června 1928 zastřelil srbský radikální poslanec Puniša Račić přímo v bělehradské skupštině (parlamentu) poslance HSS Pavla Radiće a Djura Basarička. Postřelil i předsedu strany Stjepana Radiće, který po dvou měsících na následky zranění zemřel.²⁸

Krvavý konflikt v parlamentu si vzal král Alexandr 6. ledna 1929 za záminku k rozpuštění všech politických stran i parlamentu a zavedení královské diktatury. HSS tím ztratila legální statut, avšak fakticky trvala i nadále a její pozice v Chorvatsku tím nebyly nijak ohroženy. Pod vedením nového předsedy Vladimira (Vlatka) Mačeka naopak posílila svoje pozice a formální obnovení ústavního režimu v listopadu 1931 jí umožnilo neoficiálně opět legálně vystupovat (politické strany nebyly ani nyní legálně povoleny, avšak jejich činnost byla ve skutečnosti tolerována). V dubnu 1939 zahájil Maček jednání s novým ministerským předsedou Jugoslávie Dragišou Cvetkovičem a tato jednání vyústila 26. srpna 1939 v dohodu o vytvoření zvláštní Chorvatské bánoviny, tj. autonomního chorvatského území zahrnující vedle současného Chorvatska i část Bosny a Hercegoviny.²⁹ V tomto útvaru se HSS stala vládnoucí a současně jedinou povolenou stranou. HSS se zmocnila celé státní správy, ve které obsadila rozhodující pozice. V té době ovšem už nešlo o agrární stranu klasického typu a v zásadě také nebyla prováděna žádná opatření, která by vysloveně měla pomoci rolníkům. Pád HSS nastal v souvislosti s německým útokem na Jugoslávii 6. dubna 1941. Už 10. dubna 1941 byl v Záhřebu pod německou záštitou vyhlášen chorvatskou fašistickou organizací *Ustaša* (Povstalec) Samostatný chorvatský stát (*Nezavisna država Hrvatska* – NDH). Němci předpokládali, že HSS se stane vůdčí silou v novém státu. Vznik chorvatského státu sice Maček v zásadě přivítal jako naplnění státoprávních cílů strany, avšak vědom si naprosté závislosti nového útvaru na Německu a Itálii účast v jeho vládě odmítl.³⁰ Vůdce ustašovců (*poglavnik*) Ante Pavelić pak HSS rozpustil a Mačka nechal internovat.³¹ Jednotlivci z HSS se ovšem na režimu NDH podíleli, stejně tak jako jiní jednotlivci navázali spojení s odbojem.³²

Poněkud zvláštní byla situace v meziválečném Řecku. Silnou osobností řecké politiky byl již od první světové války vůdce liberálů Eleftherios Venizelos. Venizelisté ve spojení s řeckými republikány provedli v roce 1922 s pomocí armády státní převrat a donutili krále Konstantina zřici se trůnu ve prospěch svého syna Jiřího (Georgiose) II. O dva roky později bylo Řecko prohlášeno republikou. V dalších letech byla země střídavě ovládána koalici liberálů a republikánů a vojenskou juntou opírající se o armádu. V letech 1924–1928 byla dvakrát nastolena vojenská diktatura, v jejímž čele stál v prvním případě generál Theodo-

ros Pangalos, v druhém Pavlos Kundirotis. Na počátku třicátých let vznikl pod vedením Eleftheriose Venizela Národní blok, jehož smyslem bylo legalizovat pomocí voleb Venizelův režim. Proti tomuto bloku se postupně zformovala tzv. Sjednocená opozice v čele s Lidovou stranou Panajise Tsaldarise. V Řecku v této době současně působily dvě malé agrární strany, každá v jednom bloku. Ve volbách 5. března 1933 Sjednocená opozice zvítězila a v listopadu téhož roku utvořil Tsaldaris novou vládu. Existence dvou agrárních stran tak znamenala, že řečtí agráři se podíleli na vládě bez ohledu na změnu kabinetu.³³

Vedle obou „vládních“ agrárních stran vznikla v Řecku ještě levicová Zemědělská strana (*Agrotiko Komma Elladas* – AKE) vedená Ioannisem Sofianopolusem, která tíhla ke Komunistické straně Řecka. Ve volbách 26. ledna 1936 vstoupila Zemědělská strana spolu s komunisty do Vselidové antifašistické fronty (*Pallaiko antifastitiko metopo*).³⁴ V tehdejších podmínkách ovšem AKE neměla žádnou možnost stát se vládní stranou. Všechny řecké agrární strany byly ostatně slabé a je otázka, zda vůbec mohly v Řecku prosazovat za dané konstelace svůj program.

Faktickou tečku za meziválečným agrárním hnutím v Řecku učinila nejprve restaurace monarchie 25. listopadu 1935, kdy se po dvanácti letech vrátil z exilu král Jiří II., a především pak následný vojenský puč. Král jmenoval na jaře 1936 premiérem generála Ioannise Metaxase, který s jeho tichým souhlasem provedl 4. srpna 1936 státní převrat a nastolil svou osobní diktaturu.³⁵ V Řecku začal být budován „Nový stát“ (*Neon kratos*). Parlament byl rozpuštěn, politické strany ztratily jakýkoliv význam a řada politických vůdců byla internována. Metaxas sám se snažil provádět určitá opatření ve prospěch rolníků (sám si udělil titul *Protos agrotis*, tj. První rolník),³⁶ avšak sympatie venkova diktatura nezískala. V dalším politickém vývoji se během německé a italské okupace za druhé světové války „zviditelnila“ především Zemědělská strana (AKE), která se v září 1941 zapojila do komunisty ovládané Národněosvobozené fronty (*Ethniko apeleftherotiko metopo* – EAM).³⁷

V Rumunsku existovala v meziválečném období vlivná Rolnická strana (*Partidul Țărănesc*). Tuto stranu založil roku 1918 Ion Mihalache.³⁸ Strana se opírala o rumunskou verzi agrarismu, vystupovala proti městské buržoazii a volala po rozsáhlé pozemkové reformě. Měla silné pozice na těch územích, která k Rumunsku patřila už před válkou, tedy ve Valašsku a Moldavsku. V letech 1921–1922 rozšířila strana svou působnost i do Besarábie, území, které Rumunsko získalo na úkor Ruska. V Bukovině, která před rokem 1918 patřila k Rakousku-Uhersku, a kde tedy byly příznivější podmínky pro politický život než ve vlastní Rumunsku, získala Rolnická strana ihned po připojení tohoto území rovněž silné pozice. Naproti tomu v Sedmihradsku, které bylo k Rumunsku připojeno teprve v roce 1918 na úkor Uher, byl její vliv mizivý. V roce 1926 se proto Rolnická strana spojila s Národní stranou Sedmihradska a vytvořila s ní novou Národní rolnickou stranu (*Partidul Național Țărănesc*). Jeden z představitelů Národní strany a předválečný vůdce sedmihradských Rumunů Alexandru Vaida-Voevod se stal jedním z místopředsedů Národní rolnické strany a jedním z jejích vůdců (vedle Iona Mihalache a Iulia Maniu).

Od roku 1928 byla Národní rolnická strana vládnoucí stranou v Rumunsku, přičemž se jí podařilo prosadit některá opatření na pomoc rolníkům, především oddlužení a daňové úlevy. Podobně jako všechny vlády v Rumunsku, i tato vláda se často uchýlovala k násilným metodám. V roce 1934 byla Národní rolnická strana opět vytlačena do opozice.³⁹ I v opozici si Národní rolnická strana udržela silné pozice v místní samosprávě. Také Rolnická strana prošla ve třicátých letech procesem štěpení a opětného sjednocování. V roce 1927 vytvořil Nicolae Lupu stranu nosící původní název Rolnická strana (*Partidul Țărănesc*), která byla na rozdíl od Národní rolnické strany v letech 1928–1934 v opozici. V roce 1934 Rolnická strana opětovně splynula s Národní rolnickou stranou.⁴⁰ V roce 1932 vznikla i zvláštní Národně agrární strana (*Partidul Național Agrar*) Octaviana Gogy, která ale nebyla odštěpenou frakcí Národní rolnické strany (caranistů), nýbrž frakcí Lidové strany (*Partidul poporului*) založené roku 1920.⁴¹ Větší význam Národní agrární strana nikdy nezískala.

Koncem února 1938 zavedl král Carol II. v Rumunsku podle vzoru svých sousedů

Jugoslávie a Bulharska královskou diktaturu. Ústavou z 27. února 1938 se stal šéfem státu s právem kontrolovat moc zákonodárnou i výkonnou. O měsíc později – 30. března 1938 – byly královským dekretem rozpuštěny všechny politické strany, tedy i Národní rolnická strana.⁴² Bývalí caranisté ovšem mezi sebou udržovali kontakty, takže strana vlastně v ilegálně svém způsobem pokračovala v činnosti. Maniu poté, co Rumunsko ztratilo na základě druhé vídeňské arbitráže ze 30. srpna 1940 ve prospěch Maďarska severní Sedmihradsko, žádal demisi krále Carola, který se skutečně vzdal trůnu ve prospěch svého sedmnáctiletého syna Michala a přenesl veškeré své pravomoci na maršála Iona Antonesca, který se stal rumunským vůdcem (*conducator*). Během druhé světové války, které se Rumunsko zúčastnilo jako spojenec Německa, udržoval někdejší vůdce strany Iulius Maniu tajné kontakty jak s Antonescem, tak s antifašistickou opozicí, Brity a Američany.⁴³ Aktivizoval se potom v souvislosti s antifašistickým převratem v Rumunsku 23. srpna 1944.⁴⁴

V meziválečném Maďarsku představovala agrární proud Malorolnická strana. V Uhrách, existujících od rakousko-uherského vyrovnání roku 1867 jako polosamostatný stát v rámci rakousko-uherského dualismu, nevznikla před první světovou válkou žádná agrární strana. Příčinu je třeba hledat ve volebním systému, který svým vysokým daňovým censem vylučoval většinu rolníků z volebního práva. Rolníky, kteří volební právo měli, se snažila podchytit před první světovou válkou především vládnoucí Národní strana práce (*Nemzeti munkapárt*), nástupce rozpadlé Liberální strany (*Szabadelvű Párt*), a Katolická lidová strana (*Katolikus Néppárt*), stejně jako opoziční strany usilující o úplnou nezávislost Uher.⁴⁵ Možnost vzniku skutečné agrární politické strany se v teoretické rovině objevila teprve v souvislosti s tzv. astrovou revolucí (23.–31. října 1918), která odstranila dualismus, sesadila Habsburky a prohlásila Uhry zcela samostatným státem. Nová vláda, v jejímž čele stál Mihály Károlyi, zavedla všeobecné volební právo a 15. února 1919 prosadila také pozemkovou reformu. V těchto podmínkách se začala formovat Malorolnická strana (*Kisgazdasági Párt*). Pád Károlyiho režimu a nastolení komunistické diktatury Bely Kuna známé jako Maďarská republika rad (21. března–6. srpna 1919) znemožnilo proces doformování této strany.

Po porážce Maďarské republiky rad a nastolení konservativního režimu admirála Miklóse Horthyho se Malorolnická strana dotvořila. Podobně jako ostatní strany, i Malorolnická strana stála na pozicích kontinuity Maďarska s předválečnými Uhrami, tj. na pozicích územního revisionismu. Na druhé straně se snažila být protiváhou ultrakonservativním proudům usilujícím o úplné anulování pozemkové reformy z roku 1919 a volební reformy provedené ještě Károlyem. Ve volbách konaných ve dnech 25. a 26. ledna 1920 malorolníci společně se Stranou křesťansko-národního sjednocení s převahou zvítězili, když obsadili 150 z 218 křesel maďarského parlamentu. 29. ledna vstoupili malorolníci do koaliční vlády Sándora Simonyi-Semadama, která 4. června 1920 podepsala pro Maďarsko trpkou trianonskou smlouvu.⁴⁶ V roce 1922 se Malorolnická strana stala součástí vládní Strany jednoty (*Egységes Párt*), o níž se opíral nový ministerský předseda István Bethlen.⁴⁷ Bethlen dokázal režim stabilizovat. Malorolníci se tak stali součástí vládnoucího establishmentu, ovšem za cenu resignace na vlastní celkový rolnický program.

V roce 1930 se Malorolnická strana rozpadla. Většina malorolnických poslanců opustila Stranu jednoty a vstoupila do nově založené Nezávislé malorolnické strany, která přešla k opozici. Ačkoliv István Bethlen podal v roce 1931 po deseti letech působení ve funkci premiéra demisi, do nové vlády Gyuly Károlyiho se nezávislí malorolníci nedostali a setrvali až do konce meziválečného období v opozici. Z řad Nezávislé malorolnické strany se za druhé světové války rekrutovala tzv. legální opozice usilující o vystoupení Maďarska z války a uzavření separátního míru. V západním exilu působil vůdce malorolníků Tibor Eckhardt, který v roce 1941 založil v USA hnutí „Nezávislé Maďarsko“.⁴⁸

Pokud se díváme na vývoj zemědělských stran a hnutí ve východní Evropě v meziválečném období, zjišťujeme, že s výjimkou Bulharska, Lotyšska a v jistém smyslu Československa se jim nikde nepodařilo prosadit svůj program, a to ani tehdy, když byly součástí vládní koalic.

Poznámky:

- 1 Z důvodu nedostatku místa je přehled omezen na země někdejšího východního bloku (včetně bývalé Jugoslávie) a na Řecko. Vynechány jsou skandinávské země, kde zemědělské strany rovněž hrály značnou úlohu a podílely se často na vládě.
- 2 Pavel Hradečný – Ladislav Hladký: Dějiny Albánie. Nakladatelství Lidové noviny (NLN), Praha 2008, s. 360.
- 3 Tamtéž, s. 368.
- 4 O zemědělských stranách a hnutích ve střední a východní Evropě viz J. Rychlík: Zemědělská hnutí ve střední a východní Evropě 20. století. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Studie Slovákckého muzea (SSM) 5/2000, s. 7–16.
- 5 J. Rychlík a kol.: Dějiny Bulharska. 2. vyd. NLN, Praha 2002, s. 293–298, s. 307.
- 6 Bulharskému vývoji jsou v tomto sborníku věnovány zvláštní příspěvky Mariany Stamové a Teodoričky Gotovské, a proto se jím zde dále nezabýváme.
- 7 Luboš Švec – Vladimír Macura – Pavel Štol: Dějiny pobaltských zemí. NLN, Praha 1996, s. 166, s. 181, s. 193.
- 8 Józef Buszko: Historia Polski 1864–1948. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1980, s. 256–257.
- 9 Encyklopedyczny słownik historii Polski. Polska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1998, s. 344.
- 10 J. Buszko, op. cit., s. 281.
- 11 Tamtéž, s. 294
- 12 Olgierd Terlecki: Z dziejów drugiej Rzeczypospolitej. Krajowa agencja wydawnicza, Kraków 1985, s. 185–187.
- 13 Encyklopedyczny słownik..., s. 206.
- 14 Tamtéž, s. 344–345.
- 15 Miroslav Šesták a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí. NLN, Praha 1998, s. 399.
- 16 Tamtéž, s. 392, s. 697.
- 17 Jan Pelikán a kol.: Dějiny Srbska. NLN, Praha 2004, s. 317–318.
- 18 Ladislav Hladký: Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země. Doplněk, Brno, 1996, s. 65.
- 19 Jan Rychlík – Miroslav Kouba: Dějiny Makedonie. NLN, Praha 2003, s. 152–153.
- 20 M. Šesták a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí..., s. 422.
- 21 Tamtéž, s. 392.
- 22 J. Rychlík – M. Kouba: Dějiny Makedonie..., s. 160.
- 23 Novica Veljanoski: Metodija Andonov-Čento, makedonský státník a bojovník za práva rolníků. In: Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. SSM, 11/2006, s. 128.
- 24 J. Rychlík: Bratři Radićové a Chorvatská selská strana. In: Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. SSM, 11/2006, s. 121–125.
- 25 Hrvoje Matković: Povijest Hrvatske seljačke stranke. Naklada Pavičić, Zagreb 1999, s. 199.
- 26 Tamtéž, s. 216.
- 27 Tamtéž, s. 241.
- 28 M. Šesták a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí..., s. 407.
- 29 Jan Rychlík – Milan Perenčević: Dějiny Chorvatska. NLN, Praha 2007, s. 270–271.
- 30 H. Matković: Povijest Hrvatske seljačke stranke..., s. 422–424.
- 31 Tamtéž, s. 425.
- 32 Tamtéž, s. 426, s. 432–434. Srv. též H. Matković: Povijest Nezavisne države Hrvatske. Naklada Pavičić, Zagreb 1994, s. 175–180.
- 33 Pavel Hradečný a kol.: Dějiny Řecka. 2. vyd., NLN, Praha 2007, s. 409.
- 34 Tamtéž, s. 409, s. 413.
- 35 Tamtéž, s. 412–414.
- 36 Tamtéž, s. 418.
- 37 Tamtéž, s. 436.
- 38 Kurt W. Treptow a kol.: Dějiny Rumunska. NLN, Praha 2000, s. 278.
- 39 Tamtéž, s. 278–279.
- 40 Tamtéž, s. 280.

- 41 Tamtéž, s. 278.
42 Tamtéž, s. 294.
43 Tamtéž, s. 312, s. 332.
44 Tamtéž, s. 337.
45 Lubomír Lipták a kol.: Politické strany na Slovensku 1860–1989. Archa, Bratislava 1992, s. 88–90, s. 97–99, s. 68–75.
46 László Kontler: Dějiny Maďarska. NLN, Praha 2001, s. 315–316.
47 Tamtéž, s. 323.
48 Tamtéž, s. 351.

Agrarian Parties in the Governments of the Countries of Central and Eastern Europe 1918–1939

Abstract

The essay gives the overview of development of agrarian parties in Czechoslovakia, Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Hungary, Yugoslavia, Romania, Bulgaria and Greece in the inter-war period (1918–1939). The significance of the agrarian parties in the particular countries differed. There was no agrarian party in Albania but in all other countries of the region the parties existed. Practically in all these countries the agrarian parties took part in the governmental coalitions in all these states but only in Czechoslovakia, Bulgaria and Latvia were able to realise – at least partly – their programme. In Latvia and Bulgaria (up to 1923) the agrarian ideology became the base of the state policy. On the other hand in Czechoslovakia the Republican (agrarian) party tried to find the broader social base and to transform itself to the civic party for all citizens. In Yugoslavia the Croat Peasant Party became the main Croat political party. It gradually abandoned the peasant programme and concentrated for fight for Croat autonomy. In Romania the National peasant party (the Caranists) was the ruling party from 1928 to 1934. In Greece there were three agrarian parties connected with different political groupings including the Communists, but none of them played a significant role. In Hungary the Smallholders Party became part of the political establishment after the defeat of Communist Hungarian Soviet Republic in summer 1919, but after 1930 was permanently in opposition. In Poland The Polish People's (Peasant) Party "Piast" led by Wincenty Witos was the ruling party up to 1926 but after the coup of Józef Piłsudski became the part of the tolerated opposition.

STUDIE

Sen o slovanské agrární spolupráci

(Antonín Švehla – ideový a organizační tvůrce Mezinárodního agrárního bureau)

EDUARD KUBŮ – JIŘÍ ŠOUŠA

Organizace s názvem *Bureau International agraire* (česky Mezinárodní agrární bureau – MAB) byla v době svého zrodu na počátku dvacátých let 20. století koncipována jako integrační centrum politického agrarismu střední a jihovýchodní Evropy, a to na slovanském základě. Její organizační a členská struktura se ovšem významně měnila. Výrazem univerzalizmu, k němuž MAB ve druhé polovině dvacátých let dospělo, je název *Zelená internacionála*. Toto označení původně nebylo zakladatelům vlastní. Bureau jej nicméně nikdy nedementovalo a žurnalistika, která mu tento přídomek přiřkla, se jej jednou provždy držela. V době založení sdružovalo MAB politická agrární hnutí Československa, Bulharska, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a Polska. Ve vývoji členských hnutí a jejich postavení v rámci politických systémů jednotlivých zemí došlo v průběhu první poloviny dvacátých let k významným posunům, jež vážnost bureau na mezinárodní scéně oslabovaly až marginalizovaly (pád Alexandra Stambolijského 1923, pád Wincenty Witose 1926). V roce 1928 nastala přijetím dalších členů zásadní proměna MAB, a to z organizace slovanské na organizaci evropskou. V této formě vyvíjelo MAB své aktivity až do konce třicátých let, kdy jeho činnost přerušil dramatický vývoj ve střední Evropě.

Zřízení a fungování MAB se sice stalo předmětem řady drobných zmínek v dobové i moderní literatuře, nicméně specializované analytické studie zatím chybí. K dispozici jsou jen dobové publikace S. Gargase a J. Rutaje¹ a diplomová práce Jana Gebharta, na níž je založena stať z roku 1989,² která se primárně věnuje organizačním strukturám MAB.

Pro vznik Mezinárodního agrárního bureau byla směrodatná podoba nacionálně českého agrarismu. Vyplyývá to ze skutečnosti, že právě česká agrární strana byla prvním hybatelem a architektem této instituce. Od její klientely, cílů a postavení v Československé republice byly teoreticky postulovány úkoly bureau. Český agrarismus jako zájmové a politické hnutí má velmi hluboké kořeny. Myšlenky o výlučnosti selského stavu a jeho výjimečné, nezastupitelné roli v národním společenství lze sledovat již v počátcích formování moderního českého národa. Špičky venkovské společnosti se ve druhé polovině 19. století přetvářely v sebevědomou sociální skupinu schopnou hospodářsky a politicky artikulovat své zájmy. S tím souvisí i konstituování selského stavovství. To vyvěrá z ekonomického, sociálního a kulturního postavení venkova v národním společenství, z jeho životního stylu a formující se mentality, jež byla ve srovnání s městem pomaleji zasažena dopady rozvíjejícího se kapitalistického řádu.³

Na sklonku 19. století již byly vytvořeny předpoklady pro vydělení agrárních zájmů z hlavního, svou podstatou liberálního proudu české politiky. Roku 1899 byla založena Česká agrární strana reprezentující ve své první fázi především majetné selské vrstvy. Nové, ambiciózní a také omlazené vedení spojené se jménem Antonína Švehly rozšířilo základnu politického agrarismu o další venkovské sociální vrstvy. Po volbách 1911 se agrární strana definitivně usadila ve „velké politice“. Síla hnutí nespočívala jen v mobilizaci politické a stavovské, ale především v mimořádné schopnosti formovat své vlivové ekonomické sítě, jejichž páteř tvořila družstva. V první Československé republice k tomu přistoupilo ovládnutí projektu pozemkové reformy.

Veřejná podpora hnutí byla do té míry významná, že postačovala na těsné vítězství ve volbách (s výjimkou let 1919–1920) a agrární elity se staly osou všech vládních koalic. Angažmá v orgánech zákonodárné a výkonné moci přinášelo posílení agrárnických vlivových sítí, jejich vrůstání do státní správy a rezultovalo v markantním rozšíření agrárnické podnikatelské sféry na oblast průmyslu, zejména zbrojního a strojírenského, jakož i peněžnictví.⁴

V průběhu druhé poloviny 20. let zesílil politický a ekonomický vliv agrární strany natolik, že zvolna převážil při formování hospodářské politiky průmyslově-agrárního Československa nad vlivem finančně-průmyslových uskupení. Supremace agrárního vlivu nad vlivem finančně-průmyslovým byla v evropském měřítku, pochopitelně mimo zaostalé agrární státy, jevem velmi neobvyklým. Anomálii své mocenské pozice vnímali i představitelé českého agrárního hnutí. Hledali pro ni i jiné než historické opodstatnění. Snažili se proto najít na mezinárodní scéně analogie svého výjimečného postavení a zájmově příbuzné spojení. V rozvíjení agrárních struktur, vytváření agrárních sítí, legitimizaci a mezinárodním etablování českého agrarismu sehrál na počátku dvacátých let rozhodující roli leader strany Antonín Švehla. Tento mimořádně schopný pragmatik moci propojil stranické struktury s ekonomickou sférou a z agrární strany vytvořil pevně stmelенý a funkční konglomerát hospodářských a sociálních zájmů větší části českého venkova.

Agrární politika byla jejími teoretiky definována jako „činnost politické skupiny řízené jednotným názorem na společenský ideál národa“, jenž vyrůstá „z uvědomění, jaký význam má pro mravní, kulturní, hospodářský a politický život práce zemědělského obyvatelstva.“⁵ Ideologové agrarismu, a týká se to i představitelů českých, si uvědomovali, že jejich politické hnutí nedokázalo za více než dvě desetiletí svébytné existence vytvořit mezinárodně formulované a přijímané jednotné základy, jako např. sociáldemokratismus či liberalismus, a akcentovali skutečnost národní podoby agrarismu, která však měla podle jejich názoru ve všech zemích stejné kořeny. Rozptýl a programovou neujasněnost agrarismu vnímali leaderi českého agrárního hnutí jako důsledek toho, že sedlák vkročil jako zápasník do arény politických bojů mezi posledními. Proto první pokusy o vymezení obsahu agrarismu vycházejí z významu zemědělství jako nezastupitelného základu všech ostatních odvětví výroby a vymezují se vůči liberalismu a jeho tezi, že blaho národa lze zajistit neomezenou konkurencí na straně jedné, stejně jako vůči socialistům s jejich ambicemi na trhu práce a radikalismem při řešení sociálních otázek na straně druhé. Liberalismus a socialismus vnímali jako dvě stránky téže mince, tj. jako výraz „neblahého“ způsobu života městských vrstev, důsledek pro ně skličující industrializace a s ní spojeného odlivu venkovského obyvatelstva do měst. Města byla nazírána jako zdroje moderních civilizačních chorob národa: „pauperismu a lůzy“.

Cílem agrarismu se stalo udržení prosperujícího zemědělství. Problémem se mu jevilو přízpusobení nižších mezd v zemědělství vyšším mzdám v průmyslu, jež podle něj urychlilo vyliďňování venkova. Velebil ryze agrární státy, které tento problém neměly. Předností venkova údajně byla „schopnost levněji a efektivněji, s menšími náklady na odívání a vzdělávání vychovat mládež“. Vesnice byla označována za tradiční základ národní kultury, na níž nepůsobí kosmopolitní kulturní proudy a jež udržuje národní svébytnost. Akcentovala se mravnost života na vesnici, kde všichni obyvatelé jsou podrobeni dohledu sousedů a nemají prostor pro nemravný život. Vyzdvihován byl význam selství pro sociální smír. Nezřídko bylo zemědělství pokládáno přímo za základ sociálního smíru. Mezi čeledínem a sedlákem nevládl údajně tak ostrý sociální boj, neboť sdíleli stejný způsob života a měli stejné mozoly od práce. Konzervativní zemědělec byl označen za stabilizační prvek společenského zřízení. Agrární strana přišla s ideou „agrární demokracie“, jež v půdě spatřuje hlavní zdroj národního života, usiluje o bratrství a svornou jednotu všech, kdo na půdě žijí nebo její rozhodující význam pro lidstvo uznávají.⁶

Ideje Antonína Švehly – hlavní komponenta vstupního duchovního potenciálu MAB

Antonín Švehla nebyl jen leaderem českého agrárního hnutí od prvního decennia 20. století, ale je i klíčem k pochopení zrodu, prvních kroků a ideových obzorů MAB. Byl totiž tou osobností, která si uvědomovala, že obsah agrarismu je třeba definovat obecněji na úrovni přesahující měřítko národní. Antonín Švehla byl nesporným tvůrcem a zakladatelem Mezinárodního agrárního bureaua. Jako předseda strany je organizačně a finančně zajistil v prvních fázích existence a pokusil se – na základě české zkušenosti – z něj vytvořit organizaci nadnárodní spolupráce.

Svého druhu proklamací směřující k formulování úkolů MAB jsou Švehlovy „úvahy o agrarismu“ a jeho obsahu formulované na počátku dvacátých let 20. století.⁷ Vycházejí z praktické poválečné situace a tradic českého politického panslovanství⁸ jako opory české národní emancipace, proponoval Švehla vytvořit novou mezinárodní agrární organizaci na bázi slovanských národů. „Úvahy o agrarismu“ jsou výrazem Švehlova úsilí zobecnit obsah českého agrarismu a učinit z něj východisko pro formulování postulátů agrarismu slovanských států. V nich na počátku dvacátých let spatřoval perspektivní spojení, kteří by mohli pomoci legitimizovat postavení českých agrárníků v politickém systému Československa a pomohli jeho straně, sevřené do kruhů malosti českého/československého prostředí, proniknout na mezinárodní scénu. Švehla nebyl sice myslitelem evropského formátu, ale uvědomoval si, že v jeho hnutí téměř absentují osobnosti mezinárodního rozhledu, osobnosti znalé jazyků, osobnosti koncepční s vyšším vzděláním. Agrární strana zápasila po celé období své existence s omezeným intelektuálním potenciálem, nesrovnatelným se stranami jinými, ať již národními demokraty, sociálními demokraty, národními socialisty ba i katolicky orientovanou stranou lidovou. Dokumentuje to mimo jiné i velmi omezené zastoupení reprezentantů strany v československé zahraniční politice, kam pronikli (pomineme-li dvou a půl měsíční ministerskou epizodu Milana Hodži na přelomu let 1935–1936) jen dva přední agrárníci – František Chvalkovský, pozdější ministr zahraničních věcí druhé Česko-Slovenské republiky, a tajemník strany Karel Mečíř, jenž však musel v roce 1924 po skandálu na vyslaneckém postu v Bruselu zahraniční službu opustit.⁹ A právě zahraniční službou a v neposlední řadě žurnalistickou minulostí „kvalifikovaného“ Mečíře vybral Antonín Švehla na funkci generálního tajemníka MAB.

Ve svých úvahách Švehla vycházel ze zákona půdy vyjadřujícího „koloběh zrodu a smrti“, zákona, jenž je „konstantou lidského života“. Zákon půdy – „živitelky lidstva“ – se jednou po vždy podle Švehly vymykal měnivým vlnám historie a přetrvával všechny společenské řády. Lidstvo by se mělo vrátit k „základu své existence“ a řešit „správný poměr člověka k půdě“, což podle něj bylo hlavní duchovní náplní agrarismu. Ze skupiny lidí žijících na určitém dílu půdy se vyvíjí ohraničený národ s faktickou vlastní a určitým zřízením – státem. Myslem státu je vlast chránit.

Podle Švehly „pojem moci se vyjadřuje vlastnictvím půdy, neboť jen ten, kdo ovládá půdu, tento základ života, jen ten vládne, jen ten má moc“. Demokratický stát má významný sociální úkol vrátit půdu lidu, jemuž právem náleží a jemuž byla v minulosti, v minulých společenských rádech odcizena (antifeudální osten vycházející ze zkušenosti českého národa po Bílé hoře, který je zaměřen proti německojazyčné šlechtě). Podle Švehly „půda musí patřit lidu, má-li vlast patřit národu“. „Jako národům podrobeným vzali půdu, tak národu osvobozenému musí být půda vrácena, aby jeho osvobození bylo dokonáno.“ Pozemková reforma se proto – podle Antonína Švehly – stala hlavním úkolem agrarismu nových států po první světové válce. Pozemková reforma tedy tvoří první sloup Švehlova mezinárodního agrárního programu.¹⁰

Druhým sloupem Švehlova mezinárodního agrárního programu se stal požadavek adekvátního podílu zemědělců na moci, a to moci státní, regulující vnitřní běh státu a zajišťující jeho zahraniční politiku. Tento požadavek byl odůvodněn společenskou rolí zemědělce, jenž je „trpělivým sluhou života a starostlivým ochráncem klidu a míru“. Argumentovalo se tím, že zkrachovaly za války všechny akce „nedat frontě vojáky“, „nedat zbraně“, „zkrachovala duchovní obrana“, „zkrachovali průmyslníci i dělníci“, ale ukázalo se, že sedlák v ruce drží výrobu potravin, výrobu chleba, bez níž je vedení války nemyslitelné. Zemědělec je tedy strážcem míru, neboť když brání sebe (svoji půdu), brání také mír. Jeho zdánlivě egoistický boj je bojem pro dobro veškerého lidstva. Spolurozhodování zemědělců ve státech je tak „nejspolehlivějším řešením pacifistického problému“.¹¹

Cesta k naplnění Švehlova vytčených cílů spočívala v jednotném postupu obyvatel venkova, tedy v jeho získání pro agrarismus jako program nadnárodního významu. Vycházela z teze, že zemědělci nemají v jednotlivých národech a zemích „moci, jež by odpovídala jejich hospo-

dářské síle a etickému významu i hodnotě“. Švehla argumentoval tím, že stačí nahlédnout do složení parlamentů a vlád evropských států, aby vynikl nepoměr mezi počtem zemědělského obyvatelstva a jeho mocensko politickou reprezentací. „Proto je nutno probudit ve všech národech zemědělské masy k dobytí vlastních práv.“ Švehla došel k názoru, že poválečné období si vyžaduje změny, neboť v nových podmínkách liberalismus i socialismus prožívají těžkou krizi a nastala doba agrarismu, doba vrácení se člověka k odvěkým zákonům pudy, jež jsou nezměnitelné a ke kterým se lidstvo v době nejtěžších zkoušek a nejbolestivějších zklamání vždy znovu a znovu vrací.

Cílem mezinárodního agrarismu tedy mělo být odstranění odvěké křivdy páchané na zemědělském obyvatelstvu. Myšlenku Mezinárodního agrárního bureau v době jeho založení vyjádřil jeho tvůrce slovy: „Jsme přesvědčeni, že zde nadchází veliký úkol především zemědělcům slovanských národů, aby, spojení agrární myšlenkou, tímto přirozeným evangeliem pudy, ukázali cestu druhým. Jest to jejich povinnost, poněvadž oni právě tvoří podstatu a převážnou část obyvatelstva ve svých národech. Jedině tak mohou naplnit historickou úlohu slovanské rasy, neboť: co Slovan, to zemědělec.“¹² Úkoly slovanského agrarismu specifikoval A. Švehla také v přednášce na I. sjezdu agrárního studentstva 12. května 1922. Poukazoval na to, že ve střední Evropě 60–80 % obyvatelstva tvoří zemědělci, ale pouze v Bulharsku je vláda v zemědělských rukou.¹³ K bulharskému předsedovi vlády a současně předsedovi Svazu bulharských zemědělců Alexandru Stambolijskému měl Švehla zvláštní obdiv. Vnímá jej jako zástupce zemědělské demokracie, jenž dokázal poslat vojáky k pluhu.¹⁴

Ideový rámec MAB až do roku 1927 nevybočoval ze svých původních švehlovských základů. Úvodní programový neautorizovaný článek Bulletinu MAB s názvem „Idea světového agrarismu“ vycházel z teze o půdě jako „prazdroji veškeré existence“ a zemědělci jako tvůrci základních hodnot a strážci míru, volal po návratu Evropy k péči o zdroj svého bytí, k péči o zemědělství. Byla zdvižena ambice zemědělců – jako „nejpodstatnější složky demokracie“ – podílet se na vládě. Poněkud stranou zůstal požadavek pozemkové reformy. Stať uzavírala výzva zemědělcům celého světa, aby si uvědomili svůj význam a své poslání a sjednotili se k dobru lidstva, k hájení společenského řádu, podpoře států na cestě míru a zabezpečení zemědělství, tj. k naplnění „všeagrární ideje“, jež znamenala dát lidstvu a životu hmotného a mravního blahobytu.¹⁵

Švehlovy myšlenky se objevovaly nejen v jeho vlastních textech, ale i v dalších příspěvcích. Naproti tomu jeden ze zakladatelů ideologie mezinárodního agrarismu Jules Méline (1838–1925)¹⁶ byl připomenut jako významný protagonista mezinárodního agrárního hnutí jen v obsáhlém nekrologu,¹⁷ jenž však nerefletoval obsah jeho známých děl *Le retour à la terre et la surproduction industrielle a Tout en faveur de l'agriculture*. Zjevně nejuznávanější soudobý protagonist agrarismu západoevropského typu Ernst Laur není bulletinem reflektován vůbec.

Švehlův slovenský nástupce v MAB, vnímaný jako jeden z hlavních ideologů československého agrarismu ve třicátých letech – Milan Hodža, se poprvé uplatňuje svébytným příspěvkem v roce 1925. Jeho text, vykazující stále ještě nepřehlédnutelné, době poplatné slovanofilské rysy, reklamoval zvláštní ohled na agrární požadavky v zahraniční politice, aniž ovšem vznesl třeba jen náznak alternativního konceptu k politice masarykovsko-benešovské.¹⁸ Intelektuální a organizační převahu českého agrárního prostředí v profilování MAB a jeho vnímání rozvoje evropského agrarismu na slovanském základě vyjadřoval i způsob editování bulletinu, který vycházel jako oficiální tiskový orgán této mezinárodní organizace od roku 1923. Jeho základním jazykem byla čeština, kterou v případě českých příspěvků provázel paralelní překlad do francouzštiny, v případě textů zahraniční proveniencí byl použit jazyk originálu kombinovaný povětšinou s češtinou. Od roku 1927 se příspěvky vydávaly souběžně ve třech jazycích – česky, francouzsky a německy. Přitom zásadní příspěvky zaslané ze zahraničí byly z počátku komentovány generálním tajemníkem MAB a hlavním redaktorem jeho bulletinu Karlem Mečířem. Zlom ve vývoji MAB a podobě jeho tiskového orgánu znamená rok 1928, který z něho činí orgán již svou povahou skutečně mezinárodní.

Je ovšem třeba říci, že i tento zlom je spojen s Antonínem Švehlou a Karlem Mečířem, kteří vytvářejí prostor pro větší počet hráčů, a to jak na domácí, tak i zahraniční scéně. Nastupující agrární krize oblast společných nadnárodních zájmů rozšířila a aktuálně zaměřila.

Antonín Švehla a zřízení MAB

Myšlenku mezinárodní politické organizace zemědělců nelze autorsky přiřadit jen Antonínu Švehlovi. Připomenout je třeba pokus o založení Zelené internacionály bavorsko-maďarské¹⁹ a především pak iniciativy bulharského zemědělského vůdce a předsedy vlády Alexandra Stambolijského, z nichž nepochybně Švehla těžil. Stambolijský při nástupní audienci prvního československého diplomatického zástupce v Bulharsku Rudolfa Künzla-Jizerského 3. března 1920 prohlásil, že považuje Prahu za přítomně nejdůležitější slovanské středisko a chce navázat československo-bulharské styky na úrovni agrárních reprezentací. Navrhl vydávání zemědělského časopisu česko-bulharsko-srbského, který by vycházel v Praze, a požádal, aby tento návrh byl doručen Antonínu Švehlovi jako vůdci agrární strany.²⁰ Předložený námět Künzl-Jizerský vtělil do osobního dopisu zaslaného Švehlovi. Časopis měl mít ráz odborného stavovského věstníku šířícího znalost nejnovějších metod a vynálezů v oboru zemědělství a předpokládalo se, že by se mohl „během času profilovat i politicky“. Praha se měla stát ve Stambolijského představách prostředníkem bulharského sblížení s Jihoslovany.²¹ Švehlu se pro myšlenku společného postupu pokusil v dubnu 1920 získat i bulharský ministr vnitra Rajko Daskalov.

Švehla však na bulharské iniciativy reagoval zdrženlivě.²² Problém představovala i skutečnost, že Stambolijského iniciativy křížily koncept československé zahraniční politiky řízené T. G. Masarykem a Edvardem Benešem. Těžké hraniční spory mezi Bulharskem a Jihoslovany mohly vážným způsobem poškodit malodohodové spojení. To byl také důvod, proč se oficiální československá zahraniční politika v příštích letech vytrvale tvářila, že Zelená internacionála jako činitel mezinárodní politiky neexistuje. Stambolijského státní návštěva v Praze uskutečněná v prosinci 1920 měla svůj soukromý „přívěsek“ v podobě neformální večere a hodinového rozhovoru s Antonínem Švehlou, kde se mimo jiné mělo jednat o agrární internacionále. Je otázkou, zda iniciativa vzešla ze strany Stambolijského nebo Švehly. Bulharský předseda vlády se v lednu 1921 při své nové návštěvě Prahy k myšlence Zelené internacionály znovu vrátil a Švehlu označil za nejvhodnější osobu, jež by mohla slovanské zemědělské strany integrovat. Švehlovy sondáže s Jihoslovany však ukázaly, že bulharsko-jihoslovanská animozita je tak silná, že aktuálně vylučuje jakékoliv slavnostní oficiální založení vysněné organizace.

Trpělivý Švehla tak vyřešil problém po svém. Založil Mezinárodní agrární bureau i přes nevoli československé zahraniční politiky a problematické oficiální vztahy Československa s Polskem a Jihoslovany s Bulharskem. Učinil tak zcela „tíse“, když v listopadu 1921 vytvořil v Praze kancelář Mezinárodního agrárního bureau, jejímž vedením pověřil svého parlamentního sekretáře Ing. Jiřího Fiedlera. Prvními členy byli vedle československých agrárníků zástupci Jihoslovany, Poláků a pražského ruského exilu a teprve poté poslal své emisary do Bulharska ke Stambolijskému s přáním, aby jmenoval svého zástupce.

Z této doby se zachovalo i jediné explicitní vysvětlení slovanského charakteru založené organizace. Charge d'affaires v Sofii Rudolf Künzl-Jizerský, který Švehlovy emisary při jejich bulharské misi doprovázel, reprodukoval Švehlův vzkaz do Sofie ve věci zdůvodnění slovanského charakteru MAB takto: „...dlužno spojit nejprve zemědělce slovanské a povznést jejich kulturní úroveň, aby v pozdějších dobách mohli si slovanští zemědělci zachovati rozhodný vliv, až by došlo k rozšíření svazu [Zelené internacionály] i na zemědělce neslovanské.“²³ Zakladatel MAB tedy již v době jejího vzniku uvažoval dlouhodoběji a nechtěl ji principiálně jednou pro vždy držet ve slovanské rovině. To ostatně dokládá i oficiální název nově vzniklé organizace, která neobdržela – tak jako její mládežnická analogie – adjektivum „slovanský“.²⁴

* * *

Svůj projekt bral Švehla vážně. Investoval do něj vlastní teoretické know-how, diplomatické úsilí v podobě zákulisních jednání a konečkonců také nemalé finanční prostředky agrární strany v podobě platu tajemníka a cestovného pro své emisary. K tomu je třeba připočít v roce 1922 již funkční pracující kancelář MAB se šesti stálými úředníky, čtyřmi oficiálními delegáty členských stran a sedmi referenty speciálních sekcí. O vážnosti projektu a jeho zázemí v agrární straně svědčí i angažmá osobností, které stály u jeho kolébky a pomáhaly jej rozvíjet. Poděkování za pomoc při prvních krocích MAB bylo vyjádřeno generálnímu tajemníkovi agrární strany, senátoru Františku Hybšovi, tajemníku strany a pozdějšímu předsedovi vlády Rudolfu Beranovi, vyslanci a pozdějšímu ministru zahraničních věcí Františku Chvalkovskému, členu vedení agrární strany a poslanci, pozdějšímu ministru zemědělství, národní obrany a na sklonku třicátých let 20. století předsedovi poslanecké sněmovny parlamentu Bohumíru Bradáčovi a v neposlední řadě i perspektivním vůdcům agrární mládeže Janu Brandejsovi a Oldřichu Suchému. První z nich se stal vrchním odborovým radou v ministerstvu zemědělství, druhý poslancem.

Z výše naznačeného vyplývá, že při konstituování Mezinárodního agrárního bureau se sice uplatnilo více osobností, nicméně určující roli sehrál Antonín Švehla, který jej dokázal dojednat, vybavit finančně i personálně, a především, který mu vtiskl ideový profil. Ten obrátil zájem a postulaty českého agrarismu, jenž podle Švehlova názoru mohl konvenovat a pomoci při politické emancipaci rolnictva i v dalších zemích a tím legitimovat mimořádné postavení Švehlou vedené strany v Československu. Představa o funkční spolupráci agrárních hnutí jako směřodatných činitelů politických systémů ve střední a jihovýchodní Evropě, pro něž se Švehla snažil vytvořit institucionální základnu, zůstala jen snem. Partneri, na něž zpočátku sázel, ztráceli ve svých zemích pozice a rozšíření původně slovanský koncipované MAB na instituci obecně evropskou v roce 1928 z ní vytvořilo sice organizaci skutečně široce mezinárodní, nicméně její akční radius ani poté nepřesáhl oblast stavovské solidarity a výměny informací. V této podobě původně „švehlovský projekt“ i nadále nesený Švehlovými nástupci v agrární straně skomíral až do konce první Československé republiky. Jako alternativní zahraničněpolitické pole československého agrárního hnutí selhal.

Poznámky:

- 1 Sigismund Gargas, *Die Grüne Internationale*, Halberstadt 1927; J. Rutaj, *Peasant International in Action*, London: Melville Press 1948.
- 2 Jan Gebhart, *K činnosti středoevropské agrární instituce ve 20. a 30. letech*, Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1989, s. 97–133. Marxistické hodnocení MAB z pozic třídního boje, materiálově však poměrně solidně založené, viz M. M. Goranovič, *Krach zeleného Internacionála (1921–1938)*, Moskva: Nauka 1967.
- 3 Blíže viz Eduard Kubů–Jiří Šouša, *Podnikatelské a manažerské elity českého agrárního hnutí v období sklonku Rakouska-Uherska a za Československé republiky (Úvahy o možnostech prohloubení a inovace badatelských přístupů)*, in: *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Studie Slovákého muzea, Uherské Hradiště 11/2006*, s. 26–27.
- 4 Tamtéž.
- 5 *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, ed. Josef Harna a Vlastislav Lacina, Praha: Historický ústav AV ČR 2007, dok. č. 4 a 12, s. 45–72, 116–154.
- 6 K ideologickému obsahu českého agrarismu srv. např. B. Tumlíř, R. Rolíček, O. Srdínko či O. Frankenberger, *Otakar Srdínko. Agrarismus a demokracie, pilíře našeho programu*, Praha: Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu 1922; Otakar Frankenberger, *Agrarismus. Národní hospodářství z hlediska venkovského lidu*, Praha: 1923; Bohuslav Tumlíř, *Agrární politika*, Praha: Státní nakladatelství 1928; Rudolf Rolíček, *Život venkova*, Praha: F. Teige 1914; František Heinz: *Agrarismus a socialismus*. Praha: Rolnická tiskárna 1920.
- 7 Antonín Švehla, *Tři úvahy o agrarismu*, Praha: MAB 1925.
- 8 Eduard Kubů – Jiří Novotný – Jiří Šouša, *Slavism in National Czech Enterprises in the First Half of*

- the twentieth Century. In: History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe, Helga Schultz–Eduard Kubů (eds.), Frankfurter Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Ostmitteleuropas, Bd. 14, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag 2006, s. 185–205.
- 9 Československý vyslanec v Bruselu Karel Mečíř byl belgickou vládou v důsledku poměru s manželkou předsedy vlády Vanderveldeho označen za nežádoucí osobu (persona non grata). Byl přeložen na vyslanectví do Athén, ale v důsledku pokračování poměru ze zahraniční služby definitivně suspendován. Sr. K. Mečíř – Archiv ministerstva zahraničních věcí – osobní spis.
 - 10 Sr. Antonín Švehla, Člověk a půda, in: Tři úvahy o agrarismu, Praha: MAB 1925, s. 5–10.
 - 11 Týž, Půda a mír, in: Tři úvahy, s. 11–15.
 - 12 Týž, Dohodou k vítězství, s. 16–19.
 - 13 Týž, Řeči k mládeži, uspoř. Josef Hakl, Praha 1937, s. 19.
 - 14 Týž, Půda a mír, s. 15.
 - 15 Bulletin du Bureau International agraire 1923, s. 3–7.
 - 16 Francouzský ministr zemědělství (1883–1885, 1896–1898, 1915–1916) a ministerský předseda Francie v letech 1896–98.
 - 17 Bulletin du Bureau International agraire 1926, s. 6–8.
 - 18 Milan Hodža, Zahraniční politika a mezinárodní organizace zemědělská, in: Bulletin du Bureau International Agraire 1925, s. 20–25.
 - 19 Grüne Internationale. Freie Blätter der Internationalen landwirtschaftlichen Berufsvereinigungen. Alexander von Blaskovich u. Koll. (Hg.), Jg. 1–6, Wien 1922–1927.
 - 20 Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), Politické zpravodajství Sofie 1920, č. 17.
 - 21 Tamtéž, č. 24, zpráva z 11. 3. 1920.
 - 22 Tamtéž, č. 56.
 - 23 AMZV, PZ Sofie 1921, č. 165, zpráva ze 30. 11. 1921.
 - 24 Na sjezdu agrárních mládežnických organizací v Lublani ve dnech 5.–8. září 1924 byl založen Svaz slovanské agrární mládeže. Tato organizace měla pět řádných členů – z Bulharska, Československa, Jugoslávie, Polska a Lužice – a dále dva členy mimořádné, reprezentující ruskou a ukrajinskou emigraci. Organizace ukončila svou činnost v roce 1938. Část písemností této instituce je uložena v Národním archivu v Praze.

The Dream of Slavic Agrarian Cooperation (Antonín Švehla – the ideological and organizational founder of the International Agrarian Bureau)

Abstract

There were several personages who helped constitute the International Agrarian Bureau, also known as the Green International (1922), but the determining role was played by Antonín Švehla who managed to organize the institution as well as to secure both finance and personnel, but who more importantly endowed it with an ideological profile. This profile reflected the interests and postulates of the Czech Agrarianism which, according to Švehla's opinion, could inspire and help emancipation of the peasantry in other countries, thus legitimating the prominent status of the Agrarian Party lead by Švehla in Czechoslovakia.

However, the dream of the functional cooperation of Agrarian movements as authoritative agents in political systems in the Central and Southeast Europe, for which Švehla strived to create institutional framework, had remained only a dream. The Polish and Bulgarian partners, whom Švehla initially relied on, lost the political and power positions in their countries. The concept of development and activities of the Bureau had to change as a result. In 1928, it redefined itself from being exclusively Slavic to an overall European institution, which might have had turned it into a truly international organization, but nevertheless, its field of action never reached beyond class solidarity and information exchange. In this form, the original „Švehla's project“ withered away until the end of the First Czechoslovak Republic. As an alternative field for the foreign policy of Czechoslovak Agrarian movement, the Bureau had failed.

Agrárne hnutie a agrárna strana na Slovensku, jej postavenie vo svetle parlamentných volieb za 1. ČSR

PAVOL MARTULIAK

V príspevku budeme venovať pozornosť vzniku a vývoju slovenského agrárneho hnutia pred prvou svetovou vojnou, ako aj miestu a poslaniu agrarizmu na Slovensku v nových spoločensko-politických podmienkach v prvých rokoch po vzniku ČSR a potom v čase, keď sa tento prúd, ako kryštalizujúci sa samostatný politický subjekt, napokon stal súčasťou agrárnej strany (Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu). Podstatná časť príspevku sa potom sústreďuje na postavenie tejto strany na Slovensku v systéme celkového politického vývoja v rokoch 1. česko-slovenského štátu v zmysle výsledkov jednotlivých parlamentných volieb.

Slovenské agrárne hnutie začalo zapúšťať svoje korene už v prvých rokoch 20. storočia, a to na pôde Slovenskej národnej strany (SNS, do r. 1913 jedinej slovenskej politickej strany). Na jeho zrode má primárnu zásluhu Milan Hodža, predtým študent práva, na prahu 20. storočia začínajúci žurnalista, postupom času známy ako skvelý politik a v neposlednej miere tiež národohospodár a napokon štátnik. Už od čias prelomu storočí si mladý Hodža uvedomoval potrebu „drobnej práce“ spochybňovanú členmi vedenia SNS, ktorá ho priviedla k hlbšiemu záujmu o slovenské roľníctvo ako základnej zložke národa. Nesúhlas s viacerými konzervatívnymi prvkami politiky vedenia SNS dával najavo už ako študent na stránkach časopisu Hlas na sklonku 19. storočia, a to do značnej miery aj pod vplyvom masarykovského realizmu.¹

Hodža za prvoradú úlohu považoval materiálne povznesenie malého roľníctva, odstránenie chudoby a všestrannej zaostalosti roľníckeho obyvateľstva. Aby mohol účejšie presadzovať požiadavky najmä v oblasti demokratizácie verejného života a reforiem v agrárnom sektore, usiloval sa vytvoriť masovú základňu agrárneho hnutia, a to cestou pretvorenia SNS na roľnícku stranu. Požiadavku jej prerodenia na stranu „roľníckej demokracie“ presadzoval už od septembra 1903, keď vyšlo prvé číslo jeho Slovenského týždenníka.² Túto ideu mal na zreteli aj ako poslanec uhorského snemu za túto stranu, zastávajúc tento post v rokoch 1905–1910.

Hodžova koncepcia založená na téze, že politická i hospodárska emancipácia Slovákov ako národa sa musí opierať o najpočetnejšiu sociálnu vrstvu, t. j. roľníctvo, sa stala vlastnou aj pre ďalších stúpcov agrárneho hnutia z radov slovenských politických aktivistov. Sám Hodža medzi nich zaradil ako mužov, ktorí „vykonali za prebudenie národa i pri výchove ľudu užitočnú prácu“ skupinu: „Dr. V. Šrobár, F. Juriga, F. Skyčák, A. Štefánek, Dr. L. Medvecký, J. G. Tajovský.“³ K nim nepochybne patrili tiež P. Blaho, L. Okánik, F. Houdek, M. Bella. Vedení snahou vybudovať pre toto hnutie masovú politickú základňu zvolali jeho predstavitelia M. Hodža a F. Skyčák dňa 15. augusta 1908 v Budapešti „prvú sedliacku poradu“ Slovenskej národnej strany. Podľa prejavu rečníka Hodžu išlo o „slovensko-sedliacku snem, ktorý si považuje za prvú úlohu stvorit' takú organizáciu, žeby v nej skutočne bol zastúpený celý národ. Preto tvoríme organizáciu na základe našej snemovej strany na taký spôsob, ako to býva v stranách iných, že pojmeme svojich prívržencov za zovnútorých členov snemovej strany“.⁴

Slovenskú národnú stranu sa predstaviteľom agrárneho hnutia nepodarilo ovládnuť. Začali preto, tak ako i sám Hodža, hľadať schodnejšiu cestu k srdcu i rozumu slovenského roľníctva.⁵ Zamerali sa hlavne na hospodársko-sociálnu oblasť, kde išlo najmä o budovanie siete jednotlivých druhov roľníckych spolkov a družstiev, ktoré už vtedy mali medzi

slovenským roľníctvom staré, vyše 60-ročné tradície.⁶ Aj M. Hodža, najmä keď od roku 1910 prestal byť poslancom, svoju aktivitu medzi roľníctvom sústredil hlavne na družstevníctvo. Slovenským družstvám, organizovaným v dvoch maďarských budapeštianskych centráloch (OKH a HANGYA), chýbala slovenská organizačná centrála. Hlavne vďaka mimoriadnej aktivite M. Hodžu došlo za účasti popredných predstaviteľov slovenského agrárneho hnutia dňa 18. februára 1912 k založeniu celouhorskej ústredne slovenských roľníckych družstiev pod názvom Ústredné družstvo pre hospodárstvo a obchod v Budapešti (ÚDHO). Po konečnom zaregistrovaní a vyriešení finančných otázok bol v apríli 1913 za predsedu centrály zvolený P. Blaha a za riaditeľa skúsený pracovník vedenia Ústrední jednoty hospodárskych družstiev v Prahe Karel Slavík.⁷ Aj keď výrazná väčšina slovenských družstiev naďalej ostávala zaregistrovaná v dvoch maďarských družstevných ústrediach, vznik slovenskej centrály má v dejinách slovenského roľníckeho družstevníctva svoj osobitný význam. Svojimi 70-ročnými družstevnými tradíciami či počtom roľníckych družstiev patrilo už vtedy Slovensko medzi popredné európske krajiny. Vďaka tomu, ale i *Hodžovmu ÚD pre hospodárstvo a obchod prešlo pred prvou svetovou vojnou školou „praktickej demokracie“ na tisíce slovenských roľníkov.*⁸

Budovaniu roľníckych družstiev, najmä v západnej časti Slovenska, sa od začiatku storočia venoval – hoci ako lekár – P. Blaha vedno najmä s rím. kat. kňazom L. Okánikom. Hlavne zásluhou P. Blahu sa od roku 1906 až do 1. svetovej vojny každoročne organizovali *roľnícke zjazdy* za účasti reprezentantov slovenského roľníctva, prevažne zo západného Slovenska, najmä Záhoria, v Skalici. Tieto akcie prebiehali spravidla aj za účasti zástupcov roľníkov z českých krajín, predovšetkým blízkeho moravského Slovácka vrátane slováckych hudobných telies, ktoré svojou ľudovou muzikou spríjemňovali atmosféru týchto pravidelných stretnutí. V tejto súvislosti možno dodať, že medzi slovenskými a českými predstaviteľmi agrárneho hnutia existovali od začiatku čulé osobné styky, najmä potom na pôde Československej jednoty.⁹ K účastníkom jej luhačovických porád patrilo aj M. Hodža, ktorý česko-slovenskej spolupráci pripisoval osobitný význam a neraz ju presadzoval najmä ako publicista.¹⁰

Uvedenú aktivitu i spoluprácu, hoci len dočasne, prerušila 1. svetová vojna. Počnúc rokom 1917, práve spolupráca zástupcov českého a slovenského agrárneho hnutia pokračovala v živej podobe. Svedčí o tom najmä dokument Vyhlásenie českého poslaneckého zväzu z 30. mája 1917, predložený na obnovené rokovanie ríšskeho snemu vo Viedni, do ktorého jeden z jeho hlavných autorov, vodca českých agrárnikov A. Švehla, ktorého predtým získal a presvedčil V. Šrobár, začlenil formuláciu, že sa česká delegácia „*v čele svojho ľudu bude domáhať zlúčenia všetkých vetví československého národa v demokratický český štát, pričom nemožno zabudnúť na vetvu slovenskú, žijúcu v súvislom celku v historickom území českom*“. Išlo vlastne o formuláciu prvýkrát obsahujúcu požiadavku jednotného štátu Čechov a Slovákov na zákonodarnom fóre.¹¹

Nasledovali viedenské porady slovenských politikov o otázkach vzniku spoločného štátu. Na rokovaníach s českými agrárnikami (F. Staněk, F. Udržal, Sedlák) najmä Hodža a Šrobár získavali nielen skúsenosti, ale aj prísľub úzkej povojnovej spolupráce. Obidvaja zastávali názor, že bude potrebné hneď po vzniku republiky začať budovať agrárnu stranu.¹² Slovenské agrárne hnutie a jeho politickí predstavitelia bezpochyby hrali zvlášť dôležitú rolu v procese zrodu prvého česko-slovenského štátu. A v tomto štáte ako celku mala potom tvoriť agrárna strana jeden spoločný politický subjekt. Ako sám vývoj potvrdil, cesta k tomu nebola celkom priamočiara.

Vznikom Československa na sklonku roka 1918 vyvstali nové, v oblasti agrárnej sféry a politiky osobitne zložité úlohy a problémy, ktoré si vyžadovali naliehavé riešenie. Vlastnú náročnú prácu agrárnym politikom po 30. októbri 1918 okrem stôp, ktoré zanechala vojna, navyše vážne sťažovali problémy spojené s vyčleňovaním Slovenska z Uhorska, čo v tom čase spôsobovala najmä neústupčivosť novej maďarskej vlády vojensky vypratáť Slovensko a na jar 1919 príchod intervenčných vojsk maďarskej *Červenej armády*. Významnou devízou pri zabezpečovaní prvých náročných úloh v nových podmienkach boli skúsenosti, ktoré získali počas neľahkej práce na poli roľníckeho hnutia ešte v predvojnovom období. Značnou oporou

im bola *slovenská vláda* či vlastne Ministerstvo pre správu Slovenska na čele s ministrom, členom československej vlády, agrárnym politikom V. Šrobárom, ktorého dočasným sídlom sa 12. decembra 1918 stala Žilina a od 4. februára 1919 Bratislava.

Problémy a úlohy, ktoré stáli pred agrárnym hnutím či agrarizmom na Slovensku už od čias vstupu krajiny do vznikajúcej ČSR, boli v porovnaní so západnými oblasťami štátu zvlášť náročné a naliehavé. Do úvahy je potrebné brať skutočnosť, že vrstvy obyvateľstva, zamestnané v poľnohospodárstve a v príbuzných odvetviach tvorili ešte v roku 1921 60,4 % obyvateľstva krajiny, zatiaľ čo v českých krajinách patrilo v tom čase k týmto odvetviam len 31,3 %.¹³ K tomu, pravda, pristupovali i ďalšie, pre slovenský vidiek nepriaznivé faktory, napr. výrazné rozdiely v pozemkovom vlastníctve a tým aj väčší *hlad po pôde*, jej rozdrobenosť, hlavne v dôsledku uhorského dedičného práva, väčšia technická zaostalosť v rezorte, nižšia rentabilita alebo výnosnosť produkcie a pod. Kým na vidieku v českých krajinách prevažovali zámožnejšie stredné vrstvy, hospodársky značne sebestačné, na území slovenských žúp v Uhorsku dve tretiny všetkej pôdy vlastnili maďarskí veľkostatkári, pričom prevahu tu mali drobné, nesebestačné roľnícke hospodárstva. Do veľkej miery záležalo od predstaviteľov agrárneho hnutia, ako rýchlo a účelne dokážu zabezpečiť splnenie týchto úloh. Od nájdenia kľúča na ich riešenie sa odvíjalo podchytenie roľníckeho obyvateľstva na slovenskom vidieku v čase formovania vlastného politického subjektu zodpovedajúceho predstavám a cieľom agrárnych politikov, v ostrom konkurenčnom zápase s ďalšími silnými politickými partnermi v podmienkach Slovenska.

Jedným z vážnych problémov bolo riešenie záležitostí a osudov roľníckych družstiev. Rozpadom Rakúsko-Uhorska a vyčlenením Slovenska z tohto celku ostalo na území Slovenska 648 potravných družstiev evidovaných v budapeštianskej centrále Hangya. Ďalších 246 úverových družstiev zo Slovenska bolo spojených s budapeštianskou centrárou OKH, určitá časť bola ešte organizovaná v slovenskom budapeštianskom ústredí ÚDHO.¹⁴ Bolo potrebné vybudovať novú družstevnú centrálu na Slovensku, organizačne zabezpečiť rozchod družstiev s budapeštianskymi centrárami a ich pričlenenie k tomuto novému ústrediu. Podmienky na splnenie týchto úloh boli vytvorené na zakladajúcom Valnom zhromaždení Ústredného družstva, zvolanom dňa 23. januára 1919 v Žiline. V nadväznosti na činnosť a tradície rozpušteného budapeštianskeho ÚDHO bola vytvorená nová družstevná centrála, Ústredné družstvo, sídlom ktorého sa o dva dni stala Bratislava. Pod jeho správu sa postupne dostala celá rozvetvená sieť roľníckych družstiev na Slovensku. V čele správy ÚD stáli M. Hodža, P. Blaho a ďalšie osobnosti osvedčené aktivitou v agrárnom hnutí z predvojnových čias.¹⁵ Vo vedení ÚD ostal naďalej i K. Slavík. Osobitne sa potom na Slovensku začína rozrastať sieť roľníckych družstiev rôznych druhov, keď sa predsedom ÚD stal F. Houdek.¹⁶

Hodža krátko po návrate z Budapešti, počnúc januárom 1919, v mnohých väčších vidieckych sídlach medzi roľníctvom horlivo zakladá **roľnícke besedy**. Na podnet M. Hodžu sa o tri dni po žilinskom rokovaní dňa 26. januára 1919 opäť stretli predstavitelia agrárneho hnutia vrátane viacerých predstaviteľov roľníckych besied na rokovaní v Turčianskom Sv. Martine. Na tomto stretnutí boli položené základy organizácie **Slovenská národná jednota**. Išlo vlastne o odborovú organizáciu, ktorá v ďalšom období reprezentovala hlavne záujmy majetnejších vrstiev obyvateľstva, čo potvrdzuje aj skutočnosť, že za jej predsedu bol zvolený Ján Duchaj, veľkostatkár z Blatnice. Ďalšia roľnícka odborová organizácia vznikla pod vedením P. Blahu 24. augusta 1919 v Bratislave pod názvom **Slovenská Domovina**.¹⁷ V ďalšom období bola celoslovenskou reprezentantkou poľnohospodárskeho robotníctva, domkárov a maloroľníkov. Cieľom slovenských agrárnych politikov bolo prostredníctvom týchto organizácií podchytiť a získať jednotlivé vrstvy slovenského roľníckeho obyvateľstva pre sledované politické ciele v podmienkach nového československého štátu. Hoci sa tieto organizácie začali onedlho dostávať do vážnych sporov, najmä kvôli spôsobu priebehu pozemkovej reformy, vznikajúcemu politickému subjektu združujúcemu stúpcov slovenského agrarizmu sa v tom čase stali významnou oporou. K jeho ustanoveniu pod názvom **Národná republikánska strana roľnícka** došlo na zakladajúcom zjazde v Bratislave 16.

septembra 1919. Za predsedu strany bol zvolený M. Hodža. Na tomto rokovaní boli prijaté tiež stanovky strany a jej program. V politickej a národnej oblasti sa na vrub strany v programe zdôrazňuje: „*Sme štátotvorným elementom, vetvou jednotného československého národa...*“; pričom sa v ďalších riadkoch programu požaduje, „*aby bolo Slovensko privedené v prvom rade na rovný stupeň hospodárskeho, národného, kultúrneho, politického a sociálneho vývoja... s inými pokročilejšími zemiami Československej republiky...*“. Za najdôležitejší prvok hospodárskej a sociálnej časti programu strana považovala bezodkladné uskutočňovanie **pozemkovej reformy**, preto sa v programe dožaduje, „*aby pôda bola majetkom toho, ktorý na nej pracuje... aby si mohol zem za primeranú cenu nadobudnúť*“.¹⁸

V súvislosti s prípravou na prvé parlamentné voľby v apríli 1920 sa strana zlúčila s najstarším slovenským politickým subjektom – Slovenskou národnou stranou. Do volieb išli s jednou kandidátkou pod spoločným názvom **Slovenská národná a roľnícka strana**. V základných spoločných dokumentoch, ku ktorým patrí najmä Manifest k voľbám do Národného zhromaždenia v roku 1920, v porovnaní s programom Národnej republikánskej strany roľníckej najmä v spomenutých častiach niet podstatnejších rozdielov, čo môže svedčiť o ideovo-politickej zhode vedúcich predstaviteľov obidvoch prúdov v zásadných otázkach. Celkový prehľad o výsledkoch prvých volieb do Národného zhromaždenia prináša tabuľka 1.

Tabuľka 1. Prehľad o voľbách do Poslaneckej snemovne a Senátu NZ Republiky československej v apríli 1920 s výsledkami za prvé tri najsilnejšie politické strany.¹⁹

VOLBY 1920		Republik. strana dem. venkova na Slovensku Slov. národná roľnícka strana		ČSSD		Českosl. strana lidová na Slovensku Slov. ľud. strana		Súčet odovzdaných platných hlasov
		Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	
ČSR	Senát	530 388	14,5	1 466 958	40,1	622 406	17,0	5 226 811
	PS	603 618	14,2	1 590 520	37,4	699 728	16,4	6 200 032
Čechy	Senát	379 265	19,7	690 099	35,8	175 807	9,1	2 935 931
	PS	424 236	19,6	191 844	34,2	191 844	8,6	3 412 452
Morava	Senát	151 123	17,6	278 878	32,4	256 093	29,8	1 238 196
Sliezske	PS	179 382	17,8	272 495	31,6	272 495	27,1	1 446 389
Slovensko	Senát	181 289	20,7	497 981	56,9	190 506	21,8	1 052 684
	PS	242 045	23,8	235 389	50,2	235 389	23,1	1 341 191
Turčiansky Sv. Martin	Senát	77 711	24,6	145 056	46,0	92 564	29,4	327 262
	PS	60 643	29,7	87 383	42,7	52 539	25,7	211 011
Liptovský Sv. Mikuláš	Senát	41 875	19,8	112 078	53,1	57 118	27,1	211 071
	PS	24 935	23,5	57 005	53,8	22 081	20,8	106 075
Prešov	Senát	36 864	28,1	64 614	49,3	28 541	21,8	140 269
	PS	50 863	30,2	75 060	44,6	50 863	23,1	180 223
Nové Zámky	Senát	24 839	11,4	176 233	80,9	12 283	5,6	
	PS	16 836	20,3	46 471	56,0	14 221	17,1	
Trnava	PS	40 777	22,2	79 896	43,6	60 062	32,7	
B. Bystrica	PS	26 685	17,3	77 192	50,1	47 611	31,0	
Košice	PS	21 306	18,0	87 334	73,9	–	–	

Všeobecný radikalizmus či *revolučný optimizmus* u obyvateľstva v tomto povojnovom období, živý slubmi vtedajších ľavicových vodcov alebo predvolebných agitátorov, zanechal výrazné stopy na výsledkoch prvých parlamentných volieb. Ako o tom svedčia údaje v tabuľke, výrazným víťazom volieb do obidvoch komôr sa stala Československá sociálnodemokratická robotnícka strana, ktorá získala v celoštátnom meradle do poslaneckej snemovne 37,4 % a do senátu 40 % z odovzdaných hlasov. K tomuto stavu prispeli najmä voliči na Slovensku, kde strana získala pri voľbách do obidvoch súčastí parlamentu nadpolovičnú väčšinu, do senátu dokonca takmer 57 % hlasov. Osobitne sa pod tento stav podpísali najmä voliči z južných regiónov Slovenska, z ktorých veľkú časť tvorilo poľnohospodárske robotníctvo. Pritom išlo prevažne o obyvateľstvo maďarskej národnosti, medzi ktorým boli v tom čase badateľné stopy po *revolučnom eláne*, ktoré zanechal najmä vývoj do polovice roku 1919. Svedčia o tom výsledky jednak vo volebnom kraji Košice, v ktorom za sociálnu demokraciu bolo odovzdaných vo voľbách do poslaneckej snemovne takmer 74 % hlasov, a tiež v kraji Nové Zámky, kde pri voľbách do senátu voliči za túto stranu odovzdali vyše 80 % hlasov.

O druhé a tretie miesto na Slovensku sa delili Slovenská národná a roľnícka strana so Slovenskou ľudovou stranou. Tabuľka svedčí o tom, že pri celkovom sčítaní hlasov do obidvoch komôr viedla Slovenská ľudová strana, ale len o 2 561 hlasov, pričom výsledkami mierne prevažovala iba pri voľbách do senátu. Počtom hlasov odovzdaných pre poslaneckú snemovňu viedla zas Slovenská národná a roľnícka strana.

Údaje tabuľky nás zároveň upozorňujú na skutočnosť, že volebný výsledok (v priemere takmer 22 %), ktorý získala Slovenská národná a roľnícka strana, nebol zanedbateľný. Percentuálne dokonca mierne prevyšoval napr. výsledky agrárnej strany v českých krajinách. Ďalší vývoj potvrdil, že predstaviteľov agrárneho prúdu v strane tento výsledok ešte neuspokojoval. Oblasť ich politického zmysľania i aktivít čoraz viac zamestnávala staronová idea vytvoriť agrárny politický subjekt na Slovensku, jednotný s agrárnou stranou v českých krajinách.

Po sérii rokovaní predstaviteľov českých a slovenských agrárnych politikov napokon došlo k naplneniu týchto dávnych predstáv na spoločnom *petropavlovskom ríšskom zjazde* 29. júna 1922. Ako o tom svedčí úvodná veta programu novej spoločnej strany, na tomto zjazde bola vytvorená Republikánska strana zemeľského a maloroľníckeho ľudu, ktorá „je pokračovateľkou Českej agrárnej strany (Republikánskej strany československého venkova), Slovenskej národnej a roľníckej strany ako aj Slovenskej Domoviny, strany maloroľníckeho ľudu“. Predstaviteľ slovenských agrárnikov M. Hodža sa stal jej podpredsedom a od 7. októbra 1922 až do parlamentných volieb 15. novembra 1925 bol ministrom poľnohospodárstva Švehlovej vlády.

Ministerstvo zemeľstva (tak znel jeho úradný názov aj po slovensky) bolo počas celej existencie medzivojnového Československa v rukách agrárnikov. Ich snahou bolo rozšíriť jeho kompetenciu na všetko, čo súviselo s poľnohospodárstvom, vrátane školstva (okrem vysokých škôl), spočiatku i pozemkovej reformy (do vzniku Štátneho pozemkového úradu v júni 1919), lesnej reformy, do roku 1924 i celá agenda vodohospodárskych a technicko-kultivačných prác.

Agenda poľnohospodárskych záležitostí na Slovensku sa sústreďovala v exozitúre ministerstva zemeľstva. Od roku 1920 v Bratislave pôsobila tiež Zemeľská rada pre Slovensko, ktorá sa mala starať o povznesenie poľnohospodárstva. Zo strany ministerstva zemeľstva bola právomocou i finančne dobre zabezpečovaná, čo osobitne platilo najmä po nástupe M. Hodžu za ministra. Napr. na poľnohospodárske a lesnícke školstvo bola na rok 1923 pre celý štát prelimitovaná suma 42 207 897 Kč, z čoho na Slovensko pripadlo 14 329 824 Kč na poľnohospodárske a 3 084 929 Kč na lesnícke školstvo.²⁰ Vďaka takejto podpore dochádzalo najmä v priebehu 20. rokov na Slovensku k zriaďovaniu rozvetvenej siete hospodárskych škôl rôznych druhov. Podobne to bolo vo sfére vedeckého výskumu v oblasti poľnohospodárstva.²¹

Osobitnou mierou v podmienkach Slovenska podporoval M. Hodža vo funkcii ministra rozvoj roľníckeho družstevníctva, ktoré bolo stále jeho *srdiečnou záležitosťou*. Len na rok 1925 v štátnom rozpočte bola pre družstvá delimitovaná suma vyše 16 miliónov a na poľnohospodárske organizácie viac ako 2,6 mil. Kč.²² Mimoriadne úsilie vyvíjalo ministerstvo poľno-

hospodárstva pod Hodžovým vedením od roku 1924 na budovaní roľníckych vzájomných pokladníc na družstevnom základe, vrátane ich centrály (Zväz RVP). Spolu s F. Houdkom r. 1925 vytvára Zväz hospodárskych družstiev. Venuje sa podpore intenzifikačných výrobných faktorov, predovšetkým elektrifikácie či vodohospodárskej a technicko-kultivačnej činnosti. Stredobodom súdobej pozornosti ministerstva zemedelstva naďalej ostával dohľad nad dieľom pozemkovej reformy, ktorej zdarnému priebehu v podmienkach Slovenska Hodža stále pripisoval osobitný význam. M. Hodža sa tak postupne dostáva do popredia na slovenskej politickej scéne. Vytláča odtiaľ V. Šrobára, ktorý ako „muž 28. októbra“ bol v prvých rokoch po vzniku republiky považovaný za najvplyvnejšiu osobnosť medzi slovenskými agrárnikmi a tešil sa podpore pražskej vlády i prezidenta republiky. Hodžovi k tomu dopomohla jednak skutočnosť, že sa obklopil aktívnymi príslušníkmi mladšej garnitúry pribojných agrárnych politikov, ako boli Ján Lichner, Ján Petrovič, Karol Rybárik, František Seda, Juraj Slávik, Pavel Teplánsky, Ján Ursíny a ďalší, najmä spomedzi predstaviteľov Slovenskej roľníckej jednoty. Pritom sa nespoliehal len na podporu Prahy, ale buduje si pozície na vidieku drobnou prácou s jeho „sedliackymi halenami“, t. j. medzi prevládajúcou zložkou roľníctva, maloroľníctvom a v družstevnej členskej základni.

Napriek pozoruhodnej politickej aktivite, ktorú vyvíjala agrárna strana na Slovensku od čias svojho zrodu v záujme povznesenia roľníckeho stavu, mala tu v dôsledku známych osobitostí spoločensko-politického vývoja silného politického konkurenta v Slovenskej ľudovej strane. Meradlom politických pozícií v polovici 20. rokov sa stali parlamentné voľby 15. novembra 1925. Prehľad o volebných výsledkoch prináša tabuľka 2.

Tabuľka 2. Výsledky parlamentných volieb – hlavných politických strán, 15. 11. 1925.²³

VOEBY 1925	Rep. str. zem. a malor. ľudu		ČSSD		KSC		HSES		Čsl. strana ľudová a Gr. kat. nár. strana		Súčet hlasov
	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	
ČSR	970 940	13,7	631 403	8,9	934 223	13,1	489 111	6,9	691 095	9,7	7 107 411
Čechy	488 267	13,2	386 440	10,4	468 593	12,6	–	–	296 756	8,0	3 706 232
Morava a Sliezske	199 721	11,6	166 145	9,6	191 851	11,1	–	–	368 905	21,3	1 729 755
Slovensko	248 034	17,4	60 635	4,2	198 111	13,9	489 111	34,3	18 036	1,3	1 425 595
Podkarpatská Rus	34 918	14,2	18 183	7,4	75 668	30,8	–	–	7 398	3,0	245 829
Trnava	44 288	21,17	12 994	6,21	28 619	13,68	93 274	44,58	1 120	0,54	209 217
Nové Zámky	33 388	10,85	13 638	4,43	61 575	20,02	34 201	11,12	1 011	0,33	307 605
Turčiansky Sv. Martin	35 446	15,01	8 334	3,53	22 452	9,51	130 534	55,29	8 163	3,46	236 080
B. Bystrica	29 647	18,49	12 076	7,53	17 678	11,03	76 406	47,65	919	0,57	160 343
Liptovský Sv. Mikuláš	26 739	22,60	5 221	4,41	15 814	13,37	49 767	42,07	909	0,77	118 305
Košice	20 078	10,53	5 471	2,87	39 693	20,81	27 313	14,32	889	0,47	190 720
Prešov	58 448	28,75	2 901	1,43	12 280	6,04	77 616	38,18	5 025	2,47	203 325

Štatistické údaje, ktoré prináša tabuľka, potvrdzujú víťazstvo agrárnej, t. j. Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu, ktorá získala pri celoštátnom sčítaní síce len o necelých 37 000 hlasov viac ako v poradí druhá Komunistická strana Československa. Tretie miesto obsadila Československá strana ľudová v spojení s Gréckokatolíckou národnou stranou na Slovensku. Pravda, v podmienkach Slovenska boli výsledky volieb úplne odlišné. Výrazne dominantným víťazom so ziskom 34,3 % hlasov sa stala Hlinkova slovenská ľudová

strana. Takmer o polovicu menej hlasov na Slovensku dostala agrárna strana, ktorá sa tu so ziskom 248 034 hlasov ocitla na druhom mieste pred treťou KSC. Aj napriek tomu percentuálnym pomerom získaných hlasov 17,4 % takmer o 4 % prevyšovala celoštátny priemer výsledkov agrárnej strany. V pomere k výsledkom, ktoré agrárna strana získala v českých krajinách, bol úspech ešte výraznejší.

V prospech agrárnej strany hlasovalo hlavne obyvateľstvo okresov s výraznou československou orientáciou, prevažne evanjelickej a na východnom Slovensku gréckokatolíckej konfesie. Najviac hlasov dostala strana v Trnavskom volebnom kraji (21,2 %), v kraji Liptovský Sv. Mikuláš (22,6 %) a hlavne vo volebnom kraji Prešov, takmer 29 %. Relatívne nízke percento hlasov získala v okresoch s obyvateľstvom čisto rímskokatolíckej konfesie, ale najmä v dvoch volebných krajoch (Nové Zámky 10,85 % a Košice 10,53 %) s obyvateľstvom prevažne maďarskej národnosti.

M. Hodža zastával funkciu ministra poľnohospodárstva aj v novej vláde A. Švehlu a po jeho onemocnení zastupoval aj úrad premiéra. V 2. úradníckej vláde J. Černého ho na kresle ministra poľnohospodárstva vystriedal ďalší zo slovenských agrárnikov Juraj Slávik. Po návrate A. Švehlu na post premiéra 12. 10. 1926 Hodža získal vo vláde post ministra školstva a osvetu a tiež správcu úradu pre zjednotenie zákonov a organizácie správny.

Víťazstvo HSLS vo voľbách na Slovensku primálo Hodžu i ďalších vládnych činiteľov hľadať nové cesty ku konsolidácii slovenského politického života. Úsilím Hodžu bolo pripútať ľudákov k vládnej koalícii, k čomu došlo v januári 1927 ich vstupom do vlády. V roku 1929 pod tlakom nevyberaných útokov proti jeho osobe zo strany vysoko postavených predstaviteľov opozície, ale i politikov z vlastných radov (osobitne V. Šrobára) Hodža dočasne odstupuje z politiky a venuje sa hlavne riešeniu svojich vážnych zdravotných problémov.

Viditeľná aktivita predstaviteľov agrárnej strany pri presadzovaní záujmov roľníckeho obyvateľstva na pôde parlamentu i v praktickej politike na vidieku v druhej polovici 20. rokov, ale sčasti aj vnútorná kríza v HSLS, vyvolaná tzv. *Tukovou aférou* v predvečer tretích parlamentných volieb, mala svoj odraz na výsledkoch ďalšieho volebného súboja. Vo voľbách v októbri 1929 si agrárna strana viditeľne obhájila svoje prvenstvo, ako to dokumentuje tabuľka 3.

Tabuľka 3. Výsledky parlamentných volieb významnejších politických strán z októbra 1929.²⁴

VOEBY 1929	Rep. strana zem. a malor. ľudu		ČSSD		KSC		HSLS		Kraj. kresť. soc. a maď. nár. strana		Čsl. strana lidová	
	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %
ČSR	1 105 498	14,97	963 462	13,05	753 220	10,20	425 051	5,76	257 372	3,49	623 340	8,44
Čechy	524 578	13,56	535 358	13,84	398 260	10,30	962	0,02	–	–	255 887	6,62
Morava a Sliezske	224 522	12,32	269 674	14,79	162 136	8,90	20 406	1,12	–	–	321 936	17,66
Slovensko	278 979	19,53	135 506	9,49	152 242	10,66	403 683	28,27	226 917	15,89	36 548	2,56
Podkarpát. Rus	77 419	29,07	22 024	8,61	40 582	15,24	–	–	30 455	11,43	8 979	3,37
Trnava	45 291	20,88	26 281	12,12	14 471	11,28	82 267	37,93	4 957	2,75	4 081	1,88
Nové Zámky	33 687	10,57	31 093	9,75	7 480	16,84	29 475	9,24	119 987	37,64	2 065	
Turčiansky Sv. Martin	36 352	15,47	23 269	9,90	14 520	6,18	114 883	48,89	3 779	1,61	20 028	8,52
B. Bystrica	31 830	20,00	22 438	14,10	12 088	7,60	62 143	39,05	8 968	5,63	1 614	1,07
Liptovský Sv. Mikuláš	31 730	27,20	13 352	11,45	9 166	7,85	39 888	34,20	4 291	3,68	1 496	1,28
Košice	29 865	15,76	12 792	6,75	29 518	15,58	19 376	10,22	70 474	37,19	1 601	1,28
Prešov	70 224	36,56	6 301	3,28	8 777	4,57	55 651	28,97	13 461	7,01	5 663	2,95

Údaje v tabuľke potvrdzujú skutočnosť, že voľby priniesli agrárnej strane najvýraznejší úspech počas svojej existencie z celoštátneho i zo slovenského aspektu. Výsledkom takmer 15 % získaných hlasov v celoštátnom meradle si opäť zabezpečila politickú prioritu a post premiéra novej vlády. Ešte výraznejší volebný výsledok (takmer 20 %) dosiahla agrárna strana na Slovensku, kde dokázala podstatne znížiť náskok vedúcej HSLS (28,27 %). Za zmienku stojí skutočnosť, že sa agrárnej strane podarilo vo všetkých volebných krajoch na Slovensku, okrem Novozámockého, pomerným počtom získaných hlasov predstihnúť celoštátny priemer 14,30 %. Pritom v troch krajoch (zo siedmich na Slovensku) výsledkami predstihla aj HSLS. Najvýraznejšie (výsledkom 36,56 %) sa jej to podarilo v Prešovskom volebnom kraji, kde agrárnu stranu podporili hlavne okresy s obyvateľstvom prevažujúcej gréckokatolíckej konfesie (napr. Stropkov 51 %, V. Kapušany 47 %, Gíraltovcie, 46 %, Vranov 44 %, Michalovce 42 % a pod.). Tradične získala podporu v okresoch s výrazným zastúpením voličov z radov evanjelikov (napr. Myjava 58,3 %, M. Kameň 49,2 %).²⁵ Aj na základe týchto výsledkov možno Slovensko považovať za nezanedbateľnú oporu Republikánskej strany zemeľského a maloroľníckeho ľudu v rámci ČSR.

Reprezentantom slovenských agrárnikov v novej vláde F. Udržala po voľbách sa stal vo funkcii ministra vnútra J. Slávik. Po neadekvátnej reakcii na protesty obyvateľstva najviac postihnutého dôsledkami veľkej hospodárskej krízy začiatkom 30. rokov, sprevádzanej opakovanými brachiálnymi zásokmi príslušníkov ozbrojenej moci podriadených jeho rezortu, Slávik pri rekonštrukcii vlády v októbri 1932 musel ministerské kreslo opustiť. Po niekoľkoročnej prestávke sa v tom čase do politiky vracia s novým elánom M. Hodža. Opäť sa pokúša realizovať staronové plány, najmä vytvorenie bloku slovenských politických strán, skĺbenie činnosti novovytvorených správnych inštitúcií (krajinského úradu, krajinského zastupiteľstva) s politickými stranami a vedeckými i hospodárskymi inštitúciami. Tieto snahy a tým i pozície agrárnej strany na Slovensku značne oslaboval stále nemenný program agrárnej strany v oblasti národnostnej otázky, hlavne fikcia jednotného *československého národa*. Hoci Hodža dával najavo náznaky iného pohľadu na túto otázku ako to bolo napr. do polovice 20. rokov, priznávajúc Slovákom určitú formu subjektivity, nedokázal sa verejne dištancovať uvedenej teórie. Neprijateľným mu bolo najmä heslo autonomizmu, ktoré na Slovensku získavalo čoraz pevnejšie pozície. Svedčia o tom najmä výsledky zjednocovacieho procesu HSLS a SNS v roku 1932 či Pribinove oslavy v roku 1933 a napokon vytvorenie spoločného autonomistického bloku v čase pred voľbami 1935.

Hodžovi zatiaľ išlo najmä o ekonomicko-sociálne povznesenie Slovenska, keď v roli predstaviteľa smeru *regionalizmus* propaguje dobudovanie zaostalejších regiónov. Stál pri zrode Národohospodárskeho ústavu (NÁRUS), od ktorého si sľuboval výrazný pokrok pri vzraze ekonomiky Slovenska. Mal na mysli hlavne elektrifikáciu, spriemyselnovanie krajiny, pričom zo zreteľa nespúšťal ani oblasť poľnohospodárstva. Širší priestor na realizáciu jeho zámerov sa mu otvoril po získaní kresla ministra poľnohospodárstva Malypetrovej vlády v októbri 1932 a najmä o tri roky neskôr vo funkcii premiéra vlády Československej republiky.

Strategicko-ekonomický význam Slovenska stúpala najmä v súvislosti s ohrozením republiky po nástupe nacistov k moci v susednom Nemecku. V súvislosti s tým stúpala aj záujem českých investorov o výstavbu priemyselných podnikov na Slovensku. Hodžovu iniciatívu pritom hamovali skostnatené normy zákonov, ale aj hradba byrokracie na pražských ministerstvách.

Dôležitým meradlom politických síl tábora demokracie v polovici 30. rokov, keď agrárna strana hrala dôležité miesto najmä v zápase s narastajúcim fašistickým nebezpečenstvom, ktoré v českom pohraničí a vlastne v celej ČSR v tom čase prezentovala hlavne Sudetonecká strana, boli štvrté parlamentné voľby na jar 1935. O ich výsledkoch podáva prehľad tabuľka 4.

Tabuľka 4. Pohľad na výsledky významnejších politických strán v parlamentných voľbách roku 1935.

VOEBY 1935	Rep. strana zem. a malor. ľudu		ČSSD		KSČ		Autonom. blok		Krajin. kresť.- soc. a maď. nár. strana		ČSL	SDP
	Volebný kraj	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Počet hlasov	Podiel v %	Podiel v %
ČSR	1 176 628	14,30	1 032 773	12,55	849 495	10,32	564 273	6,86	291 837	3,55	7,48	15,18
Čechy	541 578	12,68	549 578	12,87	384 756	9,01	–	–	14 255	0,33	5,98	21,50
Morava a Sliezske	287 567	14,20	269 089	13,29	198 279	8,62	28 588	1,41	12 616	0,62	15,6	14,92
Slovensko	286 739	17,64	184 389	11,34	210 765	12,97	489 641	30,12	230 719	14,19	2,31	1,70
Podkarpat. Rus	60 744	19,60	29 717	9,59	79 400	25,61	46 044	14,85	34 247	11,05	2,36	0,49
												NOF
Trnava	45 545	18,69	30 858	12,66	19 612	12,15	94 105	38,61	4 755	1,95	2,08	5,53
Nové Zámky	38 967	10,63	38 630	10,63	62 794	17,13	30 109	8,21	134 362	36,65	0,91	3,64
												SDP
Turčiansky Sv. Martin	38 986	14,47	32 479	12,06	21 090	7,83	129 914	48,25	1 631	0,98	7,10	2,68
B. Bystrica	27 388	15,30	22 025	12,26	21 008	11,69	83 430	46,44	6 808	1,97	1,69	
Liptovský Sv. Mikuláš	28 133	21,56	18 116	13,89	21 269	16,30	49 061	37,61	2 576	1,97	1,69	
Košice	31 388	14,34	24 629	11,25	38 995	17,82	28 948	13,23	68 627	31,36	0,83	
Prešov	76 232	35,12	18 652	8,59	16 097	7,37	74 074	34,13	10 960	11,05	1,83	

Výsledky parlamentných volieb v máji 1935 upozornili na vážny problém vo vnútornej politike Československa, predovšetkým v jeho západnej časti. Prvenstvo v počte odovzdaných hlasov 15,18 %, ktoré v prepočte za celú ČSR získala Sudetonemecká strana, sa stalo výstražným momentom pre tých, ktorí boli ochotní podporovať jednotu ČSR a jej demokratický charakter. Agrárna strana, ktorá získala v priemere 14,30 % hlasov, si udržala prvenstvo v parlamente len počtom poslancov. Stalo sa to aj vďaka tomu, že v prospech tejto strany bolo na Slovensku odovzdaných 17,64 % platných hlasov (čo do počtu takmer toľko ako napr. na Morave a v Sliezske, kde k voľbám pristúpilo takmer o 600 000 viac voličov).

V novej vláde J. Malypetra, ktorá sa ujala moci krátko po voľbách (4. júna), M. Hodža zastával opäť post ministra poľnohospodárstva. Za predsedu vlády bol Hodža, po prvýkrát v histórii ČSR Slováč, vymenovaný dňa 5. novembra 1935. Hoci sa na Slovensku zdržiaval zriedkavejšie, slovenské otázky v jeho činnosti figurovali naďalej prednostne. A to nielen z jeho iniciatívy, ale najmä v súvislosti s udalosťami z konca 30. rokov. Viazalo ho k tomu aj splnenie sľubov bývalých vlád vytvoriť hospodárske i ďalšie predpoklady na riešenie nahromadených problémov vzhľadom na Slovensko. Viaceré z nich, napríklad vzostup v oblasti spriemyselnovania Slovenska, dopravy a dopravnej siete, ale tiež poľnohospodárstva a roľníckeho družstevníctva, úpravy vodných tokov a pod., sa mu podarilo relatívne v krátkom čase zabezpečiť, na niektoré otázky nedokázal nájsť reálnu odpoveď.

Hoci sa napr. Hodžov obraz súdržnosti českého a slovenského národa v priebehu trvania ČSR podstatne zmenil, predsa len nedokázal opustiť reziduum čechoslovakizmu. Zrejme v snahe podčiarknuť štátotvornosť Slovákov v rámci ČSR a určite aj v obave pred maďarskou iredentou vyhýbal sa požiadavke autonómie Slovenska a považoval ju za prostriedok na rozbitie ČSR. Aj keď u Hodžu nechýbal kritický prístup k pražskému centralizmu, jeho kritika ešte nesmerovala proti systému celkového postavenia Slovenska v ČSR. V Hodžových predstavách, tak ako v celkovom agrárnom hnutí na Slovensku, dominoval v týchto rokoch

tzv. konštruktívny agrarizmus úzko spätý s hospodárskym regionalizmom. Išlo o akýsi stredný smer medzi centralizmom a autonomizmom, ktorý presadzovali najmä jeho mladí stúpenci – *zemisti*. V rokoch pred Mníchovom považoval za schodnú cestu v riešení slovenskej otázky jednak upevňovanie agrárneho hnutia na Slovensku pri organizačnom osamostatnení sa slovenského krídla agrárnej strany od Prahy a jednak snahu o spoločný postup slovenskej politiky, pritom bez ľavicových strán (SD a KSC), ale s HSLS pri presadzovaní slovenských otázok na pôde spoločnej čl. štátnosti. Bol i za vstup HSLS do vlád.²⁶

Ďalší chod domácich i medzinárodných udalostí sa uberal iným smerom, ako Hodža predpokladal. Prijatím deklarácie o autonómii Slovenska ako súčasťou 2. Česko-Slovenskej republiky a potom voľbami do slovenského snemu 18. decembra 1938, v ktorých mohli voliči na Slovensku vyjadriť svoj vzťah k podpore jedinej kandidátky, Strane slovenskej národnej jednoty, Republikánska strana zemeľského ľudu prestala na Slovensku jestvovať. Prvé rokovania medzi ľudákmi a agrárnikmi po prijatí Žilinskej dohody zo 6. októbra 1938 sa niesli ešte v duchu parlamentných zyklostí z prvej republiky. Postupom času nielen Hodža, ktorý odišiel do emigrácie, ale ani viacerí jeho blízki spolupracovníci, ktorí tento dokument podporili, pre ľudáckych politikov neboli dosť dobrými partnermi na ďalšiu spoluprácu. Aj z autonómnej vlády museli postupne odísť obidvaja agrárni politici (J. Lichner a P. Tepelánsky). HSLS postupne získala nielen všetok politický monopol v krajine, ale ovládla aj dôležité inštitúcie. Po 14. marci 1939 začali zatýkať nielen komunistov, ale aj niektorých agrárnických prominentov (napr. J. Ursínyho). Je pravdou, že v záujme konsolidácie svojho režimu ľudáci niektorých agrárnikov, menovite hospodárskych odborníkov, naďalej trpeli aj v určitých významnejších funkciách.

Poznámky a seznam bibliografických odkazov:

- 1 ŠTEFÁNEK, Anton. *Milan Hodža. Životopisný nástin*. Bratislava, 1938, s. 17.
- 2 CAMEL, Samuel. *Štátnik a národohospodár MILAN HODŽA 1878–1944*. Bratislava: VEDA, 2001, s. 32. ISBN 80-224-0669-4
- 3 *Slovenský týždenník*, 14. 8. 1908.
- 4 Pod *snemovou stranou* mal Hodža na mysli SNS zastupujúcu Slovákov v uhorskom parlamente. Citát pozri: *Prvá sedliacka porada Slovenskej národnej strany*. Slovenský Týždenník, roč. VI., č. 38, s. 1, 1. septembra 1908.
- 5 CAMEL, Samuel. *Štátnik a národohospodár MILAN HODŽA 1878–1944*. Bratislava: VEDA, 2001, s. 54. ISBN 80-224-0669-4
- 6 Prvé úverové roľnícke družstvo na svete Gazdovský spolok v Sobotišti (obec na západnom Slovensku) založil S. Jurkovič so spoločníkmi 9. 2. 1848.
- 7 SNA F F. Houdek, i. č. 201/k, s. III.12, škat.14.
- 8 CAMEL, Samuel. *Štátnik a národohospodár MILAN HODŽA 1878–1944*. Bratislava: VEDA, 2001, s. 67. ISBN 80-224-0669-4
- 9 Významné boli najmä jej každoročné porady v Luhačovicach od r. 1907. Pomáhal ich organizovať jeden z vedúcich predstaviteľov slovenského agrárneho hnutia P. Blaho, ktorý tu býval od roku 1903 počas letnej sezóny kúpeľným lekárom. K ďalším organizátorom z radov Slovákov sem patrili najmä V. Šrobár a A. Štefánek.
- 10 ŠTEFÁNEK, Anton. *Milan Hodža. Životopisný nástin*. Bratislava, 1938, s. 42–45.
Na význam česko-slovenskej spolupráce u M. Hodžu Štefánek osobitne upozorňoval najmä citáciami z jeho článkov na stránkach Slovenského Týždenníka. Pritom u M. Hodžu boli rozhodujúce racionálne dôvody vzájomnosti a spolupráce, na rozdiel od A. Štefánka či P. Blahu, alebo V. Šrobára, u ktorých už pred vojnou dominovali zásady československej národnej jednoty. (P. M.)
- 11 ZUBEREC, V. *Formovanie slovenského agrárneho hnutia v rokoch 1900–1918*. HČ 20, 1972, č. 2, s. 244.
- 12 DÉRER, I. *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha, 1964, s. 212.
- 13 *Zprávy statistického úřadu republiky Československé r. 1922–Československá statistika*, sv. 23.

- 14 MARTULIAK, Pavol. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva*. Nitra: Agroinštitút, 1995, s. 86. ISBN 80-7139-028-3
- 15 SNA, fond FH, 621/24.
- 16 Fedor Houdek, dobrý priateľ, spolupracovník M. Hodžu, sa stal predsedom ÚD v Bratislave v decembri 1921, keď už bol všeobecne známy ako osvedčený, skúsený dlhoročný zakladateľ a budovateľ roľníckeho družstevného hnutia. Vo funkcii predsedu ÚD zotrval do rozpadu ČSR.
- 17 MARTULIAK, Pavol. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva*. Nitra: Agroinštitút, 1995, s. 87. ISBN 80-7139-028-3.
- 18 *Slovenský denník*, roč. 2, 18. 9. 1919.
- 19 Tabuľka je zostavená podľa údajov: *Československá statistika*. Sv. 1, řada I (Volby, sešit 1). Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a Všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. Praha: SÚS, 1922, s. 20–21.
- 20 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *K pôsobeniu agrarizmu na Slovensku. Ministerstvo zemedelstva a Slovensko v rokoch 1923–1926*. HČ, 36, 3, 1988, s. 467.
- 21 Pozri napr. MARTULIAK, Pavol. Poľnohospodárske školstvo a vedecký výskum na Slovensku do roku 1945. In: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století : Studie Slovákého muzea*. Uherské Hradiště. 9/2004, s. 16–19.
- 22 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *K pôsobeniu agrarizmu na Slovensku. Ministerstvo zemedelstva a Slovensko v rokoch 1923–1926*. HČ, 36, 3, 1988, s. 468.
- 23 *Československá statistika*. Sv. 31, řada I (Volby, sešit 2). Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925, Praha: SÚS, 1926, s. 34–35.
- 24 *Československá statistika*. Sv. 70, řada I (Volby, sešit 4). Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929. Praha: SÚS, 1930, s. 42–47.
- 25 *Československá statistika*. Sv. 134, řada I (Volby, sešit 5). Praha: SÚS, 1936, s. 53.
- 26 CAMBEL, Samuel. *Štátník a národohospodár MILAN HODŽA 1878–1944*. Bratislava: VEDA, 2001, s. 196–197. ISBN 80-224-0669-4.

Agrarian Movement and Agrarian Party in Slovakia, its Position in the Light of Parliamentary Elections during First Czecho-Slovak Republic

Abstract

The objective of the article in its introductory part is to briefly illustrate the process of origin and development of the Slovak Agrarian Movement prior to World War I under the conditions of Austro-Hungarian Empire.

Another part deals with the development of the Agrarian Movement as well as its position and mission of the Agrarianism in Slovakia set in new social and political atmosphere in the period after the origin of the Czecho-Slovak Republic at the end of 1918 until the 1st Parliamentary Elections in 1920 into which the Agrarians went together with the “Nationally Oriented” as the Slovak National and Agricultural Party.

Further, the author is concerned with the Agrarian Movement in time when the Agrarian “stream” found its place as an independent political subject and finally in 1922 became a part of the Agrarian Party (Republican Party of Agricultural and “Small-Farming” People).

Substantial part of the paper is dedicated to the position of this party in Slovakia within the system of a total political development between the years of the 1st Czecho-Slovak State and its dissolution in 1939 mainly due to the results of individual parliamentary elections.

Švédská agrární strana při upevnění demokracie a sociálního státu

JAROSLAV ČMEJREK

Švédsko, stejně jako další skandinávské státy, patří k zemím, v nichž rozpor mezi městem a venkovem vedl ke vzniku samostatných agrárních stran, které získaly pevné místo ve stranickém systému. Ještě na prahu 20. století však tomu téměř nic nenavědčovalo. V zemi sice působila Selská strana, ale ta patřila – stejně jako obdobné formace v jiných evropských průmyslově vyspělých státech – do konzervativního tábora. Zavedení všeobecného volebního práva na počátku 20. století Selskou stranu zcela zaskočilo.¹ V roce 1911 propadla ve volbách a její pozůstatky se rozplynuly v konzervativní straně, která ostatně byla reformou volebního práva ochromena také. Tento stav mnohé sedláky a agrární podnikatele neuspokojoval. Kromě toho volební právo získaly široké vrstvy venkovského obyvatelstva, takže zájem o samostatnou agrární politickou reprezentaci ve Švédsku vzrůstal. V roce 1913 vznikl nový Selský svaz (Bondeförbundet), který se opíral především o chudší zemědělské obyvatelstvo v západních a severních oblastech země. V roce 1915 pak vznikl Národní svaz zemědělců (Jordbrukarnas Riksförbund), jenž sdružoval hlavně větší sedláky a statkáře ze Skåne a Östergötlandu, tedy z nejúrodnějších oblastí země. V parlamentních volbách roku 1917 získaly oba agrární svazy dohromady 14 poslaneckých mandátů a v roce 1921 se spojily a vytvořily pod názvem Selský svaz (Bondeförbundet) jednotnou agrární stranu.²

Agrární strana byla založena výhradně jako venkovská strana. Nebyla ovšem jedinou stranou, která získávala na venkově voličskou podporu a v některých zemědělských oblastech nebylo její postavení ani zdaleka dominantní. Svým způsobem jí konkurovaly všechny ostatní strany. Nejbližší měla agrární strana zpočátku ke konzervativcům; v roce 1923 dokonce jeden zástupce agrární strany vstoupil do konzervativní vlády, což byl v švédských podmínkách dvacátých let výjimečný případ.³ Největším rivalem agrárníků byli liberálové. Na přelomu 19. a 20. století představoval liberalismus mocný politický proud, který si – podporován sociálnědemokratickou stranou a odborovým hnutím – vynutil zavedení všeobecného volebního práva a dalších reforem. Neodmyslitelnou součástí švédského liberalismu se stal tisk, který získal převahu nad tiskem jiných politických orientací a udržel si ji dodnes; liberální švédský deník Dagens Nyheter je největším listem nejen ve Švédsku, ale v celé Skandinávii. Švédský liberalismus byl však vnitřně velmi nesourodý.⁴ Rozpory mezi dvěma základními směry, liberály venkovskými a městskými narůstaly a byly provázeny katastrofálními ztrátami voličské podpory. Zatímco na počátku 20. století představovali liberálové v švédském stranickém systému dominantní stranu, v druhém desetiletí ztratili zhruba polovinu hlasů a ve dvacátých letech je ve srovnání s rokem 1911 volila jen slabá třetina voličů. Z oněch dvou třetin voličů, které liberální strana během dvaceti let ztratila, se většina přeorientovala jednak na stranu sociálnědemokratickou, jednak na stranu agrární. Sociální demokracie překonala liberální stranu počtem poslanců již roku 1917; od té doby je nejsilnější stranou v riksdagu až do dnešní doby. Agrární straně se podařilo liberály překonat – členskou základnou i voličskou podporou – na počátku třicátých let.⁵

Z hlediska našeho tématu je zajímavé nejen posilování švédské agrární strany v meziválečném období, ale především její podíl na stabilizaci demokratického vládního systému ve Švédsku. Švédská vnitřní politika dvacátých let poskytuje velmi chaotický obraz. Jejím charakteristickým rysem byla nestabilita vlád. Na samém prahu dvacátých let se rozpadla vládní koalice liberálů a sociálních demokratů, která byla u moci od podzimu roku 1917. Po více než patnáct let se pak nepodařilo vytvořit vládu, jež by se opírala o stabilní většinu v parlamentě. Brantingova sociálnědemokratická vláda sestavená v březnu 1920 – první

jednobarevná vláda sociálních demokratů nejen ve švédských, ale i celosvětových dějinách – zahájila dlouhou řadu menšinových vlád, jejichž existence byla vždy nejistá a zpravidla také krátkodobá. Po dvou úřednických vládách v letech 1920 a 1921 se v rychlém sledu střídaly jednobarevné menšinové vlády sociálních demokratů, konzervativců a liberálů až do počátku třicátých let. Menšinové vlády dvacátých let byly svéráznou etapou ve vývoji švédské vnitropolitické scény. Parlamentně demokratický systém, který krátce po první světové válce získal svou konečnou podobu, předpokládal, že úkol sestavit vládu připadne vždy té straně či koalici stran, jež bude disponovat většinou hlasů v parlamentě. V dvacátých letech však měly všechny švédské strany velmi daleko k získání většiny poslaneckých mandátů a rozpory mezi nimi znemožňovaly také vytvoření jakékoliv koalice.

Některé švédské vlády dvacátých let disponovaly opravdu mizivým počtem parlamentních hlasů. Nejhůře na tom byli liberálové. Když v roce 1926 vytvořili menšinovou vládu, měli v dolní sněmovně pouze 33 mandátů z 230 a v senátě 34 ze 150 mandátů. V ještě horší situaci se liberálové ocitli o čtyři roky později, kdy se jejich vláda mohla bezpečně opřít jen o 28 hlasů v dolní sněmovně a 24 hlasů v senátu.⁶ Je však zajímavé, že právě liberální menšinové vlády – aritmeticky nejslabší – měly nejdelší trvání. Liberálové v dvacátých letech představovali střed mezi sociálními demokraty a konzervativci. Postavení, připomínající jazyček na váze, poskytovalo liberálům široké taktické možnosti. V rozličných politických otázkách se liberálové sblížovali střídavě se sociálními demokraty nebo s konzervativci a udržovali si tak rozhodující vliv na výsledky parlamentního jednání. Působení liberálů v švédské politice dvacátých let daleko přesahovalo možnosti, jež jim aritmeticky nabízelo parlamentní zastoupení jejich rozštěpené strany. V dolní sněmovně získávali liberálové zhruba o polovinu méně poslaneckých mandátů než konzervativci a asi o dvě třetiny méně než sociální demokraté.

Na prahu třicátých let se ve Švédsku k chronické politické nestabilitě přidala hospodářská krize, která měla velmi vážné sociální i politické důsledky. První účinky krize se projevíly v roce 1930, ale výrazně ji švédská ekonomika i společnost pocítila až koncem roku 1931. Na jaře 1932 se neutěšená hospodářská situace značně zhoršila krachem mezinárodního koncernu Ivara Kruegera. Devastující účinky Kruegerova pádu nebyly jen ekonomické, finanční a samozřejmě sociální, ale také psychologické a politické.⁷ Hospodářský pokles, který nejvíce postihl exportní odvětví švédského průmyslu, měl za následek prudký vzrůst nezaměstnanosti.⁸ V některých oblastech Švédska začaly propukat ostré třídní konflikty. K nejvážnějšímu střetnutí došlo při stávce v oblasti Ådalenu, kde si střelba do demonstrace stávkujících vyžádala pět mrtvých a pět raněných. Tragická událost v Ådalenu hluboce otrásla švédskou veřejností a podtrhla naléhavost řešení sociální otázky. Účinky světové hospodářské krize pocítilo i švédské zemědělství, které bylo již ve dvacátých letech postiženo vleklým úpadkem. Zhroucení světového trhu se zemědělskými plodinami způsobilo pokles cen zemědělské produkce zhruba o jednu třetinu. Nezaměstnanost v zemědělství sice nedosáhla takových rozměrů jako v průmyslu, nicméně postavení zemědělského obyvatelstva se ve Švédsku na počátku třicátých let velmi zhoršilo.

Hospodářská krize se zřetelně odrazila v politickém životě Švédska. Nejtěžšími důsledky krize byly postiženy právě ty sociální vrstvy, které podporovaly sociální demokracii a agrární stranu. Obě tyto strany také zaznamenaly po vypuknutí hospodářské krize velké volební úspěchy. Náznakem posunů v rozložení politických sil byly již výsledky voleb do senátu v letech 1930–1931. Konzervativci v nich ztratili půl procenta hlasů a liberálové dokonce 2,6 procenta. Naopak agráři téměř jedno procento hlasů získali. Zisk sociálních demokratů dosáhl téměř jednoho a půl procenta.⁹ Rozhodujícím zvratem v poměru sil v parlamentě se staly volby do dolní sněmovny v roce 1932. Skončily těžkou porážkou konzervativců, kteří ztratili 5,9 % hlasů a 14 poslaneckých mandátů. Neúspěšní byli rovněž liberálové, kteří nedokázali zabránit svému dalšímu oslabení. Rozštěpené liberální strany ztratily dohromady 4,7 % hlasů a 9 poslaneckých mandátů. Oproti tomu sociální demokraté a agráři si své postavení v parlamentě upevnili. Sociální demokracie nově získala 4,7 %

hlasů a 14 mandátů, agrární strana 2,9 % hlasů a 9 mandátů. Volby přinesly částečný úspěch rovněž komunistům, avšak v důsledku většinového volebního systému se přírůstek 1,9 % hlasů neprojevil vzrůstem počtu komunistických poslanců v parlamentě. Naopak, rozkol v komunistické straně, k němuž došlo v roce 1929, měl za následek rozštěpení komunistické frakce v dolní sněmovně, takže místo dřívějších osmi poslanců zastupovali stranu pouze dva. Část odpadlíků se později připojila k sociální demokracii.¹⁰

Na podzim 1932, po volbách, odstoupila liberální menšinová vláda a jako obvykle sehlaly všechny pokusy vytvořit koalici, která by se opírala o stabilní většinu v parlamentě. A tak byla švédská politika nucena uchýlit se k tradičnímu řešení svých krizí – k menšinové vládě. Nový menšinový kabinet sestavili sociální demokraté. Ministerským předsedou se stal Brantingův nástupce ve vedení strany Per Albin Hansson. Hanssonova sociálnědemokratická vláda vznikla právě v době, kdy ve Švédsku kulminovala hospodářská krize. Proto byla otázka jejího překonání nejpálčivějším problémem, jež před vládou vyvstal. Nová vláda proklamovala, že jejím velkým cílem bude „nalézt cestu obětem krize“.¹¹ Otázka nezaměstnanosti, o kterou šlo především, nebyla pro sociální demokracii ničím novým. Potýkaly se s ní již sociálnědemokratické kabinetové dvacátých let, ale tehdy vždy ztroskotaly na spojeném odporu konzervativců, liberálů a agrárníků. Na počátku vlády Hanssonova kabinetu se zdálo, že se bude opakovat historie Brantingových menšinových sociálně demokratických vlád ve dvacátých letech. I Hanssonova vláda musela počítat s hrozbou přehlasování pravicovou opozicí.

Spojenectví pravicových stran ovšem nikdy nevynikalo zvláštní pevností, což je zřejmé i z faktu, že po celá dvacátá a třicátá léta se jim nepodařilo vytvořit vládní koalici. (Nepodařilo se jim to ostatně ani v poválečném období – až do druhé poloviny sedmdesátých let!) Zejména mezi konzervativci a liberály probíhal neobyčejně ostrý politický zápas, který se točil kolem řady tradičních sporných otázek. Některé z nich byly aktuální již při parlamentních bojích v druhé polovině 19. století, např. otázky obrany, celních tarifů, daní apod. Nejvíce zášti se mezi konzervativci a liberály nahromadilo v prvních desetiletích 20. století při sporech o volební a parlamentní reformy. Pravicové strany nemohly vytvořit vládní koalici, protože by se nedokázaly dohodnout na společném vládním programu. Jejich spojenectví vznikalo jen krátkodobě a zpravidla tehdy, když se v parlamentě projednávaly sociálnědemokratické návrhy na řešení sociálních otázek. Na přelomu dvacátých a třicátých let procházely všechny pravicové strany obdobím vnitrostranických krizí. Šlo jednak o staré vnitřní konflikty, jednak o konflikty související s neschopností vyrovnat se s novými podmínkami politického zápasu po dokončení parlamentně demokratických reforem. Kromě toho před konzervativci, liberály i agrárníky vyvstal naléhavý generační problém, jehož řešení bylo spojeno s revizí stranické politiky. Nutnost nové politické orientace byla pocítována nejsilněji v agrární straně – mimo jiné i proto, že značná část její sociální základny byla postižena či ohrožena hospodářskou krizí.

Nezbytnost rozsáhlých protikrizových opatření byla ve Švédsku na počátku třicátých let všeobecně uznávána. Předmětem sporu byla otázka, jakými prostředky krizi překonat. Střetly se dvě protichůdné koncepce a jejich střetnutí se v politické rovině projevilo konfliktem mezi sociálnědemokratickou menšinovou vládou a opozicí pravicových stran. Konzervativci, liberálové i agrárníci se spoléhali na tradiční deflační politiku, která se snažila zvýšit kupní sílu peněz zužováním peněžního oběhu. Dosahovalo se toho zpravidla snižováním výdajů ze státního rozpočtu, omezováním úvěru, popřípadě zvyšováním daní. Výsledky deflační politiky bývaly ovšem značně problematické. Nastávaly potíže s odbytem zboží, docházelo k likvidaci podniků, rostla nezaměstnanost, snižovaly se mzdy. Zhoršení sociálních podmínek a pokles životní úrovně širokých vrstev, to byla obvyklá cena za znovunabytí hospodářské rovnováhy.

Sociální demokraté postavili proti tradiční deflační protikrizové politice tzv. politiku hospodářské expanze. Opírala se o teoretické vývoody stockholmské národohospodářské školy, kterou reprezentoval zejména E. Lindahl a K. G. Myrdal, pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii (1974).¹² Stockholmská škola se dopracovala k podobným závěrům a doporučením

jako proslulý anglický ekonom J. M. Keynes. Dospěla k nim nezávisle na Keynesovi a dokonce s jistým předstihem.¹³ Stoupenci stockholmské školy navrhovali opustit zlatý standard a uvést do chodu zvláštní mechanismus měnových a rozpočtových opatření, jehož úkolem by bylo eliminovat nerovnoměrnost a cykličnost hospodářského rozvoje. Soubor navrhovaných opatření byl nazýván politikou hospodářské expanze a vzbudil ve své době značnou pozornost, mimo jiné i v Československu.¹⁴ Deflační politika a politika hospodářské expanze se od sebe v mnoha otázkách zásadně odlišovaly a doporučovaly vzájemně protichůdná řešení. Nejostřejší spor vypukl v otázce veřejných prací. Zatímco deflační politika usilovala o radikální redukci veřejných prací, respektive státních výdajů na ně, politika hospodářské expanze naopak předpokládala jejich podstatné rozšíření. Pilířem protikrizového programu švédské sociální demokracie se stal velkorosý plán veřejných stavebních prací, financovaných státními půjčkami, který měl spolu s dalšími vládními opatřeními přispět k snížení nezaměstnanosti, k zvýšení koupěschopnosti obyvatelstva a k oživení ekonomiky.¹⁵ V praxi to byl jeden z prvních pokusů o zavedení a propracování systému státních zásahů do ekonomiky v keynesiánském duchu.

Vládní program veřejných prací samozřejmě narazil v parlamentě na odpor tří stran pravicové opozice. V parlamentním výboru, který se vládním programem zabýval, se představitelé konzervativní, liberální a agrární strany dohodli na společném postupu. Zdálo se, že vláda bude muset ustoupit tlaku opozice. Vláda se však uchýlila k manévru. Obešla parlamentní výbor a předáky opozičních stran a zahájila jednání přímo s jednotlivými poslanci. Ukázalo se, že uvnitř agrární strany existuje silná skupina, která nesouhlasí s postojem vedení své strany a byla by ochotna za určitých podmínek vládní program podpořit. Šlo o to, aby opatření vládního programu byla rozšířena také na zemědělství. Sympatie k vládnímu programu projevili rovněž někteří liberálové z řad venkovských prohibicionistů. Vládní program byl podle připomínek sympatizujících opozičních poslanců upraven a nakonec schválen parlamentem. Kromě sociálních demokratů pro něj hlasovala většina agrárních poslanců a přidalo se i několik liberálních prohibicionistů.¹⁶ Sociálním demokratům se tak poprvé podařilo prolomit frontu tří nesocialistických stran. Švédský protikrizový program – často přirovnávaný k Rooseveltovu New Dealu – se stal prvním velkým krokem dlouhodobě rozvržené politiky reformem a budování mechanismu, který bývá nazýván švédským modelem.¹⁷

Způsob, jakým byl schválen sociálnědemokratický protikrizový program, vyvolal dramatické změny uvnitř opozičních stran, zejména ve straně agrární, v níž došlo při jednáních o vládním programu k otevřené roztržce mezi vedením strany a většinou členstva. Změny ve stranickém vedení byly nevyhnutelné. Starý předák Olof Olsson i Kullenbergstorp byl odsunut do pozadí a vedení strany přešlo na K. G. Westmana a A. Pehrsona i Bramstorpa, který pak byl počátkem roku 1934 zvolen oficiálním vůdcem strany. Bramstorpovo vedení agrární strany se dalo cestou podpory Hanssonovy menšinové vlády. Mezi sociální demokracií a agrární stranou se vytvořila neformální koalice, která Hanssonově vládě umožnila dokončit protikrizový program (1934) a rozvinout ambiciózní politiku sociálních reformem. Spojenectví sociálních demokratů a agrárníků nevynikalo velkou pevností, neboť agrární strana se v některých otázkách připojovala k opozici. Značně však rozšiřovalo taktické možnosti Hanssonovy vlády.¹⁸ Ta se udržela až do léta 1936 a překonala tak všechny předešlé menšinové vlády, jež vznikly po dokončení parlamentně demokratických reformem.

Po krátké „prázdninové“ vládě agrární strany se ke slovu znovu dostali sociální demokraté. Volby v září 1936 skončily jejich velkým vítězstvím a porážkou konzervativců. Sociální demokraté získali 112 poslaneckých mandátů, zatímco konzervativci, liberálové a agrárníci dohromady disponovali jen 107 hlasy. Přehlasovat sociální demokraty mohli již jen společně s komunisty (5 mandátů) a tzv. socialisty, kteří se od komunistů odštěpili (6 mandátů). Takové spojenectví však bylo nepravděpodobné. Volební výsledky z roku 1936 potvrdily, že sociálnědemokratická vládní politika a zejména její protikrizový program má podporu společnosti. Per Albin Hansson by byl po volbách mohl opět vytvořit menšinovou vládu, která by zřejmě byla stejně úspěšná jako jeho první kabinet. Dal však přednost koalici

s agrární stranou. Tak se poprvé od roku 1920 zformovala vláda, která se opírala o většinu v parlamentě. Koalice sociálnědemokratické a agrární strany rozvinula v druhé polovině třicátých let široký program sociálního zákonodárství a reform. V jeho rámci se zlepšil systém starobních a invalidních důchodů, rozšířil se systém podpory zemědělských cen. Zákon z roku 1918 omezující maximální pracovní dobu v průmyslu na osm hodin byl aplikován také na zemědělské dělníky, námořníky a zaměstnance obchodu. Státní zaměstnanci získali právo uzavírat kolektivní smlouvy. Byla přijata řada zákonů zajišťujících péči o rodinu, svobodné matky, sirotky apod. Zákonem bylo upraveno řešení pracovních sporů.

Všechny tyto kroky byly propojeny a zastřešeny vizí nové společnosti. Nebyla to však již ona třídně podmíněná a třídně omezená vize socialismu v tradičním pojetí dělnického hnutí. Místo ní vytýčil Per Albin Hansson novou vizi, kterou nazval „lidovým domovem“ (folkhem). V jejím základu nebyly úzké třídní zájmy, ale sociální solidarita. Na uskutečňování takto pojeté vize nové společnosti se mohla podílet i agrární strana. Hanssonův folkhem se rychle stal národním heslem, které bylo s to integrovat celou společnost a získat její podporu. Překonání hospodářské krize, snížení nezaměstnanosti, rozšíření sociálních jistot, politická stabilizace, to vše vzbudilo značnou pozornost v evropských zemích i v zámoří již v třicátých letech. V době, kdy se světově hospodářství hroutilo a Evropa se zmítala v těžkých sociálních a politických konfliktech, v době nástupu fašismu a rozkladu demokratických systémů, v této neklidné době působil relativně klidný vývoj Švédska takřka jako příběh z jiného světa.

Vlna zájmu o Švédsko se zvedla hned v polovině třicátých let, prakticky současně s vytvořením Hanssonovy koaliční vlády sociálních demokratů a agráriků. Zvláště silná byla v USA. Švédsko pro Spojené státy objevil M. Childs v knize, kterou vydal v roce 1936 pod příznačným názvem – Sweden: The Middle Way. Kniha se rázem stala bestsellerem a vyšla v řadě dalších vydání.¹⁹ Již v samém názvu knihy je obsažen autorův názor, že politický a ekonomický vývoj Švédska je jakousi střední cestou mezi kapitalismem a komunismem. Childs zvláště vysoko oceňoval úroveň demokracie v různých oblastech života švédské společnosti. Demokracii ve Švédsku ostatně věnoval samostatnou knihu.²⁰ „Střední cesta“ M. Childse předznamenala celý směr literatury o Švédsku, který se rozšířil po druhé světové válce nejen ve Spojených státech, ale i v Evropě. Tato literatura nestejně úrovně má společného jmenovatele v obdivu k švédskému politickému uspořádání, k hospodářské politice švédské vlády a k rozvoji sociálního zákonodárství. Švédsko je vyzvedáváno jako vzor demokracie, vzor dokonale organizované společnosti,²¹ jako stát blahobytu,²² je v něm spatřován model pro ostatní svět.²³ Autoři zdůrazňují rozmanité stránky švédské skutečnosti. Někteří poukazují na vysoký stupeň organizace společnosti ve Švédsku a hovoří o „disciplinované demokracii“,²⁴ jiní kladou důraz na „politiku kompromisu“, jejíž technika prý byla ve Švédsku dovedena k dokonalosti.²⁵ Velkou pozornost přitahovaly Saltsjöbadenské dohody, na jejichž základě se rozběhl mechanismus spolupráce mezi odbory a zaměstnavateli. S tím souvisely i snahy o zavedení tzv. průmyslové či hospodářské demokracie.²⁶ Jako reakce na vlnu obdivu k „švédskému modelu“ či švédské „třetí cestě“ vznikla samozřejmě i bohatá literatura kritická.

Spor o tzv. švédský model či švédskou „třetí cestu“ jde daleko za rámec našeho tématu. Z hlediska zkoumání možností agrárního politického potenciálu je švédský vývoj ve třicátých letech zajímavý především pro úlohu agrární strany při stabilizaci demokratického vládního systému a upevnění sociálního státu. Přestože rozhodující slovo a hlavní odpovědnost v tomto procesu měla sociální demokracie, bez spolupráce s agrární stranou by svou politiku neprosadila. Kromě toho byla sociálnědemokratická politika přece jen poněkud jednostranně orientována „průmyslovým“ a „městským“ směrem. Zahrnutím agrárních otázek získala ucelenější podobu. V tom bývá spatřován i jeden z důležitých faktorů dlouhodobého upevnění pozice sociální demokracie v švédském stranickém systému.²⁷

Švédský příklad zajímavě doplňuje zkušenost českého agrarismu. Samozřejmě, jsou zde rozdíly – švédská agrární strana byla o něco mladší než česká a stranickému systému nedominovala, jako tomu bylo v českém případě. Česká strana nepřežila válku, švédská se

v systému stran udržela, ovšem za cenu závažných změn v programové orientaci i sociální základně. Na druhé straně jsou zde shodné rysy v řadě otázek, ale i v tom základním: v pojetí vlastní politické role. Spolupráce se sociálními demokraty nebyla ani v českém, ani v švédském případě jen taktickým manévrem, nýbrž vycházela z určitého pojetí demokracie a úlohy agrarismu v ní. Jako by se i v švédském případě přibližovala Švehlova vize svému naplnění.

Poznámky:

- 1 Všeobecné volební právo bylo uzákoněno roku 1907, v platnost vstoupilo roku 1909, první volby podle nového volebního zákona se uskutečnily roku 1911. Další rozšíření a úpravy volebního práva proběhly v letech 1918–1921. Viz Rustow, D. A.: *The Politics of Compromise*. New Jersey 1955, s. 65n.
- 2 Viz tamtéž, s. 75.
- 3 Viz tamtéž, s. 139–140 a tab. 9, s. 246.
- 4 K vývoji švédského liberalismu viz tamtéž, s. 47n., 57n., 86n.
- 5 K parlamentním volbám viz D. A. Rustow, cit. d., tab. 5 a 6, s. 241–243.
- 6 Viz tamtéž, tab. 9, s. 246–247.
- 7 Jedním z politických důsledků Kruegerova pádu byla demise ministerského předsedy Ekmana. Viz tamtéž, s. 101.
- 8 Viz Sammuellsson, K.: *From Great Power to Welfare State*. London 1968, s. 233.
- 9 Viz D. A. Rustow, cit. d., s. 241–243.
- 10 Viz tamtéž.
- 11 Tamtéž, s. 103.
- 12 Viz K. Sammuellsson, cit. d., s. 234–235.
- 13 Stockholmská škola i Keynes měli společný inspirační zdroj. Byl jím švédský neoklasický ekonom J. G. K. Wicksel, který se na přelomu 19. a 20. století zabýval problematikou vztahů mezi měnou, úrokem a cenami.
- 14 Švédskými protikrizovými opatřeními se ve třicátých letech podrobně zabýval T. Pistorius: *Švédská cesta z krize*. Praha 1936, s. 32–51 a jinde.
- 15 K protikrizovému programu viz Tingsten, H.: *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling I*, s. 357n., 361n.
- 16 Viz D. A. Rustow, cit. d., s. 105.
- 17 Vedle postojů, jež hlavní zásluhy na rychlém překonání krize ve Švédsku přičítají aktivní hospodářské politice vlády, se vyskytly i názory skeptičtější, které na základě srovnávacích studií poukazují spíše na příznivé objektivní podmínky ve Švédsku. Viz Montgomery, A.: *How Sweden Overcame the Depression*, Stockholm 1938. Viz též Jacobsson, P.: *Vergleich des Wirtschaftsaufstiegs in Grossbritannien, den Vereinigten Staaten und Schweden 1932–1936*. Jena 1938.
- 18 Viz H. Tingsten, cit. d. I, s. 360.
- 19 Childs, M.: *Sweden: The Middle Way*. New Haven 1936. Další vydání vyšla v letech 1947, 1948, 1961.
- 20 Childs, M.: *This is Democracy*. New Haven 1938.
- 21 Viz Tomasson, R. F.: *Sweden: Prototype of Modern Society*. New York 1970.
- 22 Viz Sammuellsson, K.: *From Great Power to Welfare State*. London 1968.
- 23 Viz Strode, H.: *Sweden: Model for a World*. New York 1949.
- 24 Viz Fleischer, F.: *The New Sweden: The Challenge of a Disciplined Democracy*. New York 1967.
- 25 Viz D. A. Rustow, cit. d.
- 26 Viz např. Leger, Ch.: *La Démocratie Industrielle et les Comités d'Enterprise en Suède*. Paris 1950.
- 27 Hancock, M. D.: *Sweden: A Multiparty System in Transition?* In: *Monograph Series in World Affairs*, vol. 5, Monograph No 2, 1967–68, Denver 1968, s. 17.

Literatura:

- Fleischer, F.: *The New Sweden: The Challenge of a Disciplined Democracy*. New York 1967.
- Hancock, M. D.: *Sweden: A Multiparty System in Transition?* In: Monograph Series in World Affairs, vol. 5, Monograph No 2, 1967-68, Denver 1968.
- Childs, M.: *Sweden: The Middle Way*. New Haven 1936. Další vydání vyšla v letech 1947, 1948, 1961.
- Childs, M.: *This is Democracy*. New Haven 1938.
- Jacobsson, P.: *Vergleich des Wirtschaftsaufstiegs in Grossbritannien, den Vereinigten Staaten und Schweden 1932-1936*. Jena 1938.
- Leger, Ch.: *La Démocratie Industrielle et les Comités d'Enterprise en Suède*. Paris 1950.
- Montgomery, A.: *How Sweden Overcame the Depression*. Stockholm 1938.
- Pistorius, T.: *Švédská cesta z krize*. Praha 1936.
- Rustow, D. A.: *The Politics of Compromise*. New Jersey 1955.
- Sammuelsson, K.: *From Great Power to Welfare State*. London 1968.
- Strode, H.: *Sweden: Model for a World*. New York 1949.
- Tingsten, H.: *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling I-II*. Stockholm 1941.
- Tomasson, R. F.: *Sweden: Prototype of Modern Society*. New York 1970.

Swedish Agrarian Party and its Role in Consolidation of Democracy and Welfare State

Abstract

The intent of this contribution is to characterize the status and role of the Agrarian Party in the Swedish domestic politics of the interwar period. Namely, it deals with its contribution to the consolidation of the parliamentary-democratic form of government. The democratic government in Sweden had been struggling and unstable since 1920 – for over fifteen years, it was impossible to form a government that could have relied on a parliamentary majority. In the early 1930s, the chronic political instability was aggravated by the economic crisis. The minority social democratic government formed by Per Albin Hansson as an outcome of the autumn 1932 parliamentary elections searched for a way out of the crisis and presented their program of public works to the parliament. Early on, it seemed that the usual scenario would be acted out, with the minority government being overruled by the opposition majority. However, a part of Agrarian representatives stood up against their Party's leadership and the government program was approved after some changes. It was the first time when the Social Democrats managed to break through the front of three non-socialist parties. The Social Democratic Party and Agrarian Party with recently exchanged leadership formed an informal coalition which made it possible for the Hansson government to complete its anti-crisis program (1934) and unfold an ambitious program of social reforms. The Swedish anti-crisis program – often compared to Roosevelt's New Deal – has become the first major step in the long-term reform policy, and to the building of the mechanism today known as the Swedish model. In spite of the fact that the decisive force in this process was the Social Democratic Party which also bore most of the responsibility, it should be noted that without the collaboration with the Agrarian Party in the 1930s, they would have not been able to implement their reforms. Besides, it is fair to say that the social democratic policies were one-sidedly oriented towards the “industrial” and the “urban”. By including the agrarian issues, it had become more complete.

Svaz lotyšských zemědělců a jeho role v lotyšské meziválečné politice

LUBOŠ ŠVEC

Svaz lotyšských zemědělců (Latviešu Zemnieku savienība) byl v meziválečném období bezesporu nejdůležitější politickou stranou Lotyšska.¹ Opíral se o lotyšský venkov, jenž tvořil hlavní voličské zázemí, hospodářskou sílu strany založenou na družstvech a spolcích. Svaz ale nalezal rovněž malou podporu i ve městech – ve městských volebních obvodech získávala strana zhruba desetinu pro stranu odevzdaných hlasů.² Program strany byl vyjádřením lotyšské varianty agrarismu, která měla řadu specifických rysů. Podstatným rysem lotyšského agrarismu byl lotyšský nacionalismus, jehož význam, propojený s autoritarismem, vzrůstal od přelomu dvacátých a třicátých let. Jeho prosazení státním převratem 15./16. 5. 1934 premiéra Kārliše Ulmanise bylo interpretováno jako dovršení vývojové cesty Lotyšů od rolnického nedominantního etnika k politickému hegemonu nového státu; transformace původně multinacionální společnosti pod německobaltskou a ruskou dominancí k lotyšskému národnímu státu, což mělo své ekonomicko-sociální příčiny související s přeměnou pobaltských gubernií jako předválečného důležitého industrializačního ohniska a tranzitního uzlu carské říše k zemi, jejíž ekonomický potenciál se opíral o modernizované zemědělství a s ním související průmysl.

Sociálně ekonomická charakteristika lotyšských oblastí

Před první světovou válkou žilo na venkově 60 % obyvatel pozdějšího Lotyšska.³ Podíl Lotyšů na zemědělském obyvatelstvu však byl vyšší, dosahoval 82 %.⁴ Lotyši ještě v polovině 19. století byli charakterizováni jako „Bauernvolk“. Během industrializace a s ní související urbanizace se počet Lotyšů ve městech pronikavě zvýšil a Lotyši se na konci 19. století stali dominantní složkou městského obyvatelstva včetně Rigy, největšího exportního přístavu carské říše před první světovou válkou, která byla nazývána Belgií carského Ruska. Navzdory zformování vrstvy lotyšského průmyslového dělnictva, inteligence a městských středních vrstev Lotyši zůstávali na začátku 20. století převážně rolnickým etnikem.

Předválečné období prosperity a hospodářského rozmachu ukončila první světová válka. Na lotyšském teritoriu se válčilo od poloviny roku 1915 do začátku roku 1920 a válečné zpuštění patřilo k nejvyšším v Evropě. V důsledku válečných ztrát, nemocí a emigrace činil úbytek obyvatelstva 37 %. Z půlmilionové Rigy zůstalo ve městě 185 137 obyvatel, tedy 36 % předválečného počtu. Válka zvrátila urbanizační proces, počet městského obyvatelstva klesl z předválečných 40 % na 24 %. Ani na konci 30. let nedosáhlo Lotyšsko předválečného počtu obyvatel (2,6 mil.–2 mil.).⁵ Během války bylo evakuováno nebo poškozeno strojní zařízení továren a se vznikem sovětského Ruska a německou okupací bylo přerušeno spojení mezi lotyšskými přístavy, průmyslovými centry a ruským odbytištěm. Nový lotyšský stát po ztrátě ruského trhu a ztroskotání perspektivy hospodářského mostu mezi sovětským Ruskem a západní Evropou přenesl těžiště zahraničního obchodu na západní země, především Velkou Británii a Německo a musel restrukturalizovat své hospodářství. Svými důsledky první světová válka posílila význam zemědělství. Bolestná transformace ekonomiky s důrazem na export zemědělských a lesních produktů (mléčné a masné produkty, len, dříví, překližka) byla nutností pro zapojení do evropského obchodu charakterizovaného exportní závislostí na Velké Británii.⁶ Změny v zemědělství bývají často charakterizovány termínem „dánizace“.⁷

I přes značný nárůst lotyšské populace ve městech a pronikání do městských středních vrstev a intelektuálních profesí, většina lotyšského obyvatelstva zůstávala na venkově a agrární otázka byla i nadále stěžejním problémem pro stabilitu společnosti. V předvečer první

světové války lotyšským rolníkům patřilo zhruba 39,5 % orné půdy. Pro pobaltské gubernie byl dominující silou velkostatek, jehož průměrná rozloha přesahovala značně celoruský průměr. 90 % zbytku půdy na lotyšském teritoriu bylo rozděleno mezi 1 300 velkostatků patřících pobaltským baronům (německobaltské šlechtě) nebo v Latgalsku ruským a polským statkářům.⁸ Ve vztahu k pro pobaltské gubernie charakteristické dominanci velkostatku byl vysoký počet bezzemků – 72 % v kuronské gubernii, 66 % ve Vidzeme, čili lotyšské části livonské gubernie.⁹ Otázka rozdělení půdy velkostatků lotyšským rolníkům a bezzemkům hrála důležitou úlohu již v revoluci roku 1905 a právě prolínání sociálních rozporů s národnostními ovlivnilo hloubku konfliktu v pobaltských guberniích.

Revoluce roku 1905 proběhla na lotyšském venkově bouřlivě. Postavila lotyšské zradikalizované drobné rolníky a vesnický proletariát proti tradičním elitám německobaltských šlechtických velkostatkářů a luteránského duchovenstva. Tato kombinace sociálních a národnostních rozporů lotyšského venkova byla příčinou silného vlivu lotyšské sociální demokracie, první politické strany, založené v předvečer revoluce 1904.

Modernizace zemědělství v pobaltských guberniích, které patřilo mezi nejefektivnější v carské říši, si vyžadovala vytvoření organizačních struktur, úvěrových institucí a organizací výkupu, zvláště mlékárenských produktů. Na začátku 20. století se začaly vytvářet velké družstevní centrály s cílem organizačního zastřešení lokálních družstev, spolků a záložen, které organizovaly výkup. Rozvíjelo se zemědělské školství a osvěta, byly vydávány hospodářské osvětové časopisy a pořádány výstavy. V souvislosti se vznikem hospodářských družstev a vydáváním odborného a osvětového tisku se začala formovat skupina inteligence, hájící stavovské zájmy lotyšského venkova jak proti šlechtickému velkostatku, tak socialistické agitaci. K vytvoření stavovské strany však před válkou ještě nedošlo, lotyšský venkov ve volbách do celoříšské dумы nevystupoval samostatně.

Založení strany a její účast v politickém a hospodářském životě nového státu

K politické institucionalizaci agrárního hnutí dochází až po ruské únorové revoluci. Pád carismu uvolnil široký prostor pro politické aktivity. 4.–5. 4. 1917 se v severolotyšském městě Valce sešel sjezd delegátů lotyšských družstev a společností. Tento sjezd inicioval komitét, který měl připravit založení agrární strany. Intelektuální a organizační jádro tvořili agronom Kārlis Ulmanis, který studoval zemědělskou problematiku ve Švýcarsku a USA, agronom J. Vārsbergs, poslanec první dумы Arvīds Brāmers, organizátor družstevního hnutí Julius Gulbītis a redaktor zemědělského časopisu Lidums Oto Nonācs, jenž přečetl a tiskem rozšířil usnesení o založení Strany lotyšských zemědělců. Hlavním teoretikem agrární strany byl absolvent curyšské univerzity, právník Miķelis Valters, který roku 1917 vydal dvě politické brožury, v nichž nastínil představy o novém uspořádání společnosti: jednak publikaci „Lotyšská autonomie“ a druhou „Lotyšské rolnictvo jako politická strana“. Strana získala podporu předních lotyšských osobností jako byl Jānis Čakste, Voldemārs Zamuāls, Jānis Goldmanis.¹⁰

Výzva k založení rolnické strany se mohla šířit jen po severním Lotyšsku – Vidzeme, protože celá kuronská gubernie byla od roku 1915 okupována německou armádou. Agitace byla úspěšná, nová strana nalezla širokou podporu. Zemědělská ústřední společnost sdružovala na 300 organizací; ty se automaticky staly zakladateli nové strany. Propojení se zemědělskými spolky bylo základem pro rychlé zachycení strany na venkově, její expanzi a stabilní pozici dominantní politické síly venkova.

Dne 29. 4. (12. 5. podle starého kalendáře) 1917 se ve Valce sešlo zakládající shromáždění strany. Zúčastnilo se ho 260 volených delegátů, kteří reprezentovali zatím 1 200–1 500 členů. Shromáždění zahájil K. Ulmanis informací o přípravných pracích a návrhem programu. Shromáždění přijalo stranický program. Nová strana se nechtěla prezentovat jako pouze stavovská, ale vzhledem k charakteru lotyšské společnosti se hlásila k hájení zájmů celé lotyšské společnosti. LZS se jasně přihlásila k demokracii. Neusilovala o oddělení od Ruska, ale vytyčila obdobně jako jiné lotyšské politické strany heslo „Svobodné Lotyšsko ve svo-

bodném Rusku“, předpokládající lotyšskou autonomii v rámci demokratické ruské federace. Za základní požadavek nastolila rozdělení půdy rolníkům a bezzemkům. Dobová atmosféra ovlivnila sociální program strany, který je označován jako poloviční socialismus. Strana se přihlásila k řadě požadavků, za něž bojovala levice, včetně osmihodinového pracovního dne, práva na stávkou, sociální pojištění, bezplatné školní vzdělání. Na konci července, kdy se sešel druhý kongres strany, již měla 137 poboček se 17 186 členy. Stala se početně největší lotyšskou stranou. Sociální demokracie, nejvýznamnější politický subjekt, měla tehdy jen 7 000 členů, dokázala však oslovit efektivněji masu lotyšských bezzemků a drobných rolníků. Radikální levice zřetelně dominovala volbám do celoruské konstituanty na lotyšském teritoriu. Sociální demokracie získala 60–75 % hlasů, zatímco LZS pouze 25–40 %.¹¹

K. Ulmanis v čele strany vypracoval strategii boje proti bolševikům vytvořením široké koalice občanských stran. Svaz zemědělců podporoval Prozatímní vládu, ale po bolševické revoluci v Rusku se rozhodl pro osamostatnění Lotyšska.¹²

LZS se zapojila do dvou lotyšských celonárodních orgánů, které měly reprezentovat Lotyšsko. Sestavení a skutečné fungování lotyšské vlády bylo však možné až po krátkém bolševickém intermezzu a ukončení německé okupace. 17. 11. 1918 se sešlo reprezentativní shromáždění – Lotyšská národní rada, která následující den vyhlásila Lotyšskou republiku a jmenovala první vládu v čele s K. Ulmanisem. Ve 40členné Lotyšské národní radě byla LZS nejsilnější stranou s 13 delegáty. Ulmanisova vláda dostala nelehký úkol. Vláda měla za cíl převést lotyšský stát z roviny proklamace do reality. Byl to vůbec první lotyšský stát v dějinách. Ulmanisova vláda organizovala boj za nový stát jak proti bolševikům, kteří na začátku roku 1919 se těšili v Lotyšsku značné podpoře, tak proti německým a ruským konzervativním silám. Ulmanisova vláda přitom byla zpočátku ve vztahu k těmto konkurenčním variantám nejslabším prvkem. Její postavení sílilo díky podpoře Dohody a po vytlačení bolševiků z většiny lotyšského teritoria na jaře 1919 a porážce německé armády v červnu 1919 Ulmanisova vláda převzala vládu nad hlavním městem Rigou, a do začátku roku 1920 eliminovala všechny nepřátelské síly. Ulmanis zůstal v čele měnící se vlády do poloviny června 1921; mohl si připsat zásluhy a kredit tvůrce nového státu. Ulmanisovy zásluhy o vytvoření Lotyšské republiky uznávali i jeho političtí oponenti i historici, kritizující jeho autoritarismus.¹³

I po odchodu Ulmanise však LZS zůstala klíčovou stranou vlády a premiérem se stal její představitel Zigfrīds Anna Meierovics. Vedle postavení rozhodující mocenské politické formace LZS ve vládě mohla využívat i své pozice v komisi, která v čele s agrárním politikem Hugo Celmiņšem připravila pozemkovou reformu, která ve formě „konzervativní“ revoluce posílila sociální a etnickou bázi vlády. Z řad politiků LZS pocházelo 12 premiérů, ve zbylých čtyřech byla agrární strana koaličním partnerem. U moci se vystřídal celkem 18 vlád do nastolení autoritativního režimu. Ulmanis sám byl ve funkci předsedy vlády sedmkrát. LZS se neúčastnila pouze dvou vlád.

Pozemková reforma

Stěžejním kamenem stability nového státu, vůbec prvního lotyšského státu v historii, se stala pozemková reforma. Lotyšská pozemková reforma patřila k nejradikálnějším v Evropě a její radikální podobu určili nikoliv samotní agráři, ale sociální demokraté, kteří měli na venkově podporu mezi bezzemky a drobnými rolníky. LZS prosazovala finanční kompenzaci za vyvlastněnou půdu, ale převážil odmítavý postoj sociální demokracie k jakékoli kompenzaci. Podle zákona ze září 1920 záboru podléhalo 3,4 mil. hektarů velkostatkářské půdy. Z ní bylo rozděleno mezi rolníky, bezzemky a účastníky boje za nezávislost 1,6 mil. ha půdy. Do roku 1937, formálního ukončení reformy, vzniklo 54 000 zcela nových hospodářství. Celkový počet rolnických hospodářství vzrostl ze 140 000 na 211 000. Počet bezzemků klesl z předválečných 60 % na zhruba 20 %. Uvádí se, že dvě třetiny hospodářství, které existovaly před reformou, která jim rozšířila rozlohu obdělávané půdy, měly dobré podmínky pro intenzifikaci produkce. Za prosperující byly v Lotyšsku považovány usedlosti, které disponovaly nejméně 20 ha půdy. Sedláci s usedlostmi s 20–100 ha tvořili 29 % rolnictva. Velkostatky

nad 100 ha po reformě představovaly pouhé jedno procento držby půdy. Necelá polovina (46 %) obdělávala rozlohu půdy do 10 ha, které sotva stačily uživit rodiny rolníků a neposkytovaly přebytek na trh. Tento podíl malých nerentabilních hospodářství byl v Lotyšsku jeden z nejvyšších v tehdejší Evropě.¹⁴ Problémy rolnických hospodářství umocnila světová hospodářská krize na začátku 30. let, která se těžce dotkla lotyšské zemědělské výroby a exportu zemědělských produktů. Rolníci vyžadovali garance a větší účast státu v ekonomice. LZS těmto tlakům vycházela vstříc a tento faktor spolupůsobil na posun k čím dál většímu etatismu v zemědělské výrobě. Hospodářská krize vyvolala vzrůst protidemokratických sil volajících po vládě silné ruky. Ovšem v době převratu v květnu 1934 lotyšská ekonomika již měla krizi za sebou. Argumentace hospodářskou krizí je však oprávněná, bereme-li v potaz setrvačnost procesu a dlouhodobě působící důsledky krize pro rozhodnutí o systémové změně. K. Ulmanis ve svých pracích z roku 1929 a 1933 a rovněž tak další přední ideolog strany Mīķelis Valters, v publikaci vydané roku 1933, spatřovali jediné východisko z krize v státě plánované ekonomice.¹⁵

LZS v lotyšském parlamentním systému

Přestože LZS určovala vládní politiku, výrazně se podílela na formulaci pozemkové reformy a distribuci země rolnictvu, v parlamentních volbách se tento vliv neprojevil vzrůstem volebních preferencí. Spíše docházelo k pozvolnému poklesu počtu poslaneckých mandátů. V lotyšském Ústavodárném shromáždění, které mělo 150 členů, disponovala LZS 26 křesly. Byla druhou nejsilnější stranou. Nejpočetnější zastoupení však dosáhla sociální demokracie (57). V Saeimě, stočlenném parlamentu, během čtyř voleb v letech 1922, 1925, 1928 a 1931 LZS dosáhla 17, 16, 16 a nakonec 14 mandátů. Pro LZS odevzdalo své hlasy 16,8 15, 00, 15 a nakonec 12,3 % hlasujících. Absolutní čísla voličů potvrzují mírný pokles s výjimkou voleb do třetí Saeimy roku 1928, kdy počet voličů 139 173 přesáhl 132 264 voličů, kteří odevzdali své hlasy straně ve volbách do první Saeimy.

LZS se ze středu posouvala doprava. Byla magnetem koalic, kolem něž oscillovaly menší strany pravice a středu. Jejím hlavním protihráčem byla LSDSP, která sice zůstala stranou s největším počtem poslaneckých mandátů, ale tento počet klesal ještě výrazněji než u LZS, z 38 poslanců v první Saeimě na 21 v poslední čtvrté.¹⁶

Příčiny, proč klesala popularita LZS, lze spatřovat v několika faktorech – sociálních, regionálních a osobních.

První – roztržičnost parlamentu – lze označit za obecný problém mladých demokracií po první světové válce. Nejen v zemědělském hnutí docházelo k diferenciaci a štěpení. Lotyšský volební systém nestanovil omezení pro účast politických stran v parlamentu. Nové strany vedené známými osobnostmi měly šanci dostat své vůdce do parlamentu. Výsledkem byla značná roztržičnost parlamentu. Tato roztržičnost, kdy politické strany reprezentovali jeden či dva poslanci, ztěžovala tvorbu koalic a znemožňovala stabilitu vlád.

Sociální diferenciacie

LZS zastupovala především střední a bohaté sedláky a nespokojenost malých vlastníků půdy vyústila v oddělení několika stran, které šly do voleb samostatně. V roce 1922–28 vystupoval samostatně Svaz novohospodářů (Jaunsaimnieku savienība), strana, která reprezentovala drobné rolníky, kteří získali půdu pozemkovou reformou. V roce 1925 vznikla Strana nových hospodářů a drobných držitelů půdy a Nacionální svaz zemědělců. V posledních volbách 1931 LZS ztratila téměř 19 000 voličů v okrese Cesis, který býval baštou strany, ve prospěch Nového svazu zemědělců. Odděleně vystupovali také představitelé bezzemků, kteří již v konstituantě měli dvě strany (Agrární svaz bezzemků a Bezpartijní bezzemci).

Regionální diferenciacie

Agrární proud byl roztržičen i regionálně. Východní část Lotyšska – Latgale, která se vyznačovala zaostalejší ekonomicko-sociální strukturou, roztržičeností pozemkové držby,

byla etnicky promíšená a dominujícím náboženstvím zde byl katolicismus, reprezentovaly regionální agrární a klerikální strany – Strana latgalských rolníků, Svaz latgalských křesťanských rolníků.

Osobní faktor

Na tom, že řada agrárních politiků se cítila odstrčena etablovaným vedením LZS, měl negativní podíl sám předseda strany Ulmanis. Ulmanis se vyznačoval autoritativním způsobem vedení strany a nestrpěl konkurenci. Jeho neochota reflexe názorů spolustraníků vedla k odchodu předních politiků z LZS. Z LZS odešel kvůli Ulmanisovi Jānis Čakste, předseda konstituanty a první prezident, který byl nejpoblíbenějším lotyšským státníkem. Srovnáván byl s československým T. G. Masarykem. Strana ztratila i další zakladatele a osobnosti strany. Velkou ztrátou bylo tragické úmrtí Zigrīda Anny Meierovicse, prvního a dlouholetého ministra zahraničních věcí i premiéra, v důsledku autonehody v létě 1925.¹⁷

Bipolarita lotyšské politické scény a role LZS

Stěžejním problémem lotyšské meziválečné politiky a osou vnitropolitického zápasu o charakter země soupeření mezi dvěma hlavními politickými protipóly – sociální demokracií a LZS. Již během práce na nové ústavě, která vstoupila v platnost v únoru 1922, LZS dokázala za pomoci ostatních občanských stran blokovat nebo usměrňovat radikální návrhy sociální demokracie. Sociální demokracie měla stabilně největší počet voličů, hájila co nejširší demokratizaci politického systému, ovšem s výjimkou dvou vlád (a v nich byla zastoupena ministry, ale nikdy premiérem) zůstávala v takřka permanentní opozici a nebyla ochotna převzít vládní zodpovědnost.¹⁸ Rivalita mezi sociální demokracií a LZS měla svůj ekonomický a zahraničněpolitický rozměr. Sociální demokracie podporovala revitalizaci průmyslu, který ovšem mohl najít odbytiště převážně na ruském trhu. Rozšiřování obchodu se Sověty s sebou však přinášelo reálné nebezpečí závislosti a politické manipulace.¹⁹ Agrárníci oproti tomu prosazovali maximální vládní podporu zemědělskému sektoru, jehož produkty neměly být odbytými na západním trhu.

Lotyšský historik Aivars Stranga považuje rozpor mezi úlohou rolnictva a sociální demokracií v Lotyšsku za jeden ze stěžejních problémů lotyšského státu a zvláště roli LZS považuje za fatální pro neúspěch parlamentarismu. LZS se během 20. let posouvala doprava a její intelektuální elita začala na konci 20. let vystupovat proti parlamentarismu a za nastolení vlád pevné ruky, která bude odpovídat zájmům lotyšských rolníků. Historik Stranga zvláště zdůrazňuje rozpor rolnictvo – demokratický lotyšský stát.²⁰

Důvody nespokojenosti nespočívaly jen v nestabilitě vlád, korupci (i když jejími nositeli byli nezřídka sami agrárníci). V nespokojenosti se odrážel i kulturně sociální rozpor mentality venkova a města – idealizovaný patriarchální a morálně nezkažený venkov, v němž zůstala petrifikována mentalita starého řádu carských dob proti metropoli s uvolněnou morálkou. LZS nedokázala nikdy politicky ovládnout město, která byla ohnisky liberalismu i socialismu. Rozpor měl zřetelný národnostní rozměr – lotyšský konzervativní venkov proti kosmopolitní multinacionální Rize. Z tohoto rozporu byl odvozen další důležitý faktor, který podpořil nastolení autoritativního režimu – lotyšský nacionalismus požadující lettonizaci obchodu a podniků se zahraničním nebo jinonárodním (židovským, německým) kapitálem. Jen v zemědělství dominovali lotyšští vlastníci. S nacionalistickým sloganem „Lotyšsko – stát lotyšských rolníků a Lotyšsko Lotyšům!“ vystupoval Ulmanis již v polovině dvacátých let. Většina lotyšských historiků vidí hlavní příčinu právě v osobních kariérních motivech, touze po moci.²¹ V nastolení autoritativního režimu klíčovou úlohu sehrál K. Ulmanis, jeho touha po moci, romantická patriarchální koncepce a ambice okruhu jeho příznivců. Již v roce 1931 pozdější ideolog autoritativního režimu Alfrēds Bērziņš oslavoval Ulmanise jako vůdce nejen LZS, ale jako vůdce Lotyšska. Spolutvůrcem Ulmanisova kultu byl básník Eduards Virza, jenž na konci dvacátých let viděl v Ulmanisovi idealizovaného vůdce odpovídajícího údajné

lotyšské tradici. Po nastolení autoritativního režimu se Virza stal hlavním tvůrcem Ulmanisova kultu v umění.

Ulmanis chtěl vytvořit nacionální, direktivně systematicky řízený stát, jehož základnou bude lotyšské rolnictvo. K modernizaci zemědělství však byla potřeba státní podpora, příznivá úvěrová politika, státní záruky, státní garance výkupu plodin a živočišných produktů, státní podpora zemědělskému výzkumu a inovacím. Jednostranná preference venkova ale narážela v parlamentu na odpor městských stran.

Převrat a autoritativní režim

Na rozhodnutí provést státní převrat působily vnější faktory a vnitřní. K vnějším patřil všeobecný růst autoritarismu v Evropě. Zdálo se, že autoritativní režimy dokáží snadno vyřešit kvadraturu kruhu, s níž se potýkala meziválečná parlamentní demokracie. V sousedních pobaltských státech byly již autoritativní režimy. Důležitou roli sehrála Ulmanisova osobní zkušenost – cesta do Německa v létě 1933. Za bezprostřední vnitropolitické faktory lze označit neúspěch parlamentní reformy iniciované Ulmanisem ve prospěch posílení exekutivní moci. Dále pak hrozící diskreditaci v blížících se parlamentních volbách, pokles jeho osobní popularity, jenž se projevil již během voleb roku 1931, a vůbec celé strany.²² Tyto faktory vedly k rozhodnutí Ulmanise a okruhu jeho spolupracovníků z LZS k provedení státního převratu 15.–16. 5. 1934, jímž nastolil autoritativní režim. Převrat byl nekrvavý, provedly ho jednotky aizsargů (domobrany), na něž měli agráři silný vliv,²³ a armáda. Ulmanis titulovaný jako saimnieks (hospodář) nastolil režim osobní moci vyznačující se silným kultem osobnosti využívající k svému ospravedlnění také silně idealizované lotyšské dějiny. Režim rozpustil všechny politické strany včetně LZS. Jádrem spolupracovníků tvořili představitelé LZS, ačkoli i mezi agráři se našli politici (Hugo Celmiņš), kteří nesouhlasili s autoritativním režimem a kritizovali ho. Ulmanis odmítl návrhy generálního tajemníka strany Juliuse Druvy na obnovení LZS.²⁴

Ulmanisův autoritativní režim býval nazýván agrární diktaturou; venkov také tvořil hlavní sociální oporu režimu a z režimu výrazně profitoval. Autoritativní režim přinášel určitou sociální stabilitu, umožněnou konjunkturnou zemědělskou výrobou. Tato relativní stabilita, propagandisticky nadto zveličovaná, dala vzniknout mýtu „Ulmanisových zlatých časů“, který se udržel v povědomí lotyšské společnosti doposud.²⁵ Omezení občanských svobod nepocítovala většina společnosti tíživě, hlavní opoziční síla, sociální demokraté, byli mocensky eliminováni. Ulmanis se vtiskl do povědomí jako symbol národní identity a relativní prosperity, protože anexe a zavedení sovětského režimu daly rychle zapomenout na negativní stránky režimu. Skutečně ve srovnání se stalinovým totalitním režimem se Ulmanisův autoritativní režim zdál být „zlatým věkem“.

(Příspěvek je výstupem výzkumného záměru IMS FSV UK MŠM 0021620841.)

Poznámky:

- 1 Literatura k meziválečnému vývoji Svazu lotyšských zemědělců a agrarismu není početná. K dějinám strany, která v únoru 1991 pod názvem Latvijas Zemnieku Savienība (Svaz zemědělců Lotyšska) obnovila svou činnost, stala se hlavní reprezentantkou lotyšského venkova a zapojila se do koaličních vlád Lotyšské republiky devadesátých let a začátku našeho století, byla v roce 1995 vydána monografická publikace. Sestavil ji kolektiv autorů pod vedením historika A. Zundy, autorem pasáže o vývoji strany v letech 1917–1934 je S. Točs, pasáže o období 1934–1940 V. Klīve a K. Karulis. Meziválečným dějinám strany je z celkových 298 stran věnováno 68 stran, z toho vzniku strany a fungování strany v parlamentarismu 42 stran, autoritativnímu režimu Kārliše Ulmanise let 1934–1940, kdy ideje lotyšského agrarismu tvořily nosnou kostru ideologie autoritativního režimu a agráři jeho politickou základnu, 26 stran. Tehdy však již LZS byla stejně jako ostatní politické strany formálně rozpuštěna. Publikace byla vydána na politickou zakázku obnovené strany. Lze ji charakterizovat jako populárně-naučný historický přehled; zajímavé jsou uveřejněné

- vzpomínky aktivistů; ovšem kritická analýza úlohy LZS v politickém systému, její ideologie, členské základny a volebního lektorátu chybí. Viz *Latvijas Zemnieku Savienības vēsture. Izcelsme, attīstība, musdienas*, Rīga 1995. Činnost strany byla reflektována v syntézách meziválečného období. Nejnověji řada 20. gadsimta Latvijas vēsture (atb. red. V. Bērziņš), I: *Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai 1900–1918*, Rīga 2000 a II., *Netkarīgā valsts 1918–1940*, Rīga 2003. Vzhledem k mimořádné úloze jejího představitele Kārliše Ulmanise při vzniku lotyšského státu a celém meziválečném období je jí věnována přednostní pozornost v přehledech dějin a monografiích věnovaných tomuto politikovi; nejvýznamnější a dodnes cenná kritická práce exilového historika E. Dunsdorfa, *Kārļa Ulmaņa dzīve*, (Tumba), Daugava 1978. Kritické analýze místa LZS v politickém systému, zdrojům a předpokladům autoritarismu se věnoval A. Stranga v práci o sociální demokracii a Ulmanisově převratu – LSDP un 1934. gada maija valsts apvērsums, Rīga 1998; týž, *Das Regime von Kārlis Ulmanis in Lettland 1934–1940: Genesis, Entwicklung, Inhalt*, in: *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919–1944* (Hrsg. Von E. Oberländer, H. Lemberg, H. Sundhaussen), Mainz 1995, s.103–112. Nejnovější zhodnocení rozporuplné osobnosti Ulmanise lotyšskými historiky a jeho integraci do státní tradice ve sborníku z konference Kārlim Ulmanim 120, Rīga 1998.
- 2 20. gadsimta Latvijas vēsture, II, *Neatkarīgā valsts*, Rīga 2003, s. 186.
 - 3 Lotyšši žili ve dvou pobaltských guberniích – kuronské a polovina livonské včetně Rigy a dále v Latgalsku, které bylo zaostalejší a patřilo k vitebské gubernii. Latgalští Lotyšši byli převážně katolíky na rozdíl od protestantských pobaltských gubernií a jejich příslušnost k protestantským Lotyšům byla dlouho sporná. Ke spojení v jeden celek došlo se vznikem lotyšského státu.
 - 4 20. gadsimta Latvijas vēsture, II, s. 297.
 - 5 A. Plakans, *The Latvians...*, s. 122–124; demografický vývoj v meziválečném období 20. gadsimta Latvijas..., II, s. 297–303.
 - 6 Základní práci k meziválečnému hospodářskému vývoji Lotyšska A. Aizsilnieks, *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*, Daugava 1968; dále k zahraničnímu obchodu N. Balabkin, *Katvia's Foreign Trade in the Interwar Period (1920–1940)*, in: *Emancipation and Interdependence: The Baltic States as a New Entities in the International Economy, 1918–1940*, Stockholm 1994, s. 89–105; A. Stranga, *Latvian-Russian Economic Relations and Soviet Foreign Policy, 1920–1932*, tamtéž, s. 157–175; celkový hospodářský vývoj pobaltských států po první světové válce J. Kahk J., E. Tarvel, *Economic History of the Baltic Countries*, Stockholm 1997, s. 107–113.
 - 7 K vývoji lotyšského zemědělství H. Strods, *Latvijas lauksaimniecības vēsture*, Rīga 1992; 20. gadsimta Latvijas..., II, s. 380–395.
 - 8 A. Plakans, *The Latvians: A Short Story*, Stanford 1995, s. 113.
 - 9 20. gadsimta Latvijas vēsture, I, s. 231.
 - 10 *Latvijas Zemnieku...*, s. 39.
 - 11 *Tamtéž*, s. 40–44.
 - 12 K roli Ulmanise E. Dunsdorfa, *Kārļa...*, s. 86–101.
 - 13 E. Dunsdorfs, Kārlis Ulmanis un viņa laiks, in: *Kārlim Ulmanim 120*, Rīga 1998, s. 34–40; dále V. Bērziņš, *Kārlis Ulmanis: Latvijas neatkarības pasludināšanas un atbrīvošanas kara laikā*, tamtéž, s. 41–47 A. Stranga, *Liberālisms, demokrātija un autoritārisms Eiropā (20.–30. gadi)*, in: *Kārlim Ulmanim 120...*, s. 48–64.
 - 14 J. Kahk, E. Tarvel, c. d., s. 108–109; reforma a její důsledky v 20. gadsimta..., II, s. 380–395; *Latvijas Zemnieku...*, s. 64–73.
 - 15 *Latvijas Zemnieku...*, s. 74–75.
 - 16 K činnosti parlamentu 20. gadsimta..., II, s. 148–215; A. Šilde, *Latvijas vēsture, 1914–1940*, Stockholm 1976, s. 386–411; LZS a její volební výsledky *Latvijas Zemnieku...*, s. 54–64;
 - 17 K postavení K. Ulmanise v LZS A. Zunda, *Kārlis Ulmanis un Zemnieku savienība*, in: *Kārlim Ulmanim...*, s. 95–109.
 - 18 A. Šilde, c. d., Stockholm 1976, 579–580.
 - 19 Ke koncepcím zahraniční politiky sociální demokracie A. Stranga, *LSDSP...*, s. 53–86.
 - 20 K předpokladům převratu A. Stranga, *LSDSP...*, s. 96–110; týž *Das Regime...*, s. 104–105.
 - 21 Osobní role Ulmanise a jeho okruhu viz A. Stranga, *LSDSP...*, s. 110–119.

- 22 J. Ikstens, Partiju darbības paradoksi Latvijā starpkaru periodā. Par 15. maija apvērsumu domājot, Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis 53, 1999, 1./2./3. Numurs, s. 115–123.
- 23 I. Butulis, Die Schutzkorpsorganization in Lettland (1919–1940), in: Autoritäre Regime..., s. 113–124.
- 24 Ke vztahu režimu a LZS Latvijas Zemnieku..., s. 90–100.
- 25 I. Boldāne, „Labo Ulmaņlaiku“ mīta vitalitāte Latvijas iedzīvotāju apziņā, in: Mīti Latvijas vēsturē, Rīga 2006, s. 65–72.

Latvian Farmers' Union (Latviešu Zemnieku savienība) and its Role in Latvian Interwar Politics

Abstract

The contribution discusses the role of the Latvian Farmers' Union as the most influential Latvian political party in the interwar Latvian politics. The author points out namely the socio-economic circumstances of Agrarianism in the context of economic and social structural changes and of the need for reorientation and restructuring of foreign trade after separation from Russia and the founding of an independent state. Further, he mentions the principal role of the Party's politicians headed by Kārlis Ulmanis during the founding and forming of the state, and their work in political and economic life of the interwar Latvia. The Latvian Farmers' Union has become the most influential political party and acted as a counterweight to the otherwise strongest political party, the Social Democrats. The rivalry of those two parties was not just the commonplace confrontation between two representatives of the parliamentary left and right wings; it contained contradictory notions of management of state, economy and foreign affairs. This rivalry had fatal consequences for parliamentary democracy.

The reasons that lead the Prime Minister K. Ulmanis and his mostly Agrarian collaborators to seize the power in the May 1934 coup and to introduce an authoritarian regime are identified by the author in the fact that some elements contradictory to parliamentarism had gained prominence in the ideology as well as the political practice of the Latvian Agrarianism. The coup resonated with the general European shift towards authoritarianism. Latvia, because of its lability of a newly created state, reacted more sensitively to general changes in European politics. However, there were also causes for the coup that were specifically Latvian, both subjective and objective, in the crisis of parliamentarism. The subjective causes included ambitions, and on the other hand, dissatisfaction with parliamentarism, impossibility of the Agrarian representatives to fully enforce their own political agenda under the conditions of parliamentarism. The objective causes included grave consequences of the worldwide economic crisis on the Latvian countryside, which was, after the radical land reform in the early 1920s, characterized with scattered land ownership, and during the crisis, with sales problems and increasing indebtedness of the peasantry. These problems called for decisive state support, guarantees and prioritizing of agriculture in the economic stabilization of the state.

Bulharský zemědělský lidový svaz (BZLS) a monarchistická diktatura v Bulharsku (1934–1939)

MARIJANA STAMOVA

Dne 19. května 1934 byl v Bulharsku proveden státní převrat, kterým byla fakticky zrušena Tárnovská ústava a všechny politické strany včetně BZLS byly zakázány. Jen jednotliví agrární činitelé, jako např. Nikola Zachariev, se přidali na stranu nových vládců. Ostatní vůdci agráriků žili v jakési pololegalitě a stali se důležitou součástí legální opozice. Státní převrat z 19. května byl proveden Politickým klubem „Zveno“ a tajnou důstojnickou organizací „Vojenská liga“ za pomoci armády. Nejprve je třeba vysvětlit, proč k němu došlo.

V parlamentních volbách v Bulharsku v červnu 1931 utrpělo uskupení „Demokratická dohoda“ (bulharsky *Demokratičeski sgovor* – uskupení, vytvořené v důsledku státního převratu 9. června 1923 – pozn. překladatel) porážku. Novou vládu vytvořil koaliční „Lidový blok“ sestavený z různých a nesourodých politických stran. Ačkoliv vláda „Lidového bloku“ nezrušila zákony omezující svobody a demokracii zavedené „sgovoristy“ a neprovedla zásadní změny v stávajícím policejním aparátu, byl tento kabinet přijat s určitou nedůvěrou pravicovými silami. Boj proti vládě Lidového bloku zahájila Vojenská liga, Politický klub „Zveno“ a Lidové sociální hnutí prof. Alexandra Cankova. Nejaktivnější se ukázali příznivci „Zvena“, kteří měli i největší vliv v armádě. Využili rozkolu v Lidovém bloku na jaře 1934 a v noci z 18. na 19. květen 1934 s pomocí Vojenské ligy provedli státní převrat. Nový kabinet utvořil vůdce „Zvena“ Kimon Georgiev. Kabinet byl politicky různorodý. Kromě „Zvena“ se v něm ocitli i agrárníci a představitelé fašizujícího Lidového sociálního hnutí. Klíčová ministerstva převzala zcela Vojenská liga. Přebírat byl odmítnut všemi politickými stranami, ale kvůli rozkladu většiny se mu žádná z nich nedokázala postavit. To ale také znamenalo, že spiklenci, kteří provedli převrat, neměli širší politickou podporu a mohli se opírat jediné o armádu.

BZLS s veškerými svými křídly a frakcemi se dostal do úplně nové situace – byl totiž nejen mimo vládu a tedy v opozici, ale současně i mimo zákon. Nová situace po 19. květnu, demokratické náklady širokých rolnických vrstev – to jsou faktory, které tlačí BZLS do boje proti diktatuře.

Existovaly ale i faktory, které působily negativně na tuto politickou linii BZLS. Ve straně nepanovala jednota, byl pocítován tlak dvora, pocítoval se vliv pravicových agrárních stran jinde v Evropě a především tlak opozičních pravicových stran, které chtěly BZLS připoutat k sobě a vlastní politice.

V této situaci v BZLS probíhá nové přeskupování sil. Základní organizací zůstává organizace „Vrabča 1“ vedená Dimitěrem Gičevem s tiskovým orgánem – novinami „Niva“ (jméno organizace pochází od jejího sídla v Sofii, nacházelo se na ulici Vrabča, tj. Vrabčí č. 1 – pozn. překladatel). Sjedený BZLS se rozdělil na tři části: BZLS „Alexandăr Stambolijski“ (zvaný též „Pladne, tj. poledne, odtud „pladnenci“ – poznámka překladatel) noviny „Mlado selo“, tj. Mladá vesnice), vedený dr. Georgijem Michovem Dimitrovem („Gemeto“), Asenem Pavlovem, Alexandrem Obbovem a dalšími, skupina „Selski glas“ Nikoly Atanasova a skupina „Zemja i trud“ (Země a práce) Michaila Genovského. Opozice proti „Vrabči 1“, pravicově orientovaná, vytvořila skupinu „Oráč“ se stejnojmenným časopisem, kde působili jako vůdci Stojan Omarčevski a Nikola Zachariev. V roce 1937 po krátkém sjednocení s „Vrabčou 1“ své samostatné působení obnovila fašizující skupina Dimitěra Kostova s orgánem „Narodno zname“ (Lidový prapor). Ve stejném roce Nikola Petkov opustil „Vrabču 1“ a vrátil se ke skupině „A. Stambolijski“. Jednotlivé uvedené skupiny nejsou jasně definovány a ani uvnitř

nebyly jednotné. Bez ohledu na to BZLS i po 19. květnu vyvíjí značnou politickou aktivitu a zůstává reálnou politickou silou.

V lednu 1935 dvůr (tj. car) vyvolal demisi vlády Kimona Georgijeva. Následovaly dva přechodné kabinety vedené Penčem Zlatevem a Andrejem Toševem, které posilily postavení cara Borise a připravily tak cestu k jeho osobní vládě, která je technicky prováděna dvěma po sobě vládnoucími kabinety Georgije Kjoseivanova (listopad 1935–únor 1940), který tvrdil, že jde o „režim bez politických stran“. Tímto způsobem byl režim, ustavený 19. května 1934 jako vojenský, přetvořen „v režim bez politických stran“, čili ve skutečnosti – v carskou diktaturu.

Už v roce 1935 měla myšlenka sjednocení politických sil k boji proti diktatuře široký ohlas a nevyhnula se ani agrárikům. V dubnu 1935 akční výbor BZLS „A. Stambolijski“ souhlasil s vytvořením akční jednoty s Bulharskou dělnickou stranou (BDS nahradila Bulharskou komunistickou stranu, která byla v roce 1924 zakázána – pozn. překladatel) na demokratické platformě, avšak nakonec z celé věci sešlo. Někteří „pladnenci“ kolem Gemeta, se orientovali společně se „Zvenem“ na nový státní převrat, přípravy kterého byly ale na podzim roku 1935 odhaleny.

Na počátku roku 1936 také „Vrabča 1“ opustila dosavadní pasivitu. 14. ledna D. Gičev vydal otevřený ohlas veřejnosti s úvodním heslem: „Nelze ztrácet čas“. Obsah ohlasu zněl „Obnovme ústavu, ozdravme stát.“ Prohlášení odmítalo činnost vlád po 19. květnu, především pak vlády Kjoseivanova, režim bez parlamentu byl označen „diktaturou bez zodpovědnosti“, která zavedla zemi do politického a hospodářského chaosu.

Skupina „Selski glas“ reagovala nejednoznačně, projevil se výkyvy v její politické linii a její sympatie se začaly přiklánět k fašismu Alexandra Cankova.

„Oráči“ naproti tomu chtěli připoutat vesnici k „novému státu“ a jejich představitel Nikola Jotov se stal ministrem v přechodném kabinetu Andreje Toševa.

Na konci roku 1935 a na počátku roku 1936 byl s pomocí agráriků vybudován základ masového lidového hnutí v Bulharsku, které bylo namířeno proti dosazeným starostům, za autonomii obcí, za řešení hospodářských otázek atd.

Vedení „Vrabči 1“, podobně jako před 19. květnem, dalo přednost spolupráci s občanskými stranami a pokusilo se vytvořit uskupení, které by bylo možné postavit proti diktatuře i proti hrozbě převzetí moci levicovými silami. V květnu 1936 z iniciativy D. Gičeva se „Vrabča 1“ stává součástí tzv. pětky. Do ní vstoupili představitelé „Vrabči 1“, Ljapčevův „Sgovor“ (G. Vasilev), pravicoví radikálové (G. Genov), pravicoví liberálové (B. Smilov) a pravicoví sociální demokraté (Christo Pastuchov). Prostřednictvím memorand carovi žádala „pětka“ obnovení Tárnovské ústavy, provedení voleb do zákonodárných orgánů a vytvoření zodpovědné ústavní vlády. „Pětka“ nebyla náchylná k organizování masových akcí a její činnost se vyčerpávala podáváním celé řady memorand. „Pětka“ také nehledala spolupráci s BZLS „Alexander Stambolijski“, Bulharskou dělnickou stranou (BDS) a Demokratickou stranou a fakticky hodlala postavit „Vrabču 1“ do čela politického uskupení pravicových stran, které by převzalo vládu.

Další agrární organizace „BZLS Alexandr Stambolijski“ se staví negativně k „pětce“ a k účasti „Vrabči 1“ v ní. Proti „pětce“ jsou i ostatní agrární frakce. Na této základně došlo k určitému sblížení. „Pladnenci“, skupiny „Selski glas“ a „Oráč“ vydávají v červenci 1936 společnou deklaraci podepsanou patnácti známými politickými činiteli jako byli Alexandr Obbov, Gemeto, G. Markov, N. Zachariev, Stefan Omarčevski a další. Autoři dokumentu se vyslovili pro vytvoření režimu lidové vlády v zemi. Tak se zformovala zemědělská „patnáctka“, známá jako „Výbor zemědělské fronty“, která byla dobře přijata rolnickými masami. G. Gičev nevyjádřil přání k ní přistoupit. „Patnáctka“ a především „pladnenci“ odmítali servilnost k carovi, který si stanovil za trvalý cíl rozbíjení jednoty agráriků a stál proti nim. Činnost „patnáctky“ a spolupráce jejich členů ale nepřinesla velký úspěch a brzy jednotlivé skupiny začaly opět vystupovat v politickém životě samostatně.

V celku v roce 1936 jsou zřejmé následující základní politické črty linie skupin BZLS:

1. Opozice vůči vládě ve spolupráci s buržoazní opozicí („pětka“).
2. Spolupráce s BDS a levými skupinami („pladnenci“).
3. Spolupráce s režimem („Oráč“ a „Selski glas“).

Na počátku roku 1937 nálady rolnických vrstev spojených s „Vrabčou 1“ a „A. Stambolijským“ byly namířeny proti diktatuře. V lednu mezi „pětkou“, BZLS „A. Stambolijski“, BDS a Demokratickou stranou došlo k dohodě o společném postupu při obraně ústavy. K této dohodě ale nepřistoupila řada jiných politických stran a zemědělských frakcí, což neumožňovalo aktivní vystoupení proti diktatuře.

Mezi různými manévry vlády G. Kjoseivanova s cílem stabilizovat režim „bez politických stran“ a omezit demokratické hnutí bylo i rozhodnutí vypsat parlamentní volby v březnu 1938. Zemědělské skupiny se připravovaly na velkou politickou bitvu. Došlo k různým jednáním a vyjednáváním mezi frakcemi a opozičními politickými stranami. V lednu 1938 se dohodla „Vrabča 1“, „A. Stambolijski“, BDS, Demokratická strana, Sociálnědemokratická strana, Radikální strana, Národně-liberální strana a Ljapčevův Demokratický sgovor na společné účasti ve volbách a postavení společných kandidátů. Skupiny „Selski glas“ a „Oráč“ do tohoto uskupení nevstoupily, čímž se definitivně odpojily od demokratického hnutí a připojily se k „bezpártijnímu režimu“, i když veřejně se k němu přihlásily teprve později.

Osmdesát stran, které se dohodly na spolupráci, vytvořilo společnou volební platformu a program. Zahrnoval obnovení Tärnovské ústavy, zrušení vládních nařízení vydaných režimem po 19. květnu 1934, svobodu sdružování, svobodu slova, rozpuštění fašistických organizací, vyrovnání výkupních cen zemědělských produktů v poměru k ceně produktů průmyslových, zavedení penzijního a sociálního pojištění pro sociálně slabé městské i venkovské obyvatelstvo atd. V oblasti zahraniční politiky mělo Bulharsko stát mimo válečné konflikty a sblížit se s těmi státy, které provádějí demokratickou a mírovou politiku. Šlo o jediný dokument hovořící o demokracii, který tato skupina během své existence přijala. Vůdci „Vrabči 1“ a „A. Stambolijského“ nakonec nebyli důslední, pokud jde o spolupráci s ostatními demokratickými stranami.

Předvolební činnost BZLS byla velmi znesnadněna vládním terorem, zastavováním zemědělských časopisů a různými akcemi znemožňujícími kandidátům vystupování před voliči. Naproti tomu ti agrární kandidáti, kteří přešli do vládního tábora, dostali ve své kampani od vlády neoficiální podporu.

Bez ohledu na pronásledování kandidátů opozice, kandidáti různých opozičních zemědělských frakcí získali značnou podporu – asi 600 000 hlasů BZLS celkem získala 46 mandátů (27 „Vrabča 1“, 10 „A. Stambolijski“, 1 „Selski glas“, 4 „Oráč“ a 4 nezávislí), což bylo více než polovina poslanců demokratické opozice ve XXIV. Všeobecném národním shromáždění, která celkem získala 60 mandátů. Po volbách se jasně projevila diferenciace, patrná již od převratu 19. května. Dvě hlavní uskupení „Vrabča 1“ a „A. Stambolijski“ se aktivizovala k boji proti diktatuře a sblížila se s demokratickými silami. Naproti tomu skupiny „Oráč“ a „Selski glas“, které se klonily k „bezpártijnímu systému“, zaujaly místo ve vládní většině.

Dvě hlavní zemědělská uskupení přes škody, které způsobilo jejich rozštěpení, nepochopily nutnost sjednocení BZLS. Byla promeškána možnost vytvoření jednotného agrárního poslaneckého klubu. Car a vládnoucí skupina využila nejednotnosti BZLS k jeho oslabení jako parlamentní skupiny. Cílem cara bylo oddělit BZLS od demokratické opozice a získat část poslanců pro podporu vlády.

Poslanci-agrárníci se v zásadě ubránili vládnímu tlaku a do vládní většiny přešli jen jednotlivci, především z „Vrabči 1“. Oficiálně vládu, která maskovala fakticky pokračující carskou diktaturu, podpořili „Oráč“.

Otevření parlamentu v květnu 1938 znamenalo vznik centra pro politickou činnost demokratického opozičního uskupení, ve kterém hráli aktivní úlohu i agrárníci. Parlamentní skupina „Vrabča 1“ dala přednost spolupráci s „pětkou“. Skupina „pladnenců“ vedená N. Petkovem v zásadě spolupracovala s celou demokratickou opozicí. Agrárníci, kteří přešli do vládního tábora (G. Markov, S. Omarčevski, N. Zachariev, N. Jotov), podpořili režim

a žádali, aby byli „nepohodlní“ poslanci, tedy komunisté a další levicoví poslanci, zbaveni mandátů.

Na podzim 1938 došlo k mezinárodní události, která znamenala přeskupení politických sil. Koncem září 1938 došlo ke známé mnichovské konferenci za účasti Anglie, Francie, Německa a Itálie, která rozhodla bez ohledu na postoj Československa o odevzdání sudetské oblasti Německu. Konference měla ohlas více či méně ve všech stranách. Zesílily represe vlády proti opozici. Na jedné straně BZLS pokračuje ve své politické linii, ale nová vnitropolitická situace nutí k větší radikalizaci. BZLS požaduje samosprávu obcí, oddlužení a odložení splátek přídělů u zemědělců, kterým byla přidělena půda. Na druhé straně provládají agrárníci se stávají pevnou součástí vládnoucího diktátorského systému, ve kterém vytvářejí zemědělskou sekci. D. Gičev, představitel buržoazní opozice, a A. Cankov požádali cara o audienci a navrhli vytvoření „Národní vlády“, která by se opírala o autoritu Koruny a širší lidovou podporu. To znamenalo, že D. Gičev byl připraven vládnout společně s A. Cankovem, vůdcem fašizujícího Lidového sociálního hnutí. D. Gičev se ale do vlády nedostal. V novém kabinetu, který vznikl v listopadu 1938, zastupovali vládní agrárníky N. Jotov a Ivan Bagrjanov. Tato bezprincipiální linie vůdce „Vrabči 1“ vyvolala ostré reakce ostatních agrárních vůdců a celé demokratické opozice.

BZLS „A. Stambolijski“ v podmínkách po Mnichovu pokračoval ve své kritice diktatury. Na jaře 1939 vedení skupiny dospělo správně k názoru, že vláda G. Kjoseivanova představuje nebezpečí pro Bulharsko, a vytyčilo heslo vytvoření „skutečné lidové vlády, která by se opírala o lid a především o početné rolnické masy“. Přisvojila si hesla „skutečná vláda lidu“ a „pryč s carem“. S tím nebylo možné mobilizovat široké masy, ale spíše mohli spoléhat na nový převrat, protože podobné nálady byly i ve „Zvenu“. Ještě uprostřed roku 1938 vedení „A. Stambolijského“ navrhlo BDS vytvoření „levicové lidové revoluční fronty“ spolu se „Zvenem“ za účelem přípravy převratu, ale BDS návrh odmítla.

Těžké podmínky pro legální masovou a parlamentní práci a snaha znemožnit spojenectví Bulharska s Německem nutily „pladnence“, aby si pospíšili s pokusem o změnu režimu. Na jaře 1939 se skupině „A. Stambolijski“ znovu nepodařilo utvořit blok s BDS a „Zvenem“, ke kterému měla přistoupit i VMRO (Vnitřní makedonská revoluční organizace). Pokus připravit převrat neměl žádný výsledek.

Na jaře téhož roku (1939), kdy začaly v Moskvě rozhovory mezi SSSR a západními státy, se BZLS a ostatní opoziční strany aktivizovaly. Vyvrcholením spolupráce mezi demokratickými silami byly obecní volby v květnu 1939. „Demokratická dohoda“, vytvořená dvěma zemědělskými organizacemi, BDS a jednotlivými sociálními demokraty, se ale ve volební kampani dopustila mnoha chyb a přecenila své možnosti. Kandidovala i nepopulární osobnosti, které nedokázaly oslovit voliče. Podmínky, ve kterých se konaly volby, byly velmi těžké. Ve více než polovině volebních obvodů vláda nepovolila registraci kandidátů BZLS a BDS a podle platného volebního zákona v takovém případě automaticky platilo, že byl zvolen vládní kandidát. Tam, kde byla registrace agrárních kandidátů povolena, učinila vláda všechno možné, aby takovýto kandidát nebyl zvolen.

Na závěr lze říci, že v těžkých podmínkách po Mnichovu BZLS zůstal věrný svým předchozím postojům v boji proti diktatuře spolu s ostatními demokratickými silami. Výjimkou byla skupina D. Ilijeva, která se přímo dohodla s „vládou beze stran“, čímž pomohla monarchistické diktatuře v Bulharsku.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Literatura:

Seznam použité literatury – názvy v bulharském originále:

Божков, Любен, Стоян Нинов. Историческият път на БЗНС, С., 1984.
Жекова, Ваня. БЗНС – 100 г. национален катарзис 1899–1999. С., 1999.
Кусев, Ивайло. Нравственият поглед на сдружения земеделец, С., 1999.
Наумов, Георги. Селското движение в България 1929–1934. С., 1975.
Петрова, Димитрина. БЗНС и Народният фронт (1934–1939). С., 1967.
Петрова, Димитрина. БЗНС и Народният фронт (1934–1939). С., 1967.
Радулов, Стефан. Участието на БЗНС в Народния фронт, С., 1976.

Božkov, Ljuben–Stojan, Ninov: *Istoričeskijät pät na BZNS*. Sofia 1984.
Kusev, Ivajlo: *Nravstvenijät pogled na sdruženiija zemedelec*. Sofia 1999.
Naumov, Georgi: *Selskoto dviženie v Bälgariija 1919–1934*. Sofia 1975.
Petrova, Dimitrina: *BZNS 1899–1944*. Sofia 1999.
Petrova, D.: *BZNS i Narodnijät front (1934–1939)*. Sofia 1967.
Petrova, D.: *Dimitär Gičev*. Sofia 1995.
Radulov, Stefan: *Učastieto na BZNS v Narodnija front*. Sofia 1976.
Žekova, Vanja: *BZNS – 100 g. Nacionalen katarzis 1899–1999*. Sofia 1999.

BANU and the Monarchic Dictatorship in Bulgaria (1934–1939)

Abstract

A coup d'état was accomplished in Bulgaria on May 19th, 1934, which abolished the Turnovo constitution and all political parties, including the Bulgarian Agricultural National Union (BANU). The Union turned out to be in a completely new situation – not only in opposition, but also out of the law. The new situation after May 19th, and the democratic feelings of the masses – these were the factors, which instigated BANU towards active struggle against the dictatorship. The Union continued to develop an enormous political activity and remained as a real political force in the country. The idea of the unification of the democratic forces against the regime became popular in the period 1934–1939, and it was supported by the members of the Union.

In the autumn of 1938 an international event as the Munich conference allowed the monarchic dictatorship in Bulgaria to stabilize its positions, which had inner implications in the political development of the country. The government terror was enforced and conditions for struggle became more difficult. The persecution of the members of the Union became more frequent. At the same time, those wings of the Union which collaborated with the regime were tolerated by it.

In conclusion it might be said that in the complicated conditions after Munich conference BANU remained on its former positions in the struggle against the dictatorship, together with the other democratic forces in the country.

G. M. Dimitrov – osobnost představující „alternativu“ v BZLS

Část II.: Činnost G. M. Dimitrova od počátku druhé světové války¹

TEODORIČKA GOTOVSKA-HENZE

Odboj zemědělců během druhé světové války

Vypuknutí druhé světové války vyžadovalo, aby bulharské politické strany vytyčily jasnou politickou linii. Pozice BZLS byla principiální: v rozšiřovaných proklamacích se obě křídla vyslovila proti fašismu a za obnovení demokratických svobod.² Leví zemědělci kromě toho požadovali radikálnější opatření na ochranu rolníků.³

Zemědělci byli jednotní i v kritice oficiálního kursu Sofie, pokud šlo o sblížení Bulharska s nacistickým Německem a ve výzvách za mír a zachování neutrality země. Rozdíly se týkaly otázky, kdo by měl být zahraničním spojencem. Zatímco „Vrabča 1“ se tradičně orientovala na západ, mezi „pladnenci“ nebyla jednota. Skupina kolem dr. G. M. Dimitrova pokračovala v tradiční linii spolupráce s Jugoslávií a navázala kontakt se srbskými stranami, orientovanými na Velkou Británii. Mnoho členů svazu se ovšem domnívalo, že nejlepším spojencem by byl SSSR a právě proto se přikláněli ke spolupráci s komunisty.

S vypuknutím války byly politické možnosti BZLS silně omezeny, což se týkalo i jejich organizace. Obě křídla vytvořila speciální aparát sloužící k udržování kontaktů mezi centrálním vedením a členstvem.⁴ Kromě toho se agrárníci pokoušeli využít ke svým cílům i některé legálně působící organizace, jako např. zemědělská družstva, Bulharsko-jugoslávskou společnost, studentskou korporaci „Ivajlo“ aj.⁵

S přibližováním se fronty na Balkán vzrůstalo i nebezpečí, že bude Bulharsko vtaženo do války. Demokratické strany se sjednotily ve svém úsilí překazit spojenectví Bulharska s Německou říší a pokusily se vyložit své zahraničněpolitické koncepce carovi. Car jim odmítl udělit audienci s odůvodněním, že není aktuální. Tehdy se představitelé několika stran, mezi nimi G. M. Dimitrov, obrátili 21. února 1941 oficiálně na cara s dopisem, ve kterém opět varovali před nebezpečným kursem a požadovali neutralitu a neangažovanost země.⁶ Když dr. G. M. Dimitrov zjistil, že legální prostředky byly vyčerpány, neváhal přistoupit k mimo-parlamentárním metodám podle známého jugoslávského vzoru, tedy k přípravám státního převratu, který by oddělil Bulharsko od proněmeckého bloku a orientoval by je na západní demokracie. V roce 1941 již usilovně pracoval na plánu, který počítal s účastí jugoslávských vojsk.⁷ Spiklenci založili nelegální organizaci „Lidová stráž odporu“, která měla provádět sabotážní akce. Na rozdíl od mnoha levicových zemědělců, kteří sympatizovali s komunisty rovněž provádějícími sabotáže, Dimitrov se kategoricky postavil proti jakékoliv spolupráci se stranou, která podle jeho slov přijímá rozkazy zvenčí.⁸

Taktika skupiny kolem G. M. Dimitrova spočívala v koordinaci s obdobnými srbskými a chorvatskými stranami s cílem uchopit po válce moc a vytvořit jihoslovanskou federaci pod ochranou Velké Británie. Za tímto účelem byl do Bělehradu vyslán speciální zmocněnec.⁹ Zesílily i kontakty s britským vyslanectvím v Sofii, odkud spiklenci dostávali propagační materiál a zbraně.¹⁰

Germanofilská vláda v Sofii se brzy dostala na stopu této nelegální činnosti. Není náhodou, že v předvečer oficiálního přistoupení Bulharska k Ose v březnu 1941 byli téměř všichni leví aktivisté BZLS internováni.¹¹ Dimitrov, který pochopil, kam režim míří, opustil s britskou pomocí zemi. V manifestu, který byl rozšiřován prostřednictvím jugoslávského vyslanectví, odsoudil bulharský podpis trojstranného paktu a vyzval k boji za vyhnání hitlerovských vojsk ze země. Současně pokračoval na přípravách převratu. V dubnu bylo však spiknutí odhaleno a mnoho jeho účastníků zatčeno. Následoval propagandistický proces, ve kterém byl Dimitrov spolu s deseti dalšími účastníky odsouzen k trestu smrti, i když

nakonec ani jeden rozsudek nebyl vykonán.¹² Protože nelegální struktury v zemi byly nyní rozbity, levicový zemědělský odboj se přesunul do zahraničí.

V květnu 1941 hlavní představitelé BZLS „Alexandăr Stambolijski“ vytvořili tzv. „Bulharský národní výbor“ se sídlem nejprve v Jeruzalémě a potom v Káhiře, kde sídlil i hlavní štáb britské armády na Blízkém východě. Od června téhož roku zahájil výbor rozhlasové vysílání stanice „Svobodné a nezávislé Bulharsko.“¹³ Toto vysílání představovalo důležitý alternativní zdroj informací v zemi, kde oficiální propaganda usilovně vymývala mozky. Kromě toho, političtí komentátoři měli přístup i k informacím z nejvyšších míst. Proto např. v polovině června 1941 mohla stanice přinést jasné a konkrétní informace o úmyslech Německa napadnout SSSR.¹⁴

Další činností zahraničního zastupitelstva BZLS „Alexandăr Stambolijski“ byla účast v mezinárodním zemědělském sdružení pro boj proti trojstrannému paktu. BZLS „Alexandăr Stambolijski“ se zúčastnil schůzky agrárních stran okupovaných a na Německu závislých zemí, která se uskutečnila v srpnu 1941 v Londýně. Zde byla přijata deklarace o založení „Mezinárodního zemědělského svazu“ s cílem bojovat proti všem formám fašismu a diktatury.¹⁵ Na rozdíl od jiných zemí, ve kterých zemědělci organizovali ozbrojený odpor separátně (bez komunistů), bulharští agrární představitelé v emigraci se nepokusili vytvořit vlastní partyzánské jednotky.¹⁶ Jejich úsilí směřovalo ke koordinaci s činností podobných stran a hnutí na Balkáně, především s hnutím generála Draža Mihajloviće v Srbsku. Do jeho štábu byl na podzim 1941 na návrh dr. G. M. Dimitrova poslán speciální zmocněnec, který měl zabezpečovat jugoslávsko-bulharskou koordinaci osvobozenického hnutí.¹⁷ Dimitrov byl s generálem Mihajlovičem, který byl i ministrem války v jugoslávské vládě v Londýně, v písemném styku.¹⁸

Hlavní činnost Bulharského národní výboru byla věnována propagaci spojenecké věci. Dva z jeho členů (K. Todorov a D. Macankiev) se zúčastňovali na vysílání londýnského rozhlasu. G. M. Dimitrov se v roce 1942 vrátil do Káhiry, odkud se rovněž uskutečňovalo rozhlasové vysílání do Bulharska. Jako předseda Bulharského národního výboru vydával výzvy, ve kterých vyzýval k zúčtování s fašistickým Německem a vytvoření jihoslovanské federace.¹⁹ Tyto výzvy byly s pomocí britského letectva rozšiřovány v Bulharsku. Úsilí bulharských emigrantů o uznání Bulharského národního výboru za emigrační vládu nicméně skončilo neúspěchem.²⁰

Ve vlasti levicoví zemědělci oficiálně nepodporovali komunistické partyzánské hnutí, ale současně neodmítali ani spojení s komunisty pod hlavičkou Vlastenecké fronty (VF, bulharsky *Otečestven front*, OF). Když byl program Vlastenecké fronty 17. července 1942 přečten v bulharském rozhlasovém vysílání z Moskvy (Radio *Christo Botev*), byli přívrženci BZLS „Alexandăr Stambolijski“ mezi prvními, kteří začali ustavovat vesnické výbory VF. Na druhé straně se jejich představitelé zúčastňovali na všech pokusech demokratické opozice o změnu oficiální politiky státu.²¹ Myšlenka široké antifašistické koalice byla původně podporována ze strany rozhlasu „Svobodné a nezávislé Bulharsko“, teprve v roce 1943 v souvislosti se silící kontrolou komunistů nad VF se stanice začala vůči hnutí jasněji profilovat.²²

Na podzim 1943 plánovala Velká Británie výsadek na Balkán a dr. G. M. Dimitrov doufal, že tato akce by mohla vést k výměně vlády v Sofii a nové orientaci Bulharska na Západ.²³ Dohody mezi Spojenci na konferenci v Teheránu nicméně učinily konec těmto nadějím.

V létě 1944 se válka blížila ke svému konečnému rozuzlení a zároveň se sovětská vojska blížila k bulharským hranicím. Kontakty mezi jednotlivými demokratickými politickými stranami zesílily. Komunisté posílili svůj vliv a kontrolu nad VF. Regentská rada, vládnoucí po smrti cara Borise III. za nezletilého Symeona II., se domnívala, že pro větší reprezentativnost by bylo dobré, kdyby účast ve vládě přijal některý z umírněných agrárníků. BZLS se tak dostal do středu pozornosti různých politických uskupení. K BZLS „Vrabča 1“ směřovaly ze strany vlády nabídky na ministerská křesla. Levé křídlo BZLS počítalo podmíněně s účastí v příští vládě VF, a to proti vůli emigračního Bulharského národního výboru, který předpokládal vytvoření paralelního mocenského centra s prozápadní orientací.

Dne 30. srpna 1944 pravicový agrárník Konstantin Muraviev stanul na čele nové vlády „národní koncentrace“, do které vstoupilo i pět členů BZLS „Vrabča 1“.²⁴ Cílem této široké koalice tradičních demokratických stran bylo uzavření příměří se západními Spojenci, což mělo odvrátit vyhlášení války Bulharsku ze strany SSSR a vstup sovětských vojsk do země. G. M. Dimitrov ostře kritizoval těžkopádnost těchto jednání.²⁵ Pomalost Bulharska byla nesporným faktem, ale nelze zapomínat na to, že politický osud balkánských států byl již předem dán souhlasem západních Spojenců s postupem sovětské armády do oblastí na jih od Dunaje. Stalin již otevřeně prohlásil před Rooseveltem a Churchilllem, že žádá zvláštní práva při rozhodování o dalším rozvoji zemí východní Evropy.²⁶

Scénář byl jasný. Rudá armáda vstoupila na bulharské území. Vláda v Sofii se rozhodla neklást jí odpor. V noci z 8. na 9. září se ÚV Bulharské dělnické strany (BDS) (komunisté) rozhodl provést státní převrat. Při přebírání moci Vlasteneckou frontou se na mnohých místech angažovali i levicovní agrárníci.²⁷ V první vládě VF, kterou sestavil Kimon Georgiev, získala BZLS „A. Stambolijski“ čtyři ministry²⁸ – stejně jako BDS (komunisté). Tak jako všude ve východní Evropě i v Bulharsku měli ovšem komunisté v rukách nejdůležitější ministerstva (vnitřní a spravedlnosti).

Proti směru „velké politiky“

Koncem září 1944 se G. M. Dimitrov vrátil do vlasti. Před novináři se vyslovil, že dává přednost činnosti v BZLS před účastí ve vládě.²⁹ Tak se také stalo. Na konferenci svazu v polovině října byl zvolen ústředním tajemníkem BZLS. Jeho linie nezávislé agrární politiky jej již podruhé dostala do opozice vůči vládě, ve které byl i BZLS. Tentokrát ale nešlo o hru podle parlamentních pravidel, ale o nastolení diktatury, která netoleruje protivníky.

Na první pohled se zdálo, že demokracie a pluralita politického systému byly obnoveny. Do země přišli představitelé Spojenecké kontrolní komise. Zatímco s britskými a americkými představiteli udržoval Dimitrov těsné kontakty, jeho vztah k sovětskému představiteli byl od počátku chladný a napjatý.³⁰ Generál Sergej Birjuzov se díval na populárního zemědělského politika, který se stavěl proti komunistické kontrole, od počátku s nedůvěrou. Požadoval jeho odstoupení z funkce v BZLS a na schůzce s ministry – členy BZLS na počátku roku 1945 vyhrožoval rozpuštěním celého svazu, pokud ústřední tajemník nebude bez prodlení vyměněn.³¹ Krátce na to se uskutečnil tzv. malý sjezd BZLS, na kterém dr. G. M. Dimitrov podal demisi, která nebyla přijata. Nakonec bylo zvoleno kompromisní řešení: byla mu udělena zdravotní dovolená a na jeho místo byl zvolen jako jeho dočasný zástupce ministr bez resortu Nikola Petkov. Pronásledování tím neskončilo a na konci dubna byl již přes protesty svých spolustraníků – členů vlády v domácím vězení.

Ve velké hře o rozdělení sfér vlivu mezi dosavadními spojenci byli nezávislí politici, i když měli přátelské styky k představitelům vítězných států, jen pěšáky na šachovnici zápasu velmocí. To bylo už mnohokrát prokázáno na základě diplomatických dokumentů. Prof. Charles Moser cituje v této situaci jeden písemný komentář vypracovaný úředníkem Foreign Office na počátku roku 1945: „*Domnívám se, že skutečný důvod, pro který Rusové pronásledují dr. Dimitrova je ten, že jmenovaný si nepřaje, aby Bulharsko ztratilo svou nezávislost a naplno se podřídilo Rusku. Rusové mají nepochybně podezření, že chceme ‚lovit v kalných vodách‘ a podporujeme protiruské živly. Dokud tato podezřívavost nebude vyvrácena, neexistuje žádná možnost vybudovat skutečnou anglo-ruskou spolupráci na Balkáně.*“³²

Jinak řečeno, skutečná anglo-ruská spolupráce vyžadovala rezignaci na podporu jakýchkoliv „antiruských živlů“, ačkoliv tyto „živly“ měly radost z britského vítězství v právě skončené válce. Avšak „železná“ logika diplomacie vyžadovala, aby ve jménu dobrých vztahů mezi dvěma mocnostmi byl obětován i dlouholetý partner a přítel Británie. Tím byl jeho osud vlastně již předem určen., i když to nakonec nijak nepomohlo anglo-ruské spolupráci, která zůstala v období od konce skutečné do počátku studené války dosti omezená.

Od konce září 1947 Ždanovova doktrína semknula řady východoevropských komunistů.³³ Nadešel konec spolupráce komunistů s jinými stranami. Scénář byl dosti obdobný a opako-

val se v jednotlivých zemích: nepřítel byl nejprve „odhalen“ v řadách koaličních partnerů a o něco později i u samotných komunistů a charakterizován jako „antisovětiismus“, který je podstatou „spiknutí proti věci socialismu“.³⁴ Mezi prvními nepřáteli, které bylo nutno likvidovat v Bulharsku, byli vůdci agrárního hnutí – po vykonstruovaném procesu v srpnu 1947 byl dlouholetý vůdce levého křídla BZLS „Alexandăr Stambolijski“, člen Celonárodního výboru VF a ministr bez resortu Nikola Petkov odsouzen k smrti a popraven. „Očištěný“ BZLS sice zůstal součástí vládní koalice, avšak byl natolik bezmocný, že připomínal spíše fantom.³⁵

Dr. G. M. Dimitrov neztratil odvalu, ačkoliv mu už v létě 1945 hrozilo zatčení. Za okolností, které by byly vhodným námětem pro dobrodružný film, se mu podařilo v srpnu 1945 utéci a ukrýt se ve vile britského představitele Maynarda Barnese. Barnes měl pro Dimitrova osobní pochopení. Ignoroval instrukce Foreign Office a odmítl jej vydat bulharským úřadům. Díky Barnesovu diplomatickému taktu a obratnosti, s jakou využil vnitropolitickou situaci v Bulharsku kolem odložených voleb, se mu podařilo zajistit Dimitrovův odjezd ze země.³⁶

5. září 1945 – téměř rok po svém návratu do země – opouští dr. G. M. Dimitrov na palubě amerického vojenského letadla svou vlast – tentokrátě navždy. V květnu 1946 se v jeho nepřítomnosti koná v Sofii proti němu proces.³⁷ Po krátkém pobytu v Itálii³⁸ se usazuje na druhé straně oceánu. Jeho naděje, že zde bude pokračovat v boji za demokracii, byla hned po příjezdu zchlazena Státním departmentem USA, který jej vyzval ke zdrženlivosti.³⁹ Podobně to dopadlo i ve Foreign Office, kde také nehodlali lovit ryby v „kalné vodě“ východní Evropy. Teprve vypuknutí korejské války změnilo do jisté míry za Atlantikem náladu.

Bulharský emigrant Dimitrov bez ohledu na svou špatnou angličtinu nerezignoval na politickou činnost ani na své ideály. Při setkání s Vlatkem Mackem, vůdcem Chorvatské selské strany a rovněž vyhnanecem, a potom s vůdcem maďarských malozemědělců Ferencem Nagym oživuje myšlenku Mezinárodního zemědělského svazu, pokračovatele Zelené internacionály. Podporu pro tuto myšlenku nachází u Iulia Maniu z Rumunska a Stanisława Mikołajczyka, vůdce polských agrárníků. Společnými silami vypracovali v září 1947 memorandum o situaci ve východní Evropě pro Valné shromáždění OSN. Z procedurálních důvodů a také pro nezáměr západních mocností o něm OSN nejednalo.⁴⁰ Energický bulharský představitel nicméně zůstal po mnoho let tajemníkem Mezinárodního zemědělského svazu a redaktorem jejího „Bulletinu.“ Využíval i každé jiné možnosti, aby protestoval proti situaci ve východní Evropě, např. prostřednictvím s jeho účastí vytvořeného Shromáždění porobených národů, což bylo sdružení fungující v 50. letech paralelně s OSN. Účel tohoto sdružení byl čistě propagační.⁴¹

Dr. G. M. Dimitrov zůstal vůdcem BZLS v emigraci. Jeho sídlem byl od roku 1949 Washington. Neúnavný agrárník do konce svého života redigoval a vydával časopis „Svobodné a nezávislé Bulharsko“ jako orgán jeho výboru. V padesátých letech otevřel jeho pobočku v Paříži, kde začal vydávat teoretický časopis „Osvobození“.

Bezpochyby nejdůležitější teoretický dokument, který byl vydán z iniciativy zemědělské emigrace, je brožura „Principy a situace BZLS“, publikovaná v Paříži v roce 1962.

V ní se zdůrazňuje, že svazu jde o nové potvrzení již dříve schválených principů agrárního hnutí, protože v současné situaci není možné svolat kongres ve vlasti.⁴² Bez ohledu na to brožura zaujímá stanovisko k aktuálním otázkám tehdejší vývoje – obrací se například proti komunistické politice nucené industrializace, která neodpovídá zájmům země a proti sovětskému modelu združstevnění půdy, cizímu bulharským tradicím.⁴³

Do konce svého života⁴⁴ zůstal dr. G. M. Dimitrov věrný věci rolníků a boji za demokracii ve východní Evropě.

Dr. G. M. Dimitrov byl nepochybně jednou z nejzajímavějších osobností v dějinách BZLS meziválečného období. Jeho pohledy byly zformovány během vlády agrárníků po první světové válce. Celý život zůstal věrný myšlenkám Stambolijského, patriarchy zemědělského hnutí v Bulharsku, hnutí za republiku a za lidovou vládu rolníků bez výkyvů nalevo či napravo, bez

fašismu a komunismu. Tato linie zůstala nezměněná v jeho politické činnosti bez ohledu na okolnosti a peripetie v domácí či zahraniční politice. Stálá zůstala i jeho zahraničněpolitická orientace na jihoslovanskou spolupráci a politiku koordinovanou s západními demokraciemi – Velkou Británií a USA. Druhým pólem byla jeho trvalá antipatie k SSSR jako nebezpečí pro nezávislost Bulharska a „exportéra“ komunismu. Na druhé straně, ve 30. a 40. letech v mnoha případech bránil bulharské komunisty, kteří se často stávali oběťmi fašistické zvůle nebo represivních opatření státu.

Již od mladých let se dr. G. M. Dimitrov zapojoval do činnosti v mezinárodních organizacích. Od Všeslovanského mezinárodního zemědělského svazu přes Mezinárodní svaz zemědělské mládeže ve 30. letech až po Mezinárodní zemědělský svaz v 50. a 60. letech. 20. století byl vždy věrný myšlence solidarity rolníků a jeho styky se srbskými a chorvatskými organizacemi byly hlavním stavebním kamenem jeho politiky. Vždy se angažoval proti totalitním tendencím – před druhou světovou válkou fašistickým a po ní – komunistickým.

Při tom všem ovšem neváhal použít ani násilných metod, sabotáže a konspirativní činnosti, pokud to poměry vyžadovaly.

„Vy, i kdybyste odešel do ráje, stejně najdete důvod protestovat“ – tato vtipná poznámka ministerského předsedy Nikoly Mušanova na adresu poslance dr. Dimitrova vyvolala smích v bulharském parlamentu.⁴⁵ A nejlepší znalec jeho života a díla charakterizoval zemědělského vůdce jako „velikého opozičníka – nejen bulharské vlády, ale i vlastního svazu“, neboť nikdy nesahal po moci, ačkoliv mu byla nabízena.⁴⁶ Skutečně, dr. G. M. Dimitrov zůstal opozičníkem – nejen bulharské vlády, ale i své vlastní strany. Jeho nezdolná činorodost a kritický duch vytvářel historickou alternativu, korektiv nepřilíš úspěšného obrazu bulharské vlády v zahraničí a zemědělských idejí v zemi.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Poznámky:

- 1 První část této studie, pojednávající o činnosti G. M. Dimitrova do vypuknutí druhé světové války, viz Studie Slovákckého muzea 11/2006, s. 133–140 (poznámka překladatele).
- 2 Петрова, Д.: „БЗНС в края на буржоазното господство в България 1939–1944“, С, 1970, с. 9–10.
- 3 Výzva BZLS „Al. Stambolijski,“ – позив на БЗНС „Ал. Стамболийски,“, ЦДА, ф. 370, оп. 2, а. е. 380, л. 7.
- 4 ЦДА, ф. 370, оп.1, а. е. 780, л. 68.
- 5 Петрова, Д.: БЗНС в края..., cit. dílo, s. 7.
- 6 ЦДА, ф. 135, оп.1, а. е. 96, л. 23.
- 7 Петрова, Д.: БЗНС в края..., cit. dílo, s. 44.
- 8 Cit. podle Петрова, Д.: „БЗНС в края...“, cit. dílo, s. 26.
- 9 Tuto úlohu plnil D. Macankiev, viz ЦДА, ф. 370, оп. 2, а. е. 926, л. 9.
- 10 Петрова, Д.: „БЗНС в края...“, cit. dílo, s.40.
- 11 ЦДА, ф. 284, оп.1, а. е. 75971 л.1.
- 12 Мозер, Ч.: cit. dílo., s. 134. Celkem bylo v procesu odsouzeno třicet lidí. Viz Петрова, Д.: „БЗНС в края...“, cit. dílo, s. 44–45.
- 13 ЦДА, ф. 370, оп.6, а. е. 1650, л. 23.
- 14 ЦДА, ф. 3701 оп. 1 , а. е. 78, л. 137.
- 15 Петрова, Д., „БЗНС в края...“ cit. dílo, s. 60.
- 16 ЦДА, ф. 176, оп. 8, а. е. 1015, л. 58.
- 17 ЦДА, ф. 264, оп. 1, а. е. 239, л. 72.
- 18 V jednom takovém dopise z 5. května 1943 se posuzuje možnost „provedení všeobecné akce ve vhodném okamžiku“. ЦДА, ф. 370, оп. 2, а. е. 3561.
- 19 Петрова, Д.: „БЗНС в края...“, cit. dílo, s. 70.
- 20 Мозер, Ч.: cit. dílo, s. 136–137.
- 21 Prohlášení při příležitosti volby regentů ze září 1943, tzv. prohlášení deseti z dubna 1944.

- 22 Петрова, Д.: „БЗНС в края...“, cit. dílo, s. 120.
- 23 ЦДА, ф. 894, оп. 1, а. е. 2, л. 123.
- 24 BZLS „A. Stambolijski“ byla rovněž nabídnuta účast ve vládě, avšak odmítl.
- 25 Петрова, Д.: „БЗНС в края...“, cit. dílo, s. 186.
- 26 Баева, И.: „Когато се спускаше желязната завеса 1944–1949“, С. 1998, s. 138
- 27 Петрова, Д.: „За демокрация...“, cit. dílo, s. 34.
- 28 BZLS získal ministerstvo zemědělství, veřejných budov, cest a veřejně prospěšných prací a železnic. Stranický vůdce Nikola Petkov se stal ministrem bez resortu.
- 29 Мозер, Ч.: cit. dílo, s. 156.
- 30 Tamtéž, s. 172.
- 31 Tamtéž, s. 177.
- 32 Cit. podle Мозер, Ч.: cit. dílo, s. 181–182.
- 33 Готовска-Хенце, Т.: „Общество и власт“, С. 2002, s. 89–90.
- 34 Волокитина, Т.: „Народная демократия – миф или реальность“, М, 1993, s. 224.
- 35 Viz podrobněji Драганов, Д.: „В сянката на сталинизма: Международното комунистическо движение след Втората световна война“, С. 1991, s. 73.
- 36 Мозер, Ч.: cit. dílo, s. 183–204.
- 37 Был обвинен з шїрїненї пораженекїхї нїлад в армїдї, обвинен е...в пораженекїска пропїгїндї сред армїятї!
- 38 Zajímavé je, že i po úspěšném útěku mu americké úřady nehodlaly udělit vízum, avšak Foreign Office v této věci u Američanů intervenoval a počátkem roku 1946 Dimitrov a jeho manželka odjeli do USA. Podrobněji viz Мозер, Ч.: cit. dílo, s. 217–218.
- 39 Tamtéž, s. 219.
- 40 Tamtéž, s. 227–229.
- 41 Organizace byla financována americkým Výborem pro svobodnou Evropu, podrobněji viz Организацията се финансира от американския Комитет за свободна Европа, вж. подр Мозер, Ч.: cit. dílo, s. 233–237.
- 42 „Принципни положения на БЗНС“, 2 изд. С. 1990, s. 3.
- 43 Tamtéž, s. 5, s. 8.
- 44 Zemřel ve Washingtonu 29. listopadu 1972.
- 45 Národní shromáždění – stenografické protokoly, zasedání 31. března 1934 / Народно Събрание – стенографски документи, Заседание от 31 март 1934 г., s. 1362.
- 46 Мозер, Ч.: cit. dílo, s. 86.

Dr. G. M. Dimitrov, the Alternative Image of the Bulgarian Agricultural People's Union (after the Beginning of WWII)

Abstract

The article presents the political activities of G. M. Dimitrov during the World War II and after the war. In 1941 G. M. Dimitrov escaped from Bulgaria to the Middle East and Egypt and started the activities against the pro-German government in Sofia. When this government was ousted in September 1944, he returned to Bulgaria but soon became unacceptable for the Communists. He had to escape again in September 1945. He lived in the USA where he became the chairman of Bulgarian Agricultural People's Union in exile.

Bulharské zemědělství při vstupu země do Evropské unie a úloha bulharských profesních zemědělských organizací při jeho rozvoji

STEFAN STEFANOV

Vstup Bulharské republiky do EU na počátku roku 2007 měl a stále ještě má silný dopad na všechny oblasti hospodářského života v zemi, což především platí pro agrární sektor. Tradiční zemědělství je jedním z nejdůležitějších odvětví bulharského hospodářství a bez ohledu na všechny změny, protiklady a problémy v období transformace po politických změnách v letech 1989–1990 zůstává jednou z opor bulharské ekonomiky. Poměrně stabilní hospodářský růst v posledních letech snížil poněkud objem hrubého domácího produktu, který zemědělství vytvářelo, ale i tak zemědělství do budoucna bude hrát velkou úlohu v bulharském hospodářství a bude ovlivňovat ve značné míře sociálně-ekonomický charakter i politický život v zemi. Proto ve společnosti panuje mínění a pevné přesvědčení, že problémy zemědělství a zvláště pak problémy zemědělství spojené se vstupem země do EU, si vyžadují velkou pozornost. Je to potřebné tím více, že zemědělství patří k nejvíce regulovaným odvětvím hospodářství v EU a Bulharsko, stejně jako všechny nové přistoupené státy (10+2), muselo převzít a zavést veškeré zákonodárství a dodržovat všeobecná rozhodnutí pokud jde o jeho budoucí rozvoj a regulaci.

V současnosti mají vliv na stav bulharského zemědělství změny ve Společné zemědělské politice EU (*Common Agricultural Policy* – CAP). Její principy byly vytvořeny už v 50. letech minulého století, kdy země západní Evropy byly těžce postiženy tehdy nedávno skončenou II. světovou válkou. Společná zemědělská politika musela garantovat nutnou úroveň výroby a zásobování potravinami, tedy potravinovou soběstačnost, protože v tomto období se koncentrovala především na zabezpečení rozvoje efektivního zemědělského sektoru. Proto po dlouhou dobu Společná zemědělská politika znamenala v praxi především poskytování dotací a garantování výkupních cen pro farmáře, tedy stimuly pro maximální zvýšení výroby. V 90. letech minulého století ale byly ve Společné zemědělské politice EU provedeny některé závažné změny. Cílem již nebyla maximální produkce za cenu vysokých dotací. Místo podpory růstu objemu výroby se pozornost začala soustřeďovat na potřeby spotřebitelů (konsumentů), na rozvoj životního prostředí a výrobu ekologických potravin. Dotace mají mít v budoucnu také především nepřímý charakter, tj. směřují, resp. budou směřovat např. do vytváření infrastruktury na venkově, vytváření alternativních možností zaměstnání na vesnici atd.

Tato změna ve Společné zemědělské politice, která pokračuje i nyní po přijetí nových zemí do EU, dostala bulharské zemědělství do nepříliš záviděníhodné situace. Přišla totiž právě v době, kdy probíhaly velké transformační změny zahájené v 90. letech minulého století. Tehdy byla provedena zásadní pozemková reforma, rozbity staré výrobní struktury (velké agrokomplexy a podniky kolchozního typu), přičemž ale bulharští producenti tehdy nedostávali prakticky žádnou podporu ze strany státu. I v současném světě je Bulharsko zemí, kde je (v rámci zemí srovnatelných) zemědělství státem nejméně podporováno. To nekonstatují jen bulharští zemědělci, ale i Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), která vyčíslila rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Na základě její metodiky se ukazuje, že do roku 2002 byla pomoc prakticky nulová a od té doby jen nepatrně roste ročně o 1 až 2 %. Pro srovnání: nárůst v Polsku, Maďarsku a Česku v tomto období se pohyboval mezi 2 až 6 %.

Bulharské profesní zemědělské organizace jsou sjednoceny pod střešovou organizací Rada bulharských agrárních organizací (*Sävet na bälgarskite agrarni organizacii* – SBAO),

kteřá je členem evropských organizací COPA a COGECA (Mezinárodní sdružení zemědělců a Mezinárodní sdružení družstev a podnikatelů v zemědělství – pozn. překladatel). Bulharské zemědělské profesní organizace vycházejí z předpokladu, že v členském státě EU je pomoc státu zemědělství nutná pro prosperitu odvětví, a to bez ohledu na možnost čerpání peněz z evropských fondů (eurofondů). V opačném případě nemohou být výsledky jiné než katastrofální. Toto bylo jasně řečeno na půdě bulharského parlamentu i bulharské vlády, kde bylo předneseno Stanovisko Rady hospodářské a sociální dohody (tripartity), kde SBAO zasedá společně s odborovými organizacemi působícími v zemědělském sektoru. Bylo poukázáno na negativní skutečnosti, ke kterým došlo v souvislosti se vstupem do EU. Jde především o tyto negativní tendence:

- značně se snížil význam zemědělství pro národní hospodářství;
- objem výroby v sektoru nejenže stagnuje, ale dokonce klesá. To je způsobeno strukturálními problémy. Výroba je především extenzivní;
- dochází k posilování jednostrannosti ve výrobě. Výroba obilnin tvoří spolu s výrobou olejnin nad 80 %, tedy 4/5 objemu výroby, ostatní produkce stagnuje, nebo se snižuje, např. produkce technických plodin;
- dochází k nežádoucímu vývoji v živočišné výrobě, kde je sice produkce stabilní, ale neroste, takže sektor nemůže uspokojit ani vlastní zpracovatelský průmysl;
- dochází k nežádoucímu vývoji v oblasti zahraničního obchodu. I když si Bulharsko zachovalo pozici vývozce zemědělských plodin, dochází k vývozu příliš omezeného sortimentu: pšenice, krmiva (především z ječmene), slunečnicová semena a olej, tabák, víno, případně v některých letech i kukuřice. I když je jasné, že v podmínkách tržního hospodářství a členství v EU není žádoucí a ani možná tendence k potravinové soběstačnosti a samozásobitelství, je jisté na pováženou, jestliže Bulharsko dováží ve velkém nejen rýži, cukr, ale i ovoce, zeleninu, maso, mléko a mléčné výrobky, tedy produkty, které vždy byly v zemi tradiční a vyvážely se.

Příčiny tohoto stavu jsou různé, ale hlavní důvody jsou podle stanoviska Asociace bulharských farmářů (*Asociacija na bǎlgarskite fermeri* – ABF), kterou mám čest zastupovat, se domnívá, že hlavní problémy bulharského zemědělství jsou následující:

1. Velká rozdrobenost obdělávané půdy, která je dána jednak historicky, jednak způsobem provedení transformace na počátku devadesátých let. Tendence k udržování malých zemědělských závodů a dokonce i tendence k dalšímu drobení půdy pokračuje bohužel i v posledních letech. Před vstupem Bulharska do EU dominovali v našem zemědělství drobní producenti, přičemž 25 % výrobců obhospodařovalo výměru do 1 ha, 19 % od 1 do 2,5 ha, 11 % od 2,5 ha do 5 ha, 23 % nad 5 ha a 22 % výrobců v zemědělství neobdělávalo žádnou půdu a zabývalo se pouze živočišnou výrobou. Místo přeměny někdejších velkopodniků kolchozního typu v akciové společnosti zabývající se zemědělskou velkovýrobou, jako na území bývalé NDR, v Česku a v Maďarsku a některých jiných bývalých tzv. socialistických zemích, v Bulharsku převládá stále malovýroba.
2. Absence státní politiky, která by zabezpečila rovnoměrný rozvoj zemědělství v různých specializovaných odvětvích.
3. Špatná věková struktura vesnice a nízká úroveň dosaženého vzdělání. Jen 5 % obyvatelstva na vsi je mladší 35 let, zatímco 66 % je ve věku nad 55 let. Jen 2 % má alespoň středoškolské vzdělání a jen 1–1,5 % vyšší než středoškolské vzdělání. To má vliv na špatnou konkurenceschopnost bulharského zemědělství.
4. Mimořádně malé investice do agrárního sektoru. Během posledních pěti let před vstupem do EU se povolování úvěrů pro zemědělství pohybovalo okolo 1,5–2 % celkového objemu povolených úvěrů, což je naprosto nedostatečné. Po vstupu do EU se v této oblasti objevilo mírné zlepšení.
5. Nefungující nebo nedostatečně rozvinuté tržní mechanismy a struktury v zemědělském sektoru. Mnoho odvětví zemědělství, jako např. zelinářství, ovocnářství nebo vinařství,

nemá vlastní obchodní spojení, musí využívat monopolních obchodních nákupních a prodejních společností.

Vstup do EU znamenal komplexní změnu v agrární politice. Bylo třeba se přizpůsobit evropskému zemědělství, které je organizačně i technologicky na mnohem vyšší úrovni než zemědělství bulharské. Prostřednictvím změn ve Společné zemědělské politice má ale dojít i u nás k snížení intenzifikace výroby a zaměření se na kvalitní a ekologické potraviny. To znamená velkou zátěž a nutnost nového velkého úsilí pro bulharské výrobce, kteří často mají dojem, že tato opatření ze strany EU jsou samoučelná a nezohledňují bulharské potřeby. Samozřejmě, že budeme muset splnit náročné požadavky EU, jestliže jsme jejím členem, avšak to by samo o sobě znamenalo zánik mnoha bulharských zemědělských a zpracovatelských závodů a zruinování většiny producentů a výrobců ve zpracovatelském průmyslu. V důsledku změn ve Společné zemědělské politice je trh již nyní monopolizován velkými obchodními společnostmi, které diktují ceny. Boj s tímto nežádoucím jevem vyžaduje jasnou státní politiku k zemědělskému odvětví.

Abychom se dostali z tohoto nezáviděníhodného stavu, bulharské zemědělské profesní organizace požadují změnu přístupu státu k celému zemědělskému sektoru. Nutná jsou rychlá opatření v oblasti zemědělské politiky, vytvoření Národní zemědělské politiky. Podle mínění farmářských organizací jde zejména o následující opatření:

A. Celostátní strukturální reforma sloužící ke zvýšení efektivity a konkurenceschopnosti zemědělské výroby. Reforma bude znamenat:

- v oblasti zákonodárné regulaci pozemně-knižních vztahů a úpravu vlastnických vztahů v zemědělství;
- v oblasti státní politiky rozpracování a prosazení státní aktivní sociální politiky s cílem garantovat zemědělcům určitý sociální status a sociální zabezpečení;
- vypracování programu pro vytvoření biologicky čistého (ekologického) zemědělství, které vytvoří lepší možnost odbytu pro výrobce;
- rozpracování programů v oblasti ochrany rostlin, meliorací, vodohospodářských úprav, agrochemie, veterinárních a sanitárních opatření;
- využívání vědeckých poznatků v oblasti zemědělství a zpracovatelském průmyslu;
- stimuly pro mladé lidi do 40 let, aby se věnovali práci v zemědělství a řídili vlastní farmy;
- vytvoření garančního fondu, který by pokrýval možné ztráty při katastrofách, které nejsou kryty obvyklým pojištěním;
- vytvoření systému informací o možnostech trhu, vytvoření vlastních obchodních vztahů se zpracovatelským průmyslem, eliminace diktátu obchodních řetězců a společností.

B. Vytváření lepších možností pro čerpání peněz z eurofondů pro rozvoj zemědělství a agrárních oblastí, jak je umožňuje CAP a zákonodárství EU.

Ke všem těmto otázkám bulharské farmářské organizace mají co říci a chtějí, aby jejich hlas byl slyšet. Proto uplatňují svůj vliv v Radě hospodářské a sociální dohody (RHSD) (tripartitě), vzniklé i za účasti Asociace bulharských farmářů před několika lety. Rada hospodářské a sociální dohody je také partnerem Evropského hospodářského a sociálního výboru, ve kterém zasedá i představitel Asociace bulharských farmářů (ABF). Prostřednictvím Rady hospodářské a sociální dohody jsme vzkázali vládě i parlamentu, že i po přistoupení země k EU hlavní cíle bulharského zemědělství, ke kterým je nutno směřovat, jsou efektivita a obnova výroby v tradičních odvětvích. Úspěch se dostaví jedině, když bude obnoveno a rozšířeno pěstování plodin, ve kterých naše země měla vždy tradici, ale které dnes masově dovážíme. Z toho vyplývá, že na vyřešení našich specifických problémů nestačí jen aplikovat principy a mechanismy Společné zemědělské politiky. Právě naopak, pouhé mechanické uplatňování Společné zemědělské politiky by znamenalo udržování výroby na současně velmi nízké úrovni. Potřebná je jasně formulovaná a cílená státní politika, která podpoří národní potřeby, ale současně nebude v rozporu s cíli Společné zemědělské politiky – pouze ji při-

způsobí bulharským podmínkám. Rozumné využití Společné zemědělské evropské politiky a Národní zemědělské politiky Bulharské republiky, nikoliv jejich stavění proti sobě, může a musí znovu přeměnit agrární sektor naší země v motor národního hospodářství.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Bulgarian Agriculture in the Period of Bulgarian Access to EU and the Role of Bulgarian Professional Agricultural Organisations

Abstract

In the past the Common Agricultural Policy (CAP) of EU stimulated European agriculture for maximal production. This was done by the system of financial subsidies. The reform of CAP wants to eliminate this system. The direct subsidies for the farmers are to be limited and the direct financial assistance will go rather to the rural infrastructure. Bulgaria joined EU in 2007 in a very difficult moment for Bulgarian agriculture because state assistance was negligible and the process of transformation from Communist system of big agro-complexes to suitable and effective modern agriculture was not completed. Without subsidies and the support from the state the Bulgarian farmers could not stand the European competition on agricultural markets. The Association of Bulgarian Farmers presented the complex programme for further development of Bulgarian agriculture and presented it to the Bulgarian government through the Bulgarian Council of Economical and Social Cooperation. The complex program should help the Bulgarian agriculture and simultaneously meet the demands of the reformed CAP.

Změny priorit v programových dokumentech české agrární strany

VLASTISLAV LACINA

Programové dokumenty politických stran a hnutí mají stmelovat kolem určitého souboru idejí své stoupence a prezentovat stranu před veřejností. Meziválečný znalec politických stran Jan Mertl je charakterizoval takto: „*Politickým programem nazýváme soustavu ideálů, jež politická organizace předkládá svým voličům jako cíle, pro jejichž dosažení usiluje o nabytí moci ve státě. Těmito ideály jsou požadavky, jejichž dosažením by byl podle mínění skupiny zlepšen stav společenských věcí.*“¹ První pokusy o formulování programových cílů agrárního hnutí zaznamenáváme ještě před vznikem agrární strany v procesu jeho emancipace a osamostatňování.² Tento proces nebyl specificky český, probíhal koncem 19. století i v dalších zemích střední a s určitým zpožděním i východní Evropy. V českých zemích bylo však agrární hnutí mimořádně silné a dobře organizované.

Od poloviny osmdesátých let 19. století nebyli představitelé českého rolnictva spokojeni s politikou mladočeské strany a požadovali důraznější prosazování zájmů rolnictva. Zároveň se snažili tyto zájmy vymezit a formulovat. Prvním významným pokusem v tomto směru byl Program rolnictva Rakouska přijatý na konferenci zástupců rolnictva z Předlitavska v září 1890. Program opatřený obsáhlým komentářem Alfonse Štastného formuloval řadu požadavků rolnictva, především požadoval zmenšení daňového břemena rolnictva, vyvazení knihovnických dluhů a zastoupení rolnictva v parlamentě odpovídající jeho počtu.³

Tyto požadavky byly dále rozvinuty a doplněny v souboru 36 požadavků Programu sdružení českých zemědělců přijatých na sjezdu českého rolnictva 27. prosince 1896.⁴ Na tyto požadavky se také odvolávala rezoluce ustavující schůze české agrární strany z ledna 1899 a uvedený soubor se pak stal základnou při zpracování prvního oficiálního programu české agrární strany z ledna 1903. Na jeho zpracování se podíleli zoolog a zemědělský teoretik Josef Prokop a národohospodáři Cyril Horáček a František Fiedler.

Program osvětlil kořeny agrarismu, formuloval jeho zásady a zároveň zdůrazňoval rozhodující úlohu venkovského lidu v dějinách českého národa.⁵ Části věnované všeobecně politickým otázkám byly jen obecně formulovány. Agrární strana se hlásila k českému státoprávnímu programu a zaznamenáváme jen malé difference ve srovnání s programy Národní strany svobodomyšlné. Strana požadovala všeobecné a rovné hlasovací právo pro širší okruh obyvatel platících daně. Roku 1905 byl doplněn požadavek všeobecného, rovného a tajného hlasovacího práva. Mezi dalšími požadavky stály v popředí decentralizace státu a rozšíření pravomocí samosprávných orgánů, ve kterých se agráři mohli uplatnit. V rukou samosprávy měla zůstat i „soudní moc pro nižší stupně sporů“ např. pro rušení držby, vodní právo a méně závažné hospodářské spory. Program kritizoval socialismus a hospodářský liberalismus jako směry, které jsou rolnictvu cizí. Pozornost zasluží důraz na vzdělávání a požadavky demokratizace školství, rovnoprávnost žen v přístupu ke vzdělávání.⁶

Na rozdíl od ostatních občanských stran a podobně jako sociální demokracie se agrární strana opírala o širokou a dobře organizovanou členskou základnu. Program strany předpokládal pevnou organizační strukturu strany s individuálním členstvím a také vytváření se stranou úzce spojených zájmových a družstevních organizací.⁷

Nejrozsáhlejší část programového dokumentu byla věnována zemědělství a charakterizována jako vlastní agrární program. Požadovala se v ní ochrana a podpora zemědělství ohrožovaného vlekou agrární krizí. Šlo nejen o podporu rostlinné a živočišné výroby, ale také řešení odbytu a zpeněžování zemědělských produktů. Za důležité považují, že se požadovala nejen podpora se strany státu, zemí a samosprávy, ale také předpokládala aktivita

zájmových a družstevních zemědělských organizací při zvelebování zemědělství a poskytování tolik potřebného levného úvěru.⁸ Pokud šlo o vlastnictví půdy, agrární strana se postavila za nedělitelnost selských gruntů a doporučovala rozšiřovat výměru půdy rolníků odkupem půdy od latifundistů.

Program z roku 1903 platil po celé předválečné období. Jeho rámec byl určován tehdejšími státoprávními postavením českých zemí uvnitř habsburské monarchie a také postavením agrární strany, která ačkoliv se do první světové války stala silnou masovou stranou s rozsáhlým voličským zázemím, nemohla podstatněji ovlivnit hospodářskou a agrární politiku Předlitavska. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že v praktické politice strany převládal pragmatismus, ať již ve vztahu k Vídni, kde se snažila prosadit alespoň drobné ústupky, nebo při jednání v zemských orgánech.

S rozpadem habsburské monarchie a vznikem samostatného československého státu se dostala agrární strana do zcela odlišné situace. Změnila se ze strany opoziční ve stranu státoprávní a spoluvládnoucí v nové republice. Nová situace vyžadovala nový program. Ten byl urychleně schválen již v dubnu 1919 a byl vlastně programem přechodným a dočasným. V programu se agrární strana jednoznačně postavila za novou Československou republiku: *„Jménem československého venkova a všech, kdož v souhlase s námi chtějí budovat v naší republice jediné velké společenství práce všech a pro republiku, přihlašujeme se radostně a bezvýhradně ku konání těchto povinností.“*⁹ Postoj k republice se odrazil i ve změně názvu agrární strany na Republikánská strana československého venkova.

Projevil se i vliv revolučních nálad, které po první světové válce byly silné nejen v české, ale celé středoevropské společnosti. Ten nacházíme v řadě ve srovnání s programem z roku 1903 radikálních návrhů na uspořádání poměrů v mocenskopolitické, hospodářské a zvláště sociální oblasti. Některé z nich však vedení strany potom ale ani neprosazovalo a nenajdeme je v dalších programech. Zřetelnou kontinuitu s předválečnými představami agrárníků vykazovaly naproti tomu návrhy na rozšíření pravomocí samosprávných orgánů a na decentralizaci v podobě župního zřízení.¹⁰

V částech týkajících se zemědělství se opakovaly tradiční požadavky na podporu zemědělství, zvelebování zemědělské výroby a řešení problémů odbytu a zpeněžování. Aktuálně pak bylo požadováno brzké zrušení tehdejšího vázaného hospodářství.¹¹ Nejdůležitější změnou proti předválečnému programu bylo vytyčení pozemkové reformy jako prvořadé priority politiky agrární strany. Ta v programu zdůrazňovala, že se zasadí o to, *„aby půda latifundií stala se drobnému lidu venkovskému přístupnou dělením vhodných latifundií, aby půda tato buď byla drobnému lidu volně rozprodána anebo aby na půdě té noví nabyvatelé půdy z vrstev lidových osídlování byli pomocí vnitřní kolonizace...“*¹² Za cíl pozemkové reformy bylo vydáváno neurčité „zlidovění půdy“, rozsah pozemkové reformy a způsob jejího provádění nebyly však uvedeny.

Program z dubna 1919 neplatil dlouho. Již v červnu 1922 byl nahrazen novým programem. Stalo se tak v souvislosti se sloučením českých, slovenských a podkarpatoruských agrárníků v jedné straně nazvané Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu. Ta se pak stala jedinou státoprávní stranou, která měla silný vliv mezi voliči jak v českých zemích, tak i na Slovensku a Podkarpatské Rusi. To jí umožnilo stát se vedoucí silou ve všech vládních koalicích.

Program z roku 1922 je rozsáhlým a poměrně dobře zpracovaným dokumentem. Jeho hlavní zásady platily až do ukončení činnosti agrární strany na podzim 1938, neboť další program z roku 1929 byl vlastně jen jeho nepříliš rozsáhlou novelizací. Byl oproštěn od dočasných poválečných vlivů a v mnohém se vracel k základním tezí předválečného programu. Odrážel však novou situaci vzniklou po vzniku samostatného státu a do určité míry předpokládal i modernizaci agrarismu. Republikánská strana měla být stranou všech, kteří mají nějaké spojení se zemědělstvím, tedy nejen rolníků nebo zemědělců. Naplňoval a rozšiřoval se tak okruh působnosti hesla „Venkov jedna rodina“ a de facto opouštěl čisté stavovské pojetí agrární strany.¹³

Program v duchu agrarismu zdůrazňoval půdu jako zdroj veškerého života a venkov jako obroditele národa.¹⁴ Dále formuloval některá základní stanoviska strany a celý soubor opatření, které by měla Republikánská strana prosazovat v politickém, hospodářském, sociálním a kulturním životě nové Československé republiky. Pokud šlo o vztah Čechů a Slováků, psalo se v programovém dokumentu o „jednotném národu československém“. V reakci na socializační snahy projevující se v prvních dvou poválečných letech byly zdůrazňovány soukromé vlastnictví a zásady volné soutěže.¹⁵ Pozoruhodné je, že v programu byl odmítán nejen socialismus, ale i liberalismus jako směry cizí rolnictvu i povaze slovanských národů.¹⁶

Velkou pozornost tradičně program věnoval samosprávě na všech jejích stupních a decentralizaci státu, a to ještě ve formě župního zřízení. Zvláštní důraz byl kladen na obec jako základní samosprávnou jednotku. Pokud šlo o vyšší samosprávné svazky, požadovalo se, aby se účastnily „vhodným a přiměřeným způsobem“ státní správy a naopak, aby státní správa měla zabezpečen vliv v orgánech samosprávy. Je zde tedy nový přístup v propojování samosprávy a státní správy, přičemž mizí tradiční požadavek na rozšiřování pravomocí samosprávy.

Ústřední politickou otázkou byla opět pozemková reforma, která byla vydávána za dílo agrární strany a „vyvrcholení našeho hospodářského a národního osvobození“. Konkrétně se pak požadovalo urychlené přidělování zabrané půdy do soukromého vlastnictví kvalifikovaných uchazečů o půdu podle platných předpisů. Dále se doporučovalo provádět pozemkovou reformu i na pozemkovém majetku státu a v rámci reformy porolnickňovat zabrané podniky zemědělského průmyslu.¹⁷

V rámci zemědělského programu najdeme také návrhy na celý soubor opatření, které měly podpořit vzestup domácí zemědělské výroby a zvětšit její konkurenční schopnost. Vedle zavedení cel na obilí, dobytek a další hlavní dovážené rostlinné i živočišné výrobky šlo hlavně o podporu zemědělského družstevnictví, odborného zemědělského školství a výzkumu. S jejich pomocí měla být zvýšena rentabilita výroby a zlepšeny podmínky zpeněžování výrobků rolnických hospodářství.¹⁸

Další program přijala Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu na sjezdu v květnu 1929. Prakticky však šlo o novelizaci dokumentu z roku 1922, přičemž priority pozemkové reformy poněkud ustoupila do pozadí a do popředí se dostaly „zvelebování zemědělství a venkova“ a zlepšování podmínek zpeněžování agrárních výrobků. Původní programový dokument z roku 1922 byl vlastně změněn jen několika doplňky a korekturami.¹⁹ Z doplňků uvádím jen významnější.

Pokud šlo o pozemkovou reformu, byla do textu vsunuta pasáž o tom, že se pozemková reforma v podobě, jak ji prosadila agrární strana, plně osvědčila a pomohla ke stabilizaci venkova i celé společnosti. Požadovalo se urychlené právní zajištění přidělů půdy.²⁰ Nejrozsáhlejší doplněk se týkal družstevnictví, jehož předností je, že učí „hospodářské spoluodpovědnosti za vlastní osud“ a je „hospodárným způsobem styku výrobce se spotřebitelem.“²¹ Do programu byl nově vtělen požadavek, aby družstva byla povinně organizována v revizních družstevních svazech a z daňového hlediska nebyla považována za výdělečné podniky, ale bylo na ně hleděno jako na podniky všeužitečné.

Z programové části o samosprávě byly vypuštěny pasáže o župách. To souviselo s tím, že schválením zákona o organizaci politické správy v červenci 1927 bylo definitivně rozhodnuto o zemském a ne župním (krajském) zřízení v meziválečné Československé republice.²² Ve finanční sféře se program vyslovil pro stabilní hodnotu československé koruny a v oblasti přímých daní stanovil jako „konečný cíl“ agrární strany „jednotnou daň v podobě vzestupné daně z příjmu“.²³

V třicátých letech 20. století se agrární strana zaměřila na praktickou politiku a přes výraznou změnu situace v tomto desetiletí, vyvolanou nastupující agrární krizí a hlubokou všeobecnou hospodářskou krizí, necítila potřebu měnit svůj oficiální program. Nemohla se však vyhnout formulaci postojů k některým závažným aktuálním problémům, které vyvolala hospodářská krize ve všech oblastech života společnosti a nejdříve v zemědělství.²⁴

Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu tak učinila na svých sjezdech v letech 1932 a 1936. Sjezdové rezoluce tak v podstatě doplňovaly dlouhodobý program a staly se programovými dokumenty strany. Reflektovaly současnou situaci a byly směrnici pro praktickou politiku strany.

Tu však po odchodu starší generace agrárnických vůdců z veřejného života (Antonína Švehly, Františka Udržala, Karla Viškovského, a potom i Bohumíra Bradáče) určovala nová mladší garnitura vedená úřadujícím místopředsedou a potom předsedou Republikánské strany Rudolfem Beranem a ve vládě vůdcem slovenských agrárníků a místopředsedou Republikánské strany Milanem Hodžou, který se v listopadu 1935 stal předsedou československé vlády.

Rezoluce sjezdu v říjnu 1932 zčásti kodifikovaly změny v praktické politice strany, které proběhly pod tlakem dopadů nastupující krize již počátkem třicátých let. Za hlavní úkol agrární strany ve vládě se považovala obrana „zemědělského stavu“ a ochrana zemědělství před zhoubnými následky prohlubující se krize. Důležitou úlohu v tomto směru měly hrát regulační zásahy státu. V rezoluci najdeme dokonce požadavek plánování rostlinné a živočišné výroby. Zpočátku však v praxi šlo hlavně o radikální omezení dovozu těch zemědělských produktů, které bylo možné v republice vyrábět.

Později se však státní regulace prosadila na základě zmocňovacího zákona z roku 1933 v čs. zemědělství v širokém rozsahu.²⁵ Na jeho základě přijala vláda celkem 396 nařízení, z toho se týkalo zemědělství 129. Nejvýznamnější z nich bylo zavedení obilního monopolu v červenci 1934, dále odklad exekucí u zemědělců a nařízení o omezení osevu pšenice a chovu prasat.²⁶ Státní intervenční politika našla mezi agrárníky poměrně rychle početné příznivce mimo jiné proto, že agrárníci již dříve ve všech svých programech i v praktické politice počítali se státními zásahy ve prospěch zemědělství a měli výhrady proti bezbřehému liberalismu.

Vedle vytyčení požadavku státních regulačních zásahů v zemědělství sjezd Republikánské strany v roce 1932 řešil i další důležitou politickou otázku, poměr k demokratickému zřízení. V situaci, kdy ve veřejnosti rostly pochyby o účelnosti demokracie, se jednoznačně postavil za demokratické uspořádání státu a vyslovil se pro koalici hájící demokracii a integritu republiky.²⁷ Neprosadily se tendence směřující k autoritativnímu režimu zřetelné u šéfredaktora Venkova (tiskového orgánu strany) Josefa Vraného a vlivných funkcionářů mladší generace Rudolfa Halíka a Viktora Stoupala. Na dalším sjezdu v lednu 1936 se agrární strana znovu vyslovila pro demokratické zřízení. V politické rezoluci sjezdu se zdůrazňovalo, že Republikánská strana „*nedala se svést na scesti jiné státní formy, i když se jí dávala líbivá jména jako stavovský stát nebo zastupitelská soustava korporativní*“.²⁸ Dále se v ní vyjadřovala podpora existující koalici státotvorných stran, která byla obecně považována za garanci demokracie.

Po nástupu nacistů k moci v sousedním Německu v roce 1933 vyvstal před českou společností a také před Republikánskou stranou zemědělského a malorolnického lidu další závažný problém, se kterým oficiální program z roku 1929 nepočítal. Bylo to ohrožení integrity a samostatnosti ČSR zvenci agresivitou ze strany nacistického Německa a zevnitř silícím nacionalismem a separatismem mezi německou menšinou. Agrární strana měla v této situaci větší odpovědnost než ostatní vládní strany, neboť z jejich řad pocházel premiér a také ministerstva vnitra a obrany, která měla v této situaci rozhodující úlohu, vedli její předáci. Situace ve straně nebyla jednoznačná, vždyť zvýšení obranyschopnosti vyžadovalo velké finanční prostředky a těch v důsledku dopadů hospodářské krize bylo ve státní pokladně málo a navíc byly potřebné pro protikrizová opatření.

Za této situace bylo mimořádně důležité, že na svém sjezdu v lednu 1936 věnovala Republikánská strana tomuto problému odpovídající pozornost a v rezolucích sjezdu byla vyjádřena jednoznačně podpora opatřením jak k zajištění vnitřní bezpečnosti republiky, tak i ke zvýšení obranyschopnosti Československa a také ke zvětšení „branné zdatnosti“ obyvatelstva.²⁹

Rezoluce sjezdu byly přijaty v době, kdy se měnila vnitropolitická situace v důsledku vítězství nacionalistické a separatistické Sudetendeutsche Partei mezi německým obyvatelstvem ve volbách v roce 1935. Poté po obsazení Porýní německým vojskem na jaře 1936 se také zhoršovalo mezinárodní postavení Československa. To vyvolávalo pocit nejistoty, ovlivňovalo postoje jednotlivých skupin v Republikánské straně i praktickou politiku jejího vedení. Celkově můžeme říci, že zatímco v hospodářské sféře byly sjezdové rezoluce plně respektovány a vedením strany prosazovány, v politické sféře zaznamenáváme kolísání.

Poznámky:

- 1 J. Mertl, Politické strany, jejich zásady a typy v dnešním světě, Praha 1931, s. 90.
- 2 Proces osamostatňování agrárního hnutí je podrobně osvětlen v publikacích: Ot. Frankenberg–J. O. Kubíček, Antonín Švehla v dějinách československé strany agrární, Praha 1931; F. Obrtel, Moravští sedláci v letech 1848–1904, Přerov 1914.
- 3 Program rolnictva Rakouska pro nejprve příští radu říšskou. Odůvodnění vypracováno členem komise Alfonsem Štátným, rolníkem z Padařova, Tábor 1891.
- 4 Sjezd českého rolnictva v Praze 27. prosince 1896, Praha 1897, s. 12–39.
- 5 Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938, ed. J. Harna–V. Lacina, Praha 2007, s. 45–47.
- 6 Tamtéž, s. 55–61.
- 7 Tamtéž, s. 51–55.
- 8 Tamtéž, s. 61–71.
- 9 Program Republikánské strany československého venkova (Návrh), Praha 1919, s. 1.
- 10 Tamtéž, s. 2–20. Rovněž Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938, ed. J. Harna – V. Lacina, Praha 2007, s. 102–105.
- 11 Politické programy, c. d., s. 106–107.
- 12 Tamtéž, s. 105.
- 13 Program a organizační řád „Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu“, Praha 1922.
- 14 Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, c. d., s. 117–123.
- 15 Tamtéž, s. 121–125.
- 16 Tamtéž, s. 152.
- 17 Tamtéž, s. 125–126. Pozemkové reformě se věnovala řada publikací. Ze starších je třeba upozornit na rozsáhlou publikaci prezidenta Pozemkového úřadu, který reformu prováděl, J. Voženilka Předběžné výsledky pozemkové reformy, I. a II., Praha 1930 a 1932. Dále na knihu M. Otáhala, Zápas o pozemkovou reformu, Praha 1962. Z nejnovějších pak na práci V. Laciny Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929, Praha 2000, kde je uvedena i další literatura.
- 18 Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, c. d., s. 127–132.
- 19 Program a organizační řád Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, Nákladem výkonného výboru, Praha 1929, s. 1–101.
- 20 Politické programy, c. d., s. 162–163.
- 21 Tamtéž, s. 163–164.
- 22 Tamtéž, s. 171.
- 23 Tamtéž, s. 176.
- 24 Podrobněji o agrární a hospodářské krizi viz: V. Lacina, Krize československého zemědělství 1928–1934, Praha 1974; týž, Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934, Praha 1984; I. Sekanina, Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30tých let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha 2004.
- 25 Resoluce komise zemědělské. Venkov, roč. XXVII, 6. 11. 1932, s. 11; Resoluce komise národohospodářské. Venkov, roč. XXVII, 12. 11. 1932, s. 9. Rovněž Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, c. d. s. 197–203.
- 26 V. Lacina, Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934, Praha 1984, s. 169–170.

- 27 Resoluce komise politické. Venkov, roč. XXVII, 2. 11. 1932, s. 3; Resoluce komise programové a organizační. Venkov, roč. XXVII, 5. 1. 1932, s. 4. Rovněž Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, c. d., s. 191–194.
- 28 Politická resoluce sjezdu Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu, Venkov roč. XXXI, č. 28, 2. února 1936, příloha. Rovněž. Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, c. d., s. 216–217.
- 29 Tamtéž, s. 216–218, 250.

Changes in Priorities in Programmatic Documents of Czech Agrarian Party

Abstract

The first programmatic document of the Czech agrarian movement (before it became a party) was a set of 36 demands of the Czech Farmers' Union from 1896, which later on formed the basis of the first Agrarian Party programme, approved in 1903. The programme had formulated the principles of Agrarianism and declared its allegiance to the programme of the Czech law and state. In 1905, the programme was appended with a demand of general, equal and secret suffrage. It criticized both socialism and economic liberalism as ideologies that are alien to the rural population. In a large section devoted to agriculture, it formulated a number of requirements for agriculture support and solutions for sales of agricultural products. As far as the land ownership was concerned, it recommended to increase the amount of land owned by peasants by buying out land from estate owners.

This program had been valid until 1919, when in April, the Party approved a new temporary programme, in which it declared unconditional allegiance to the new republic, reiterated the traditional agrarian demands and added the land reform as a new demand, without specifying its extent.

After the merger of the Czech, Slovak and Ukrainian (from the so-called Sub-Carpathian Russia) Agrarians in 1922, a new program was adopted, as well as a new official name - Republican Party of the Agricultural and Peasant People (*Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu*). The new name reflected the new situation which came about after the founding of the Czechoslovak Republic, and it implied certain modernization of the Agrarianism. The land reform had become a central theme, as well as a set of measures to support the domestic agricultural production and improve the competitive advantage of Czechoslovak farmers. This program was valid practically until the dissolution of the Party in 1938. The program adopted in 1929 was just a minor novelization of the 1922 program.

The new situation and new needs of the 1930s were reflected in programmatic resolutions of the party conventions in 1932 and 1936. The resolution from the 1932 convention emphasized the protection of interests of the "agricultural class" and protection of peasants from the consequences of the economic crisis as the Agrarian Party's main tasks. The 1936 convention resolution expressed the unequivocal support to the democratic establishment, as well as the measures leading to improved defense capacity of the country. However, the realization of this resolution was not unequivocal, because of the changing situation.

Zemědělská politika Československé strany lidové

MILOŠ TRAPL

Československá strana lidová (ČSL) byla za první republiky vedle agrární (republikánské) strany druhou nejvýznamnější stranou, jež se snažila prosadit na venkově v českých zemích.¹ Měla svou základnu především na Moravě, kde byla v celém období 1918–1938 nejsilnější stranou. Moravskou složku ČSL (Zemský výkonný výbor ČSL v Brně) vedl monsignore Jan Šrámek, nejvýznamnější politik ČSL, který byl předsedou parlamentního klubu strany a po vzniku Ústředního výkonného výboru ČSL roku 1922 také jeho předsedou. V Praze byl duší zdejší zemské organizace (Zemský výkonný výbor ČSL v Čechách) kanovník vyšehradské kapituly Bohumil Stašek, do roku 1930 zemský tajemník, pak předseda.² Pravomoci obou zemských výkonných výborů byly velké i po ustavení ústředního výboru. Ten byl pouze jistým koordinačním orgánem strany.³ Z tohoto důvodu pak existovaly i samostatné programy obou zemských organizací. Od roku 1927 existoval také Zemský výkonný výbor ČSL na Slovensku, v jehož čele stál advokát Martin Mičura⁴ a již od roku 1924 Zemský výkonný výbor ČSL na Podkarpatské Rusi v čele s Msgre Augustinem Vološinem. Lidová strana však na Slovensku neměla oproti Hlinkově slovenské straně lidové větší význam.

Základem programu Československé strany lidové (ČSL) za první republiky byl tzv. křesťanský solidarismus, který byl konzervativním sociálně-ekonomickým modelem, jenž modifikoval starší křesťanskosociální⁵ ideje nejen pro dělnické, ale i pro drobné a střední vrstvy ve straně, zvláště pak pro malé a střední zemědělce. Křesťanský solidarismus vycházel z nutnosti spolupráce a vzájemné podpory jednotlivých sociálních vrstev a stavovských složek společnosti na křesťanském základě.⁶

Podstatou byl smír a spolupráce všech tříd z vrstev obyvatelstva, dělníků a podnikatelů, statkářů s drobnými zemědělci a se zemědělskými dělníky, rolníků s dělníky apod. v zájmu pokoje a veřejného blaha. Křesťanský solidarismus měl být zásadou, na jejímž základě by docházelo ke zprostředkování ve všech sporech mezi zaměstnavateli a zaměstnanci.⁷

Zemědělské problematice se více věnoval moravský program lidové strany, jenž měl dvě speciální části pro zemědělce, jednak pro Křesťansko-demokratické sdružení domkářů a chalupníků,⁸ jednak pro Svaz katolických zemědělců.⁹ Zejména v prvním z nich byla věnována velká pozornost pozemkové reformě, požadovalo se přidělování zabrané půdy velkostatků drobným zemědělcům, případně zemědělskému dělnictvu (opatří-li si potřebný kapitál), v druhém bylo naopak požadováno, aby zemědělský majetek byl považován za nedotknutelný a byl chráněn proti „řemeslné parcelaci“.¹⁰ V českém programu hledali politici ČSL kompromis mezi sociálnědemokratickým a agrárnickým programem pozemkové reformy. V některých (žel blíže nespecifikovaných) případech měli zemědělci získat půdu zabraných velkostatků do osobního vlastnictví, v jiných měla být na konfiskované půdě založena zemědělská družstva.

Nejvýznamnější satelitní organizace strany byly v oblasti hospodářsko-stavovské zemědělské spolky ČSL. Největší byl již zmíněný Svaz lidových zemědělců, jehož předseda Josef Šamalík vydával již od roku 1902 v Brně časopis Selské hlasy. Největší základnu měl Svaz na Moravě, kde měl v roce 1927 přes 45 tisíc členů a v roce 1935 na 50 tisíc. V roce 1938 měl již přes sto místních organizací – družin. Svaz ovládal i další hospodářské složky strany jako Říšské sdružení řepářů, Ústřední jednotu pěstitelů brambor, Říšský svaz lnářský. Byl zastoupen v Mezinárodní unii křesťanských zemědělců se sídlem v Paříži.¹¹ V roce 1942 po secesi Aloise Kaderky z ČSL získal patronát i nad Svazem lidových Otčin domkářů a chalupníků a roku 1930 i nad moravskou organizací lidovecké mládeže na Moravě – katolickou Omladinou.¹² V Čechách měla zemská organizace Svazu lidových zemědělců menší význam než na Moravě. Jejím hlavním úkolem byla péče o rozvoj družstevních korporací a příprava

podmínek pro založení nových družstevních útvarů v místech, kde dosud nebyly. Do konce roku 1935 bylo v Čechách 46 okresních svazů lidových zemědělců.¹³

Svaz vystupoval po Velké válce proti řízenému zásobování, vystupoval i proti zákonu o pachtích a pozemkové reformě, podporoval zavádění agrárních cel, i když byl jinak opovědným odpůrcem republikánské strany.¹⁴ Svaz vyvíjel i rozsáhlou odbornou činnost, zabýval se modernizací zemědělství, poradenskou službou, melioracemi, chovem hospodářských zvířat apod. V druhé polovině dvacátých let vytvořil i zájmové odbory – lesní a akademický. Vydával i řadu časopisů – v Čechách deník Občanské noviny a týdeník Venkovan, na Moravě vedle Selských hlasů ještě odborný týdeník Hospodářský obzor, měsíčník Obzor a čtrnáctideník pro ženy Selka a některé další časopisy. Na Slovensku vydávala Mičurova slovenská zemská organizace ČSL měsíčník Slovenský gazda s přílohou Gazdina.¹⁵

Malozemědělské organizace v ČSL, které měly být jakousi protiváhou agrárnických Domovin domkářů a malozemědělců, byly v Čechách a na Moravě rozdílné. Hospodářské sdružení českých křesťanských zemědělců a domkářů v Čechách bylo v zemi vůbec nejvýznamnější zemědělskou složkou ČSL. V roce 1931 mělo 872 odboček a 18 200 organizovaných členů. V čele sdružení stál statkář a ve dvacátých letech předseda ZVV ČSL v Čechách František Šabata, tajemníkem byl Václav Knotek. Organizace zastupovala nejen zájmy drobných zemědělců a bezzemků, ale i středních a velkých rolníků. Moravská organizace zemědělců, Svaz lidových Otčin domkářů a chalupníků, vznikla roku 1919 a její zakladatel Alois Kaderka patřil k nejmladším a nadějným politikům ČSL. Zastával poměrně radikální stanoviska. Přesvědčil Msgre Šrámka, aby povolil v parlamentě volné hlasování o zákonu o nuceném odprodeji dlouhodobých pachtů, který původně chtěla strana odmítat, protože postihovaly i pozemkový majetek některých far.¹⁶ Zastupoval stranu ve Státním pozemkovém ústavu a prosazoval zde urychlenou parcelaci, za což byl vedením strany a zvláště J. Šamalíkem ostře kritizován. Kaderkovy spory s činiteli ČSL vyvrcholily v roce 1924 jeho vyloučením ze strany a založením jím vedené Československé domkářsko-malozemědělské strany.¹⁷

Zásadní nesouhlas vyslovovala ČSL se snahami o začlenění církevních velkostatků do pozemkové reformy a s její konkrétní realizací. Podařilo se jí především odvrátit nebezpečí záboru lesů olomouckého arcibiskupství, které tvořily daleko největší část pozemkového majetku římskokatolické církve v ČSR. To bylo i zásluhou Šrámkovy taktické politiky ve vládě a rad, jež dával olomouckému arcibiskupovi Leopoldu Prečanovi.¹⁸ Reformě podlehla značná část zemědělské půdy církevních velkostatků, ale díky politice ČSL zůstala velká většina jejich lesní půdy v záboru a nebyla rozparcelována.¹⁹

V období konstituování nové občanské (panské) koalice pomohla lidová strana k prosazení pevných agrárních cel a v celé druhé polovině dvacátých let podporovala republikánskou stranu a její zemědělskou politiku. Přineslo to řadu rozporů ve straně, především pro odpor dělnického křesťansko-sociálního křídla, vedeného Antonínem Čuříkem, které nakonec roku 1929 stranu opustilo a založilo stranu vlastní.²⁰ Odpor členské základny lidové strany vůči spolupráci s agrárníky vedl ke konci spojení obou stran a k rozpadu občanské (panské) koalice.

Ve 30. letech v době hospodářské deprese selhávala idea křesťanského solidarismu. Jako lék na řešení situace chtěli někteří politici ČSL prosadit stavovské ekonomické principy podle vzoru některých autoritativních států. Byl to především pražský politik ČSL Msgre Bohumil Stašek, který navrhoval převést stavovský korporativismus i do politiky, Šrámkovo vedení však tyto snahy odvrátilo. Lidová strana však neodvrátila zřízení obilního monopolu, po jehož zavedení byla slabá a nepočetná družstva ČSL v naprosté nevýhodě oproti družstvům republikánské strany. Byla to jedna z příčin volebního neúspěchu ČSL v parlamentních volbách roku 1935 (zvláště na Moravě, kde se jí agrární strana počtem hlasů těsně přiblížila). Proto došlo k velkému zakládání lidoveckých zemědělských družstev ve druhé polovině 30. let.²¹ Lidová strana se také snažila získat pozice v jiných, především zemědělských institucích,

jež byly dosud doménou agrární strany.²² Tato politika se osvědčila, což prokázal vzestup členstva ČSL v druhé polovině třicátých let i výsledky voleb do obecních zastupitelstev roku 1938, v obcích, v nichž se konaly.

Příčiny likvidace ČSL po Mnichově, kdy své soupeření s agrární stranou na podzim roku 1938 zcela prohrála a musela vstoupit do Strany národní jednoty,²³ již nijak nesouvisely se zemědělskou politikou strany, ale byly důsledkem celkových všeobecných politických okolností, které v této době převládly.

Československá strana lidová nedokázala ve své zemědělské politice prosazovat výrazně odlišná stanoviska, než byla ta, jež prosazovala republikánská strana. Musela je navíc prosazovat daleko méně razantně než agrární strana, protože se musela ohlížet i na svou nezemědělskou členskou a voličskou základnu. Musela se více spoléhat na religiozitu venkova, která byla za první republiky mnohem menší v Čechách než na Moravě a ve Slezsku. Proto agrární strana ovládla většinu venkovských oblastí v Čechách, lidová strana si však udržela své pozice v zemi Moravskoslezské.

Poznámky:

- 1 O ČSL v letech 1918–1938 je již mnoho historické literatury. Naposledy patřícné kapitoly autora příspěvku v publikaci: *Český politický katolicismus v letech 1848–2005*. Ed. Pavel Marek. Brno 2008.
- 2 V letech 1919–1930 byl oficiálně předsedou ZVV ČSL v Čechách rolník František Šabata.
- 3 Dokazuje to i fakt, že existovala pouze zemská zastupitelstva a konaly se jen zemské sjezdy. Do ÚVV byly členové delegováni zemskými výbory.
- 4 Československá strana lidová vznikla na Slovensku vzhledem k rozkolu mezi českými a slovenskými katolickým stranami roku 1921. Poprvé kandidovala v parlamentních volbách roku 1925 a získala jeden poslanecký (JUDr. Martin Mičura) a jeden senátorský mandát (P. Pavol Žiška).
- 5 V 19. století byl často používán i pojem křesťansko-socialistické ideje. Viz TRAPL, Miloš: *Terminologie politického katolicismu*. In: *Teorie a praxe politického katolicismu*. Ed. Pavel Marek. Brno 2008.
- 6 Odpovídalo to i původním myšlenkám encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum* z roku 1891 i závěrům mezinárodního kongresu křesťansko-sociálního dělnictva v dubnu 1919 ve švýcarském Lucernu.
- 7 Podle českého i moravského programu ČSL (český: *Obnova české společnosti. Program a zásady Československé strany lidové v Čechách*. Praha 1920. Moravský: *Program Československé strany lidové*. Brno 1921).
- 8 Tento svaz nazývaný též Otčiny domkářů a chalupníků vznikl již v ČSR a v jeho čele byl mladý domkář z Chlumu u Letovic Alois Kaderka.
- 9 Tento Svaz založený v roce 1901 a až do roku 1939 vedený rolníkem z Ostrova u Macochy v Moravském krase Josefem Šamalíkem se roku 1922 přejmenoval na Svaz lidových zemědělců.
- 10 *Program Československé strany lidové...*, c. d., s. 98 a 100.
- 11 TRAPL, Miloš: *Politika českého katolicismu na Moravě*. Acta UPO, suppl. 13, Praha 1968, s. 42.
- 12 Tamtéž.
- 13 TRAPL, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu 1918–1938*. Acta UPO, suppl. 30, Praha 1990.
- 14 Proti agrárikům napsal Josef Šamalík polemickou brožuru: *Bič na agráriky*. Brno 1930.
- 15 Zemská organizace Československé strany lidové na Slovensku byla ustavena roku 1927 a jejím předsedou byl dr. Martin Mičura.
- 16 Pro zákon pak hlasovali všichni poslanci ČSL (včetně J. Šrámka) až na G. Mazance, V. Myslivce a také J. Šamalíka.
- 17 TRAPL: *Politický katolicismus...*, c. d., s. 85 an. Kaderka v parlamentních volbách roku 1925 neuspěl a nezískal poslanecký mandát.
- 18 TRAPL, Miloš: *Pozemková reforma na statcích olomouckého a pražského arcibiskupství v letech*

- 1920–1935. In: Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Uherské Hradiště 1994, s. 97–100.
- 19 Tamtéž.
- 20 Generální tajemník Čs. křesťansko-sociálních odborů Antonín Čuřík provedl secesi své organizace od ČSL a založil s dalšími odborovými sekretáři samostatnou Československou křesťansko-sociální stranu, která kandidovala v roce 1929 na kandidátních listinách Hlinkovy slovenské lidové strany a v roce 1935 s agrárníky. Získala vždy jeden mandát pro A. Čuříka.
- 21 TRAPL, Miloš: *Politický katolicismus...*, c. d., s. 130–135.
- 22 Tamtéž.
- 23 *Český politický katolicismus v letech 1848–2005*, c. d.

Agricultural Policies of the Czechoslovak People's Party

Abstract

The Czechoslovak People's Party (ČSL), which oriented itself just like the Agrarian Party towards the Czech and Moravian countryside, based also its agricultural policies on its main programmatic foundation which was the Christian solidarism. This doctrine put emphasis on cooperation of all the layers of society based on the teachings of the Catholic Church. The decisive positions in the People's Party were held by the land committees in Bohemia and Moravia, where the Party's status was stronger. Both land organizations had their own programmes which were in agreement on many issues. The basic principle of the agricultural policies was the defense of private land ownership, although ČSL articulated consent with a moderate land reform. However, it principally defended the land and especially forest properties of the Catholic church. In the second half of the 1920s, ČSL cooperated with the Agrarian Party in the government of civic coalition even in the agricultural issues, which weakened its position. In the 1930s, it received a blow in the form of a grain monopoly enforced by the Agrarian Party. ČSL counteracted its electoral failure in 1935 by dutiful strengthening of its economic positions, especially by founding grain cooperatives. This policy along with consistently democratic line contributed to the improvement of its position in the late 1930s.

Jižní Čechy – bašta agrární strany v první Československé republice

JAROSLAV ROKOSKÝ

Agrárníci byli demokraté a vlastenci, kterým první Československá republika otevřela nové, do té doby netušené možnosti. Pragmatičtí agrárníci, kteří „ovládli“ venkov, toho dokázali využít. Každodenní drobnou prací se vypracovali v nejsilnější politickou stranu v republice. „*Sebemenší čin, který vykonáte pro posledního chalupníka v nejzapadlejší vesnici, ať už je někde organizován nebo není, má větší cenu než nejkrásnější přednáška*“, říkával Beran s oblibou funkcionářům agrární strany.¹

Jeho jižní Čechy nadále zůstávaly krajem převážně agrárním s poměrně malým zastoupením průmyslu. Na region tak těžce doléhaly různé hospodářské krize. V důsledku toho odcházelo ročně značné množství lidí za prací do zemí a krajů bohatších, čímž se jihočeské okresy stále vyliďňovaly, což se pravidelně ukazovalo při sčítání obyvatelstva.²

Za první republiky bylo uskutečněno dvakrát sčítání lidu, a to v letech 1921 a 1930. Podle tohoto druhého sčítání měl českobudějovický volební kraj 552 365 obyvatel. V kraji bylo 947 politických katastrálních obcí a plošná výměra kraje činila 7 523 km². V budějovickém kraji, včetně oblastí německých, se nacházelo 69 648 zemědělských závodů, jejichž majitelé převážně žili ze zemědělské produkce, zemědělství bylo jejich hlavním zaměstnáním. Zemědělské podniky obhospodařovaly 726 538 ha půdy.³

To, jak byly z tohoto celkového počtu zemědělské závody strukturované, a to již po pozemkové reformě, nejlépe dokládá tabulka zachycující počet zemědělských závodů a výměru zemědělské půdy:⁴

Výměra půdy	Počet závodů
do 10 arů	709
od 10 arů do 50 arů	6 108
od 50 arů do 1 ha	5 781
od 1 ha do 2 ha	8 847
od 2 ha do 5 ha	20 596
od 5 ha do 10 ha	11 241
od 10 ha do 20 ha	8 596
od 20 ha do 30 ha	4 817
od 30 ha do 50 ha	2 158
od 50 ha do 100 ha	420
od 100 ha do 200 ha	148
od 200 ha do 500 ha	61
nad 500 ha	76

Samotní agrárníci uváděli, že se k jejich straně hlásili v českobudějovickém kraji zemědělci nejvíce do 100 ha půdy a rozdělovali je na domkáře od 10 arů do 10 ha, na rolníky od 10 ha do 50 ha a na statkáře od 50 ha do 100 ha; vycházelo jim, že jejich členskou základnu tvoří 53 288 domkařů, tj. 77 % z veškerého počtu zemědělských závodů, dále 15 571 rolníků, tj. 22 % a 420 statkářů, tj. něco přes 0,5 %.⁵

Je to poněkud svérázný způsob dělení rolnického stavu, spíše by odpovídalo skutečnosti, kdybychom přibližně do 2 ha rozlišovali parcelové zemědělce, od 2–5 ha drobné rolníky,

od 5–20 ha střední rolníky, od 20–50 ha velké sedláky a nad 50 ha velkostatkáře. Přesto to však nic nemění na skutečnosti, že v orientaci na drobné a střední rolníky je především nutné hledat politickou úspěšnost agrární strany za první republiky, a to nejen v českobudějovickém kraji, ale v celé ČSR.⁶

V samostatném státě mělo být základem správního rozdělení župní zřízení z roku 1920, ale nebylo realizováno. Administrativní reforma veřejné správy a samosprávy z roku 1927 zachovávala roztržitost regionů do okresů politických a soudních. Rudolf Beran do svého volebního kraje, v němž bylo 25 soudních okresů (z toho 14 okresů českých, 7 smíšených a 4 okresy německé), pravidelně jezdil, i když přijížděl většinou na politické a hospodářské schůze, případně kvůli organizačním záležitostem. Politickým vedením v kraji byl krajský výbor strany a předsednictvo krajského výboru. Vedením organizačních politických a hospodářských prací v kraji byl pověřen krajský sekretariát v Českých Budějovicích a obvodové sekretariáty ve Strakonících, Písku, Prachaticích a Třeboni.

Krajská organizace byla důležitým meziklámkem ve spojení pražského ústředí s okresními a místními organizacemi. Její funkcionáři byli zváni stranickým vedením k poradám o stranické linii a taktice. Krajský sbor důvěrníků sestavoval po dohodě s ústředím kandidátky do parlamentu a do zemského zastupitelstva. Řídil politickou a organizační práci stranických organizací v okresech a spravoval i záležitosti hospodářské. Podobně jako při okresních výběrech fungovaly Okresní hospodářské sbory, tak byly i při krajích organizovány Krajské hospodářské sbory. Českobudějovická krajská organizace patřila ve dvacátých letech k 22 krajským agrárním organizacím, které pracovaly na území ČSR: 10 jich působilo v Čechách, 5 na Moravě, 6 na Slovensku a jedna na Podkarpatské Rusi.⁷

Podívejme se, jak vypadala administrativní činnost agrárních sekretariátů v první polovině třicátých let, kdy se Rudolf Beran pracoval do čela agrární strany.⁸

Sekretariát	Rok	Počet porad	Vykonáno schůzí a úředních dnů	Odesláno	
				dopisů	tiskopisů
České Budějovice	1932	9 510	340	10 123	13 050
	1934	10 000	400	15 000	20 000
Písek	1932	1 911	149	2 312	3 982
	1934	2 932	150	2 967	6 362
Prachatice	1932	2 186	231	1 559	5 569
	1934	2 531	100	1 600	4 614
Strakonice	1932	7 300	1 300	4 551	9 100
	1934	11 000	1 600	9 600	15 000
Třeboň	1932	2 800	218	2 900	7 000
	1934	4 518	482	2 783	6 765
V celém volebním kraji České Budějovice	1932	23 707	2 238	21 445	38 701
	1934	30 981	2 732	31 950	52 741

Jihočeští agrárníci spokojeně konstatovali, že oproti poslednímu sjezdu, který se konal v roce 1932, se administrativní činnost sekretariátů zvýšila průměrně o 26 %. Zároveň ale zdůrazňovali, že v posledních letech jsou sekretariáty administrativně přetíženy. Způsobovala to ponejvíce sama doba, kdy v těžkých letech hospodářské krize každý hledal nějakou pomoc. V některých činnostech řídily sekretariáty agendu za celé zemědělství, zvláště v otázkách daňových. Výnosnost zemědělské výroby klesala a daňová břemena musela být v této nové situaci rychle přizpůsobována. Doložit to lze několika údaji: paušál důchodové daně u zemědělců do 50 ha, které považovali agrárníci za drobné zemědělce, klesl oproti roku 1929 téměř o 50 %. Zatímco v roce 1929 měli agrárníci v kraji ještě 23 000 zemědělců, kteří platili důchodovou daň, v roce 1933 klesl počet plátců na 5 000. Jestliže v roce 1929 – v době

konjunktury – odváděli ročně zemědělci na 12 milionů důchodové daně, tak v roce 1933 nezaplatili již ani 3 miliony. Zásahem agrární strany byl paušál důchodové daně snížen natolik, že těmto zemědělcům bylo za posledních pět let ušetřeno 30 milionů korun.⁹

Jihočeský kraj se potýkal s tíživou skutečností, že každým rokem buď celý a nebo jeho větší část postihla nějaká živelná pohroma, často krupobití. Pro agrární sekretariáty to byla jedna z každoročních záležitostí: oznámení o škodě musela být vždy včas podána, sepsány protokoly, vyhotoveny žádosti o odpis pozemkové daně a splněny mnohé další administrativní úkony. Nejhorší byl v tomto směru rok 1929, kdy o 3 % státní příspěvek žádalo 8 900 zemědělců. Zemědělci u agrární strany oceňovali, že se o ně dokázala různými cestami postarat. Ministerstvo zemědělství v posledních 15 letech přispívalo poškozeným na celkový dluh 64 miliony a ročně platilo za zemědělce polovinu úroků bankovním ústavům, tento příspěvek činil ročně 2 miliony Kč. Zemědělská rada – správa zvláštního fondu pro živelné pohromy – poskytla jihočeským zemědělcům, kteří byli poškozeni živelnými pohromami za posledních pět let, podporu, a to v podobě různých naturálií v hodnotě 7 500 000 Kč. Na náhradách pozemkové daně za posledních pět let vyplatila zemědělská rada jihočeským zemědělcům 1 400 000 Kč. Zemědělcům, jimž byly požárem zničeny budovy a příslušenství, vyplatila zemědělská rada za posledních pět let 1 390 000 Kč. Ministerstvo zemědělství za posledních sedm let vyplatilo jihočeským domkařům ve formě podpory na uhynulý dobytek 417 000 Kč. Švehlův fond při Ústřední domovině přispěl domovinářům na uhynulý dobytek za posledních pět let finanční částkou 32 000 Kč. Agrární sekretariáty plnily své poslání a členům strany se od tajemníků dostávalo pomoci v četných záležitostech, se kterými se na ně obraceli.

Agrární tisk byl institucí, který patřil a podléhal ve všech směrech agrární straně, jež jednotlivé listy vydávala, financovala a řídila. Pro ideu agrarismu a pro politiku strany listy po desetiletí pracovaly. Rozmach a vzestup „Noviny“, tiskařského a vydavatelského družstva v Praze, je pozoruhodný, byť ne neobvyklý, a je úzce spjat s rozvojem agrární strany.¹⁰

Rudolf Beran s oblibou pročítal noviny, to mu zůstalo z mládí. „Ale není již dávno třeba“, napsal R. G. Šimek, „aby je tajně schovával do kapsy bleskurychlým pohybem rukou. Odkládá je do sítě nad sedadlem svého vozu. Čte je velmi podrobně. A málokdo může uvěřit, jaké množství všemožných novin přečte. Ani krajinský novinář si nemůže být jist, že s ním poslanec Beran nezačne mluvit o jeho posledním článku, zvláště je-li to článek z jižních Čech.“¹¹ O tom, jak vypadal agrární tisk v českobudějovickém volebním kraji, vypovídá následující tabulka:¹²

Sekretariát	Počet odběratelů agrárního tisku					
	Venkov	Pošumavský kraj	Lidový deník	Domovina domkářů a maloroľníků	Mladý venkov	Jihočeský domov
České Budějovice	160	569	1 782	246	156	687
Písek	96	164	1 089	182	137	27
Prachatice	30	63	378	77	37	3
Strakonice	110	458	1 302	273	100	31
Třeboň	103	203	1 261	416	149	50
V celém volebním kraji	449	1 537	5 933	1 200	536	884
České Budějovice *	499	1 457	5 812	1 194	579	798

* srovnání v letech 1932 (1. řádek) a 1935 (2. řádek)

Tiskovým orgánem strany v regionu byl „Pošumavský kraj“, který vycházel jednou týdně. Popularitu si získaly především publicistické příspěvky Františka Jana Kroihera. Tento římskokatolický kněz a dlouholetý senátor za agrární stranu byl bystrým pozorovatelem veřejného dění v regionu. Jak vyplývá z tabulky, byl v kraji list odebírán v počtu

1 457 výtisků. Oproti poslednímu sjezdu klesl počet odběratelů o 80 čísel. Přírůstek „Pošumavského kraje“ zaznamenal obvod agrárního sekretariátu v Českých Budějovicích a Třeboni, naopak úbytek odběratelů byl patrný na obvodech sekretariátů v Písku, Prachaticích a Strakonících.¹³

Hlavním agitačním a propagačním listem strany v českobudějovickém kraji byl však „Lidový deník“, kterého se odebíralo 5 812 výtisků. Oproti poslednímu sjezdu ovšem klesl počet odběratelů o 121 čísel. Přírůstek „Lidového deníku“ zaznamenal obvod sekretariátu Strakonice a Prachatice, naopak ztráty České Budějovice, Písek a Třeboň.¹⁴

Zvýšenou oblibu u jihočeských čtenářů zaznamenal i „Venkov“, ústřední tiskový orgán agrární strany, kterého se ovšem odebíralo jenom 499 výtisků, ale oproti poslednímu sjezdu přibýlo 50 odběratelů.¹⁵ Avšak „Venkov“ si ani v nadcházejících letech nezískal kvůli svému výraznějšímu stranickému a politickému charakteru takové obliby jako „Lidový deník“, jehož charakter zpráv byl více přizpůsoben venkovským čtenářům.

Časopis „Domovinu domkařů a maloročníků“ odebíralo celkem 1 194 čtenářů, takže proti poslednímu sjezdu přibýlo 6 odběratelů. Nejvíce odběratelů „Domoviny“ bylo v obvodu sekretariátu Třeboň, a sice 416 výtisků, pak Strakonice 273, České Budějovice 246, Písek 182, Prachatice 77 výtisků.

Počet odběratelů týdeníku „Mladý venkov“ činil 579, a přibýlo tudíž 43 čtenářů. Nejvíce odběratelů „Mladého Venkova“ bylo v obvodu sekretariátu České Budějovice, a sice 156 výtisků, pak Třeboň 149, Písek 137, Strakonice 100 a Prachatice 37 výtisků.

„Jihočeského Domova“ se odebíralo 798 výtisků a úbytek oproti poslednímu sjezdu činil 86 čísel. Nejvíce odběratelů tohoto listu bylo v obvodu sekretariátu České Budějovice, a sice 687 výtisků, pak Třeboň 50, Strakonice 31, Písek 27 a Prachatice 3 výtisky.

Do českobudějovického kraje tedy celkem docházelo 10 399 výtisků agrárních novin.¹⁶

Porovnáme-li počet členů agrární strany, docházíme k závěru, že ze čtyř organizovaných členů jenom jeden odebíral agrární tisk. Zbylí tři členové neodebírali nic, nebo jiné noviny. Nejvíce se četlo v obvodu sekretariátu České Budějovice, kam docházelo 3 612 výtisků agrárních novin, pak Strakonice 2 277 výtisků, Třeboň 2 186, Písek 1 733 a Prachatice 591. Proti poslednímu sjezdu zaznamenali agrárníci úbytek odběratelů svých novin v celé župě o 121 čísel. Tolik k situaci agrárního tisku, který byl hlavním masovým sdělovacím prostředkem, jehož prostřednictvím strana působila na své voliče a veřejné mínění.

Hlavními pilíři, na nichž stála organizace agrární strany, byly místní organizace a Domoviny. O tom, jak vypadala situace koncem roku 1935, kdy Beran kandidoval na předsedu agrární strany, vypovídá následující tabulka:¹⁷

Sekretariát	Rok	Místní organizace agrární strany a Domoviny	
		Počet místních organizací	Počet členů
České Budějovice	1932	271	4 675
	1935	288	5 921
Písek	1932	243	4 874
	1935	246	4 946
Prachatice	1932	85	1 654
	1935	85	1 787
Strakonice	1932	471	8 561
	1935	511	10 666
Třeboň	1932	196	4 377
	1935	213	4 702
V celém volebním kraji České Budějovice	1932	1 271	24 111
	1935	1 343	28 022

V jihočeském volebním kraji bylo jen málo obcí, kde by agrárníci neměli svoji organizaci. Když nebylo možné někde založit místní organizaci, tak se alespoň podařilo založit místní Domovinu nebo Odborovou jednotu, Domov či dorost. V roce 1935 pracovalo v jihočeském volebním kraji 1 343 místních organizací a místních Domovin se 28 022 platícími členy. Tedy oproti poslednímu sjezdu přibylo 72 těchto základních organizací a 3 911 členů. Největší počet místních organizací a Domovin byl v obvodu sekretariátu Strakonice, a sice 511 a 1 066 členů, oproti poslednímu sjezdu zde přibylo 40 nových organizací a 2 105 členů, což pro Berana bylo jistě potěšující.

Agrární strana měla mimo místních organizací a Domovin ještě jiné organizační složky, takže celkový stav organizovaného členstva v českobudějovickém volebním kraji vypadal v první polovině třicátých let takto:¹⁸

	Rok	Počet členů	Placení členských příspěvků
Místní organizace agrární strany	1932	13 648	*
	1935	16 027	80 000
Místní organizace Domoviny	1932	10 369	*
	1935	11 071	77 000
Odborová jednotu	1932	468	*
	1935	3 287	150 000
Sdružení úředníků, učitelů a zřízců	1932	637	*
	1935	731	13 000
Organizace agrárního dorostu	1932	5 524	*
	1935	6 201	37 000
Organizace čs. domova	1932	1 484	*
	1935	1 800	20 000
Čs. odbor pro zájmy venkovských žen	1932	1 424	*
	1935	2 620	*
V celém volebním kraji České Budějovice	1932	33 554	*
	1935	41 737	377 000

* tyto údaje nejsou k dispozici

Jak vyplývá z tabulky, celkový počet členů všech složek agrární strany činil v českobudějovickém volebním kraji 41 737 organizovaných členů. Ve srovnání s předcházejícím sjezdem došlo k značnému posílení členské základny. Toto posílení nastalo jednak utvořením nových organizací a přílivem nových lidí, jednak nařazením organizačního řádu o zařazení žen a dorostu staršího 21 let do členských seznamů, a v neposlední řadě rekordním vzrůstem Odborové jednoty a dorostu.

Všechny tyto organizace každoročně pořádaly valnou hromadu a pokud se týká placení členských příspěvků, mohlo být pražské ústředí spokojeno, neboť členské příspěvky platily lépe než v některých bohatších krajích. Ročně odváděly všechny složky dohromady cca 377 000 Kč.

Pro lepší přehlednost se ještě podíváme na počty organizovaných členů podle působnosti jednotlivých stranických sekretariátů:¹⁹

Sekretariát	Rok	Počet organizovaných členů agrární strany
České Budějovice	1932	7 558
	1935	10 543
Písek	1932	5 643
	1935	6 230
Prachatice	1932	2 402
	1935	2 744
Strakonice	1932	10 110
	1935	14 624
Třeboň	1932	6 924
	1935	7 589
V celém volebním kraji České Budějovice	1932	32 637
	1935	41 730

Pro Berana bylo jistě opět potěšující, že největší počet organizovaných členů byl na „jeho“ Strakonicku, a sice 14 624 členů, takže oproti poslednímu sjezdu přibýlo 4 514 členů. Pro agrární stranu pak bylo potěšitelné, že žádný soudní okres v tomto volebním kraji nezaznamenal úbytek členů. Přesto si nelze odpustit poněkud jízlivou matematickou poznámku: buď dokázal příslušný agrární referent s čísly někdy obratně kouzlit nebo mu činily potíže prosté počty.²⁰

Pokud se týká činnosti jednotlivých složek, pak to byly v prvé řadě místní organizace agrární strany, které byly středem veškeré práce v jihočeských vesnicích. Pod agitačním heslem „Venkov jedna rodina“ se v nich scházel ke společné práci rolník s domkářem, zemědělský dělník i příslušník inteligence.²¹

Nejsilnější agrární odborovou složkou byla Domovina domkařů a malorolníků. Jejím hlavním cílem bylo získat pro zájemce z řad malých rolníků a bezzemků parcelovanou půdu velkostatků, podléhajících záboru. Také jim měla radit a pomáhat v právních, hospodářských a sociálních záležitostech.²² Agrárníci mohli být s hospodářskou a politickou činností místních Domovin spokojeni: jejich počet stále vzrůstal a také přírůstek členstva byl uspokojivý. Také v jižních Čechách přivedly Domoviny svou činnost do řad agrární strany široké vrstvy venkovského obyvatelstva.²³

Na vzestupu bylo i jihočeské dorostové hnutí. V župním sdružení agrárního dorostu bylo sdruženo 21 okresních sdružení, které se staraly o organizaci venkovské mládeže, kulturní činnost na venkově a v předvolebních kampaních o politickou agitaci. Platilo to rovněž pro Ústřední sdružení úředníků, učitelů a zřizenců, které od září 1919 sjednocovalo státní zaměstnance. Československý odbor pro zájmy venkovských žen navenek vystupoval jako nepolitická organizace, těžiště práce ženského odboru bylo v činnosti kulturně osvětové, ale při předvolebních kampaních vystupoval zřetelně stranicky.²⁴

Agrárníci mohli být spokojeni i s výsledky organizování zemědělského a lesního dělnictva, k čemuž zejména přispělo zřízení sekretariátu „Odborové jednoty zemědělských a lesních zaměstnanců“ v Českých Budějovicích. Počet členů této zaměstnanecké organizace vzrostl od posledního sjezdu osminásobně. Odborovou jednotou pronikali agrárníci i do míst, kde nebylo možné dříve zakotvit, popř. do míst, která podchytily již socialistické strany nebo KSČ. Zároveň tato organizace měla svůj význam i ve městech: děti vyšlé z vesnic se nemusely odborově organizovat u stran politických konkurentů.

Nejatraktivnější tělovýchovnou a brannou organizací agrární strany byla „Selská jízda“. Sdružovala zámožné i chudé rolníky, které spojoval zájem o tělovýchovu a péči o koně. Ve stejnokrojích se pravidelně účastnili agrárnických průvodů, jimž dodávali lesku a přitažlivosti. Populární byla zejména mezi venkovskou mládeží. Rozhodně se ale nejednalo

o nějaké polovojenské uskupení. Dva župní sbory – Jakuba Kubaty v Českých Budějovicích a Jana Žižky z Trocnova ve Strakonících – měly pobočky v 17 soudních okresech a čítaly 919 platících členů.²⁵

Z hospodářských organizací působilo „Okresní sdružení chovatelů hospodářského zvířectva“ v 21 soudních okresech a mělo 4 164 členů. „Okresní pobočky zemědělské jednoty“ byly založeny rovněž v 21 soudních okresech a měly celkem 1 716 členů. Rovněž prosperovalo velmi dobře 19 družstevních lihovarů, stejně jako družstevní mlýny.²⁶

V Beranově volebním kraji bylo 14 samostatných hospodářských družstev skladištních, které měly celkem 12 177 členů, 25 filiálek a 21 prodejen.²⁷ V okruhu působnosti agrární strany bylo 17 „okresních hospodářských záložen“²⁸ a 173 „kampeliček“ sdružených v „Ústřední Jednotě hospodářských družstev v Praze“. Tyto spořitelny a záložní spolky měly 29 646 členů, kteří měli zakoupeno 34 517 závodních podílů.²⁹

V kraji působilo i 5 zemědělských nemocenských pojišťoven, které měly v polovině třicátých let 16 642 pojištěnců. Podle agrárních údajů byla jejich průměrná peněžní mzda jenom 1 000 Kč na jednoho dělníka. To je však mzda nad očekávání vysoká, zejména přihlédneme-li k doznívající hospodářské krizi. Nicméně agrárikům vycházelo, že zemědělci v jižních Čechách vypláceli na mzdách ročně 17 milionů Kč a to jim ještě unikali zemědělství dělníci, kteří byli přihlášení u okresních nemocenských pojišťoven, a sice v těch místech, kde nebyla zemědělská pojišťovna.³⁰

Agrárníci byli praktičtí politici. Platilo to také pro Berana. Jako zdatný organizátor postupně pronikl do různých, především hospodářských korporací. Zasedal v mnoha národních a hospodářských institucích (např. dlouholetý funkcionář Národní rady nebo člen Zemědělské akademie). Byl předsedou Zemského melioračního svazu, Ústředí zalesňovacích spolků, Péče o zdraví venkova či Musejního spolku. Významné postavení zaujal v Národohospodářském sboru jihočeském (NSJ). Beran byl iniciátorem a zakladatelem tohoto prvního velkého regionálního ústředí. Za cíl si kladlo hospodářské povznesení jižních Čech, ale věnovalo se i otázkám kulturním a vědeckým. Od května 1925 v něm pracovali zástupci různých politických stran, představitelé samosprávy obou národností, Češi i Němci, zástupci zemědělství i průmyslu, dělnictva i živností, obyvatelé venkova i měst. Beran po řadu let předsedal sboru, i když ve skutečnosti ho řídil jiný agrárník Jan Stocký. To, že se vedení NSJ podařilo sjednotit k součinnosti všechny jihočeské poslance, bez rozdílu stran, s výjimkou fašistických, komunistických a henleinovců, pomáhalo zaostávání regionu alespoň zpomalit nebo v některých aspektech zastavit. Beran s oblibou připomínal, že v NSJ neznali národnostní a politické rozdíly, že pracovali jen jako Jihočeši, majíce na paměti povznesení českého jihu.³¹

Tolik alespoň ve stručnosti o tom, jak vypadala jihočeská agrární základna, o níž se mohl Rudolf Beran opřít. Snad ještě doplníme, že Agrární dům se župním sekretariátem strany se nacházel poblíž českobudějovického nádraží. Zde Beran za účasti poslanců Tůmy, Bystrického a senátora Kroihera, zemských poslanců Dítka a Božka, župního tajemníka Marka, župního redaktora Rýdla, krajských důvěrníků strany, Domoviny, Domova, Organizace učitelů, úředníků a zřízenců, Odborové jednoty, dorostu a žen vytvářel či doladoval rozhodnutí o postupu strany a jejich složek v legislativě, administrativě a samosprávě. Pravidelně řečnil na velkých jihočeských manifestacích a táborech lidu, uprostřed krojovaných družin, alegorických vozů a selských jezdců promlouval o věrnosti k půdě a národu. Jižním Čechám vždy věnoval přednostní pozornost. Pokud Udržal hájil zájmy řepářů horního Polabí, Staněk byl mluvčím bramborářů a lihovarníků na Českomoravské vrchovině nebo Stoupal byl reprezentantem moravských cukrovarů, tak Beran hájil zájmy jihočeského regionu. Agrárníci dokázali citlivě reagovat na každodenní potřeby jednotlivých regionů, nabízeli reálná řešení problémů, s nimiž se regiony potýkaly. „Republikánsky spravované okresy a země budou baštou pořádku, klidu, bezpečnosti a blahobytu Československé republiky!“³² – hlásali agrárníci tradičně před volbami a věřili, že udrží postavení nejsilnější a největší politické strany v republice.

Poznámky:

- 1 ŠIMEK, R. G.: *Rudolf Beran*. Praha 1937, s. 26.
- 2 ŠIMEK, R. G.: *Strakonice. Propagace a adresář*. Strakonice 1933, s. 59.
- 3 Národní archiv (dále NA), sign.: 48–18/9, Sjezdová zpráva za kraj České Budějovice ze 7. prosince 1935.
- 4 Tamtéž.
- 5 Tamtéž.
- 6 Již podle odhadu samotného Berana z roku 1919 by bylo možné říci, že 80 % členů strany tehdy tvořili „naši drobní rolníci, domkáři a baráčníci, naši zemědělství dělníci, naši venkovští živnostníci.“ Podrobněji viz LEMBERG, H.: *Die agrarischen Parteien in den Böhmischen Ländern und in der Tschechoslowakischen Republik*. In: *Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert*. Stuttgart–New York 1977, s. 323–358.
- 7 *Čechy*: České Budějovice, Mladá Boleslav, Hradec Králové, Kolín, Louny, Německý Brod, Pardubice, Plzeň, Praha, Tábor. *Morava*: Brno, Uherské Hradiště, Jihlava, Olomouc, Moravská Ostrava. *Slovensko*: Bratislava, Nitra, Turčanský Sv. Martin, Košice, Liptovský Sv. Mikuláš a Zvolen. *Podkarpatská Rus*: Užhorod. Ve třicátých letech se rozrostl počet krajských organizací strany na 26. UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu 1918–1938 (Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura)*. Praha 1988, s. 48 a 185.
- 8 NA, sign.: 48–18/9, Sjezdová zpráva za kraj České Budějovice ze 7. prosince 1935.
- 9 Podobně bylo postupováno u paušální daně z obratu. V budějovickém volebním kraji vyměřovala berní správa paušální daň z obratu každoročně z výměry 450 000 ha zemědělské půdy. Tato daň v roce 1927 vynesla 7 milionů korun, ale v roce 1933 již jenom 5 milionů korun. Celkem zemědělci v budějovickém volebním kraji za posledních sedm let zaplatili 43 miliony paušální daně z obratu, ale kdyby paušál zůstal stejný, museli by zaplatit za těchto sedm let 55 milionů Kč. Činností agrární strany bylo tedy zemědělcům na obrátové dani ušetřeno 12 milionů Kč. V roce 1935 agrárníci již nízkou sazbou paušální daně z obratu neuhájili a došlo k jejímu zvýšení z 1 ha průměrně o 80 haléřů, což celkově znamenalo, že zemědělci byli nuceni zaplatit o 500 000 Kč více. Na druhé straně se počítalo s tím, že jim bude sleveno na základě žádostí, které podávali v červenci 1935 v důsledku živelných pohrom v předchozím roce.
- 10 Podrobněji viz ROKOSKÝ, J: *K dějinám NOVINY, tiskařského a vydavatelského družstva. (Příspěvek k vývoji agrárního tisku)*. In: „Tisk, jeho místo a role v dějinách a současnosti politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1860–2000.“ Olomouc 2001, s. 17–33; Výkonný výbor Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu, Deset let práce republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu v republice československé. Praha 1928–1929, s. 298–303; UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu 1918–1938 (Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura)*. Praha 1988, s. 128–136.
- 11 „Stejně pilně sleduje předseda Beran knižní i revuální literaturu hospodářskou a politickou a čte vytrvale všechna hodnotnější díla, pokud vyjdou v českém nebo německém jazyce. Někdy ovšem ani ve voze nečte; ale to nejede sám a konferuje“, napsal rovněž R. G. Šimek. Ta četba hodnotnějších děl v německém jazyce byla zjevně zdvořilostní nadsázkou, ale když ono se tak nějak u prvorepublikového politika očekávalo, že ovládá německý jazyk. ŠIMEK, R. G.: *Rudolf Beran*. Praha 1937, s. 24–25.
- 12 NA, sign.: 48–18/9, Sjezdová zpráva za kraj České Budějovice ze 7. prosince 1935.
- 13 Podle soudních okresů přírůstek odběratelů zaznamenal soudní okres České Budějovice, Lišov, Český Krumlov, Nové Hrady, Vimperk, Třeboň, Lomnice nad Lužnicí a Jindřichův Hradec. Ztráty odběratelů „Pošumavského kraje“ zaznamenal soudní okres Hluboká nad Vltavou, Trhové Sviny, Týn nad Vltavou, Chvalšiny, Písek, Vodňany, Prachatice, Strakonice, Horažďovice, Volyně a Veselí nad Lužnicí.
- 14 Podle soudních okresů úbytek „Lidového deníku“ nastal na okrese České Budějovice, Lišov, Týn nad Vltavou, Horní Planá, Vyšší Brod, Nové Hrady, Písek, Prachatice, Třeboň, Lomnice nad Lužnicí, Veselí nad Lužnicí, Jindřichův Hradec a Nová Bystřice. Naproti tomu přírůstek odběratelů „Lidového deníku“ zaznamenal soudní okres Hluboká nad Vltavou, Trhové Sviny, Český Krumlov, Chvalšiny, Kaplice, Vodňany, Netolice, Strakonice, Horažďovice, Volyně a Vimperk.

- 15 Všechny soudní okresy zaznamenaly přírůstek odběratelů „Venkova“.
- 16 Ve volbách měl Beran vždy oporu v regionálním tisku. Tiskárna „Noviny“ v Strakonících byla součástí největších tiskařských podniků v ČSR. Strakonický pobočný závod byl převzat v roce 1918 od firmy E. Janda. Byl moderně zařízen pro všechny druhy knižtiskařských prací. Agrární strana v něm tiskla týdeník „Pošumavský kraj“, čtrnáctideník „Jihočeský domov“, měsíčník „Rozsévač“ a „Okresní věstník“ okresního úřadu v Strakonících. V roce 1933 podnik zaměstnával 30 osob. ŠIMEK, R. G.: *Strakonice. Propagace a adresář*. Strakonice 1933, s. 108. Příspěvek Stanislava Dráždila nazvaný Tiskárna Novina v Strakonících.
- 17 NA, sign.: 48–18/9, Sjezdová zpráva za kraj České Budějovice ze 7. prosince 1935.
- 18 Tamtéž.
- 19 Tamtéž.
- 20 Tabulky jsou vytvořeny na základě údajů samotných agrárníků, ale mají několik „nepřesností“: jednak nesouhlasí v jednotlivých tabulkách počty členů místních agrárních organizací a Domovin: v roce 1932 činí rozdíl 94 členů, a poté v roce 1935 pak dokonce 924 členů. Rovněž v počtech organizovaných členů podle působnosti jednotlivých stranických sekretariátů se agrárníkům někdy ztratilo v roce 1932 celkem 617 členů a v roce 1935 pak 7 členů.
- 21 Vzhledem k rozšiřování odborových organizací si byli agrárníci dobře vědomi toho, že je nezbytné ještě vybudovat politické organizace všude tam, kde ještě dosud nebyly, a to i kvůli tomu, aby se v rozhodujících chvílích, tedy při volbách, agrární síly netříštily. Pražské ústředí zdůrazňovalo, že je nutno postupovat jednotně pod názvem kandidátních listin agrární strany.
- 22 Domovina měla v roce 1932 celkem 150 000 členů. Podrobněji viz UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu 1918–1938 (Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura)*. Praha 1988, s. 63–64. Srov. *Domovina domkářů a malorolníků, její význam a úkol*. Praha 1930.
- 23 Zvláště v obvodu sekretariátu České Budějovice, kde domovinářské hnutí bylo slabé, vzrůstal zájem domkářů o toto hnutí, o čem svědčilo nové založení čtrnácti Domovin v posledním roce. Místní Domoviny vlastnily 1 400 hospodářských strojů v ceně přes 6 milionů korun.
- 24 UHLÍŘ, D.: *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu 1918–1938 (Charakteristika agrárního hnutí v Československu a jeho organizační struktura)*. Praha 1988, s. 66–68.
- 25 „Selská jízda“ v československém kraji byla jednou z nejmladších tělovýchovných organizací a pracovala ve dvou samostatných složkách. Župní sbor Jakuba Kubaty v Českých Budějovicích spravoval deset okresních Selských jízd a měl 515 členů. K tomuto sboru přibyla i nově založená okresní Selská jízda a 90 členů. Druhý sbor Selské jízdy Jana Žižky z Trocnova ve Strakonících soustřeďoval sedm okresních Selských jízd a čítal 404 členů. Také k tomuto sboru přibyla jedna nová okresní Selská jízda a 162 členů. Podařilo se tedy v župě založit od posledního sjezdu dvě nové okresní Selské jízdy a získat 252 nových členů.
- 26 Tyto lihovary měly 983 členů, hospodařily na 21 643 ha půdy, měly splaceno 7 358 podílů a odváděly ročně kontingent 24 248 hl lihu. Mimo to existovaly mnohé lihovary, které vlastnily samotní příslušníci agrární strany.
- 27 Veškerou agendu obstarávalo 109 úředníků, zaměstnávaly 152 stálých dělníků a příručích a jejich roční obrat v posledním roce činil 904 milionů korun.
- 28 V roce 1934 měly 272 milionů Kč vkladu, zápůjček 220 milionů Kč a vlastního kmenového jmění měly přes 14 milionů Kč. Ve srovnání s posledním sjezdem vzrostl počet vkladů o 4 miliony Kč. Zápůjčky klesly o 5 milionů Kč a kmenové jmění a fondy vzrostly o 2 miliony Kč.
- 29 Počet vydaných vkladních knížek byl 70 577. Naproti tomu počet dlužníků byl jenom 20 451. Suma závodních podílů činila částku 432 800 Kč a kempeličky měly celkem 226 milionů Kč vkladů, zápůjček 142 milionů Kč a rezervních fondů téměř 9 milionů Kč. Obrat pokladni činil 480 milionů Kč ročně.
- 30 Těchto pět zemědělských nemocenských pojišťoven předepsalo v posledním roce na nemocenském pojištění 3 300 000 Kč, na starobním a invalidním 1 900 000 Kč, celkem tedy 5 200 000 Kč. Toto pojištění platil zpravidla celé zaměstnavatel a z toho je patrné, jak velké zatížení to bylo pro zemědělce. Všechny pět zemědělských pojišťoven si plnilo řádně svoji povinnost vůči dělnictvu, neboť jim vyplatily v roce 1934 na peněžních dávkách 900 000 Kč, tj. 26% pojistného,

- na léčebnou péči bylo vyplaceno 1 600 000 Kč, tj. 49% pojistného. Celkem bylo tedy na penězích vráceno zemědělskému i lesnímu dělnictvu 2 500 000 Kč, tj. průměrně 75% pojistného. Tyto zemědělské pojišťovny léčily v roce 1934 na náklady pojišťovny 26 000 pojištěnců a 7 000 příslušníků rodin. V roce 1934 došlo zásluhou agrární strany k novelizaci starobního a invalidního pojištění, což znamenalo, že na pojistném zemědělci zaplatili ročně o půl třetího milionu korun méně. NA, sign.: 48–18/9, Sjezdová zpráva za kraj České Budějovice ze 7. prosince 1935.
- 31 Podrobněji DVOŘÁK, J.: *Pokusy o jihočeský regionalismus*. In: *Kultury na hranici*, Vídeň 1995, s. 261–265; DVOŘÁK, J.: *K některým aspektům problematiky národohospodářských sborů v meziválečném Československu*. In: *Moderní dějiny 6*, Praha 1998, s. 143–156; ŠÍMEK, R. G.: *Rudolf Beran*. Praha 1937. Okresní hejtman ve Strakonících a posléze v Českých Budějovicích Václav Boček později sdělil: „Mohu potvrdit z vlastní zkušenosti, že v NSJ, jehož jsem byl rovněž členem, nepřipustil Beran k spolupráci henleinovce, ale že tam bral naopak příslušníky německých aktivistických stran... Henleinovce, kteří se do práce v tomto sboru hlásili, odmítl přijmouti.“ NA, sign. TNS 1/47, kart. 75, inv. č. 1233, poř. č. 317, Svědecká výpověď V. Bočka ze 7. března 1947.
- 32 KYPR, O.: *Republikánská samospráva, její práce a poslání*. Praha 1935, s. 74.

South Bohemia – the Stronghold of the Agrarian Party in the First Czechoslovak Republic

Abstract

The Agrarians were democrats and patriots who found themselves facing new, hitherto unsuspected possibilities, after the first Czechoslovak Republic had been founded. The pragmatic Agrarians who “took over” the countryside managed to make good use of those possibilities. Through unspectacular day-to-day work, they had worked their way up to become the country’s strongest political party. South Bohemia was one of their traditional strongholds. The region contained 947 administrative cadastre villages, in which there were 69 648 agricultural enterprises that cultivated 726 538 ha of land. The party leader for the region was Rudolf Beran. The study surveys the situation in the region as of 1935, when he became the Party’s Chairman. Special attention is paid to the administrative activities of the Agrarian secretariats, to local, district and regional organizations, recruiting and political organizations, interest groups of political and economic character, and regional press. Beran was able to lean on the Agrarian membership base which had over 41 thousand organized members in the region. The Agrarians managed to be responsive to the day-to-day needs of the region, offered realistic solutions and exercised their influence in local administration.

Viktor Stoupal a moravské cukrovarnictví

LUBOMÍR SLEZÁK

Editoři nedávno vydaných programů českého a slovenského agrárního hnutí charakterizovali v úvodu agrární stranu jako politický subjekt, který měl z hlediska delších historických dimenzí „přechodný charakter“.¹ Výstižný postřeh, neboť v těchto dvou slovech je skryt základní paradox celé historie agrární strany: ačkoli působila aktivně na politické scéně méně než tři desítky let, vyrostla v masovou a organizačně nejlépe provázanou stavovskou stranu, s níž se u nás nemohl srovnávat žádný jiný politický subjekt. V meziválečném období hrála prim ve všech vládních koalicích (mimo úřednických kabinetů) a jako jediná u nás se výrazně prosadila ve všech zemích tehdejší Československé republiky. O jejich schopnostech při prosazování programu vypovídá fakt, že v průmyslově-agrárním státě, jakým bylo Československo v meziválečném období, se právě agrární proud ocitl na dlouhá léta na čele politického života, což zřejmě nemá obdoby v okolních zemích.

Podářilo se jí proniknout také do ekonomických a mocenských struktur českého a moravského cukrovarnictví – nostrifikační akcí po první světové válce počínaje, přes porolnicování cukrovarů a změny v jejich organizační a vlastnické struktuře a přes oslabení cukrovarů šlechtických velkostatkářů v rámci pozemkové reformy. Důsledná obhajoba zájmů drobných i velkých pěstitelů cukrové řepy proti kartelu cukrovarů vedla k nárůstu popularity agrární strany na venkově, zvláště mezi řepaři. Z osobností, které se úspěšně angažovaly v pronikání agrárního kapitálu do cukrovarnictví na Moravě, patřil na prvé místo Viktor Stoupal. V této souvislosti se nabízí malé přirovnání: je-li přirozené, že uslyší-li přírodovědci slovo *polarograf*, vyjeví se jim okamžitě jméno Jaroslav Heyrovský, lze stejně tak očekávat, že vyslovíme-li mezi národohospodáři *moravské cukrovarnictví*, ozve se – Viktor Stoupal. První špičkový chemik, druhý podnikatel, jeden z nejlivnějších funkcionářů agrární strany. I zde samozřejmě platí, že každé srovnání kulhá, ale uvedeným průměrem měla být jenom zvýrazněna mimořádnost Stoupalovy osobnosti v meziválečném cukrovarnictví. Tím však také veškerá podobnost končí. Oba totiž žili v historicky a společensky odlišné době a také vyústění jejich celoživotního snažení bylo rozdílné: zatímco Heyrovský získává jako první Čech vůbec Nobelovu cenu, Stoupal se ocitá v roce 1941, tři roky před smrtí, na seznamu prominentních osobností první a druhé republiky, které měly být protektorátním Národním soudem prošetřovány pro podezření ze zneužívání svých funkcí k osobnímu obohacování.² A aby nebyl všemu zlému konec: v době heydrichiády v roce 1942 následuje Stoupalovo zatčení, odsouzení k trestu smrti a nakonec omilostnění.³

Narodil se 17. července 1888 v Městečku Trnávka nedaleko Moravské Třebové, v národnostně smíšeném pohraničí. Jeho otec, Franz Stoupal, pracoval jako šafář na panském dvoře, matka, Anna Stoupalová (za svobodna Haderová). V. Stoupal vyrůstal ve venkovském prostředí, mezi zemědělci a se zemědělstvím a zemědělským podnikáním spojil také celý život. Po absolvování gymnázia v Prostějově odešel na studia práv, která však nedokončil, vrátil se na Moravu a věnoval se veřejné práci. Angažoval se v Národní jednotě, stal se tajemníkem Národní jednoty olomoucké a řídil také týdeník Nová Malá Haná. Na počátku činnosti agrární strany na Moravě vedl sekretariát jejího dorostu a řídil tiskový orgán Mladá Morava.

První tři roky světové války strávil na vojně a v roce 1917 byl vyreklamován do Vídně, kde vedl kancelář předsedy Českého svazu poslanců v říšské radě, agrárního předáka F. Staňka. Oba muži se tehdy politicky i lidsky velmi sblížili. Zkušený a o více než dvacet let starší Staňek zasvěcoval V. Stoupala do tajů politiky a hospodářského podnikání a toto přátelství je provázelo po celý život.⁴ Ve Vídni v roce 1918 se V. Stoupal oženil s Vlastimilou Uherkovou, dcerou statkáře z Dobřčic u Přerova, s níž měl dvě děti, dceru Vlastimilu a syna Viktora.⁵

Na sklonku roku 1918 byl Stoupal jmenován za agrární stranu poslancem Revolučního Národního shromáždění, ale již za rok na mandát rezignoval a stal se členem moravského a později moravskoslezského zemského výboru. Zde se začal uplatňovat jeho vzrůstající zájem o ekonomické otázky zemědělského podnikání. Z titulu funkce zemědělského referenta výboru se prosadil v družstevnictví a ve spolupráci s F. Wenzlem, rodákem z Unerázky, vesnice, vzdálené jen pár kilometrů od Stoupalova rodiště (oba se sblížili již při gymnaziálních studiích v Prostějově), výrazně přispěl k jeho rozmachu a zkvalitnění.⁶ Stoupal se zasazoval o vybudování svépomocné centrály pro odbyt zemědělských plodin, vytvořil fond pro udržování cen dobytka, másla a vajec, byl průkopníkem družstevního zpracování zeleniny a organizoval spolupráci všemožných družstevních oborů v celostátním měřítku. Má zásluhy na vybudování moderního zemědělského školství a výzkumnictví na Moravě, mj. materiálním vybavováním výzkumných a šlechtitelských ústavů. Bylo také jeho zásluhou, že zemský výbor dal vystavět po první světové válce objekty pro lesnickou fakultu a výzkumné ústavy nově zřízené Vysoké školy zemědělské v Brně, které byly dokončeny již v roce 1924.

Na založení Vysoké školy zemědělské v Brně měla prvořadý zájem agrární strana. Její poslanci v čele s K. Sonntágem, moravským rodákem, zemským tajemníkem agrární strany a místopředsedou Zemědělské rady moravské, předložili již v prosinci 1918 v Revolučním Národním shromáždění návrh na její zřízení. F. Staněk a K. Sonntág prosadili přidělení Školního lesního statku v Adamově VŠZ. Většina honorovaných docentů přišla na školu z praxe, především z Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Brně, ovládaného agrární stranou.⁷ V. Stoupal byl také jedním z iniciátorů melioračních a regulačních prací v zemědělství.⁸ Nejvíce se však zapsala do povědomí zemědělské veřejnosti jeho mnohaletá spolupráce s pěstiteli cukrové řepy a praktická angažovanost v cukrovarnickém průmyslu a ve vedení Agrární banky. Stoupal postupně vybudoval největší a nejbohatší cukrovarnický koncern nejen na Moravě, ale v celých českých zemích. Jeho mimořádné ekonomické úspěchy a s nimi narůstající popularita mezi řepaři a cukrovarníky jej nakonec vynesly do nejvyšších politických pater Republikánské strany.

* * *

Agrární strana vděčila za svůj početný nárůst a politický rozmach v meziválečném období především precizní organizační struktuře. Jejím jádrem byla vlastní několikastupňová politická organizace a na ni navazující další, taktéž politická sdružení jako Domoviny, ženské, dorostové organizace apod. Vedle využívání husté sítě zájmových organizací s dominujícím podtextem politickým (odborné, tělovýchovné spolky, kluby, branné organizace) pracovali agrárníci s velkým efektem také v organizacích s převážně ekonomickým charakterem (řepaři, bramboráři, chovatelé koní). Zcela mimořádné pozornosti se těšily mnohé hospodářské podniky, z nichž některé vznikly ještě před založením agrární strany (podniky potravinářského průmyslu, rolnické cukrovary), do nichž však agrárníci pronikli svým vlivem velmi razantně a usadili se v nich natrvalo.⁹ Vůdcové tehdy „opevnili stranu přečetnými hospodářskými institucemi“, glosoval toto úsilí agrární strany F. Peroutka a z každé instituce, která takto vznikla, „dovedli učiniti svou politickou baštu“, přičemž subvence ze státní pokladny přicházely „k dobru hlavně jejich příslušníkům“. Toto „sešňorování“ zemědělců bylo tak detailní a provázané, že beze zbytku platilo to, co kdysi napsal Venkov: „*V této době politická strana vede své příslušníky od kolébky do hrobu.*“¹⁰

Početnou organizací s převážně hospodářským charakterem byla Ústřední jednota řepařů, založená počátkem 20. století, jejímž předsedou na Moravě byl od roku 1912 Kuneš Sonntág.¹¹ Posláním jednoty bylo bojovat proti všemocnému kartelu cukrovarů, obhajovat zájmy řepařů jako svobodných podnikatelů a sjednávat spravedlivé výkupní ceny pro všechny pěstitele. Ústřední jednota vznikla jako reakce na zápas mezi pěstiteli řepy a cukrovary, který se odehrál na počátku století. V té době bylo území, na němž se pěstovala cukrová řepa, rozděleno na obvody (rajony), které si „přivlastnili“ majitelé místních cukrovarů a diktovali pěstitelům svoje podmínky, včetně ceny, kterou byli ochotni zaplatit za dodávanou řepu. Pěstitelé si nemohli zvolit „svůj“ cukrovar, museli dodávat řepu pouze do předem určených cukrovarů.

To vedlo k nárůstu nespokojenosti a k prohlubování napětí mezi oběma stranami. Situace využila agrární strana a do čela řepařů se postavil A. Švehla, který vedl dlouhou kampaň za zrušení tohoto monopolního diktátu cukrovarů nad pěstiteli řepy. Boj se protáhl na několik let a skončil splněním většiny požadavků pěstitelů, což vedlo ke vzestupu popularity agrární strany nejen mezi pěstiteli cukrovky, ale na venkově vůbec.¹²

Když se postupně spojili čeští řepaři v roce 1920 a 1921 s pěstiteli řepy na Slovensku a ve Slezsku v Ústřední jednotu řepařů československých, vznikla instituce s celostátní působností, byť si jednotlivé zemské jednoty i nadále ponechávaly určitou míru samostatnosti.¹³ Ve dvacátých letech, v době největšího rozmachu cukrovarnictví, sdružovala ústřední jednota již dvě třetiny pěstitelů cukrovky a např. v roce 1923 bylo jenom v Čechách zaregistrováno téměř 60 000 členů v 1 604 místních organizacích.¹⁴ Do roku 1928 vzrostl jejich počet na 112 500 v 2 692 organizacích.¹⁵

Po celou první republiku představovala řepařská jednota nejen nejlépe organizovanou a ekonomicky nejvýnosnější organizaci pěstitelů cukrové řepy, ale i nejdůležitější politickou oporu agrární strany mezi pěstiteli řepy. Předsednictví zastával v letech 1908–1923 Antonín Švehla, současně vůdce agrární strany, výkonným řídicím orgánem bylo předsednictvo se šestnácti členy, z nichž bylo patnáct statkářů, vesměs aktivních členů Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu.¹⁶ Agrární kapitál si prostřednictvím řepařské jednoty připravoval půdu pro své působení v akciových rolnických cukrovarech. A právě zde začala kariéra Viktora Stoupala.

Počátky toho všeho jsou na jižní Moravě, v Hodoníně, kde v době zániku Rakousko-Uherska byly v provozu dva cukrovary. První byl založen v roce 1865 vídeňským obchodním domem Karl Stummer a Co., fungoval jako smíšený závod a vyráběl homole. Dlouhodobě se však potýkal s problémy, a proto byl prodán v roce 1890 firmě Bratři Redlichové a Berger, která v té době již vlastnila v Hodoníně historicky novější a dobře prosperující cukrovar, založený v roce 1884. Cukrovary firmy Bratři Redlichové a Berger byly v roce 1910 přeměněny na Akciovou společnost pro průmysl cukrovarnický (ASPC) se sídlem ve Vídni (na vzniku společnosti se finančně podílela vídeňská Allgemeine österreichische Boden-Credit-Anstalt, která později přenechala část akcií firmě Schoeller). Hlavním cílem akciové společnosti bylo ovládnout cukerní průmysl v jihomoravském regionu.¹⁷

Hned v počátcích 20. let začal Stoupal uskutečňovat plán tzv. porolničení cukrovarů na jižní Moravě prostřednictvím zahájené nostrifikace průmyslových podniků a bank. Jejím cílem bylo oslabit ekonomické pozice a celkový společenský vliv německé, resp. rakouské buržoazie a šlechty v novém státě a posílit váhu české buržoazie a českého kapitálu. Nostrifikace se řídila osobitým zákonem (tzv. nostrifikační zákon), vypracovaným ministerstvem financí a přijatým Národním shromážděním 11. prosince 1919.¹⁸ Zákon ukládal akciovým společnostem a společnostem s ručením omezeným (výjimku představovaly soukromé společnosti), které se nacházely na území československého státu, ale jejichž vedení (nebo hlavní závod) bylo za hranicemi republiky (nejčastěji ve Vídni a v Budapešti), aby do šesti týdnů od vyhlášení nostrifikačního zákona přemístily svá sídla (hlavní závody) do ČSR. Dodatečně bylo stanoveno, že kvalifikovanou většinu v nových správních radách musí mít občané ČSR. Nostrifikační opatření se týkala i bankovníctví a podniků v zemědělství, na které se vztahovaly zákony o pozemkové reformě.¹⁹

Nostrifikace se protáhla na několik let; zahájena byla v českých zemích po polovině roku 1920, po uzavření dohody s rakouskou vládou a na Slovensku po roce 1927, když se podařilo po řadě průtahů dosáhnout obdobného ujednání s maďarskou vládou.²⁰ V celé republice se měla nostrifikace dotknout 381 společností (v českých zemích 317 a na Slovensku 64, údaje z Podkarpatské Rusi nebyly v té době k dispozici).²¹ Ze 175 cukrovarů činných v českých zemích v roce 1919 se měla nostrifikace dotknout 128 závodů, z toho v Čechách 87, na Moravě a ve Slezsku 41.²² Absolutní počet závodů, spadajících pod nostrifikaci a repatriaci akcií, byl tak v Čechách dvakrát vyšší než na Moravě a ve Slezsku, kde šlo konkrétně o následující závody: Bedihošť, Břeclav I, Břeclav II, Velká Bystřice, Bzenec, Doloplazy, Dřevohostice, Hejčín,

Hodonín I, Hodonín II, Hrušovany u Brna, Hrušovany nad Jevišovkou, Hulín I, Hulín II, Chropyně, Kelčany, Kojetín, Modřice u Brna, Mohelnice, Moravský Krumlov, Napajedla, Oslavany, Podivín, Pohořelice, Rohatec, Rosice u Brna, Slavkov u Brna, Šlapanice, Tišnov, Tovačov, Uherské Hradiště, Uherský Ostroh, Uničov, Velké Pavlovice, Vranovice, Všetuly, Vyškov, Zborovice, Ždánice, Želetice, Židlochovice.²³

Do roku 1924 bylo u nás nostrarifikováno 133 společností (117 akciových a 16 s ručením omezeným), mezi nimiž bylo 20 potravinářských firem, včetně ASPC v Hodoníně.²⁴ Tak jako se Vídeň snažila přesun vedení společností mimo hranice Rakouska co nejvíce oddalovat, tak i němečtí členové správních rad moravských cukrovarů nebyli nadšeni z toho, když museli uvolňovat svá místa občanům ČSR.

Jako první přišla na řadu ASPC v Hodoníně. Přibýly k ní dva nové cukrovary – Bzenec a Rohatec, které patřily do té doby firmě Rohatecko-bzenecké cukrovarů Rudolf Auspitz a Co. Kupní cena byla majitelům vyplacena ve formě hodonínských akcií, které byly pro ten účel nově vydány, takže akciový kapitál společnosti byl navýšen. Vlastníky akcií byla rodina Redlichova, Auspitzova, banka Boden-Credit-Anstalt a firma Schoeller. Předsedou správní rady byl B. Redlich, po jeho smrti v roce 1921 se jím stal, na žádost rodiny Auspitzovy jako nejsilnější skupiny akcionářů, Ferdinand Bloch-Bauer, v té době člen správní rady banky Boden-Credit-Anstalt.²⁵ V následujícím roce se dohodl V. Stoupal, v zastoupení moravských řepařů, s vedením ASPC a s pražskou Agrární bankou na vydání 25 000 kusů nových akcií, čímž se výrazně navýšil akciový kapitál. Z něho pak převzal 20 % stát a 20 % nově utvořený Syndikát řepařů-akcionářů v Brně, čímž byl učiněn první krok k jejímu porolnicení. Do správní rady byli 1. července 1923 kooptováni zástupci českého rolnictva (Viktor Stoupal, Matouš Bartoň, Josef Bráneček, Jan Měchura a Martin Skopal–Procházka), dále pět představitelů ministerstva zemědělství (Ing. Oskar Čermák, Ivan Arh, Dr. Ludvík Pazderka, Čeněk Štěpánek, Dr. Václav Štorkán) a jeden zástupce pražské Živnobanky (Jindřich Bělohříbek). Místopředsedou takto rozšířené správní rady se stal V. Stoupal, předsedou Ferdinand Bloch-Bauer.²⁶

Následovaly koupě dalších cukrovarů – v roce 1923 se začala Akciová společnost zajímat o nájem státního cukrovaru včetně rozsáhlé ekonomie v Židlochovicích, s podmínkou, že 10 % akcií přejde od kapitalistických akcionářů do vlastnictví moravských rolníků, což se podařilo. V témže roce byly koupeny všechny akcie Kuffnerova cukrovaru v Břeclavi, jednoho z největších v republice, a spolu s ním byla převzata i celá ekonomie, která však byla v záboru Státního pozemkového úřadu. Spolu s tím byl do společnosti začleněn i zrušený cukrovar v Podivíně včetně pozemků, které však byly později v průběhu pozemkové reformy rozparcelovány a odkoupen byl pouze Jánský dvůr ve Staré Břeclavi od Lichtenštejnů. V roce 1923 byla v prostorách bývalého cukrovaru v Rohatci zahájena výroba čokolády a cukrovinek pod firmou Česká akciová továrna na čokoládu Josef Küfferle a spol. v Praze. Vše bylo uskutečněno za účasti ASPC, firmy Josef Küfferle a spol. v Bernu, Živnobanky a obchodního domu Meinl. V říjnu 1930 však firma Küfferle prodala své akcie ASPC a její zástupci odešli ze správní rady. Později vystoupili také zástupci Živnobanky a obchodního domu Meinl, ale kapitálovou účast si ponechali.²⁷ Název firmy byl v důsledku toho změněn na Česká akciová továrna na čokoládu dříve Jos. Küfferle a spol.²⁸

Uvedenými transakcemi vzrostly nároky na agendu, a bylo proto rozhodnuto vybudovat v Břeclavi nové správní a administrativní centrum pro celou společnost a jeho vedením byl pověřen generální ředitel Oskar Neumann (oficiální název Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně zůstal nezměněn). V roce 1924 získala ASPC od Lichtenštejnů cukrovar v Kelčanech a cukrovar ve Ždánicích, který měla do té doby v nájmu společnost Eduard Seidl a Co. Účast Akciové společnosti v Kelčanech byla 75 % a ve Ždánicích 25 %. Jednou z nejsložitějších byla koupě cukrovaru v Tovačově od firmy Bratři Guttmannové. Majitel cukrovaru Vilém Guttmann odmítl podnikat prodat a bránil se také účasti rolníků ve správní radě. Velká část řepařů začala bojkot cukrovaru a výrobou řepu dávala zpracovat v nedalekém cukrovaru v Kroměříži. Teprve 15. března 1927

došlo k prodeji cukrovaru nově utvořené rolnické akciové společnosti, do jejíhož čela byl zvolen opět Viktor Stoupal.

Přes pokračující porolnicování nově získaných cukrovarů a personální změny ve správních radách, zůstávala značná část podnikových akcií v německých rukou. K zásadnímu obratu došlo až v roce 1927, kdy Syndikát řepářů – akcionářů v Brně, za vydatné pomoci státu (ministerstva zemědělství) a Agrární banky, skoupil všechny zbývající akcie Akciové společnosti, která dostala úvěr od Agrární banky ve výši 40 000 000 korun a záruční úvěr ve výši 20 000 000 korun. Společnost se přitom zavázala, že do budoucna bude realizovat všechny bankovní transakce a nákupy prostřednictvím Agrární banky a že zástupci banky budou přiměřeně zastoupeni ve správní radě ASPC, což se také stalo. Syndikát řepářů – akcionářů v Brně se tak stal reprezentantem 57 000 akcií, tedy téměř dvoutřetinové většiny, zbytek, 33 000 akcií, obdržel stát. Do správní rady Akciové společnosti byli zvoleni za vystoupivší německé členy podnikatelé české národnosti: Ing. František Drapela, Jan Lossman, Jaroslav Pospíšil, Karel Svoboda, dr. Stanislav Švehla. Předsedou zůstal Ferdinand Bloch-Bauer, druhým místopředsedou Viktor Stoupal, a nově byl jako druhý místopředseda zvolen Ing. Oskar Čermák. Celá správní rada, s výjimkou F. Blocha-Bauera, byla počestěna a Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický v Hodoníně porolnicena.²⁹

Tím také skončila první etapa ve vývoji společnosti, která trvala pět let a v níž šlo o dokončení nostrifikace, počestění správních rad cukrovarů a získání řady cukrovarů pod hlavičku společnosti. Druhá etapa, dvakrát delší než etapa první, byla charakteristická rozšiřováním sfér vlivu přikupováním dalších cukrovarů, navyšováním jmění a ekonomickým a organizačním upevňováním ASPC. V roce 1933 se vzdal Ferdinand Bloch-Bauer předsednictví ve správní radě a na jeho místo nastoupil Viktor Stoupal. Do funkce místopředsedy byl zvolen Ing. Oskar Čermák, náměstek ředitele státních lesů a statků, druhým místopředsedou se stal Karel Svoboda, vrchní ředitel Agrobanky.³⁰

V roce 1934 byly zakoupeny čtyři dvory: dvůr Uherský Ostroh od Lichtenštejnů, dvory Bánov a Ordějov z uherskobrodského panství hraběte Kounice a dvůr Městečko Trnávka od Ing. A. Vaňka. Dne 1. ledna 1936 převzala Akciová společnost od Banky pro obchod a průmysl v Praze cukrovar v Moravském Krumlově, který byl začleněn jako samostatná společnost k dosavadním podnikům pod firmou Cukrovary Moravský Krumlov a Oslavany a. s. Následovalo připojení cukrovaru v Sokolnicích s dvěma dvory, Vladimírovým a Ovčárnou. V roce 1937 bylo převzato do nájmu několik dalších dvorů, dále surovarna a rafinerie v Uherském Hradišti a v následujícím roce 1938 cukrovar v Pohořelicích.³¹

Celkové počty cukrovarů v jednotlivých letech meziválečného Československa kolísaly. Nejvyšší číslo (175) zaznamenala statistika při kampani 1918/19, nejnižší (118) v letech 1937/38. Během tohoto přímočarého, dvacet let trvajících poklesu zaniklo 60 závodů, což představovalo 33 % původního stavu z let 1918/19. Za tu dobu se podařilo vybudovat 3 nové moderní závody, ale současně 63 nevyhovujících bylo zrušeno, z toho zhruba polovina v krizových letech 1930–1934 a nejvíce (12) v jediném roce 1932.³² Největší rozkvět zažíval cukrovarnický průmysl od kampaně 1924/25 do 1927/28, byť počty cukrovarů stále klesaly. Činných cukrovarů v letech 1928/29 bylo v republice 160 (surovarny, rafinerie a smíšené továrny dohromady), z toho v Čechách 100, na Moravě a ve Slezsku 49, na Slovensku 11. Kampaň 1928/29 však již signalizovala počátek sestupné tendence cukrovarnictví. Cukerní krize, která následovala, vyústila v krizi v řepářství, která se projevila omezením osevu a sklízně a následně i poklesem výroby cukru. Krize se projevila zvláště intenzivně počínaje rokem 1931, po němž následoval mimořádně silný, shora připomenutý pokles počtu cukrovarů v republice.³³

V roce 1938 vlastnila ASPC v Hodoníně celkem 10 cukrovarů (Hodonín, Bzenec, Židlochovice, Břeclav, Tovačov, Hrušovany n. Jevišovkou, Moravský Krumlov, Sokolnice, Uherské Hradiště a Pohořelice), sdružených v 7 koncernových společnostech (Rolnické cukrovarské podniky, a. s., Břeclav, Středomoravská akciová společnost cukrovarská a zemědělská, Cukrovary Moravský Krumlov a Oslavany, a. s., Rolnický akciový cukrovar v Sokolnicích,

Rolnický akciový cukrovar v Tovačově, Cukrovary v Uherském Ostrohu a Uherském Hradišti, a. s. a Česká akciová továrna na čokoládu – dříve J. Küfferle a spol. Rohatec). Všechny podniky zaměstnávaly 243 úředníků a 8 047 dělníků a zřízenců v době kampaňové a 2 868 mimo kampaň.³⁴ Mezi dodavateli cukrové řepy bylo kolem 10 500 akcionářů z řad rolníků.³⁵ Akciový kapitál společnosti dosáhl 107 800 000 Kč, přičemž Agrární banka kontrolovala 26 % akcií, řepaři-akcionáři 30 % a 44 % připadlo státu v zastoupení Státních lesů a statků při ministerstvu zemědělství. Desítky tisíc akcií vlastnila nepočtená skupina vedoucích funkcionářů: V. Stoupal, předseda správní rady 10 000, podobně Karel Svoboda, vrchní ředitel Agrární banky, dále Stanislav Švehla, místopředseda správní rady Agrární banky, a Oskar Neumann, ředitel Agrární banky a další.

Složení správních rad sedmi koncernových společností bylo sice pestré, ale pokud jde o vedoucí funkce (předseda a první či druhý místopředseda), vystřídal se v nich jen několik málo jmen. Zde se objevuje nejčastěji V. Stoupal (čtyřikrát jako předseda, dvakrát jako řadový člen správní rady), dále Ing. Oskar Čermák, náměstek generálního ředitele státních lesů a statků Praha (třikrát jako předseda a dvakrát jako řadový člen správní rady), Simon Vacula, statkář z Habrovan u Vyškova (jednou jako předseda, jednou jako místopředseda), Karel Svoboda, vrchní ředitel Agrární banky Praha (jednou jako místopředseda) a dr. Josef Kubr, ředitel Agrární banky Praha (jednou jako místopředseda). Do řídicích funkcí správních rad se dostali pouze dva rolníci. Zajímavá, pro rolníky mnohem příznivější byla sociální skladba řadových členů správních: z celkového počtu 66 bylo nejvíce rolníků – 28 (není uvedeno, kolik z nich bylo malých či středních), dále 22 průmyslníků, 16 statkářů a velkostatkářů, několik generálních ředitelů, odborových a vládních radů a advokátů.³⁶

Kdo na uvedených ekonomických transakcích (a na mnoha jiných podobných v českých řepařských oblastech) vydělal? Obecně lze říct, že všichni, byť ne všichni stejně, přičemž rozdílly byly obrovské. Nejméně získaly tisícovky drobných řepařů vlastníků po několika akciích. Zůstávala jim hlavně půda, na které pěstovali cukrovku, a tu nebylo možné vytuňovat, ani ukrást, na ní bylo nutné pouze tvrdě pracovat. Samotné rozptýlení akcií mezi desítky tisíc drobných akcionářů bylo však pro Stoupalův koncern a Agrární banku výhodné – umožňovalo jim i nadále mít mezi pěstiteli maximální vliv s minimálním rizikem.

Nejvíce získal z cukrovarnického podnikání Syndikát řepařů – akcionářů v čele s V. Stoupalem.³⁷ Zbohatla také Agrární banka, která transakce financovala s vysokými zisky a ve skutečnosti Stoupalův koncern ovládla. Nebylo zapomenuto ani na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu. Prostřednictvím účtů V. Stoupala a dalších prominentů, vedených u Agrární banky (vedle oficiálního běžného účtu měl V. Stoupal ještě další, na smyšlené jméno František Jehlička), byly na Republikánskou stranu převáděny každoročně obrovské částky.³⁸ A bude velmi obtížné, ne-li nemožné, kompletně zrekonstruovat tento nepřehledný a utajovaný koloběh peněz. A pokud by se někdo domníval, že jednoznačnou a snadnou odpověď najde v dokladech, které shromáždil a kterými se musel prokousat vzpomínaný Národní soud v prvních letech Protektorátu Čechy a Morava, bude zklamán.³⁹ Mírně řečeno, je to něco jako neprostupná džungle a světlo na konci nevidět. Proto nevím, kdy se naplní přání V. Laciny, které vyslovil ve své studii zveřejněné před 36 lety a v níž si posteskl: „*Dosud neprozkoumanou otázkou je, do jaké míry a jakým způsobem se finanční prostředky akumulované v řepařských závodech podílely na expanzi agrární kapitálové skupiny.*“⁴⁰

Přes všechno řečené nutno přiznat, že české a moravské řepařství prošlo mezi světovými válkami obdobím poměrně velkého rozkvětu, byť konjunktura stála na křehkých základech a netrvala bohužel dlouho. Vyšší příjmy však nesporně přispěly k ekonomickému a sociálnímu vzestupu pěstitelů řepy všech kategorií. A zásluhu na tom má také agrární strana, včetně tak kontroverzního podnikatele, jakým byl Viktor Stoupal.

Na závěr ještě několik zamyšlení nad osobností V. Stoupala. Jaký byl vůbec odborník? Z národohospodářské vědy a samotného cukrovarnického podnikání nemohl podchytit na gymnázium ani v průběhu nedokončených právnických studií nic. Cílevědomý a houževnatý,

s pozoruhodnými řídicími a organizačními schopnostmi, zůstal zřejmě po celý život praktikem. A k tomu, aby vynikl, potřeboval mít kolem sebe odborně zdatné osobnosti, zkušené specialisty, ochotné poradit a pomoci. Jednou z takových byl dlouholetý podnikatel a vynikající odborník v cukrovarnickém průmyslu, několikrát vzpomínaný Ferdinand Bloch-Bauer, působící na Moravě, který získal zkušenosti ve funkci správního rady vídeňské banky Allgemeine österreichische Boden-Credit-Anstalt a člena vedení několika cukrovarů v Rakousku. Stoupal si ho všiml při nostrifikaci prvních cukerných společností na jižní a střední Moravě na počátku dvacátých let a od té doby se datovala jejich úzká spolupráce. Je to zřejmé i z toho, že v roce 1927, kdy bylo dokončeno počestění správní rady Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický, byl jako jediný nečeský člen ponechán ve správní radě právě F. Bloch-Bauer. A nejen to: na sklonku 20. let, když se Stoupal stal členem správní rady Agrobanky (v té době byl předsedou Syndikátu řepářů v Brně a přisedícím moravského zemského výboru), „vzal“ si sebou opět F. Bloch-Bauera a přesvědčil o nutnosti jeho jmenování do správní rady Agrobanky, ač nebyl členem agrární strany, i stranické předsednictvo.⁴¹

Co o V. Stoupalovi a jeho schopnostech napsali soudobí badatelé? J. Novotnému a J. Šoušovi se jevil jako „iniciativní a průbojný“⁴² a současně jako „nejvýznamnější národohospodářský představitel agrárního hnutí na Moravě“.⁴³ Shodují se s D. Uhlířem, podle něhož se V. Stoupal stal od konce dvacátých let „nejvlivnějším a nejmocnějším agrárním představitelem na Moravě“.⁴⁴ A do třetice: A. Mikovcová jej vnímá jako „zákulisního režiséra politického a hospodářského života agrární strany na Moravě“.⁴⁵ Všichni se tedy shodují v tom, že na Moravě se Stoupal pohyboval na špici agrární strany a svého moravanství vždy patřičně využíval.

Jako politik zůstal Stoupal po celý život stoupencem demokratického společenského vývoje a své přátele vyhledával především mezi konzervativními kruhy. Podle D. E. Millera byl Stoupal „nejvýznačnějším konzervativním agráříkem politikem hned po Staňkovi“ a od poloviny dvacátých let byli oba známi pod názvem „moravská opozice“.⁴⁶ Když upozorňovali agrární akademici, sdružení kolem revue Brázda, na počátku 30. let na nebezpečí, které podle nich hrozilo straně z přílišného vlivu pravého křídla, jmenovali na předním místě V. Stoupala.⁴⁷ Z českých agrárních politiků měl nejbližší k Rudolfovi Beranovi. Stoupal patřil mezi ty, kteří měli výhrady k politice hradní skupiny, ke koncepci zahraniční politiky E. Beneše, zejména pak k jednostranné orientaci Československa na Francii. Proto podporoval vizi M. Hodži o vytvoření silné podunajské federace států, která se měla stát rovnocenným partnerem velmocí a z těchto důvodů také věnoval hodně úsilí, aby byl na post prezidenta v roce 1935 navržen za agrární stranu dr. B. Němce jako protikandidát E. Beneše.⁴⁸

Ani o lidském profilu V. Stoupala mnoho informací v pramenech nenajdeme. Paměti, pokud je známo, nenapsal, připomenutí kulatých narozenin, zveřejněná v dobovém tisku, stejně jako medailonky ve sbornících a encyklopediích, jsou oslavná, ale vágní, bez hlubšího pohledu do nitra osobnosti. Ani v tak významné publikaci, jaká byla sepsána spolupracovníky k jeho padesátinám v roce 1938, se kromě podrobné historie jednotlivých cukrovarů, spadajících pod ASPC, nedozvíme o jeho soukromí, rodinném zázemí, charakterových vlastnostech nic.⁴⁹ Jako šéf byl Stoupal zřejmě odměřený, uzavřený, jako by se bál publicity. Nebyl rád, když se o něm psalo nebo mluvilo, vždy se snažil zůstat v pozadí (např. od roku 1920 se s jeho jménem nesetkáváme v žádných volbách do poslanecké sněmovny). Jeho političtí odpůrci, kterých měl nejvíce v lidové straně a také ti, kteří mu záviděli, jej ironicky nazývali „moravský markrabě“ nebo „moravský zeměpán“.⁵⁰

Poslední roky Stoupalova života jsou spjaty s okupací českých zemí, s Protektorátem Čechy a Morava. Po Mnichovu byly cukrovary jeho koncernu, které se nacházely v odtrženém území, prodány německé firmě. Za protektorátu byli pak do správní rady ASPC dosazeni Němci, kteří v ní postupně získali rozhodující vliv. Němečtí okupanti věděli o Stoupalově popularitě mezi moravskými řepaři a cukrovarníky, byli informováni o ekonomickém zázemí jeho koncernu a byli by jej rádi získali pro spolupráci, ale nezdařilo se. Po svém zatčení unikl

popravě doslova zázrakem, o čemž svědčí i následující líčení z paměti J. Hejdy: „*Dovídám se o konci Stoupalově. Je to už téměř dvacet pět let, kdy jsem u Vácy poznal tohoto moravského zeměpána, jak mu říkali všichni, zejména ti, kdo se ho báli.*⁵¹ *Byl v zásadě zaujat proti všem statkářům a vůbec velkým majitelům půdy, za zemědělství považoval především svoji akciovou společnost a agrární strana – alespoň ta moravská – byla jeho pretoriánskou gardou ... Jeho celý koncern padl do klína Němcům a zdá se, že to byl hlavní důvod, proč byl za heydrichiády zatčen a odsouzen k smrti spolu s řadou vedoucích agrárníků. Vytykali mu ovšem, že podporoval Židy, což sice byla pravda, ale zločin to v žádném případě nebyl. Byl donucen dívat se na popravu svých přátel v Kníničkách a když měl jít na popravu sám – poslední ze všech – spustil se liják. Popravy byly přerušeny a v té době došla milost jak pro Stoupala, tak pro ty již popravené, kterou Hácha vyprosil na Daluegovi. Stoupal tedy přežil, ale vrátil se domů téměř bezvládný, zženštilý, raněný mrtvicí.*⁵² *Brzy nato, v roce 1944, umírá ve věku pouhých 56 let.*

Poznámky:

- 1 Srov. *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938* (ed. J. Harna–V. Lacina), Praha 2007, s. 11.
- 2 Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, fond Národní soud, spisová značka NS 21/40, složka Stoupal Viktor. Taktéž J. Novotný–J. Šouša, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938* (1948), Praha 1996, s. 374.
- 3 Srov. J. Tomeš a kol., *Český biografický slovník XX. století*, III. díl, Praha 1999, s. 200; J. Geršlová–M. Sekanina, *Lexikon našich hospodářských dějin 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*. Praha 2003, s. 358; *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938. Kdo byl kdo za první republiky* (ed. F. Kolář), Praha 1998, heslo Viktor Stoupal, s. 237; F. Doubrava, *Viktor Stoupal*. Vlastenec a vůdce zemědělců. In: *Novina*, 37, 1985, s. 90.
- 4 Blíže o F. Staňkovi viz *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938*, c. d., s. 232–233.
- 5 A. Antoš, *Viktor Stoupal, vedoucí politik agrární strany na Moravě*. Diplomová práce, FF PF Olomouc 1993, s. 24.
- 6 F. Wenzl byl předsedou Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Brně a na Vysoké škole zemědělské přednášel jako honorovaný docent zemědělské družstevnictví. Viz: A. Mikovcová, *Zemědělské družstevnictví a Vysoká škola zemědělská v Brně (1919–1949)*. In: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Studie Slovákckého muzea 7, Uherské Hradiště 2002*, s. 178–179.
- 7 *Encyklopedie dějin města Brna*, profil osobnosti, internet, s. 1 z 1; A. Mikovcová, *Podíl Vysoké školy zemědělské v Brně na rozvoji zemědělského pokroku v meziválečném Československu*. In: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního vývoje venkova v 19. a 20. století. Studie Slovákckého muzea 9, Uherské Hradiště 2004*, s. 97–99.
- 8 Srov. *Ottův slovník naučný*, Dodatky VI, s. 401, Praha 2003; *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*, II, Praha 1998, s. 155–156; F. Doubrava, *Viktor Stoupal*, c. d.
- 9 D. Uhlíř, *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938*. Charakteristika agrárního hnutí v Československu, Praha 1988, s. 85 an.
- 10 F. Peroutka, *Budování státu IV.*, Praha 1991, s. 1588–1589.
- 11 *Encyklopedie dějin města Brna*, c. d., s. 1 z 1.
- 12 K problematice tzv. rajonování viz K. Adamová, *Ke sporům cukrovarníků a řepařů v českých zemích na počátku 20. století*. In: *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, Praha 2001, s. 195–197.
- 13 Na Moravě působila *Moravská řepařská jednota* až do roku 1921 samostatně, a dokonce i po jejím spojení s celoříšským ústředím v Praze byl moravský zemský odbor spolu s představiteli cukrovarů finančně i administrativně nezávislý.
- 14 V. Lacina, *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*. In: *Sociologie a historie zemědělství. Sborník ÚVTI*, roč. 9, 1973, s. 153.
- 15 D. Uhlíř, *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938*, c. d., 1988, s. 86.
- 16 V. Lacina, *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 153.

- 17 K počátkům cukrovarnictví na Hodonínsku viz Moravský zemský archiv (MZA) Brno, fond H 1, kniha 19, invertární jednotka 376. *Úřednictvo hodonínské cukrovarské skupiny k padesátinám slovného pana Viktora Stoupala*, s. 9–11.
- 18 Sbírka zákonů a nařízení státu Československého, zákon č. 12, 1920. *Zákon ze dne 11. prosince 1919 o podnikcích, které mají sídlo mimo území československého státu*.
- 19 O nostrifikačních opatřeních se uvažovalo v hospodářských krizích již před 28. říjnem 1918, při přípravě tzv. hospodářského zákona, když se hledaly nejvhodnější způsoby převodu majetku rakousko-uherského státu do vlastnictví státu československého. Podrobněji V. Lacina, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, Praha 1990, s. 89–131.
- 20 J. Geršlová–M. Sekanina, *Lexikon našich hospodářských dějin*, c. d., s. 241.
- 21 V. Lacina, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, c. d., s. 104. Autoři publikace *Lexikon našich hospodářských dějin* uvádějí na s. 241, že nostrifikace se týkala 235 průmyslových podniků.
- 22 *Cukrovarnický průmysl v naší republice v cizích rukou*. Národní listy, 24. 4. 1919.
- 23 Tamtéž.
- 24 V. Lacina, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, c. d., s. 112.
- 25 MZA Brno, f. H 1, kniha 19, i. j. 376, s. 11.
- 26 Tamtéž, s. 11.
- 27 Tamtéž, s. 17.
- 28 V souvislosti s uvedenými změnami byla zahájena výroba nové čokolády. Původně mělo jít o výrobek s názvem *Visto* (podle začátečních písmen *Viktor Stoupal*), ale na Stoupalovo přání bylo označení změněno na *Vista*. Tamtéž.
- 29 Tamtéž, s. 11.
- 30 Tamtéž, s. 9.
- 31 Tamtéž.
- 32 F. Dudek, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích*, Praha 1985, s. 183 a 188.
- 33 *Atlas republiky Československé*, Praha 1935, s. 29.
- 34 MZA Brno, f. H 1, k. 20, i. j. 22. Dále f. H 1, kniha 19, i. j. 376, s. 41.
- 35 Tamtéž.
- 36 Tamtéž, s. 42 a 43.
- 37 Jeden příklad za všechny: v prosinci 1927 bylo rozhodnuto na schůzi správní rady ASPC věnovat Syndikátu řepařů – akcionářů ze zisku společnosti 4 miliony korun a současně bylo sděleno 30 000 drobných akcionářů, že jim nebude vyplacena dividendy, kterou tak nedostal ani stát.
- 38 V roce 1962 byl zveřejněno několik desítek dokumentů, uložených v MZA v Brně k dějinám moravského cukrovarnictví, které měly přispět k osvětlení „nejasných otázek vývoje vztahů a politiky jednotlivých skupin finančního kapitálu v předmnichovské republice“. Vesměs se týkají činnosti Stoupalova koncernu, jeho závislosti na Agrární bance v Praze, hlavní iniciátorce a financierce výbojů agrárního kapitálu na Moravě. Pro badatele představují zdroj cenných informací, do té doby nikde nezveřejněných. Srov. F. Štěpán–M. Vymlátílová, *K politice agrárního kapitálu v cukrovarnickém průmyslu*. Výběr dokumentů o transakcích Stoupalova koncernu v letech 1934–1936. In: Sborník archivních prací, 1962, č. 2, s. 3–44.
- 39 Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha, f. Národní soud, spisová značka NS 21/40. Fond obsahuje v jednotlivých složkách tisíce dokumentů nejrůznější povahy o činnosti 896 čelných představitelů tehdejšího i minulého politicko-ekonomického dění (viz *Seznam osob, vyzvaných Výborem Národního souručenství k předložení výkazu jmění Národnímu soudu*).
- 40 V. Lacina, *K vývoji českého řepařství v letech 1920 až 1930*, c. d., s. 154.
- 41 J. Novotný–J. Šouša, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku*, c. d., s. 84. Taktéž S. Rubáš, *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Diplomová práce PdF MU, Brno 2007.
- 42 J. Novotný–J. Šouša, *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku*, c. d., s. 84.
- 43 Tamtéž, s. 194.
- 44 D. Uhlíř, *Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu*, c. d., s. 53.

- 45 A. Mikovcová, *Zemědělské družstevnictví a Vysoká škola zemědělská v Brně (1919–1949)*, c. d., s. 181.
- 46 D. E. Miller, *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*, Praha 2001, s. 130 a 127.
- 47 V. V. Dostál, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998, s. 284.
- 48 Po květnu 1945, při procesu s R. Beranem, potvrdil dr. Josef Černý (spoluobžalovaný s Beranem), že rozhodnutí agrárníků kandidovat dr. Němce bylo nejvíce ovlivněno V. Stoupalem a J. Vraným, „kteří po dobu nemoci a zejména po smrti předsedy Švehly měli ve straně rozhodující vliv“. Tamtéž, s. 188.
- 49 Kdybychom nevěděli, komu byla publikace věnována, z textu samotného bychom to snad ani neuhádli. A přitom jde o impozantní dílo: formát zhruba 70×50, v kůži vázaný, přebal opatřený kovovými ochrannými lištami a váží téměř 15 kg, takže jedna pracovnice archivu si s ním sama neporadí.
- 50 A. Antoš, *Vedoucí politik agrární strany na Moravě*. Diplomová práce, FF UP, Olomouc 1993, s. 26. Dále J. Hejda, *Žil jsem zbytečně*, Praha 1991, s. 245.
- 51 Jan Vaca byl jednou z významných podnikatelských osobností na Moravě a podobně jako Viktor Stoupal se prosazoval v cukrovarnickém podnikání. Stál v čele porolničování řady moravských cukrovarů a budoval cukrovarnický koncern, který se však ukázal jako velmi vratký. Jeho podniky se silně zadlužily, ztratil přízeň bank a Vaca jako konkurent V. Stoupala prohrál. Blíže viz F. Dudek, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích*, c. d., s. 108 an.
- 52 J. Hejda, *Žil jsem zbytečně*, c. d., s. 245–246.

Viktor Stoupal and Moravian Sugar Industry

Abstract

The Agrarian Party in the Czech lands was active in the political scene for less than three decades. In spite of that, it had grown into a mass professional class party with the best organizational framework. It was the principal player of all the government coalitions of the First Republic (with the exception of the clerks' cabinets) and it was the only party that had successfully established itself in all lands of the Czechoslovakia of the time. In an industrial-agricultural state, the Agrarian Party was a leader of the political life for a long time, which is unmatched in the surrounding countries.

It managed to penetrate into the economic and political structures of Czech and Moravian sugar industries. It took part in the nostrification action after the WWI, in increase of peasant influence and changes in the organizational and ownership structure, and in weakening of the sugar refineries of the nobility estate owners. Its consistent defense of the interests of both small and large beet producers against the cartel of sugar refineries led to an increase in its popularity in the countryside, especially among the beet producers. One of the most prominent figures of successful agrarian capital penetration into the sugar industry was Viktor Stoupal, who built the biggest and richest sugar refinery concern not only in Moravia, but in all Czech lands, which eventually elevated him to the highest political echelons of the Agrarian Party.

Zhodnotenie zmien podnikateľských štruktúr v agrárnom sektore na Slovensku

ELENA ŠUBERTOVÁ

Abstrakt

Cieľom príspevku je analyzovať štruktúru podnikateľských subjektov a v nadväznosti na to poukázať na dosahované výsledky hospodárenia na ich situáciu v medzivojnovom období. Ale boli to hlavne maloroľníci, ktorí zabezpečovali v rozhodujúcej miere zamestnanosť na vidieku. Silný maloroľnícky stav na Slovensku viac ovplyvňovali v medzivojnovom období hlavne vonkajšie faktory nevyhnutné pre činnosť agrárnych podnikov – hospodárstiev. Aj keď ich absolútny počet klesal, ich priemerná veľkosť rástla. Vo vnútri poľnohospodárskych podnikov bola jasná dynamika rozvoja hlavne v rastlinnej výrobe, pozitívne sa menili naturálne ukazovatele hospodárenia, napríklad hektárové úrody. Naopak, živočíšna výroba postupne klesala, čo bolo jasne vidieť hlavne v horských oblastiach napríklad na chove oviec. V slovenskom poľnohospodárstve ako celku sa naďalej vynárali viaceré hospodárske problémy – vnútorná prezamestnanosť, s tým súvisiaca nízka kapitálová vybavenosť a minimálna ziskovosť poľnohospodárskych podnikov.

Úvod

Východiskový stav bol v hospodárstve Slovenska po ukončení prvej svetovej vojny nasledovný: podiel Slovenska na ekonomike ČSR po roku 1918 výrazne zaostával a tvoril iba 15 % v rámci Československa. Pritom bol veľmi výrazný agrárny charakter ekonomiky – na Slovensku bolo v agrosektore zamestnaných až 60,4 % obyvateľstva z 3 000 870 obyvateľov spolu (1 811 546 obyv. v agrosektore), české krajiny mali zamestnaných v agrosektore len 31,3 % z 10 088 215 obyv., z toho Morava a Sliezsko malo 33,9 % obyvateľstva (1 249 898), Čechy 29,7 % (1 980 368 obyv.)

Veľmi nízka bola výmera poľnohospodárskej pôdy na jedného roľníka – 1,29 hektára na Slovensku z 2 352 524 ha p. p., Morava 1,28 ha p. p. a Čechy 1,56 ha p. p., čiže pôda nemohla „užiť“ rodinu maloroľníka.

Literárny prehľad

V nadväznosti na zmeny politickej situácie sa problematikou hospodárskej situácie v agrárnom sektore a v nadväznosti na to aj štruktúry vlastníckych vzťahov v poľnohospodárstve Slovenska zaoberali vo svojich prácach viacerí autori: Demo, M., Martuliak, P., Molnárová, J., Latečka, M., Paška, I. a kolektív: [1.], Fabricius, M.–Holec, R.–Pešek, J.–Viršík, O. [2.], Grznár, M.–Szabo, L.–Šubertová, E. a kolektív [3.], Hesková, M. a kol. [4.], Němcová, L.–Průcha, V. [5.] a Vávrová, V.–Sedlák, R. [7.].

Sociálne zloženie obyvateľstva a veľkosť podnikov v medzivojnovom období

V roku 1930 bol zaznamenaný veľký pokles pracovníkov v poľnohospodárstve, malí a strední roľníci na Slovensku už v štruktúre zamestnaných klesli z takmer dvoch tretín v roku 1918 na 38,5 %, čo činilo „len“ 1 150 000 poľnohospodárov – maloroľníkov a veľkostatkárov. Pokles zamestnanosti v poľnohospodárstve bol zákonitý, jednak v dôsledku viacerých udalostí – napríklad hospodárskej krízy, jednak v dôsledku zmeny pomerov v slovenskom poľnohospodárstve. Podobná situácia bola aj v českých krajinách, v ktorých 2 050 000 roľníkov tvorilo 20,5 % obyvateľstva.

Poľnohospodárske podniky na Slovensku boli podľa veľkosti malé hospodárstva:

- 167 500 hospodárstiev od 0,1 do 2 ha p. p., ktoré tvorili 36,9 %
- 127 720 hospodárstiev od 2,1–5 ha p. p. ktoré tvorili 28,10 %
- 92 266 hospodárstiev od 5,1 do 10 ha p. p. ktoré tvorili 20,3 %.

Množstvo malých podnikov na Slovensku bolo v dôsledku rozdielnej legislatívy ešte v predvojnovom období.

Priemerná veľkosť hospodárstiev na Slovensku v roku 1930 a 1940

Na Slovensku bolo v roku 1930 spolu bolo 454 955 hospodárstiev, pričom až dve tretiny boli maľoroľníci, ktorí vlastnili len 15,1 % všetkej pôdy, lebo priemerná výmera bola len 5 ha všetkej pôdy, z toho 4 ha poľnohospodárskej pôdy (ďalej p. p.). Postupne sa začal proces koncentrácie poľnohospodárskej pôdy, pričom veľkostatky zaberali 1/3 výmery a mali v priemere 180 ha p. p. všetkej pôdy, z toho 71 ha p. p.

Na Slovensku do roku 1940 počet hospodárstiev klesol, ale prehĺbili sa rozdiely na vidieku – naďalej sa zvyšovala priemerná veľkosť veľkostatkov. Tieto zaberali síce jednu tretinu celkovej výmery, ale mali v priemere nad 200 ha p. p. Veľkostatky mali najlepšie ekonomické výsledky hospodárenia pri veľkosti nad 50 ha p. p., v repárskej a obilnárskkej (kukurickej) výrobnjej oblasti. Spolu bolo v uvedenom období iba 339 451 hospodárstiev, pričom 2/3 boli maľoroľníci (malé roľnícke hospodárstva) a vlastnili 12,5 % všetkej pôdy, priemerná výmera bola prakticky nezmenená 5 ha všetkej pôdy, z toho 4 ha p. p.

Tabuľka 1. Veľkosť hospodárstiev na Slovensku v rokoch 1930 a 1940.

Rok/Ukazovateľ	Hospodárstvo (počet)	Priemerná veľkosť v hektároch	
		maľoroľníci	veľkostatkári
1930	454 955	5	180
1940	339 451	5	200
Index rastu 1940/1930	74,6	100,0	111,1

Prameň: Demo, M. a kol.: Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku, kapitola 5. SPU Nitra 2001. ISBN 80-7137-894-1, vlastné prepočty.

Treba dodať, že po ukončení prvej svetovej vojny existovalo na Slovensku aj družstevníctvo ako hnutie, hlavne na podporu agropodnikania. Toto mohutné hnutie bolo nejednotné a členilo sa predovšetkým podľa druhov podnikania na:

- a) úverné (resp. úverové) družstevníctvo a
- b) neúverné družstevníctvo.

Nejednotnosť družstevníctva vyplývala aj z ďalších problémov na našom území (národnostné, politické problémy). Do rozvoja družstevníctva na Slovensku rušivo zasiahla druhá svetová vojna znížením počtu pracovných síl a nedostatkom kapitálu.

Tabuľka 2. Družstevné podnikanie u nás v roku 1945.

Družstvá	Počet družstiev	Počet individuálnych členov
Úverné	912	342 237
Neúverné	1 339	263 587
Spolu	2 251	716 056

Prameň: Kol. Vývoj družstevníctví na území ČSFR, Družstevní unie Praha 1992, s. 206–212.

Štruktúra výroby v slovenskom poľnohospodárstve v medzivojnovom období

Štruktúra rastlinnej výroby na celoštátnej produkcii slovenského poľnohospodárstva v medzivojnovom období bola nasledovná:

- fazuľa sa podieľala na celoštátnej produkcii 94 %
- kukurica sa podieľala na celoštátnej produkcii 88 %
- kapusta sa podieľala na celoštátnej produkcii 38 %
- pšenica sa podieľala na celoštátnej produkcii 36 %
- zemiaky sa podieľali na celoštátnej produkcii 24 %.

Osobitne fazuľa a kukurica boli výrazne zastúpené vo výrobe v celej ČSR. Čo bolo dô-

ležité, všetky plodiny postupne zvyšovali ukazovatele hospodárenia, a to nielen v dôsledku rastu extenzívnych faktorov, ale najmä z dôvodu rastu intenzity výroby. Napríklad kapusta mala vyššie hektárové úrody o viac ako jednu tretinu.

Priemerné hektárové úrody vybraných plodín:

- cukrová repa 21,27 t/ha (1920–24) 24,9 t/ha, (1934–38)
- zemiaky 9,69 t/ha (1920–24), 10,55 t/ha (1934–38)
- kapusta 1,01 t/ha (1920–24), 1,35 t/ha (1934–38)
- pšenica 1,30 t/ha (1920–24), 1,48 t/ha (1934–38).

Štruktúra živočíšnej výroby v slovenskom poľnohospodárstve v medzivojnovom období je zrejماً z priemerného stavu hospodárskych zvierat. Treba dodať, že v uvedenom období bol chov hydiny rozptýlený a nie sú osobitné štatistické zisťovania v uvedenej oblasti.

Jednoznačne dominantným bol chov hovädzieho dobytku, ktorý dosahoval postupne viac ako dvojnásobný stav oproti chovu oviec. Počas celého medzivojnového obdobia stavy všetkých hospodárskych zvierat klesali.

- Stavy hovädzieho dobytku: 1 185 095 ks (1920), 852 976 ks (1940), čo je pokles na 71,97 %.
- Stavy oviec: 660 407 ks (1920), 306 813 ks (1940), to činilo pokles len na 46,46 %.
- Chov ošípaných: 13 kmeňových chovov, neskôr 16, čo je nárast o 23,08 %.

Od roku 1921 sa realizovala kontrola úžitkovosti v chove ošípaných.

Pokles chovu oviec v horských oblastiach mal dosah na celkové hospodárenie agrárnych podnikov v medzivojnovom období.

Záver

Silný maloroľnícky stav viac ovplyvňovali vonkajšie faktory – okolie podniku, čo sa prejavilo na podstatnom poklese počtu hospodárstiev.

Vo vnútri poľnohospodárskych podnikov bola jasná dynamika rozvoja hlavne v rastlinnej výrobe, pozitívne sa menili naturálne ukazovatele hospodárenia, napríklad hektárové úrody.

Štruktúra výroby poľnohospodárskych podnikov sa v medzivojnovom období podstatne nemenila v rastlinnej výrobe, živočíšna výroba mala väčšie a negatívne výkyvy. Veľkosť podnikov sa zvýšila predovšetkým u veľkostatkov.

V uvedenom období sa rozvíjali aj družstvá, hlavné úverné, ktoré slúžili predovšetkým na podporu súkromných podnikov.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 241.

Literatúra:

- Demo, M. a kol.: Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku, kapitola 5. SPU Nitra 2001. ISBN 80-7137-894-1.
- Fabricius, M.–Holec, R.–Pešek, J.–Viršík, O.: 150 rokov slovenského družstevníctva, VOPD Prúdy Bratislava 1995.
- Grznár, M.–Szabo, L. a kol.: Podnikanie v agropotravinárstve. EKONÓM Bratislava, 2006. ISBN 80-225-2156-6.
- Hesková, M.–Wilson, M.–Lonergan, G.–Šúbertová, E.: Encyclopaedia of Co-operative Movement. Volume 1. Chapter 4: „Co-operative Movement in Slovakia“. KARTPRINT Bratislava 2006, s. 54-91. ISBN 80-88870-53-4.
- Němcová, L.–Průcha, V.: Studie z hospodárskych dejín, VŠE Praha 1999, č.13.
- Šúbertová, E.: Analýza hospodárskej situácie v poľnohospodárstve Slovenskej republiky. In: Acta Universitatis Bohemiae Meridionales. Ročník VIII. č. 8/2005, s. 13–20. ISSN 1212-3285.
- Vávrová, V.–Sedlák, R.: 150 let družstevníctví v České republice. DA, ČR Praha 1997.

Evaluation of Changes in the Enterprise Structure of Agricultural Sector in Slovakia

Abstract

The objective of this contribution is to analyze the structure of enterprise subjects and, based on this analysis, to show the achieved economic results and their situation in the interwar period. It was mainly the small peasants who created employment opportunities in the rural Slovakia. The strong Slovak small peasant class during the interwar period was more influenced by external factors unavoidable for the activities of agricultural enterprises - farmsteads. In spite of the fact that their absolute numbers decreased, their average size increased.

Inside agricultural enterprises, the dynamic of development was visible mostly in the vegetal production and in natural economic parameters, such as average hectare yields. On the contrary, cattle breeding gradually decreased, which was eminently visible for example in the mountain regions with sheep breeding.

In the Slovak agriculture as a whole, there were still multiple issues surfacing, such as internal over-employment, related to insufficient capital availability and low profits of agricultural enterprises.

Agrární strana ve vládě 1935–1938 a její podíl na zvyšování obranyschopnosti státu

PAVEL ŠRÁMEK

Činnost československé vlády v letech 1935 až 1938 je úzce spojena se zvyšováním obranyschopnosti státu. Příslušná opatření prováděná v reakci na stále větší válečné ohrožení ze strany Německa postupně zasáhla prakticky všechny oblasti a tedy i ministerstva.¹ Hlavní role ovšem připadla ministerstvu národní obrany, ministerstvu vnitra a předsedovi vlády, který byl z titulu své funkce předsedou Nejvyšší rady obrany státu, vrcholného orgánu zodpovědného za koordinaci všech obranných příprav. Všechny tyto funkce zastávali členové agrární strany, konkrétně Milan Hodža jako předseda vlády, František Machník jako ministr národní obrany a Josef Černý jako ministr vnitra.

Milan Hodža se ujal funkce 5. listopadu 1935 po Janu Malypetrovi. Vojenským záležitostem se do té doby nijak zvlášť nevěnoval, v předchozích vládách zastával místo ministra zemědělství.² Jako předseda Nejvyšší rady obrany státu se nyní musel vypořádat se zásadními otázkami obrany země, především s uvolněním dostatečných finančních prostředků na reorganizaci a modernizaci armády a na výstavbu stálého opevnění. V obou případech se jednalo o velké investice znamenající značnou ekonomickou zátěž pro národní hospodářství.

Problematika opevnění se řešila na jednání Nejvyšší rady obrany státu 27. dubna 1936. Zástupci politických stran vládní koalice na něm přišli s požadavkem, aby se vedle dosud schválených prostorů zahájila výstavba opevnění také v západních Čechách. Chtěli tím čelit přesvědčení, že se toto území s převážně německým obyvatelstvem nebude bránit, a současně ho připoutat více k republice. V duchu tohoto názoru nařídil Milan Hodža v červenci 1936 náčelníkovi Hlavního štábu československé armády generálu Ludvíku Krejčímu, aby se ihned začalo s výstavbou pevností po celé délce hranice, především v západních a severních Čechách. Opevnění, které do té doby mělo chránit pouze vybrané úseky hranice, se tak výrazně rozšířilo a vedle vojenské role mělo plnit i roli politickou.³

O uvolnění finančních prostředků na reorganizaci a modernizaci armády a také na výstavbu opevnění jednala Nejvyšší rada obrany státu 4. června 1936. Přestože již předtím proběhla předběžná jednání, očekávalo velení armády výsledek s určitým napětím. Ze vzpomínek náčelníka Hlavního štábu československé armády víme, že schválení proběhlo hladce a zásluhu na tom měl právě Milan Hodža, který přítomné politiky vyzval, aby požadavky armády přijali.⁴ Pro potřeby československé armády tak bylo uvolněno téměř 9 miliard korun. S podobným výsledkem skončilo jednání Nejvyšší rady obrany státu 14. července 1937, kdy došlo k uvolnění dodatečných finančních prostředků ve výši téměř 6 miliard korun.⁵

Jako předseda Nejvyšší rady obrany státu podporoval Milan Hodža i plány na vybudování nových zbrojních podniků na Slovensku, ve kterém viděl zlepšení tamní hospodářské situace. Věc se řešila na schůzi Nejvyšší rady obrany státu v červnu 1936, kdy bylo rozhodnuto o vytvoření zvláštní komise u předsednictva ministerské rady, která měla příslušné návrhy prostudovat. V roce 1937 byly konkrétní návrhy předloženy Nejvyšší radě obrany státu a ta je schválila. Část z nich se ještě do podzimu 1938 podařilo zrealizovat.⁶

Milan Hodža se dále věnoval otázce zastoupení Slováků v československé armádě, které bylo poměrně nízké a neodpovídalo jejich podílu v rámci celé republiky. Na jeho popud se mu měly každoročně předkládat statistické přehledy zaměstnanců vojenské správy slovenské národnosti. Ve statistice k 1. lednu 1938 již požadoval navíc i údaje o služebních místech na Slovensku a jejich obsazení Slováky. Dramatický vnitropolitický vývoj a nutnost řešit závažnější věci mu však neumožnily přistoupit v otázce zastoupení Slováků v armádě k nějakým konkrétním opatřením.⁷

Svůj postoj k ohrožení Československa Německem dal najevo v projevu 4. března 1938 před členy obou komor Národního shromáždění. V reakci na vyjádření Adolfa Hitlera o ochraně 10 milionů Němců v zahraničí tehdy mimo jiné řekl: „*Hledáme mír. Dnešní situace Evropy nás však nutí říci, že kdyby nás osud jednou postavil před nutnost obrany, bude se Československo bránit, bránit, bránit do všech důsledků, opírajíc se o celou svou vyspělost technickou a mravní.*“⁸ Tento postoj částečně změnil až 20. září 1938 po zjištění, že Československo nemůže počítat s podporou Francie a Velké Británie. Svými aktivitami, například známou schůzkou s francouzským vyslancem nebo iniciováním dopisu slovenských představitelů prezidentu Benešovi, se snažil zabránit válce.

Klíčovou úlohu při přípravě československé armády měl ministr národní obrany, kterým se 4. června 1935 stal František Machník. Předtím působil, stejně jako jeho předchůdce Bohumír Bradáč, v branném výboru poslanecké sněmovny a měl tedy poměrně velké zkušenosti s vojenskou problematikou.⁹ Přestože ho podle pozdějšího vyjádření jmenování do ministerské funkce překvapilo, začal již brzy po svém nástupu s razantními změnami. Zaměřil se v prvé řadě na Nejvyšší radu obrany státu a organizaci ministerstva národní obrany.

V listopadu 1935 František Machník upozornil Milana Hodžu, že v souvislosti s ukončením činnosti bývalé vlády Jana Malypetra bude třeba znovu jmenovat členy Nejvyšší rady obrany státu. Současně navrhoval doplnění rady o nové ministry, především ministra vnitra a financí, kteří v ní zatím chyběli. Dále zřídil v rámci ministerstva národní obrany jako svůj poradní orgán kabinet ministra obrany, s nímž chtěl konzultovat odborné vojenské problémy. Do konce roku 1935 František Machník ještě nařídil povinné nošení vojenské uniformy mladými důstojníky a přejmenování jezdeckých pluků na dragounské.¹⁰

Podpořil také probíhající reorganizaci československé armády schválenou v roce 1933. Armáda díky ní zvýšila své počty a nově zavedla velitelství sborů, která začala provizorně fungovat od podzimu 1935. Souběžně s reorganizací probíhala také rozsáhlá modernizace. Do výzbroje se zaváděly protitankové kanony, nová děla a tanky, prosazovala se motorizace. S dosaženými výsledky se František Machník mohl seznámit na závěrečných cvičeních, kterých se pravidelně účastnil.¹¹

Jako rozhodný stoupenec opatření zvyšujících obranyschopnost státu se brzy dostal do konfliktu s těmi, kteří proti nim vystupovali, což byli Sudetoněmecká strana a komunisté. Již v lednu 1936 rozpoutali sudetští Němci v reakci na výnosy ministerstva národní obrany týkající se národnostního složení podniků pracujících pro armádu rozsáhlou tiskovou kampaň, jejímž cílem bylo vyvolat dojem o údajném utlačování československých Němců. Celá věc se dostala až ke Společnosti národů, která rozhodla ve prospěch Československa. Kampaň proti tzv. Machníkovým výnosům podpořili i komunisté, kteří před obranou státu dávali přednost svým stranickým zájmům.¹²

Velký kus práce odvedl František Machník na poli legislativy. V roce 1936 připravil obsáhlý zákon o obraně státu, který komplexně řešil problematiku obrany. Při projevu před poslaneckou sněmovnou v dubnu ho označil za „magna chartu naší obrany“ a vyzval všechny k jeho podpoře. Následovalo sedm prováděcích nařízení k tomuto zákonu, zákon o půjčce na obranu státu, nařízení o strážích obrany státu a další normy. V roce 1937 dovedl do úspěšného konce zákon o branné výchově, o jehož přijetí marně usilovali jeho předchůdci od roku 1927.¹³

Propagaci brannosti věnoval František Machník značnou energii. Aktivně působil v branných organizacích jako byl Československý národní svaz střelecký a Selské jízdy, úvodním slovem přispěl do publikací „Brannost národa a střední škola“ a „Venkov, brannost, tělovýchova a sport“. K přípravám na obranu země a jednotě při obraně svobody opakovaně vyzýval při svých četných veřejných vystoupeních. Protože byl původním povoláním učitel, připomínal svým kolegům, aby měli na mysli nejen obraz Komenského, ale i obraz Jana Žižky.¹⁴

Svá slova přitom potvrdzoval činy. Spolu s náčelníkem Hlavního štábu generálem Ludvíkem Krejčím žádal 20. května 1938 vyhlášení mimořádných vojenských opatření. Krátce nato se v deníku agrární strany „Venkov“ vyjádřil, že československou armádu lze řadit

mezi nejlepší na světě. Podle vyjádření kolegy ve vládě ministra Františka Ježka plně převzal stanovisko československých generálů a netajil se odhodláním jít do války. Přijetí britsko-francouzského ultimáta 21. září 1938, které znamenalo odstoupení pohraničních oblastí s převahou německého obyvatelstva, pro něj bylo obrovským šokem, jeho dcera ho viděla vůbec poprvé v životě plakat.¹⁵

Třetí důležitou osobou byl ministr vnitra Josef Černý. Ve vládě působil od 14. února 1934, kdy vystřídal svého jmenovce Jana Černého. Stejně jako František Machník přišel z poslanecké sněmovny, kde stál v čele rozpočtového výboru.¹⁶ Funkce se ujal ve složité době charakteristické dozníváním velké hospodářské krize a nástupem sudetoněmeckého nacionalismu, kterému se podařilo překvapivě vyhrát volby v roce 1935. To vše se silně odráželo v činnosti ministerstva vnitra, které na jedné straně zodpovídalo za bezpečnost a pořádek ve státě, na straně druhé muselo respektovat politické síly, které se ho snažily narušovat.

Asi největší péči věnoval Josef Černý posílení policie a četnictva v pohraničních oblastech. Postupně zde bylo zřízeno více než sto nových bezpečnostních úřadů, na řadě míst byla postátněna dosavadní obecní policie. Početní stavy četnictva a policie se výrazně zvýšily, například počet státních policistů na dvojnásobek. Pokračovala výstavba mobilních četnických pohotovostních oddílů, s jejichž zřizováním se započalo na podzim 1933. Do roku 1938 jich v pohraničních okresech existovalo už celkem třicet. V roce 1935 vznikly první četnické letecké hlídky, které měly zajišťovat bezpečnost československého vzdušného prostoru. Jejich výstavba pokračovala i v roce 1938.¹⁷

Vzhledem ke zvyšujícím se protistátním aktivitám řízeným z domova i ze zahraničí rostl význam civilních zpravodajských složek. Vedení ministerstva vnitra přišlo v srpnu 1937 s návrhem zásadní reorganizace své Zpravodajské ústředny. Ta se měla stát celostátním orgánem zajišťujícím ochranu bezpečnosti státu proti nepřátelské činnosti z domova i ze zahraničí. Činnost příslušníků Zpravodajské ústředny zůstala ve stínu činnosti vojenské zpravodajské služby, přestože i oni dosáhli významných úspěchů na poli špionáže i kontrašpionáže. Ve shodě s reorganizační Zpravodajské ústředny vzniklo 1. ledna 1938 na policejním ředitelství v Praze zcela nové oddělení pro státní bezpečnost.¹⁸

Ve spolupráci s ministerstvem národní obrany a ministerstvem financí byla v říjnu 1936 zřízena stráž obrany státu, jejímž úkolem byla ochrana státních hranic a spolupůsobení při ochraně veřejného pořádku. Skládala se z příslušníků četnictva, policie, finanční stráže a vojáků a podléhala ministerstvu vnitra, které zodpovídalo za její organizaci a výcvik. Během následujících let se i přes četné komplikace podařilo stráž obrany státu postavit v počtu téměř 30 tisíc mužů.¹⁹ Od roku 1935 řídilo ministerstvo vnitra také výstavbu civilní protiletecké ochrany, která měla připravit obyvatelstvo na letecké útoky v případné válce.

V roce 1938 byla činnost ministerstva vnitra mimořádně obtížná. Na jedné straně se podařilo získat informace o plánech na protistátní vystoupení německé menšiny a chystala se nezbytná protipatření, na straně druhé si probíhající politická jednání se Sudetoněmeckou stranou žádala maximální zdrženlivost ze strany státních orgánů, a to i za cenu jejich ohrožení. Naplno se to projevilo po vypuknutí ozbrojeného povstání v pohraničí, které si vyžádalo četné oběti mezi příslušníky československých bezpečnostních složek.²⁰ Josef Černý se nicméně i za těchto složitých podmínek snažil o zajištění pořádku a bezpečnosti.

Zástupci agrární strany ve vládě v letech 1935 až 1938 se tak zcela nepochybně zasloužili o zvýšení obranyschopnosti státu a měli tak podíl na tom, že Československo bylo na případnou válku v rámci svých možností a schopností připraveno. Navzdory tomu se ale v obecném povědomí prosadil opačný názor, že agrární ministři pro obranu mnoho nedělali, naopak ji spíše komplikovali, který se udržel dodnes.²¹

Důvody tohoto mylného přesvědčení lze hledat již v roce 1938, kdy byli představitelé agrární strany nesmyslně obviňováni ze zrady. Tvrdým útokům byl tehdy vystaven třeba František Machník. V roce 1945 pak přišel zákaz obnovení agrární strany a soudní procesy s jejími představiteli, mimo jiné i s Františkem Machníkem a Josefem Černým.²² Od těchto

událostí již nicméně uplynuly desítky let a domnívám se, že by mělo již dojít k spravedlivému zhodnocení této části našich moderních dějin.

Poznámky:

- 1 K československým přípravám na válku nejnověji Jan PAVEL, Velikost a struktura výdajů na národní obranu v Československu v letech 1918–1938, Praha 2004; Pavel ŠRÁMEK, Obrannyschopnost Československa v roce 1938: Poznámky k názorům o nepřipravenosti na válku, Český časopis historický, roč. 103, 2005, č. 1, s. 128–139; Karel STRAKA, Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939, Praha 2007.
- 2 K roli Milana Hodží Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Aktivity Milana Hodžu v prospěch československé armády, in: Moderní dějiny, sv. 7, Praha 1999, s. 45–52.
- 3 Pavel ŠRÁMEK, Záznam z jednání Nejvyšší rady obrany státu o opevnění 28. dubna 1936, in: Fortsborník, sv. 7, Brno 2000, s. 54–56. Též Eduard STEHLÍK, Československé opevňovací programy 1936–1938, Historie a vojenství, roč. 54, 2005, č. 1, s. 4–29.
- 4 Ludvík KREJČÍ, Vzpomínky, kopie rukopisu v držení autora.
- 5 Vojský ústřední archiv – Vojský historický archiv Praha, fond Hlavní štáb, 1938, 3. oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293, hlášení Generálního sekretariátu obrany státu. Též Karel STRAKA, cit. dílo, s. 64–66.
- 6 Vojský ústřední archiv – Vojský historický archiv Praha, fond Hlavní štáb, 1938, 3. oddělení, sign. 38 2/39, kar. 293, hlášení Generálního sekretariátu obrany státu. Též Karel STRAKA, Nejvyšší rada obrany státu a československý zbrojní průmysl v letech 1936–1938, Historie a vojenství, roč. 55, 2006, č. 2, s. 4–24.
- 7 Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, cit. dílo, s. 49.
- 8 Protifašistický a národní osvobozenický boj českého a slovenského lidu 1938–1945, I. díl, 1. svazek, 1. sešit, Praha 1979, s. 70–74.
- 9 K roli Františka Machníka Karel STRAKA, František Machník (1886–1967) – spoluvůdce systému obrany Československé republiky, in: SEMPER IDEM. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám, Ústí nad Labem 2003, s. 83–101 a Pavel ŠRÁMEK, Chrudimský ministr obrany (František Machník 1886–1967), in: Východočeské listy historické 23–24, Hradec Králové 2005, s. 343–358.
- 10 Karel STRAKA, cit. dílo, s. 89–91. Pavel ŠRÁMEK, cit. dílo, s. 347–348.
- 11 Pavel ŠRÁMEK, cit. dílo, s. 351.
- 12 Národní archiv Praha, fond Národní soud, inv. č. 2139, kar. 169, výpověď J. Vorla z 24. 4. 1946. Též Karel STRAKA, cit. dílo, s. 96–98.
- 13 Pavel ŠRÁMEK, cit. dílo, s. 349. František BERDYCH, Obrana státu a naše politické strany, Praha 1938.
- 14 Pavel ŠRÁMEK, Chrudim a František Machník, Chrudimské vlastivědné listy, roč. 15, 2006, č. 3, s. 1–5, zde s. 4.
- 15 Pavel ŠRÁMEK, Chrudimský ministr obrany, s. 353.
- 16 K roli Josefa Černého Jaroslav ROKOSKÝ, Josef Černý: Agrárník, ministr vnitra, Střední Evropa, roč. 13, 1997, č. 71, s. 66–78.
- 17 Jaroslav ROKOSKÝ, cit. dílo, s. 75. Jaroslav BENEŠ, Stráž obrany státu 1936–1939, Dvůr Králové nad Labem 2007, s. 42–45. Pavel MACEK–Lubomír UHLÍŘ, Dějiny policie a četnictva, 2. díl, Praha 1999, s. 36.
- 18 Karel STRAKA, Pokusy o integraci československého obranného zpravodajství z let 1929–1938 a příčiny jejich nezdaru, Historie a vojenství, roč. 56, 2007, č. 1, s. 4–15, zde s. 10–11. Též Pavel MACEK–Lubomír UHLÍŘ, cit. dílo, s. 30.
- 19 Jaroslav BENEŠ, cit. dílo, s. 80–90.
- 20 Ozbrojené střety detailně popisuje Vladimír POHORSKÝ, O hranice se nejedná, o hranice se střílí!, in: Hraničáři pod Luží 1938: Horní Světlá 22. září 1938, Dvůr Králové nad Labem 2003, s. 46–118. K postoji ministerstva vnitra Prokop DRTINA, Československo můj osud, svazek 1, kniha 1, Praha 1991, s. 85–86.

- 21 Nejčastěji se v této souvislosti hovoří o odporu agrární strany k motorizaci armády. Viz Zdeněk KÁRNÍK, *Malé dějiny československé (1867–1939)*, Praha 2008, s. 328.
- 22 Jaroslav ROKOSKÝ, *Agrárníci – političtí vězni Národní fronty*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody – Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*, Praha 2005, s. 144–153.

The Agrarian Party in the Government 1935–1938 and its Share in Increasing the State's Defense Capacity

Abstract

One of the tasks of the Czechoslovak government in 1935–1938 was to increase the defense capacity of the state. The main role in this was played by the Prime Minister Milan Hodža, with the Minister of National Defence František Machník and the Minister of Interior Josef Černý; all members of the Agrarian Party. Milan Hodža, as a chairman of the Supreme Council for State Defense took the decision to allocate financial resources for the purposes of army modernization and building of fortifications. He also dealt with the issue of share of the Slovaks in the Czechoslovak army. František Machník carried out changes in the Ministry of National Defense as well as the military, and proposed a law concerning the defense of state and education for defense. He also promoted army and defense service among the citizens. Josef Černý is credited for strengthening the police and gendarmerie forces, especially in the borderline regions. Furthermore, he prepared a proposal for reorganization of the civilian intelligence service. In spite of the fact that all of the aforementioned cabinet members had substantial share in increasing the defense capacity of Czechoslovakia of the late 1930s, the opinion that the Agrarian Party did not do anything for the state defense still lives on.

O ukradených myšlenkách aneb Ideologie agrarismu vs. ekonomicko-politická realita¹

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

V systému parlamentní demokracie mají všichni občané stejné právo k účasti na ústavním a zákony ustavujícím procesu (v mezích daných zákonem participují na politickém dění, a tím naplňují princip stejné svobody pro všechny²). Každý občan se může stát členem politické strany, může se ucházet o místo poslance či zastávat vládní funkci. Ani politické strany nejsou jen zájmovými skupinami – aby získaly voličskou podporu, musí nabídnout nějaký koncept veřejného blaha. Následující studie si klade prostou otázku: do jaké míry byl agrární program původní a do jaké míry vůbec originální mohl být. Opírá se přitom o studium programů různých koaličních stran, jejich teoretické zázemí a koncepty politického stranictví.

Studium politického stranictví podává množství příkladů, jak všechny strany stále, ale zvláště v čase před volbami, usilují získat veřejnost pro své požadavky, maximalizovat voličské hlasy, překonat politické protivníky, často ideově nejbližší, a vymezují se téměř proti všem a proti všemu. Strana je nakonec v politickém boji tím úspěšnější, čím lépe se jí daří vystihnout proměnlivé potřeby voličů.³ Protože každá doba má své ideály, měla je i doba po vzniku samostatného Československa v roce 1918 – nepochybně jím byla sociální spravedlnost. Cestou k její realizaci byly návrhy a postupy radikálních hospodářských změn včetně změn vlastnických vztahů. Politické strany jako špičky mocenské struktury měly do jedné ambice se na těchto změnách podílet a ovšem z těchto změn také profitovat.

Prvním prubířským kamenem, podle něž se strany rozdělily na koaliční a nekoaliční – tedy na ty, které se podílely na výkonu politické moci v její složce zákonodárné i výkonné, ale také na realizaci moci ekonomické, byl vznik samostatného Československa. V trysku bezprostředně následujících týdnů a měsíců však bylo nutné prokázat svou připravenost k různým politickým krokům, kterými se dál přerozdělovala ekonomická moc – a to bylo vyvlastňování, znárodnění, zestátnění a také – a především – nostrifikace a pozemková reforma; rétorika zůstávala stejná: spravedlivější společnost pro všechny.

Konkrétním konceptem veřejného blaha, který nabídla a dále prosazovala agrární strana, byl koncept založený na bezprostředním vztahu k půdě; byl jím koncept společnosti, v níž půda je uznána za základní výrobní zdroj života celé společnosti. Cestou k naplnění tohoto konceptu mělo být od prvního poválečného agrárního programu provedení pozemkové reformy. Tuto cestu jistě agrární strana nevolila náhodně, ostatně vztah k půdě – jak uvidíme dále – byl její ideologickou prioritou a důraz na venkovské voličstvo základem její volební strategie. Nicméně nevolila tuto prioritu v nově vzniklém Československu jako jediná. I strany, které se k agrarismu nehlásily, ba jej otevřeně odmítaly, se s pozemkovou reformou musely programově vypořádat. Podívejme se nyní, jak to může vypadat v programech konkrétních politických stran, když se konceptem veřejného blaha stane vztah k půdě.

V následujícím přehledu jsou sestaveny ukázky z programů čtyř různých politických stran – z nich pouze jedna se označovala za agrární a pouze jedna vystoupila s radikálním požadavkem na změnu vlastnických vztahů. Z hesel o pozemkové reformě je však velmi nesnadné určit, který úryvek z programu patří které z nich.

I. Neboť pokud běží o půdu, nesdílíme názor, že má být veřejná, že má být postátněna, nýbrž stojíme u půdy na stanovisku vlastnictví soukromého, poněvadž věříme, že osobní poměr mezi vlastníkem a půdou jest nám nejlepší garancí pro práci člověka na půdě. ⁴	II. Možno tudíž sociální povznesení našeho venkova očekávati především a hlavně od takové reformy pozemkové, která odstraní latifundie a uvede drobné zemědělce i bezzemky na našem venkově v držení půdy těchto latifundií na základě osobního vlastnictví toho, kdo na půdě chce pracovati. ⁵
III. Pozemková reforma nech je považována v první řadě za otázku drobných rolníků. Tím pomůže a položí zdravý základ jejich hospodářské a sociální samostatnosti. ⁶	IV. Vyvlastniti latifundiové velkostatky a jejich lesy prohlásiti za majetek národní; zemědělskou půdu velkostatkářskou rozdělití v selské statky, zabezpečující rodině řádný život. ⁷
V. Nová organisace právních a majetkových poměrů v zemědělství, má-li vésti k nápravě a býtí pokrokem oproti dosavadnímu stavu, může se díti toliko na podkladě socialistickém. Ona musí především přinést sociální a hospodářskou svobodu ztotočenému zemědělskému proletariátu a postaviti zemědělskou výrobu na vyšší stupeň všeobecného pokroku tak, aby svobodný zemědělský lid mohl dobře užítí svobodný národ. ⁸	VI. Poněvadž pak tyto vrstvy hospodářsky slabé mají mezi obyvatelstvem našeho venkova velkou převahu, tkví jádro sociálního problému našeho venkova v otázce, jak dopomoci drobným držitelům půdy a bezzemkům k získání potřebné půdy do osobního vlastnictví. ⁹

Agrárnický program v přehledu zastupují ukázky II. a VI. Dobře ukazují, jak pro agrárníky od roku 1919 byla klíčovou sociální skupinou střední vrstva a drobní rolníci. A u jiných stran tomu nebylo jinak. Na první pohled je patrné, že programová hesla všech stran mířila k bezzemkům a drobným rolníkům, a vzdávala se jakékoliv podpory velkostatkářům. Pozemková reforma měla v intencích programů různých stran především narovnat pozemkové vlastnictví. Zaměřme se nyní blíže na pozemkovou reformu a instituci vlastnictví půdy jako součást programů těch koaličních stran, které v prvních letech republiky o její podobě rozhodovaly.

Agrární strana. Idea agrarismu byla pro republikány platformou, na níž chtěla strana stavět obhajobu stejných práv pro zemědělce, jakých se dostává ostatním skupinám „občanské práce“. Idea agrarismu vycházela z myšlenky, že půda je prazdrojem veškerého života,⁷ z ní vznikají všechny hmotné statky. Půda, na níž stojí zemědělství jako prvovýroba, poskytuje člověku základní prostředky k naplnění smyslu života, i k pokroku, domácí zemědělství je jediným bezpečným a trvalým živitelem národa. Přitom agrární strana trvala na zásadě soukromého vlastnictví a soukromého podnikání – „...*jedině soukromým vlastnictvím bezpečně mohou být zajištěny národohospodářské a sociální zájmy státní*“.¹¹ V programu z roku 1919 s tím, že bude usilovat o odstranění všech „výstřelků“ vyplývajících z historického násilí nebo zneužití jakékoliv moci.¹² Agrární strana demonstrovala svou připravenost podporovat všechny „zdravé“ reformy, jimiž by soukromá hospodářská moc byla postavena do služeb obecného blaha. Vycházela přitom z myšlenky, že majetek má nejenom svá práva, ale i povinnosti, které jsou povahy sociální¹³ – vlastnictví půdy zavazuje rolníka k povinnostem vůči národu, státu a lidstvu. Za prostředky k naplnění těchto povinností považovala vedle sociální a daňové politiky rovněž zestátnění těch podniků, které byly „založeny na vykořisťování přirozeného bohatství“, a to v „míře postačitelné“. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků, zvláště půdy v rukou malého a středního rolníka mělo být podmínkou rozvoje právě specificky v zemědělské výrobě. V programu z roku 1922 bylo kritizováno pojetí půdy jako výrobního činitele, stavěného na roven soukromému kapitálu v průmyslu a obchodu: kapitál není „prazdrojem“ výroby jako půda, ale jen prostředkem k výrobě. Kapitál je částí nashromážděné práce, je pohyblivý, rozmnožitelný a zničitelný. Půda nikoli.¹⁴

Lze jistě říci, že otázka půdy, a zvláště pozemkové reformy, byla v programech agrární strany otázkou klíčovou (programy hovořily o zákonu o zlidovění půdy). A toto zlidovění

půdy mělo být provedeno v takovém rozsahu, aby byl ukojen hlad obyvatelstva („drobných lidí“) po půdě. Pozemková reforma byla zároveň vykládána jako klíčový krok v přístupu k sociální politice vůbec, neboť podstatnou složku potřebných tvořilo právě nemajetné obyvatelstvo venkova. Cílem pozemkové reformy proto mělo být převedení latifundií na drobné zemědělce i bezzemky na základě osobního vlastnictví toho, kdo chce na půdě bezprostředně pracovat. Půda měla být venkovskému lidu buď volně rozprodána nebo noví nabyvatelé měli půdu osidlovat pomocí vnitřní kolonizace v nově vytvořených vzorných osadách.¹⁵ V souvislosti s pozemkovou reformou se objevil v programu z roku 1922 i požadavek vydání nového lesního zákona.

Pravicoví **národní demokraté** už v programu z roku 1918 měli zakomponován bod o vyvlastnění velkostatků a prohlášení lesů za národní majetek. Jejich sociální program přijatý na sjezdu v roce 1919 obsahoval požadavek zespolečenštění majetku, na jehož provozování má stát enormní zájem, spravedlivého rozdělení zemědělské půdy vyvlastněním velkostatků a zakládáním statků středních, podpory družstevnictví (které v jejich zdůvodnění spojují maximální soustředění výroby a minimalizaci soustředění majetku). Podobně jako agráři, i když ne tak široce, zdůvodňovali demokraté podporu zemědělské výroby jejím významem jako zdroje veškeré obživy a zemědělce označovali za jádro středního stavu na venkově. Stupeň vyspělosti zemědělské výroby dávali do přímé souvislosti s hospodářským a politickým postavením státu. Za hlavní úkoly, na nichž se chtěli podílet podle svého programu z roku 1919, považovali vyvlastnění velkostatků, rovnoměrnější rozdělení půdy a vnitřní kolonizaci. Od počátku schvalovali a podporovali myšlenku pozemkové reformy. Měla se stát základnou pro novou zemědělskou politiku a klíčem ke spravedlivému a stejnoměrnějšímu rozdělení půdy. Byli však odpůrci přílišného rozdrobování přídělů, když poukazovali na potíže spojené s nedostatečnou produkcí ze strany malých jednotek. Ty potom dál mohly způsobovat potíže v zásobování obyvatelstva zemědělskými produkty.

Živnostníci v hospodářsko-sociální části svých programů uváděli obvykle přes třicet jednotlivých bodů, heslovitě popsanych – na prvním místě vždy stála podpora středního stavu, zvláště živnostníků a obchodníků před drtivou mocí kapitalismu, ale k dalším prioritám v hospodářské politice řadili také vyvlastnění velkostatků a jejich předání bezzemkům, vyvlastnění lesů, dolů, hutí, léčivých zřídél, vod a vodních sil, železnic, velkobank a velkopodniků, zvláště těch, které mají monopolní postavení. Tyto body už v programu z roku 1929 chybí, a nově se v něm naopak objevuje odstavec o omezení vystěholectví příslušnými opatřeními na trhu práce a odbytu. Stát by se měl postarat o nabytí kolonií, do nichž by bylo soustředěno přebytečné obyvatelstvo, objevilo se dokonce v tomto programu. Za touto hospodářskou částí následoval vždy krátký seznam tzv. časových požadavků, které se v programech z roku 1919 a 1929 pochopitelně lišily. V roce 1919 bylo nejnaléhavějším požadavkem okamžité uvolnění demobilizačního materiálu a strojů pro potřeby malovýroby, dostupnost poválečného úvěru, opětné vybudování živnostenského stavu za pomoci státu, odstranění všech nařízení omezujících živnostníky a reorganizace zásobovacího systému včetně zrušení válečných ústředí; významný byl rovněž požadavek na zaplacení dodávek bývalému státu československou vládou a vysoké zdanění – pozemková reforma nikde. Ta evidentně k živnostenským prioritám nepatřila. Důvod je nasnadě: živnostníky měla připravit o zdroj levné pracovní síly. Přitom z pohledu politické matematiky měli být živnostníci agráři nejblíže. Nejbliže jim však byli lidovci.

Lidovci na jedné straně odmítli zasahování státu do přirozených lidských práv, k nimž řadili i soukromé vlastnictví, na straně druhé připustili uplatňování těchto práv v oblastech společensky prospěšných (aniž tento pojem naplnili obsahem). Respektovali – za správné považovali – nejen vyvlastnění velkostatků za náhradu, ale v zájmu celku požadovali i převedení dolů, vodních sil a podniků ve vysokém stupni monopolizace do státní správy. Podporovali všechny stavy, včetně státních zaměstnanců, nesouhlasili s protěžováním ani zemědělství, ani průmyslu, a naopak žádali zrušení státního hospodářství a zavedení volného obchodu.¹⁶ Jedním dechem ale od státu požadovali, aby čelil lichvě a nedostatku potravin

jejich opatřením v zahraničí. Podporovali důsledné provedení pozemkové reformy, neboť „...v ní spočívá jádro sociálního zápasu v českém národě.“¹⁷ Družstevnictví – nejen zemědělské – se jim jevilo jako vhodná forma náhrady kapitalistické tovární výroby, dokonce na podporu živnostnictví hodlali omezovat zřizování továren všude tam, kde je možné výrobu realizovat v živnostenských formách; také stát měl své zakázky směřovat k živnostníkům.

Sociální demokraté. Byla-li pro agrární stranu vůdčí ideou i nejpádnějším argumentem idea agrarismu, pro sociálnědemokratickou stranu byla určující ideou idea socializace. První sjezd strany po vzniku Československa v posledních dnech roku 1918 projednal „hospodářské a sociální požadavky pracujícího lidu“ a jako konkrétní úkoly stanovil mimo jiné také vyvlastnění velkostatků. Půdu vyvlastněných statků navrhovali sociální demokraté předat k užívání nemajetným vrstvám, především málo majetným zemědělcům a válečným invalidům, na základě dlouhodobých nájemních smluv, přičemž pronajímání i užívání půdy se mělo realizovat družstevní formou. Klíčem k velikosti přidělu mělo být tolik půdy, která stačí ke slušné a samostatné obživě. Na vyvlastněné půdě odmítali jakýkoli námezdní vztah. Mezi všeobecnými zásadami, které definoval program z roku 1920, figuruje především požadavek úplného odstranění soukromého vlastnictví lesů, požadavek společenského vlastnictví půdy a všech výrobních prostředků vůbec a dále sdružování zemědělského proletariátu do výrobních, nákupních, spotřebních, úsporných či úvěrových družstev, a to za finanční podpory státu. Pokud by zákony o pozemkové reformě ponechaly půdu zabranou státem v rukou soukromých fyzických osob, měly další zákony upravit, že výměra takové půdy nepřesáhne 50 hektarů. Okamžitě měl být zrušen tzv. svěřenecký svazek,¹⁸ který obsahoval nebezpečí potenciálního rozmnožování pozemkového vlastnictví bývalé šlechty. V zemědělském programu z roku 1927 se sociální demokraté vymezovali vůči agrarismu, který podle nich nemůže skutečně pomoci zemědělcům, protože respektuje principy soukromokapitalistického podnikání. Sociální demokraté se na zemědělce dívali jako na součást pracující třídy a připouštěli jak vlastnictví jednotlivce a jeho rodiny, tak kolektivní. Zvlášť se zabývali sociálními požadavky pro zemědělce, které se však v zásadě shodovaly s požadavky pro dělníky. Pro socializaci zemědělství samozřejmě požadovali vyvlastnění veškeré půdy a lesů, včetně těch, které jsou v držení církvi. Ke správě vyvlastněného majetku měli být nově přizváni zemědělství zaměstnanci. Drobní zemědělci měli být v rámci obce sdruženi do družstev. I v programu z roku 1930 hrál v zemědělské politice klíčovou roli požadavek vyvlastnění veškeré půdy (které je využíváno k vykořisťování jiných), nově se objevil požadavek revize pozemkové reformy ve smyslu rozšíření příliš drobného a nedostatečného vlastnictví. Navíc pro zajištění nezávislosti drobných zemědělců měly být zřizovány instituce pro levný a dostupný úvěr. Zemědělská rezoluce z roku 1937 byla prodchnuta tezí o tom, že zemědělský venkov není a nebude doménou politického agrarismu.

Národní socialisté. Vymezit čistě stranickou filozofii boje za hospodářské priority národních socialistů je poněkud obtížné, protože národní socialisté nestavěli boj za hospodářské hodnoty na určitém hospodářském principu, nýbrž podle svých vlastních slov byli důslednými eklektiky, využívajícími „...všech dobrých myšlének a směrů, jak se právě v praxi objeví jejich naléhavost“.¹⁹ Zemědělská politika měla v programech národních socialistů relativně slabší pozici. V otázce vlastnictví vstoupili na politickou scénu nově vzniklého Československa s názorem, že národ je výhradním vlastníkem všech výrobních prostředků, které – znárodněné – svěruje do správy bezprostředním výrobcům (odborům výrobců či syndikátům). O tom, které prostředky budou ponechány ve správě individuálních držitelů (ve formě dlouhodobé koncese – nepochybně ruská inspirace), měl rozhodnout zákon. O šest let později, v roce 1924, hlavní úkol na cestě za společenským vlastnictvím viděli ve vyvlastnění soukromého majetku kapitalistů (převod majetku z privilegovaných na oprávněné). Uvažovali přitom o několika cestách: především o převodu vlastnictví z jednotlivců na celek a jeho odevzdání skutečným pracovníkům. Náhrada měla vycházet z míry oprávněnosti dosavadního vlastnictví, ale v žádném případě neměla umožnit bývalým vlastníkům život z renty; dále vyvlastnění půdy a její předání do držby malých skupin či rodin. Stáli sice na

stanovisku soukromého vlastnictví půdy, jako jediné možné formě vlastnictví při držbě půdy do 50 hektarů, a formulovali ve svých programech celou řadu úkolů, jež měly za cíl udržet chod zemědělství jako neoddělitelné součásti hospodářské struktury státu, včetně ochrany domácí produkce, přímé účasti a kontroly státu. Byli si však zcela zřejmě vědomi skutečnosti, že v této oblasti vše podstatné už vyslovila jejich rivalka v boji o hlasy voličů – strana agrární. Ještě ve třicátých letech nepokládali pozemkovou reformu za ukončenu, a hodlali požadovat její revizi. Jejich „čas“ pro zemědělskou politiku nastal v roce 1945, kdy se pokusili zaplnit místo, uvolněné právě agrární stranou.

Politická diferenciacie a zavedení všeobecného hlasovacího práva na přelomu 19. a 20. století přinesla také potřebu diferenciacie mezi stranami na jedné straně a obrovský nárůst voličské základny na straně druhé. Proto strany přikročily k vytříbení svých idejí, aby se staly čitelnějšími, rozpoznatelnějšími a úspěšnějšími. V krátké době jednoho až dvou desetiletí přetavily původní ideje, z nichž vyrostly, v ideologie, které implantovaly nejen do svých programů, ale i do veřejných projevů svých členů. Takže v době první republiky už byl pojem stranická ideologie tak běžným, že prostupoval celým politickým stranictvím. S tím, jak politické stranictví nabývalo podoby jakési konfese, předkládala každá strana svou ideologii k věření s cílem získat co největší počet „věřících“.

V tomto období je již možné na stranickém spektru spatřovat zřetelné a stále nezanedbatelnější souvislosti mezi programy politických stran a zájmy jejich členské i voličské základny. Obvyklé zhodnocení politického stranictví počítá s tím, že strany levicové (socialistické) se opírají o dělnickou třídu a usilují oslovit drobné rolnictvo, strany pravicové (konzervativní) se opírají o ekonomicky privilegované vrstvy – ať už podnikatelstvo či velké pozemkové vlastníky a živnostenstvo. Mnohem patrnější je však tendence oslovit obyvatelstvo, které pod tímto úhlem pohledu nepatří mezi členskou či voličskou základnu. Ukázalo se, že použité ideologické nástroje neodpovídají sociálnímu rozvrstvení společnosti absolutně.²⁰ Z avizovaného umístění strany v pravolevém spektru politických stran, ani ze sociálně-ekonomické charakteristiky jejím programem oslovované části obyvatelstva nevyplývá jednoznačně, zda strana po nabytí politické moci aktivované skupinové zájmy skutečně hájí. Nelze ani přehlédnout komplikace s určením sociálně-ekonomické struktury voličské základny té které strany.

Rozdělení stran na zájmové (stavovské) a ideové tak nakonec říká jen tolik, že strany zájmové programově vychází maximálně vstříc jedné zájmové skupině a nesou tuto svou vstřícnost i ve svém názvu, zatímco strany ideové „upravují“ svůj koncept tak, aby obsáhly a oslovily co nejširší voličské spektrum i bez konkrétní zájmové skupiny. Programy sledovaných stran potvrzují podstatu tohoto dělení jednoznačně. Důvody, které je zvykem označovat za vymezující stranu na stranu té či oné zájmové skupiny, jsou důvody, které vyplývají ex post ze znalosti jejího lobbystického zázemí, nikoli z jejich programových zásad a volební lehkomyslnosti, hraničící až příliš často s bezzásadovostí.

Vraťme se k pozemkové reformě jako ve své době politicky velmi účinnému konceptu veřejného blaha. Předcházející nástin řešení otázky pozemkové reformy a pozemkového vlastnictví vůbec v programech koaličních stran dokládá teze o smyslu programových zásad a stranických ideologií zřetelně. Všechny politické strany napříč pravolevým politickým spektrem byly pro omezení vlastnických práv – od nejmírnějších tezí lidoveckých, přes agrární, národně demokratický a sociálnědemokratický, jež se v zásadě shodly na nezbytnosti omezení principu soukromého vlastnictví půdy a ukojení hladu bezzemků po půdě, přičemž sociální demokraté se zřetelně odchýlili v otázce vytváření družstev drobnými rolníky, až k národněsocialistickému programu s jeho důrazem na všenárodní vlastnictví.

Kde a odkud braly všechny strany inspiraci k sestavení svých poválečných programů s důrazem na řešení otázky pozemkového vlastnictví, když v předválečných programech otázky pozemkové reformy nevěnovaly pozornost a ani agrární strana neměla teoretiky, kteří by se teoreticky obdobnými koncepty zabývali? Nabízím jednu z možných odpovědí

– porozhlédly se po „konkurenčních“ konceptech a využily těch myšlenek a prostředků, které slibovaly politický výnos.

Prvním, kdo objevil a nabídl právě takové pojetí agrární otázky a půdy a tedy i pozemkové reformy, jakou agrárníci i další strany v roce 1919 představili a posléze prosadili, byl Josef Macek, sociálnědemokratický politik.²¹ Jeho inspirací byla četba Adama Smithe, anglických reformátorů Henryho George či Thomase Spence, ale co do metody určitě především německý sociálnědemokratického poslance Gerharda Hildebranda. Ten ukázal, jak ve druhé polovině 19. století v západoevropských státech rostl průmysl rychlejším tempem než zemědělství. A navrhoval kroky, jak tomuto procesu účinně čelit. A že doma není nikdo prorokem, byl Hildebrand v roce 1912, dva roky po publikování svých myšlenek, vyloučen z německé sociální demokracie, Macek, ač teoreticky nejpronikavější duch československých sociálních demokratů, nikdy nepronikl na ministerské posty.

Ve své analýze nerovnosti a vykořisťování z let 1917–1918 Macek dokazoval, že klíč ke změně společenských poměrů spočívá v odstranění pozemkového monopolu; půda jako nezbytná podmínka života každého člověka je nerozmnožitelná, nepřenositelná a nezastupitelná (jedinečná):²² „*Od té doby, co se člověk naučil pěstovati užitečné rostliny a chovati ohočená zvířata, zejména skot a koně, jest zemědělství základem vši ostatní výroby.*“²³ Základní ekonomické kategorie se odvíjejí od ceny potravin a zemědělských surovin a soukromé vlastnictví půdy i o minimální výměře se může stát zdrojem velmi značného důchodu z cizí práce.²⁴ Postupné odstranění pozemkového monopolu – sám Macek tuto dobu odhadoval na více než 200 let – by se uskutečňovalo jak cestou „ekonomického přinucení“ progresivním zdaněním a striktním omezováním dědického práva, tak cestou dobrovolné změny člověka prostřednictvím výchovy a etického působení. Tímto prvotním důrazem na odstranění pozemkového monopolu se odlišuje i Mackův svépomocný (družstevní) socialismus od koncepce Ch. Gidea. Programy družstevního socialismu obvykle chtěly přeměnit námezdního pracovníka ve společníka; to Macek pokládal za neúčinné. Pozemkovému vlastnictví a právnímu zakotvení jeho přeměny se věnoval taktéž František Modráček,²⁵ avšak u něj se provedení pozemkové reformy nestalo základním stavebním kamenem, ale pouze vítaným doplňkem již zformulované teorie družstevního socialismu; F. Modráček chtěl zrušit námezdní poměr právním zákazem tohoto typu smluv.

Macek poměrně pozoruhodným způsobem zasadil pozemkovou reformu a agrární otázku vůbec do rámce sociální reformy – sociální ve smyslu společenské, nikoli úzce ve smyslu dnešního vnímání sociální politiky. Chápal agrární otázku jako spravedlivé rozdělení půdy a nové právo k půdě jako předpoklad ostatních reforem společnosti. (Její účinky považoval za hlubší než např. důsledky dělnického pojišťování.) Jako sociální demokrat ostatně nabádal svou stranu, aby upustila od jednostranné orientace na otázky průmyslového dělnictva a reformy jeho pracovního poměru a obrátila pozornost k otázkám zemědělské výroby. Napsal: „*V nesmírném souboru hmot a sil, jaký představuje příroda, zaujímá půda zcela zvláštní místo. Ve svém úhrnu vznikla bez lidského přičinění, a nemůže si tudíž nikdo připisovati o ni zvláštních zásluh.*“²⁶ A Macek se ptá: kdo má právo na půdu a na kolik půdy jaké je to právo – k čemu člověka opravňuje, čím je toto právo omezeno a jak dlouho toto právo může trvat? Jeho první odpověď, klíčová, zní: každý člověk má rovné právo na půdu a má právo na tolik půdy, kolik jí potřebuje k živobytí za předpokladu, že pracuje způsobem, jakého v daných poměrech vyžaduje zájem celku.²⁷ Toto rovné, zájmem celku omezené právo k půdě má trvat tak dlouho, dokud z ní oprávněný dokáže těžit – ale ten, kdo půdu zlepšil svou prací a svými investicemi, o ni nesmí přijít. Protože jen taková jistota vede člověka k úsilí o zlepšení – ať už půdy nebo dalších forem kapitálu.

Kořeny veškerého společenského zla neviděl v soukromém vlastnictví, ani v přerozdělování jako jiní marxisté a pseudomarxisté, nýbrž právě jen v instituci, na niž má agrární politika mířit – v instituci velkostatku. Macek tvrdil, že důvody pro vznik velkostatku byly politické, nikoli hospodářské a velkostatek tím, že „... vyhražuje půdu libovůli několika málo

osob a vypuzuje přirozený přírůstek venkovského obyvatelstva do měst, působí přeplňování povolání městských a úpadek výroby zemědělské. ... Velkostatek odnímá řemeslnictvu jeho nejlepší a nejbezpečnější odběratele, tj. blízké zemědělce, za to podporuje vývozní velkopřůmysl, který znamená zrušné znetvoření národního hospodářství, a vysazuje je nebezpečím mezinárodního trhu.“²⁸

Podle Macka je třeba odstranit pozemkovou rentu a zavést společenské vlastnictví, aby si nikdo nemohl rentu přisvojovat, a zavést instituci dlouhodobého pachtu. Tím by se otevřel prostor trhu s půdou – paradoxně on jako marxistický ekonom a levicový politik o jeho otevření usiloval, pravicové strany – především agrární – jeho fungování účinně bránily. Podle Mackových úvah by pacht oživil osídlování českého venkova, omezil by přistěhovalectví (z chudých oblastí Haliče), podnítil by rozvoj zemědělské výroby, která by v dalším kroku zvýšením poptávky po průmyslových výrobcích podnítila i průmyslovou výrobu. Nezbytnou podmínkou by však bylo zavedení stejného zdanění pro velkostatkářskou i malozemědělskou půdu.

Macek byl pro agrárníky nepochybně velkou inspirací – jeho úvahy o pozemkovém vlastnictví a významu půdy byly o to jednodušeji aplikovatelné, že jeho mateřská strana se k nim chovala reafirmy a do značné míry je přehlížela. V prvních měsících boje o podobu pozemkové reformy tak mohla agrární strana udávat tempo a mohla také vtisknout pozemkové reformě svou politicky ambiciózní představu. Chtěly-li s ní další strany udržet krok v boji o politicko-ekonomické pozice, nezbývalo jim, než zásadní pasáže o pozemkové reformě a pozemkovém vlastnictví „opsat“ a implantovat do vlastních programů. Nakonec programová blízkost napříč pravolevým politickým spektrem neměla až tak zásadní význam pro přijímání politických kompromisů a ekonomických dohod, takové dohody se uzavíraly více za zavřenými dveřmi než v jednacím sále parlamentu.

Hospodářsko-politická realita první republiky ukazuje v tomto ohledu zřetelně, že pokud došlo k dohodě uvnitř vládní koalice o podobě chystaného zákona, včetně zákonů o zlidovění půdy, nebyl problém přijmout jej na parlamentní půdě. Nejznámější, a rovněž nejsilnější podobou takové jednající koalice byla nepochybně tzv. Pětka, která vykrystalizovala v době vážné nemoci prezidenta Masaryka na počátku roku 1922.²⁹ Během let 1925–1926 působila tzv. Šestka, po vzniku česko-německé koalice na konci dvacátých let tzv. Osmička a konečně ve třicátých letech se neformální institucí stala tzv. Desítka. Číslo vždy vyjadřuje počet do vyjednávání zapojených stran.³⁰ Od druhé poloviny dvacátých let a v letech třicátých se však znatelně více než tato neformální uskupení uplatňovaly porady politických (a pro nás je důležité, že i hospodářských) ministrů. V hospodářské politice totiž nerozhodovala vláda sama, ani parlament nebyl tím, koho by bylo možné označit za zákonodárný sbor v pravém smyslu toho slova. Pozornost si jistě zaslouží dvě instituce, klíčové pro pochopení hospodářsko-politického rozhodování v době první republiky: Schůze (Rada) hospodářských ministrů a Poradní sbor pro otázky hospodářské.

Ministři, kteří se setkávali v Radě hospodářských ministrů, projednávali, někdy předjednávali klíčové otázky hospodářského vývoje a hospodářského programu vlády. Jejich stanovisko vláda respektovala, někdy paradoxně přijala i dvě rezoluce, pokud ministři zaujali rozdílná stanoviska. Parlament potom obvykle bez připomínek schválil vládní předlohu. Dopad fungování těchto Rad na praktickou hospodářskou politiku byl tudíž v podstatě stejný, jako tomu bylo u neformálních seskupení typu Pětky. Je zřejmé, že pokud Rada pracovala, vždy se v ní sešel agrární ministr zemědělství a národnědemokratický nebo nestranický úředník na postu ministra financí. Poněkud odlišnou poradní roli plnil Poradní sbor pro otázky hospodářské. Jeho třicet členů, jmenovaných vládou, bylo pod silným tlakem politických stran, s malým vlivem odborníků a malými kompetencemi – vyčerpávaly se možnosti činit návrhy v hospodářských otázkách. Členy PSOH byly mnohdy i dvě desítky poslanců – často to byli lidé zaneprázdnění dalšími funkcemi, a proto se dá pochybovat o jejich „funkčnosti“. Dá se spíše usuzovat, že byli jmenováni kvůli zabezpečení průchodnosti vládních návrhů

skrze schvalovací proces v parlamentu, či šlo o místa pro ty straníky, na něž nevybyla místa ve státních správách. Druhé však nevyklučuje první.³¹

Agrárníci hráli v politických hrách vždy jednu z hlavních rolí – ať už se jednalo o formální či neformální vyjednávání. Agrárníci byli nejvíce životaschopným subjektem meziválečné politické scény s vytříbeným smyslem pro rychlá a politicky smysluplná řešení. Agrární hnutí nemělo teoretiků, teoreticky fundovaných odborníků – ekonomů. Jejich ideologie stála do slova na selském rozumu – až na nepatrné výjimky to nebyli intelektuálové. Jejich agrarismus jako oficiální, každým dalším sjezdem stvrzovaná ideologie agrární strany neobsahuje žádné původní prvky, eklecticismus je jeho nejpodstatnějším rysem. Ač mezi charakteristickými prvky agrarismu bývá uváděn odpor k socializaci³² či jeho nacionalismus, nejdůležitějším je přeci jen důraz na jednotu stavovských zájmů; strana se ve své historii profilovala už od počátku dvacátého století jako strana stavovská. To byla totiž nejefektivnější cesta k rozšíření elektorátu o všechny sociální vrstvy zemědělců a venkovského obyvatelstva. Už z letného vzhledu do sociální struktury venkovského obyvatelstva je zřejmé, že strana, která usilovala dosáhnout politické moci a měla ambice patřit k rozhodujícím politickým subjektům, se musela přihlásit k masovému typu strany, početní převaha drobného a středního rolnictva na venkově definuje tuto masu. Nepočetná vrstva venkovské buržoazie volební úspěch nezaručí. Ve Švehlově hesle „Venkov jedna rodina“ se v obsahu pojmu venkov potkávají statkáři, domkáři a bezzemci. Napříč národnostmi.

Dokládá to jistě i projekt aktivistické politiky německých stran v čele s agrární Bund der Landwirte. Pozemková reforma se stala základním pilířem všech poválečných agrárnických programů v rozsahu a způsobu, k jakému by intelektuál Mackova ražení nedoporučil přikročit. Důvody, proč to udělali agrárníci, byly mocenské – chtěli získat mocenskou převahu a dobře a dříve než ostatní pochopili, že nejlépe toho mohou dosáhnout – z mírových prostředků – cestou ekonomickou. Studium politického stranictví první republiky jasně ukazuje, že právě agrárníci dokázali svá programová hesla nejefektivněji zhmotnit v pragmatických politických krocích. Byli jedinou pivotující stranou prvorepublikového politického spektra, sestavovali – jako vítězové voleb – největší počet vlád a jejich vlády byly co do délky trvání také ty nejuspěšnější. Jestliže průměrná délka trvání jedné koaliční vlády byla 12 měsíců, z neagrárnických vlád tohoto čísla dosáhla pouze první úřednická a Benešova vláda. První skutečně stabilní vláda byla šestá, kterou vedl A. Švehla. Nejdelsí soudržnost však ukázala jedenáctá, Udržalova vláda, ve které se soudržná předkrizová koalice opět rozšířila o socialistické strany – pracovala celkem 36,5 měsíce.

Jak z programů agrární strany, tak z její cesty politickými a hospodářskými dějinami první republiky vyplývá, že agrarismus, agrární ideologie, nebyl sám o sobě systémem, ale více méně ad hoc snůškou kompromisů mezi realitou ekonomicko-politické nutnosti a tlaky stavovských tradic. I když strana zastávala zájmy specifické části obyvatelstva, dokonce i když sebe samu charakterizovala jako stranu určité části obyvatelstva, vždy svůj oficiální program formulovala tak, aby oslovila co nejširší spektrum obyvatelstva – obecně blaho všech je potom pohříchu často používané slovní spojení. Strany se navzájem podobaly jako vejce vejci. A každý nový „nápad“ na získání voličů okamžitě implantovaly do svých programů i další strany. Ostatně to je úděl každého novátorství a pokroku – zrelativnět. Každá výhoda se dříve nebo později vytratí. Každé vítězství v sobě nese zárodek porážky. Agrární strana byla po druhé světové válce poražena stranou, jež její myšlenky převzala, vytěžila a dvacet let úročila.

Poznámky:

- 1 Studie vznikla v rámci projektu Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880–1950. VW-Stiftung Hannover/ Europa-Universität Viadrina Frankfurt nad Odrou.
- 2 Rawls, J.: Teorie spravedlnosti. Praha 1995, s. 138.
- 3 Doležalová, A.: Politické stranictví a ekonomický zájem. Praha 2008.
- 4 Engliš, K.: Naše hospodářská a sociální práce. Brno 1919, s. 11.

- 5 Programové zásady republikánské strany československého venkova. Praha 1919, s.14.
- 6 Program československej strany ľudovej. Bratislava 1926, s. 16.
- 7 Česká státoprávní demokracie. Praha 1918, s. 9.
- 8 Politické rezoluce XIII. sjezdu ČSSDSD v roce 1920. Programy s. 171.
- 9 Programové zásady republikánské strany československého venkova. Praha 1919, s. 14.
- 10 Obvyklý názor, pocházející od fyziokratů a do českého prostředí převzatý z německé historické školy.
- 11 Programové zásady republikánské strany československého venkova. Praha 1919, s. 14.
- 12 „O to se chceme zasaditi, aby na příště zamezeno bylo jakékoliv zneužívání a nadužívání hospodářské síly jednotlivcovy.“ Programové zásady republikánské strany československého venkova, Praha 1919, s. 13.
- 13 „Dvacáté století bude musiti probuditi vědomí povinností majetku, ono stane se proto stoletím sociálním.“ Tamtéž.
- 14 Agráři operovali s rozlišením tří výrobních činitelů, tak jak je formuluje klasická politická ekonomie: půda, práce a kapitál.
- 15 „...jejichž zevnějšek by odpovídal národnímu svérázu venkovské obce.“ Programové zásady republikánské strany československého venkova, Praha 1919, s. 14. V programu z roku 1919 bylo uvedeno, že příslušníkům československého vojska by mělo být nabývání půdy usnadněno i cestou národního daru.
- 16 „Všichni jsme poddanými, ale nejsme služebníky státu.“ Tamtéž.
- 17 Manifest ČSL vydaný dne 4. dubna 1920 k volbám do Národního shromáždění, s. 3.
- 18 Tzv. fideikomis, právní norma zaručující nedělitelnost majetku. Byl zrušen v roce 1924.
- 19 Moudrý, K.: Národní socialism. Praha 1930, s. 15.
- 20 Blíže Doležalová, A.: Politické stranictví a ekonomický zájem. Praha 2008, s. 40–47.
- 21 Josef Macek (1887–1972), český národohospodář a poslanec za Československou sociální demokracii, teoretik družstevního socialismu. Byl známý jako kritik oficiální hospodářské politiky první republiky. V roce 1949 emigroval.
- 22 Macek, J.: Znárodnění a zlidovění české půdy. Praha 1918, s. 10.
- 23 Dtto, s. 17.
- 24 Dtto, s. 65.
- 25 František Modráček (1871–1960), teoretik družstevního socialismu. Vydavatel a redaktor socialistické teoretické revue „Akademie“, člen a poslanec Československé sociálně demokratické strany v letech 1907–1919. V březnu 1919 z ní vystoupil a společně s dalšími založil v dubnu 1919 Socialistickou stranu československého lidu pracujících. Po odštěpení komunistů od sociální demokracie se r. 1924 do sociální demokracie vrátil a v letech 1925–1939 byl jejím senátorem.
- 26 Macek, J.: Znárodnění a zlidovění české půdy. Praha 1918, s. 7.
- 27 Dtto, s. 8.
- 28 Dtto, s. 36.
- 29 Blíže viz Klimek, A.: Boj o hrad /1./ Hrad a Pětka. Praha 1996, s. 153 a n.
- 30 Doležalová, A.: Politické stranictví a ekonomický zájem. Praha 2008, s. 62.
- 31 Dtto, s. 58–72.
- 32 Sr. César, J.–Černý, B.: O ideologii československého agrarismu. In: Československý časopis historický 7 (1959, s. 263–285.

Of Stolen Ideas, or the Ideology of Agrarianism vs. the Eco-Political Reality

Abstract

The study poses a simple question: to what extent was the Agrarian party programme original, and to what extent it could have been original at all. It draws from the studies of programmes of various coalition parties, their theoretical background and the notions of political factuality.

The study of political factuality offers many examples of how all parties perpetually, but especially before elections, strive to gain the public support for its demands, maximize the election gains, overcome the political

opponents (often the ones that are ideologically the closest) and define themselves against everybody and everything. Eventually, a party is in a political struggle the more successful, the better it understands the ever-changing needs of the electorate.

Both the programmes of the Agrarian Party as well as its journey through the political and economic history of the first republic show that Agrarianism, or the Agrarian ideology, was not a system in itself but more or less arbitrary collection of compromises between the reality of eco-political necessity and the pressure of class traditions. In spite of the fact that the party defended the interests of a specific group of population and even characterized itself as a party of that group, it never failed to formulate its official program in such a way so as to address the largest possible electorate – common benefit for all was hence a frequently used collocation.

Agrárna strana a regionálne voľby na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia¹

MATEJ HANULA

Okrem troch parlamentných volieb sa v 20. rokoch 20. storočia konali na Slovensku aj troje voľby orgánov obecnej a územnej samosprávy. V roku 1923 išlo o voľby obecných a okresných výborov a župných zastupiteľstiev. V roku 1927 sa konali druhé obecné voľby a v nasledujúcom roku to boli prvé voľby do novozriadeného krajiniského zastupiteľstva. Už od volieb v roku 1923 sa pre slovenských agrárnikov, ktorí sa rok predtým spojili do celoštátnej strany s partnermi z českých krajín, stali voľby predovšetkým súbojom so Slovenskou ľudovou stranou (SLS) o hlasy voličov na slovenskom vidieku. Napriek snahe sa v nich agrárnikom rovnako ako pri parlamentných voľbách nikdy nepodarilo ľudákov poraziť. Dosahovali v nich však spravidla lepšie výsledky ako pri parlamentných voľbách. Ustanovenia zákonov, ktoré pri obecných výboroch, župných zastupiteľstvách a neskôr aj krajiniskom zastupiteľstve predpokladali, že v nich bude sedieť aj tretina členov menovaná vládou,² im však vďaka príslušnosti k vládnej koalícii vždy zabezpečili v zastupiteľských zboroch prevahu nad členmi ľudskej strany.

Prvým testom rozdelenia vplyvu politických strán na Slovensku po konsolidácii poprevratových pomerov mali byť voľby obecných a okresných výborov a župných zastupiteľstiev v septembri 1923. Za tri roky od volieb v roku 1920 sa totiž politická scéna na Slovensku vykryštalizovala do podoby, v ktorej pretrvala až do zániku prvej republiky v roku 1938. Vyjasnili sa pomery v agrárnom hnutí, k samostatnému účinkovaniu sa vrátila Slovenská národná strana (SNS), došlo k rozkolu v sociálnej demokracii, z ktorej sa oddelilo komunistické krídlo, ľudáci definitívne pretrhli parlamentné spojenectvo s Čs. stranou ľudovou, na Slovensku sa etablovali filiálky českých centralistických strán a svoju činnosť naplno rozvinuli maďarské a nemecké politické zoskupenia.

Voľby do župných zastupiteľstiev a okresných výborov upravoval osobitný zákon. Mal podobné ustanovenia ako zákon o voľbách do zákonodarného zboru. Volilo sa podľa zásad všeobecného, rovného a tajného hlasovania, mandáty sa prideliť podľa princípu pomerného zastúpenia. Podstatným rozdielom v správaní sa čs. strán oproti parlamentným voľbám bolo podávanie spoločných kandidátnych listín.³ Podobné princípy platili aj pre voľby do obecných výborov.⁴ Najmä v mestách motivovala strany k spájaniu snaha, aby ich hlasy v súbojoch s početnými stúpenkami nemeckých a maďarských zoskupení neprepadli.⁵

Predvolebný ohlas k svojim voličom vydala strana v tlači koncom augusta. Vyzývala ich, aby svojich zástupcov v obecnej a územnej samospráve vyberali zodpovedne predovšetkým „v zmysle štátotvornom a v duchu československej vzájomnosti“.⁶ Československé strany vyzývala na spoločný postup v národnostne zmiešaných obciach. Zároveň svojich agitátorov žiadala, aby vo volebnom boji používali len čestné a slušné prostriedky. Sama sa však tejto požiadavky príliš nadržala. Strany vládnej koalície neskrývali pred voľbami obavy o ich výsledok. Obávali sa, že na Slovensku získajú väčšinu opozičné strany v spojení s menšinovými, čo by mohlo mať nepriaznivý ohlas najmä v zahraničí. Rozhodli sa preto vyvinúť maximálne úsilie na dosiahnutie prijateľného výsledku, ku ktorému patrila po skončení volieb aj prípadná korekcia výsledkov. Po župných voľbách vydalo ministerstvo vnútra pokyn pre príslušné úrady, aby dôsledne prešetrili, či zvolení kandidáti opozičných strán spĺňali všetky zákonné požiadavky. Voľbu overoval príslušný župný úrad, ktorý mohol niektorých členov výboru zbaviť nároku na členstvo v ňom.⁷ Veľké úsilie vyvinul v tomto smere už pred voľbami aj bratislavský hlavný sekretariát agrárnej strany na Slovensku. Všetkým štátnym úradníkom na Slovensku rozposlal v priebehu augusta obežník, v ktorom zdôrazňoval

dôležitosť blížiacich sa volieb. Politické spektrum v elaboráte rozdeľoval na dva tábory – na štátotvorné strany vtedajšej vládnej koalície a strany „štátu nepriateľské“, snažiace sa štát zničiť. Do tejto kategórie zaradil okrem komunistov a maďarských kresťanských socialistov aj ľudákov. Úradníctvo zároveň z agrárneho sekretariátu upozorňovali, že je nielen povinné hlasovať za vládne strany, ale zároveň „*vyvinúť musí najväčšiu a najúčinnějšíu prácu pre víťazstvo štátu v týchto voľbách*“. Tým sa rozumelo, že vo svojom voľnom čase mali úradníci svoj vplyv využiť na agitáciu v prospech centralistických strán. Po tomto nátlaku a pod hrozbou straty miesta zaslali viacerí štátni úradníci sympatizujúci s ľudovou stranou jej sekretariátu notárske osvedčenie, že účasť na kandidačnej listine republikánskej strany prijali nedobrovoľne.⁸ Ľudácka tlač agrárnikom vytykala, že v žilinskom kraji v ich prospech otvorene agituje tamojší okresný náčelník spoločne s verejným notárom Jánom Brežným. Profesor žilinského gymnázia Anton Malý na to dostal podľa tohto zdroja dokonca voľno od samotného bratislavského školského sekretariátu, ktorý viedol Anton Štefánek.⁹ Pridala i obvinenie, podľa ktorého mali agrárnici agitujúcim úradníkom vyplácať finančné odmeny.¹⁰

Znenie volebného zákona pripúšťalo zrušenie hlasovania v prípade, ak bola v obci podaná len jedna kandidátka, alebo sa v nich o posty v obecnom výbore uchádzalo menej občanov, ako bol predpísaný počet. Z celkového počtu 3 542 obcí sa tak na Slovensku volebný výber neuskutočnil až v 2 080 prípadoch. Kandidátka agrárnej strany, alebo štátotvornej koalície, ktorej bola členom, bola podaná v 949 obciach, čo predstavovalo viac ako štvrtinu slovenských dedín a mestečiek.¹¹ Agrárne kandidátky boli jedinými zväčša v regiónoch, v ktorých mala strana najvýraznejšiu podporu už v roku 1920, teda najmä v obciach s väčšinovým obyvateľstvom evanjelického vierovyznania v okresoch Myjava, Turčiansky Sv. Martin, Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok. Do regiónov silne inklinujúcich k ľudákom sa im preniknúť opäť nedarilo. Napríklad v okrese Kysucké Nové Mesto podalo z 28 obcí iba ľudácku kandidátku až 19.¹²

Najväčšia pozornosť sa pri obecných voľbách sústreďovala na Bratislavu. Práve neoficiálne slovenské hlavné mesto, v ktorom mali po prevrate prevahu Nemci a Maďari, ale postupne ju strácali na úkor československého živlu, sa malo stať pomyšleným indikátorom miery stotožnenia sa obyvateľstva Slovenska s novým štátom. Republikánska strana dlho zvažovala, či podá samostatnú kandidátku, alebo sa spojí s niektorou ďalšou československou stranou. V záujme toho, aby sa skončila prevaha maďarských a nemeckých poslancov v bratislavskom zastupiteľstve, sa napokon rozhodla podať spoločnú kandidátnu listinu s čs. stranou socialistickou a organizáciou bratislavských legionárov. Ostatné centralistické strany (sociálni demokrati, národní demokrati, živnostenská strana) ako aj SNS a SLS kandidovali samostatne. Spoločnú kandidátku viedol člen agrárnej strany a úradujúci bratislavský starosta Ľudovít Okánik, nechýbal ani predseda bratislavskej straníckej organizácie Vladimír Krno či spisovateľ Jozef Gregor-Tajovský.¹³ Zoskupeniu sa podarilo vďaka 6 289 hlasom získať 7 zo 48 volených mandátov, čo bolo najviac spomedzi vládnych strán. Celkom prepadla SNS pod vedením Jozefa Országha, ktorej získané hlasy nestačili ani na jeden mandát. Neúspešní boli aj čs. sociálni demokrati, ktorí obdržali len 3 mandáty oproti 7 komunistickým. Ľudáci obsadili vo výbore 5 kresiel. Najúspešnejší boli so ziskom 14 postov v zastupiteľstve podľa očakávaní maďarskí kresťanskí socialisti. Menšinové strany získali síce jasnú väčšinu 26 mandátov, ale po doplnení výboru o 8 členov menovaných vládou im to na prevahu nestačilo.¹⁴ Čs. a menšinový tábor tak mal vo výbore rovnaký počet zástupcov a jazyčkom na váhach sa stali štyria členovia za spojené židovské strany. Členovia zastupiteľstva zvolili zo svojho stredy 5-členné mestské predsedníctvo, z ktorého vzišiel starosta menovaný vládou. Nikoho neprekvapilo, že sa ním stal napokon v novembri osvedčený reprezentant agrárnikov Okánik.

Spoločné kandidátky s inými stranami vládnej koalície podali agrárnici aj v ďalších mestách. V Košiciach boli však ich partnerom namiesto čs. socialistov národní demokrati. Spojenectvo im vynieslo 4 mandáty, čo bolo o jeden mandát menej ako získali ľudáci. Spolu s inými vládnymi stranami išli agrárnici do volieb napríklad aj v Trnave, Kežmarku, Prešove, Levoči či Nitre, kým napríklad vo Zvolene, v Trenčíne, Žiline, Spišskej Novej Vsi či Piešťa-

noch kandidovali samostatne. V žiadnom zo spomínaných miest sa im nepodarilo získať viac mandátov ako ľudákom, spojením s ostatnými vládnymi stranami a po prirátaní vládou menovaných členov zastupiteľstiev to však na väčšinu vo výbore zväčša stačilo. Doménou strany najmä pre jej stavovský charakter však neboli mestá, ale vidiek. Strana si zachovala priazeň vo väčšine regiónov, v ktorých mala silné pozície už v roku 1920. Novinkou bolo, že sa stala dominujúcou silou v severných okresoch Košickej župy s výrazným zastúpením rusínskeho obyvateľstva – Medzilaborce, Snina, Svidník, ale aj Michalovce či Vranov. Podpísalo sa pod to iste najmä rozšírenie organizačnej siete strany do tejto oblasti, ako aj prvé výsledky pozemkovej reformy na tamojších veľkostatkoch.¹⁵

Z výsledkov obecných volieb z 16. a 23. septembra 1923 sa dajú robiť závery o veľkej politike len ťažko. Oficiálne neboli nikdy publikované a stranícke denníky prinášali zväčša len čísla z obcí, ktoré sa stranám hodili pre zvýraznenie svojej úspešnosti. Veľké skreslenie spôsobuje aj fakt, že vo viac ako polovici obcí voliči ani nehlasovali, pretože v nich bola podaná len jedna kandidátka. Isté však je, že predstava vodcov agrárnej strany, že najsilnejšou stranou na Slovensku sa stanú po oslabení sociálnych demokratov práve oni, sa nenaplnila. Výsledky naznačovali, že do tejto pozície sa dostávajú ľudáci. Trend mali potvrdiť voľby okresných výborov a župných zastupiteľstiev, ktoré nasledovali už o týždeň. Ukazovalo sa, že príklon k ľavicí z roku 1920 bol spôsobený rozháranými poprevratovými podmienkami a politickou neskusenosťou drvivšej väčšiny voličov. Dôležitejším faktorom ako príslušnosť k stavu sa pri rozhodovaní voličov na Slovensku stávala konfesionalita a religiozita skombinovaná s prebúdajúcim sa masovým slovenským nacionalizmom, ktorý sa prejavoval v podpore úsilia o dosiahnutie slovenskej autonómie. O tom, akú moc mali nad ľudom katolícki kňazi, svedčia aj príklady z obcí, ktorých farári boli stúpenkami republikánskej strany. V obci Báhoň v trnavskom okrese pôsobil ako katolícky kňaz Herman Herold, príslušník agrárnej strany. Kým obce v celom okolí v roku 1923 hlasovali jednoznačne za ľudovú stranu, v Báhoňi získala agrárna strana v obecnom výbore 8 zástupcov, kým ľudáci len 7.

O tom, že želanie stať sa najsilnejšou stranou na Slovensku bolo medzi agrárnikmi veľké, svedčí aj plagát, ktorý sa objavil dva dni po voľbách na bratislavských uliciach. Strana alebo jej prívrženci na ňom deklarovali svoje víťazstvo so ziskom 411 486 hlasov pred ľudákmi so 345 694 hlasmi.¹⁶ Išlo naozaj len o želanie. Realita sa pri agrárnikoch blížila skôr k číslu 300 000, kým hodnotu 400 000 zrejme atakovali ľudáci. Strana si však oproti zisku z roku 1920 výrazne polepšila, čo sa vyzdvihovalo aj v komentároch straníckej tlače. Konštatovalo sa v nej, že sa to podarilo dosiahnuť, hoci strana už išla do volieb bez krídla, z ktorého sa utvorila SNS a bez deklarovanej podpory samostatne kandidujúcich národných demokratov a živnostníkov. Veľký ohlas mala aj skutočnosť, že vďaka ziskom v Čechách a na Morave sa stala strana pod Švehlovým vedením najsilnejším politickým subjektom v republike. Zdôrazňovalo sa aj to, že slovenský vidiek sa odklonil od podpory sociálnych demokratov, ktorí vo voľbách stratili aj po započítaní výsledku komunistov viac ako 300 000 hlasov.¹⁷ Spokojný s výsledkami volieb bol navonok L. Okánik: „*Našej strane roľníckej vo všeobecnosti prorokovali úpadok, takmer zmiznutie. My sme to cítili na vlastnom tele. Slovenská inteligencia hŕfne opustila našu stranu, ostala nám len malá hŕstka inteligentných spolupracovníkov, katolícke kňazstvo sa temer do chlapa postavilo proti nám a zvieďlo boj na život a na smrť, evanjelické kňazstvo sa len kolísalo, bez istého smeru nebolo v stave nájsť pre seba vhodné miesto. Že sme v tomto tuhom boji obstáli a pri obecných voľbách v jednej štvrtine obcí jednotnú našu kandidátku presadili a v deň volieb značných úspechov sa dopracovali, nie len v Bratislave, ale i v takých obciach, v ktorých sme pred 3 rokmi žiadnych prívržencov nemali, môžeme tomu ďakovať, že opustiť od demagogie započali sme pracovať, odborne sa organizovať a utvorili medzi najrozmanitejšími stranami také zdravé jadro, kolom ktorého sa shromažďuje i z ľudu i z našej inteligencie všetko to, čo má zmysel nie len pre štát, ale i pre všeobecné záujmy.*“¹⁸ Pridal sa aj Hodža, ktorý síce pripustil, že prvou stranou na Slovensku sa stali ľudáci, ale zdôraznil, že nezískali nadpolovičnú podporu voličov, ktorú deklarovali pred voľbami. Konštatoval, že ich podpora dosiahla v obecných voľbách svoj vrchol a v budúcnosti bude

klesať. Vyzdvihol aj význam samosprávy na Slovensku, ktorá mala účinne „zamedziť škody, ktoré sme na Slovensku utrpeli bezduchým centralizmom“, zároveň však zdôraznil, že administratívna samospráva nesmie za žiadnu cenu naštrbiť štátnu jednotu.¹⁹

Výsledky volieb župných a okresných zastupiteľstiev, ktoré nasledovali už o týždeň, potvrdili, že proklamovaný cieľ stať sa najsilnejšou stranou na Slovensku sa agrárnikom splniť nepodarí.²⁰ Vo všetkých župách s výnimkou košickej ich totiž ľudová strana s veľkou prevahou porazila. Získala celkovo 401 300 hlasov, kým republikáni len 286 600. V Bratislavskej župe republikánsku stranu predstihli aj maďarskí kresťanskí socialisti a komunisti za jej ziskom 49 000 hlasov zaostali iba o 3 000. Najväčšiu stratu mali agrárci na ľudákov v Považskej župe, kde ich volilo 36 000 občanov, kým ľudákov až 100 000. Najtesnejší náskok mali ľudáci vo Zvolenskej župe, kde získali len o necelých 7 000 hlasov viac (64 400). Vďaka podpore v spomínaných severných okresoch Košickej župy a slabšej organizačnej sieti ľudákov si z nej odniesla republikánska strana víťazstvo. Hlasovalo tam za ňu 80 000 voličov, kým za ľudovú stranu len 51 800. Baštou strany ostalo opäť Myjavsko, ľudákov sa strane podarilo poraziť aj v ďalších okresoch s nadpriemerne zastúpeným evanjelickým obyvateľstvom, akými boli liptovsko-mikulášsky, martinský, krupinský okres či okres Giraltovce. V ďalších okresoch s podobnou charakteristikou (Senica a Nové Mesto nad Váhom) sa aj vďaka intenzívnej kampani tamojších organizácií strany ľudákom výsledkami vyrovnali.²¹

Vláda využila v plnom rozsahu právo, ktoré jej ponúkal na Slovensku župný zákon. Do všetkých slovenských župných zastupiteľstiev vymenovala ďalších členov a tak sa ich 35-členný volený zbor rozšíril o ďalších 11 a v Bratislavskej župe dokonca o 12 zástupcov. Zvýšil sa tým počet mandátov pre agrárnu, sociálnodemokratickú a čs. socialistickú stranu na úkor ľudákov, komunistov a menšinových strán. Z významných predstaviteľov agrárnej strany sa tak do bratislavského župného zastupiteľstva dostali napríklad známy peňažník a bývalý hlavný správca Slovenskej banky Ján Cablk, rímskokatolícky farár zo Smoleníc Ján Novák, senický lekár Ľudovít Šimko či evanjelický biskup Samuel Zoch, v Nitrianskej župe topolčiansky verejný notár Július Brežný, v Považskej trenčiansky notár a okresný predseda Karol Štúr a školský inšpektor Gustáv Šimko, vo Zvolenskej dokonca župný stranický tajomník Ferdinand Melichar.²²

Strana síce vo voľbách získala o vyše 40 000 hlasov viac ako v roku 1920, ľudákom však pribudlo 150 000 nových voličov. V straníckej tlači sa napriek tomu voľby hodnotili ako úspešné. Vyzdvihovalo sa predovšetkým nečakane jasné víťazstvo v Košickej župe a úspešné výsledky vo Zvolenskej župe, veľká porážka v Považskej župe sa prechádzala mlčaním.²³ Poukazovalo sa naopak nato, že ani ľudáci nedosiahli svoj hlavný cieľ získať pre seba nadpolovičnú väčšinu obyvateľstva Slovenska a po doplnení župných zastupiteľstiev o menovaných úradníkov sa ich tretinové zastúpenie v nich skresalo len na štvrtinové.²⁴ V podobnom duchu voľby hodnotil slovenský šéf strany Hodža. Nezabudol ani zdôrazniť, že voľby potvrdili životaschopnosť administratívnej samosprávy na Slovensku a umlčali hlasy z pražských kruhov o potrebe preventívneho zavedenia nejakého typu diktatúry vo verejnej správe na Slovensku.²⁵

Župné voľby definitívne potvrdili, že z ľudákov a agrárnikov sa stali hlavní rivali slovenskej politiky. Bolo to pochopiteľné, keďže išlo o najsilnejších predstaviteľov dvoch protichodných politických táborov, autonomistického a centralistického, ktorí navyše súperili predovšetkým o hlasy vidieckych voličov. Tento vývoj potvrdili aj opakované voľby župného zastupiteľstva v Nitrianskej župe v apríli nasledujúceho roka.²⁶ Agrárci sa rozhodli urobiť všetko pre zlepšenie svojej pozície v župnom zastupiteľstve a napravenie reputácie. Už od polovice marca viedli v župe intenzívnu kampaň, ktorá vyvrcholila v predvečer volieb zo 6. apríla a jej súčasťou bolo takmer 400 verejných zhromaždení. O tom, koho považovali za najväčšieho rivala v súboji o hlasy voličov svedčí fakt, že na čelo kandidátky postavili rímskokatolíckeho kňaza, učiteľa z nitrianskeho gymnázia Jozefa Rozima. Pred voľbami zintenzívnil nitriansky prídelový komisariát práce na pridelení pozemkov uchádzačom, čo ľudáci označili za zrejmy agitačný ťah agrárnikov.²⁷ Za útok proti sebe pokladali aj stanovenie termínu volieb

na smrtnú nedeľu.²⁸ Vadilo im aj to, že republikánska strana rozširovala v župe leták, podľa ktorého bola jedinou skutočnou obhajkyňou záujmov katolicizmu ona. Posledný týždeň viedli agitáciu strany priamo v župe tajomník Karol Drahotín Štefánek a poslanec Vavro Šrobár.²⁹ Hodžovu účasť prekazila pľúcna choroba, z ktorej sa liečil v Tatranskej Polianke.

Vynaložené úsilie prinieslo agrárnikom očakávané ovocie. Za ich kandidátku hlasovalo 47 627 voličov a oproti septembru 1923 si tak polepšili o 12 000 nových hlasov, kým ľudáci len o 600. Počet ich volených zástupcov v zastupiteľstve sa zvýšil zo 7 na 9, kým ľudáci ostali pri čísle 9. Tento výsledok vzbudzoval zdanie, že opakovanie volieb bolo motivované najmä snahou agrárnej strany o korekciu výsledku. Nárast o 3 000 hlasov však zaznamenali aj komunisti, 2 000 nových hlasov obdržali sociálni demokrati. Naopak, oproti septembru sa zhoršilo postavenie maďarskej maloroľníckej strany (o 5 000 hlasov) a spojených židovských strán (o 2 000). Okrem ľudákov sa len nepatrne líšili aj zisky maďarských kresťanských socialistov a čs. socialistov.³⁰

Podľa A. Štefánka bola strana s výsledkom veľmi spokojná, aj keď sa jej ľudákov predstihnúť nepodarilo. Zároveň si však do denníka poznamenal, že agitovanie stálo „úžasné peniaze“.³¹ Veľký nárast počtu hlasov pre agrárnu stranu však veľmi ťažko niesli ľudáci. V denníku *Slovák* agrárnikov obvinili z falšovania výsledkov vo svojom prospech. Údajne až v deviatich obciach s maďarským obyvateľstvom došlo podľa ich svedkov k falšovaniu volebnej zápisnice v prospech agrárnej strany.³² Zároveň sa sťažovali, že v niektorých obciach zavreli úrady hlasovacie miestnosti úmyselne skôr, aby pre časovú kolíziu s nedeľnou omšou nestihli odhlasovať ich stúpenca.³³ Nitriansky župan Janko Jesenský zaslal redakcii vyhlásenie, v ktorom všetky ich obvinenia rezolútne poprel.³⁴

Obecné voľby v októbri 1927 sa už konali v čase, keď boli slovenskí ľudáci súčasťou vládnej koalície. Dva roky predtým porazili agrárnikov v parlamentných voľbách ešte výraznejšie ako v predchádzajúcich župných – získali takmer dvakrát toľko hlasov ako oni. Po voľbách a obnovení bývalej koalície však nič nenasvedčovalo, že by mohli vstúpiť do vlády. Hodžova snaha o vytvorenie vládnej koalície bez ľavicových strán, ku ktorej potreboval aj ľudákov, však slávila úspech. Obe strany sa zároveň počas rokovaní o vstupe ľudákov do vlády dohodli na zavedení krajinárskeho zriadenia na Slovensku, ktoré vstúpilo do platnosti od leta 1928. Kým ľudáci ho považovali len za prvý krok k budúcej zákonodarnej autonómii Slovenska, agrárnici ho chápali ako definitívne riešenie a dosiahnutie slovenskej administratívnej autonómie. Hlavní rivali slovenskej politiky sa tak ocitli spoločne vo vládnej koalícii, čo však mnoho predstaviteľov agrárnej strany vo verejných funkciách na Slovensku nieslo veľmi ťažko.

Vo voľbách bola celkovo v 868 obciach na Slovensku podaná len kandidátka agrárnej strany. Viac ako 400 z nich bolo na východnom Slovensku, čo svedčilo o stabilizácii podpory strany v tamojších okresoch ako aj o dobre fungujúcich stranických aparátoch. Stranu však potešila predovšetkým skutočnosť, že okrem Oravy a Kysúc klesla podpora teraz už Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) takmer vo všetkých okresoch západného Slovenska. Aj keď vo svojich tradičných baštách ostali ľudáci aj naďalej najúspešnejšou stranou, agrárnici v nich dosiahli zisky práve na ich úkor. Najlepšie o tom svedčí príklad z okresu Malacky, v ktorom sa agrárnici pre chýbajúci okresný sekretariát dlho nevedeli presadiť. Po jeho zriadení v roku 1927 však klesla podpora ľudákov oproti voľbám v roku 1925 z 13 301 hlasov na 11 018, kým agrárna strana si polepšila z 3 192 na 5 454 hlasov.³⁵ Pod neúspech HSLS sa iste podpísala pre jej voličov prevrapujúca účasť vo vláde, ktorá však Slovensku autonómiu a ani markantné zlepšenie hospodárskej situácie väčšiny obyvateľstva nepriniesla.³⁶

Oficiálne výsledky volieb neboli opäť publikované. Zisky na úkor ľudákov agrárnu stranu potešili natoľko, že v straníckej tlači prinášala svoje odhady, podľa ktorých predstihla ľudákov o 30 000 hlasov a urobila z toho záver, že sa stala najsilnejšou stranou na Slovensku.³⁷ Takýto odhad bol však predsa len falšný. Z údajov o obecných voľbách sa nedali robiť závery pre podporu v prípadných voľbách parlamentných. Ich výsledky skreslovalo to, že v mnohých obciach sa nehlasovalo, lebo v nich bola podaná jednotná kandidátka a v ďalších

sa voľby nekonali z dôvodu, že od posledných volieb v nich neuplynula zákonom stanovená lehota štyroch rokov. Podľa úradnej štatistiky, ktorú publikoval vo februári nasledujúceho roka denník *Právo ľudu*, ostali aj po obecných voľbách ľudáci na Slovensku najsilnejšou stranou, keď druhých agrárnikov porazili o viac ako 50 000 tisíc hlasov.³⁸ V percentuálnom vyjadrení, si však oproti roku 1925 pohoršili, keď klesli z 34 percent na necelých 23 percent odovzdaných hlasov.

Vo voľbách v Bratislave spojila agrárna strana sily s Čs. stranou ľudovou, SNS a živnostenskou stranou. Pomer síl medzi čs. stranami a maďarskými a nemeckými zoskupeniami sa zmenil len mierne v prospech čs. politických síl. Miesto starostu si tak opäť podržal zástupca agrárnej strany L. Okánik, ktorého vybrala podľa zákona do funkcie vláda z piatich členov mestského výboru.³⁹

Pre rozloženie politických síl na Slovensku mali podstatne výpovednejšiu hodnotu prvé voľby krajiných zastupiteľstiev, ktoré sa konali 2. decembra 1928. Ani ich výsledky však celkom neznesú porovnanie s parlamentnými voľbami, pretože aktívne volebné právo v nich určoval zákon na 26 rokov, kým pri parlamentných to bolo o 5 rokov menej. Agrárici im však pripisovali veľký význam, dôkazom boli predvolebné zhromaždenia vo viacerých mestách na východe Slovenska a vo Zvolene, ktorých sa osobne zúčastnil podpredseda strany a jej neoficiálny slovenský vodca M. Hodža.⁴⁰ Zhromaždeným priaznivcom vysvetľoval výhody krajiného zriadenia v porovnaní s predchádzajúcim župným. Zároveň sa pre stranu pokúšal vyjednať spojenectvo so SNS, čomu bola v jej radoch naklonená predovšetkým skupina okolo Martina Rázusa, Ota Škrovinu a Miloša Ruppeltda. Za podporu im sľuboval jedno miesto v krajinom zastupiteľstve. Pre odpor vedenia SNS však napokon k dohode neprišlo a národnári uzavreli predvolebný pakt s Čs. stranou ľudovou,⁴¹ za čo si vyslúžili útoky agrárnej tlače.

Výsledky volieb⁴² potvrdili trend z obecných volieb z predošlého roka. Odliv voličov od ľudovej strany pokračoval. Agrárici ovládli takmer všetky severné okresy bývalej Košickej župy, ľudákov tentoraz porazili aj v okresoch Poprad a Kežmarok, čo sa im nikdy predtým nepodarilo. Tak ako rok predtým strácali ľudáci na úkor agrárnikov podporu aj v niektorých okresoch na západnom Slovensku. Napríklad v senickom okrese ich agrárici dokázali prvý raz tesne poraziť, keď v predošlých voľbách tam vyhrali tesným rozdielom ľudáci. Pri zohľadnení odlišnej vekovej hranice pre aktívne volebné právo pri parlamentných a krajiných voľbách, keď presnejšie bolo porovnávať ich výsledky s hlasovaním do senátu v roku 1925, prišli ľudáci približne o 90 000 hlasov. Pozíciu najpodporovanejšej strany na Slovensku si síce udržali, namiesto priepastného, takmer 250-tisícového rozdielu z roku 1925 však agrárnu stranu porazili tentoraz len o necelých 55 000 hlasov. Rozdielnu úspešnosť dvoch najsilnejších politických strán Slovenska najlepšie odzrkadľuje porovnanie ich volebných ziskov v pomerných číslach. Kým ľudáci oproti roku 1925 klesli z 34 na 24 percent odovzdaných hlasov, agrárici si polepšili zo 17 na 20 percent. Tesnú prevahu nad agrárnikami si HSLS udržala aj pri voľbách okresných zastupiteľstiev. Z 1048 volených miest v nich obsadili 305, kým agrárna strana 280.

Vyrovnaný volebný výsledok sa prejavil aj v počte miest, ktoré obe strany v krajinom zastupiteľstve obsadili. HSLS v ňom obdržala 9 mandátov a agrárici 8. Boli medzi nimi skúsení predáci ako L. Okánik či bývalý poslanec Juraj Sopko, ale aj politici, ktorí mali patriť k ústredným postavám strany v budúcom desaťročí – predseda bratislavskej župnej organizácie Pavel Teplanský a predseda organizácie dorastu Ján Ursíny. Zvolený bol aj predseda Zväzu maďarských republikánskych maloroľníkov patriaceho pod agrárnu stranu István Csomor. Pomer počtu zástupcov oboch najvýznamnejších slovenských strán znova zvrátila v prospech agrárnikov vláda, ktorá využila svoje právo a rady zastupiteľstva rozšírila o tretinu menovaných členov. Hoci obe strany v tom čase spoločne účinkovali vo vládnej koalícii, z rozhodnutia kabinetu sa čísla zmenili na 16:11 v prospech agrárnikov. Mandát sa ušiel aj bývalému ministrovi Jozefovi Kállayovi či riaditeľovi Zväzu Roľníckych vzájomných pokladníc J. Cablkovi.⁴³

S výsledkami na Slovensku panovala vo vedení strany veľká spokojnosť. Podľa stránickej tlače dávali šancu, že v najbližších parlamentných voľbách sa strane podarí zaútočiť na v roku 1925 zdanlivo neotrasiteľnú pozíciu ľudovej strany.⁴⁴ Tieto nádeje sa však opäť nenaplnili a víťazom parlamentných volieb na Slovensku v roku 1929 sa stali znovu ľudáci. Takmer štvrtmilionovú stratu na ľudákov z roku 1925 sa však podarilo agrárnikom o polovicu znížiť na rozdiel necelých 125 000 hlasov.

Zakladatelia slovenského krídla agrárnej strany si v roku 1919 dali za cieľ vybudovať najsilnejšiu politickú silu na Slovensku. Rátali pri tom s podporou najpočetnejšej vrstvy slovenského obyvateľstva – roľníctva. Pri týchto úvahách však podcenili úlohu, ktorú zohrával v 1. polovici 20. storočia na Slovensku konfesionalizmus a prebudovaný slovenský nacionalizmus. O hlasy na slovenskom vidieku totiž museli už od vzniku republiky súperiť s LS, ktorá sa od začiatku profilovala ako rozhodná obhajkyňa práv katolíckej cirkvi a na rozdiel od nich aj ako strana presadzujúca prijatie slovenskej autonómie. Ambície vedenia slovenských agrárnikov stať sa najpodporovanejšou stranou na Slovensku definitívne neukončilo ani drvivé víťazstvo ľudákov v parlamentných voľbách na Slovensku v roku 1925. Výsledky obecných volieb z roku 1927 a volieb krajiniského zastupiteľstva o rok neskôr, v ktorých síce ľudákov neporazili, ale ich hlavní konkurenti v nich aj pre účasť vo vládnej koalícii zaznamenali výrazné straty, však spôsobili, že časť vedenia agrárnej strany podľahla opäť ilúzii o možnosti ľudákov v najbližších parlamentných voľbách poraziť. Tieto nádeje definitívne pochovala až porážka od ľudákov z roku 1929. Napriek tomu, že po roku 1920 slovenskí agrárnici ľudovú stranu v žiadnych voľbách neporazili, príslušnosť k vládnej tábore im v orgánoch územnej samosprávy vďaka tretine členov menovaných vládou zabezpečila viac zástupcov, ako v nich mala najpodporovanejšia politická strana na Slovensku. Tento stav sa paradoxne vôbec nezmenil ani počas krátkeho pobytu LS vo vládnej koalícii v rokoch 1927–1929.

Poznámky:

- 1 Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA č. 2/6205/8 pod názvom Slovenská spoločnosť 1918–1939 (medzinárodné a vnútropolitické aspekty).
- 2 Tzv. župný zákon č. 126/1920 Zb. z. a n. V slovenských župách mohla podľa neho vláda počas obdobia 20 rokov od nadobudnutia platnosti menovať až jednu tretinu členov okresných výborov a župných zastupiteľstiev. Po zavedení krajiniského zriadenia to vláde umožňoval v krajiniských a okresných zastupiteľstvách zákon č. 125/1927 Zb. z. a n. Menovanie jednej tretiny ich členov už nebolo časovo ohraničené a vzťahovalo sa na všetky štyri krajiny republiky.
- 3 ŠUCHOVÁ, Xénia. Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike. In ZEMKO, Milan–BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu*. Bratislava: Veda, 2004, s. 105.
- 4 Podľa volebného poriadku do obcí sa po zmene statusu privilegovaných miest na Slovensku volilo vo všetkých slovenských mestách s výnimkou Bratislavy a Košíc, ktoré prešli z kategórie municipiálnych miest na mestá so zriadeným magistrátom. Ďalšie dve municipiálne mestá (Banská Štiavnica a Komárno) sa spolu s 30 dovtedajšími mestami so zriadeným magistrátom stali v roku 1923 oficiálne len veľkými obcami. Namiesto voleného mestského magistrátu v nich začal jeho agendu vykonávať mestský notársky úrad, ktorí tvorili úradníci menovaní štátom.
- 5 Slovenskí agrárnici vnímali slovenské filiálky ostatných československých strán, s ktorými tvorili vládnu koalíciu, ako konkurentov. Výnimkou bolo len niekoľko spoločných deklarácií, akou bol napríklad protest proti snahám SLS vyslať na janovskú konferenciu vlastnú „slovenskú“ delegáciu, alebo občasná spoločná verejná zhromaždenia. Jedno z nich sa konalo v auguste 1922 v Šuranoch. Okrem agrárnikov sa ho zúčastnili aj čs. soc. demokrati a organizácia legionárov. Požadovalo urýchlené začatie parcelácie tamojšieho Károlyiovského veľkostatku. Veľký tábor ľudu čl. štáto- tvorných strán v Šuranoch. *Slovenská politika* (ďalej SP), roč. 3, č. 201, 7. 9. 1922, s. 2. V septembri

- toho istého roka zvolali predstavitelia čs. strán v Trenčíne dôvernú poradu, na ktorej sa pokúsili odstrániť vzájomné spory v záujme spoločného postupu proti Maďarom a Nemcom v mestskom zastupiteľstve. Českí členovia ostatných strán vytýkali trenčianskym agrárnikom hlavne nedostačujúcu agitačnú prácu v okolitých obciach, ktoré vraj nechali napospas vplyvu ľudákov a maďarónov. Pozri Znak času. *Národné noviny* (ďalej NN), roč. 53, č. 83, 5. 10. 1922, s. 2.
- 6 Ohlas k československým voličom. SP, roč. 4, č. 192, 28. 8. 1923, s. 1.
- 7 ŠUCHOVÁ, ref. 3, s. 107.
- 8 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, osobný fond (o. f.) Andrej Hlinka, kartón (k.) 22.
- 9 Vládny teror proti Ľudovej Strane. *Slovák*, roč. 5, č. 207a, 26. 9. 1923, s. 2.
- 10 Štátotvorní kupujú duše – Hľadajú Judášov! – Farizejov už majú! *Slovák*, roč. 5, č. 211, 30. 9. 1923, s. 1.
- 11 Do obecných volieb. SP, roč. 4, č. 207, 15. 9. 1923, s. 3.
- 12 Víťazstvo Ľudovej strany v kysuckom okrese. *Slovák*, roč. 5, č. 194, 11. 9. 1923, s. 1.
- 13 Republikánska strana, legionári a strana národných socialistov pôjde v Bratislave spoločne do volebného boja. SP, roč. 4, č. 197, 2. 9. 1923, s. 1.
- 14 Konečné výsledky volieb v Bratislave. SP, roč. 4, č. 209, 18. 9. 1923, s. 1.
- 15 Ďalšie výsledky volieb. SP, roč. 4, č. 210, 19. 9. 1923, s. 2.
- 16 Argalášsko-rakušiacky figeľ na uliciach v Bratislave. *Slovák*, roč. 5, č. 201, 19. 9. 1923, s. 1.
- 17 Sme najmocnejšou stranou v republike. SP, roč. 4, č. 212, 21. 9. 1923, s. 1.
- 18 OKÁNIK, Ľudovít. Po prvom boji. SP, roč. 4, č. 209, 18. 9. 1923, s. 1.
- 19 Minister dr. Hodža o terajších voľbách. SP, roč. 4, č. 214, 23. 9. 1923, s. 1.
- 20 Výsledky župných volieb z roku 1923 podľa: ZEMKO, Milan–BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu*. Bratislava, Veda, 2004, s. 579.
- 21 Župné volby. SP, roč. 4, č. 221, 2. 10. 1923, s. 1–2; Volebné výsledky. *Slovák*, roč. 5, č. 212, 2. 10. 1923, s. 2.
- 22 Vláda už vymenovala členov do žup. zastupiteľstvá na Slovensku. SP, roč. 4, č. 276, 8. 12. 1923, s. 1–2.
- 23 Poučenie z volieb. SP, roč. 4, č. 222, 3. 10. 1923, s. 1.
- 24 Čo sa vlastne stalo? SP, roč. 4, č. 226, 7. 10. 1923, s. 1.
- 25 Minister dr. Hodža o Slovensku po voľbách. SP, roč. 4, č. 227, 9. 10. 1923, s. 1.
- 26 Volby sa opakovali pre sťažnosti občanov z viacerých okresov, že v septembri 1923 neboli zapísaní vo volebných zoznamoch.
- 27 Roľníctvu v Nitrianskej župe! *Slovák*, roč. 6, č. 81a, 6. 4. 1924, s. 1.
- 28 FABRICIUS, Miroslav–SUŠKO, Ladislav (eds.). *Jozef Tiso – Prejav y a články. Zv. I. (1913 – 1938)*. Bratislava, AEPRESS, 2002, s. 165. Dokument č. 48: V nádeji istého víťazstva púšťame sa do boja. *Slovák*, roč. 6, č. 77a, 6. 4. 1924, s. 1.
- 29 SNA, o. f. Anton Štefánek, k. 11, inv. č. 649, sign. III/3 denníky. Zápis zo 6. 4. 1924.
- 30 Výsledky volieb podľa: Veľké víťazstvo republikánskej strany v župe nitrianskej. *Slovenský denník* (ďalej SD), roč. 7, č. 82a, 8. 4. 1924, s. 1; Volebné výsledky v nitrianskej veľžupe. *Slovák*, roč. 6, č. 83, 9. 4. 1924, s. 2.
- 31 SNA, o. f. Anton Štefánek, k. 11, inv. č. 649, sign. III/3 denníky. Zápis zo 6. 4. 1924.
- 32 Nitrianske voľby musia byť zrušené. *Slovák*, roč. 5, č. 85, 11. 4. 1924, s. 2; Falzifikovanie volebného výsledku v Nitrianskej. *Slovák*, roč. 5, č. 87, 13. 4. 1924, s. 2.
- 33 Hnusná volebná panama v nitrianskej veľžupe. *Slovák*, roč. 5, č. 84a, 10. 4. 1924, s. 1.
- 34 Dve opravy o falšovaní nitrianskych volebných výsledkov. *Slovák*, roč. 5, č. 89, 16. 4. 1924, s. 1.
- 35 Víťazstvo republikánskej strany na slovenskom východe. SD, roč. 10, č. 237, 17. 10. 1927, s. 1.
- 36 Zástupcov akademickej mládeže v HSLS výsledok obecných volieb z roku 1927 natoľko rozčaroval, že vedenie strany vyzývali na okamžitý odchod z vládnej koalície. BARTLOVÁ, Alena. Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918–1935 a zapojenie HSLS do vládnej koalície v rokoch 1927–1929. In ZEMKO, Milan–BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu*. Bratislava, Veda, 2004, s. 142. ref. 9, s. 154.
- 37 Definitívne výsledky volieb do obcí na Slovensku. SD, roč. 10, č. 239a, 20. 10. 1927, s. 1.

- 38 Výsledky volieb podľa ZEMKO, Milan–BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu*. Bratislava: Veda, 2004, s. 592.
- 39 V Bratislave máme 19 mandátov. SD, roč. 11, č. 237, 17. 10. 1927, s. 1.
- 40 Pred voľbami na slov. východe. SD, roč. 11, č. 243, 23. 10. 1925, s. 2; Slovenský roľnícky ľud za republikánsku stranu. SD, roč. 11, č. 260, 13. 11. 1928, s. 1.
- 41 ROGULOVÁ, Jaroslava. *Politika SNS v rokoch 1918–1929*. Dizertačná práca, nepublikovaná, Historický ústav SAV, 2004, s. 162–163.
- 42 *Československá statistika*. Svazek 60, Řada I. (Volby sešit 3), Praha, Státní ústav statistický, 1929, s. 13, 39–41.
- 43 Rozdelenie mandátov v Krajinškom zastupiteľstve podľa: ZEMKO, Milan–BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu*. Bratislava, Veda, 2004, s. 581.
- 44 Vyše milióna republikánskych voličov. SD, roč. 11, č. 278, 4. 12. 1928, s. 1.

The Agrarian Party and Regional Elections in Slovakia in the 1920s

Abstract

The author deals with the pre-election agitation and success rates of the Agrarian Party in the elections for general and local administration in the 1920s in Slovakia. Since the first elections for local, district and regional committees in 1923, the main rival of the Agrarians was the Slovak People's Party, with which they fought over the votes of the village population. In spite of all efforts, the Slovak Agrarians never managed to defeat their rivals (not even in parliamentary elections). However, in local elections, they usually scored better results than in the parliamentary ones. However, the fact that the Agrarian Party was a part of the government coalition caused it to have more representatives in local government bodies than the most popular Slovak party – thanks to the fact that one third of representatives was appointed by the government. Paradoxically, this state of affairs did not change even during the brief participation of the People's Party in the government coalition (1927–1929).

Oč usilovala agrární strana a její představitelé ve struktuře národohospodářských sborů v meziválečném Československu (po vzoru Národohospodářského sboru jihočeského – Praha) v letech 1925–1938

JIŘÍ DVOŘÁK

Motto:

„Bylo to v letech 1924 a 25, kdy se začala již rýsovat organisovaná regionální spolupráce, s jejímž námětem ke mně přišel Dr. Stocký. Z tohoto podnětu vyrůstal Národohospodářský sbor jihočeský, instituce a laboratoř soustavného, cílevědomého řešení důležitých otázek krajových. Nesmíme zapomenout, že tehdejší doba byla naplněna bojem politickým, jeho nesnáze, kdy nebylo lehké a snadné docílit, aby zástupci různých politických směrů zasedli za jeden stůl k jedné práci pro povznesení jejich kraje. Dvojnásob nás proto naplňuje radost, že se nám podařilo vyvrátit a odstranit překážky, plynoucí z politických rozdílů a rozporů.“¹

Bylo zásluhou zkušeného a prozíravého agrárního politika Antonína Švehly ml. (1873–1933),² že se agrární strana právě v době jeho předsednictví strany změnila v období první Československé republiky ve významnou státotvornou politickou stranu. Právě A. Švehla ml. vytvořil, svou velice trpělivou a houževnatou systematickou a organizační prací, nakonec z původně statkářské organizace zcela nově strukturovanou, masovou a moderní politickou stranu jako stranu veškerého zemědělského lidu. O tom všem vypovídá i sám název agrární strany, který prošel určitými změnami. Proto původně Česká strana agrární přijala po vzniku ČSR nový název – Republikánská strana československého venkova. Tento název se v roce 1922 opět proměnil na nový název – Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.³ Právě pod řízením A. Švehly ml. se stala, řečeno výstižně slovy Ferdinanda Peroutky: „Agrární strana častokrát tvořila bod klidu a stálosti. Nerozptyluje se spěním za mnohými ideami, omezujíc své cíle a vynikajíc jakousi klidnou houževnatostí, zaručovala ve chvílích bouřlivých rovnováhu parlamentarismu, které by bez ní snad nebylo.“⁴ Tato mohutná politická síla, ve své každodenní praktické činnosti se navíc úspěšně opírající o značně rozsáhlou síť aktivně spolupracujících hospodářských organizací, což se plně promítlo i do její pozice v rámci československého politického spektra a následně jí to umožňovalo, že: „Stala se centrem mezi pravíci a levíci, které se samy mezi sebou nedovedly dohodnout a potřebovaly k tomu vždy prostředníka. To bylo neobyčejně výhodné postavení. Nic v republice nemohlo se stát bez její spolupráce a bez jejího souhlasu.“⁵ Lze proto celkem oprávněně konstatovat, že právě pod aktivním vedením A. Švehly ml. se jím vedená a řízená agrární strana plně začlenila mezi ostatní československé politické strany a stala se důslednou stranou státotvornou. Právě proto mohl o ní F. Peroutka napsat následující velice výstižné řádky: „Ona byla stálým a nepostradatelným jádrem jakékoliv většiny, která by se snad mohla utvořit. Nebylo možné, aby se to neprojevovalo v jejím vzrůstajícím vlivu na stát... Za konfliktu s prezidentem, který neskončil pro ni bez úspěchu a z něhož si odnášela potvrzení svého vlivu na provádění pozemkové reformy, veřejnost poprvé nápadným způsobem byla upozorněna na její moc. Poprvé, protože nebylo Švehlovým zvykem se chlubit...“⁶

Dříve, než přistoupím k vlastnímu popisu a následné analýze celkové činnosti Národohospodářského sboru jihočeského – Praha (NSJ)⁷ v letech 1925–1941, musím se vrátit do samých prvopočátků jeho působnosti v regionu jihozápadních Čech.⁸ Pokusím se též přiblížit celkovou výchozí národohospodářskou a složitou sociální situaci vybraného regionu

jihozápadních Čech. Je důležité si uvědomit, že právě zhoršení celkové situace v meziválečné době 1918–1939 vyvolalo snahy o „hospodářské povznesení“ jižních Čech.⁹ Toto hnutí navazovalo na některá východiska a pozůstatky¹⁰ z doby před první světovou válkou,¹¹ z doby hledání řešení tzv. „jihočeské otázky“,¹² zejména pak v podobě následujícího textu: „V oboru průmyslovém nejedná se nám o umělé očkování nových odvětví, ale pro nové obory průmyslu hledati budeme existenční podklad v jihočeské půdě, v domácí surovině. Co chybí českému jihu na uhlí, to nahradí mu proudy řek, jejichž síly bude nutno využiti jako hnací energie průmyslové.“¹³

Program možného řešení tzv. „jihočeské otázky“ byl zformulován v regionálním časopise Jihočeský kraj.¹⁴ Příčiny těžké situace nutno hledat v předcházejícím historickém vývoji a procesu národohospodářského rozvoje jižních (jihozápadních) Čech¹⁵ v druhé polovině 19. století. Ten se mimo mnohé jiné aspekty zrcadlil ve značně nepříznivém trendu demografického vývoje.¹⁶ Jeho konkrétní podobou byla depopulace mnoha okresů regionu.¹⁷ Na rozdíl od severních a středních Čech se na jihu Čech s nedostatkem potřebného finančního kapitálu rozvinul průmysl až mnohem později. Koncem 19. století vrcholil proces, ve kterém docházelo k největšímu zakládání jihočeských průmyslových podniků, nyní již většinou českých.¹⁸ Důvodem bylo využití především zdejší velice levné pracovní síly. Velký nedostatek kvalitního uhlí se přitom, ale jen částečně, dočasně a jen do jisté míry, podařilo nahradit levnou vodní energií. Dalším nedořešeným problémem jižních Čech ovšem i nadále zůstávala otázka nevhodných zdrojů kvalitních¹⁹ rudných surovin.²⁰ Její vyřešení bylo,²¹ vedle vysokých železničních tarifů, i nadále vázáno na zcela nedostačující dopravní síť.²² Proto určující podmínky pro vznik nových průmyslových závodů na území regionu NSJ²³ rozhodujícím způsobem ovlivňovala nezbytná míra rentability zdejšího průmyslového podnikání.²⁴ Ta ležela v celém regionu na samé své dolní hranici.²⁵ Nepopíratelně významnou úlohu v národohospodářské situaci celého regionu sehrával především strach a obavy mnoha podnikatelů ze ztráty zdejší značně levné pracovní síly. Bezprostředně se to týkalo rozsáhlých jihočeských velkostatků.²⁶ Jejich podnikatelská strategie vycházela z tradic dlouhodobé převahy bývalých šlechtických latifundií.²⁷ Jako podnikatelské subjekty neměly žádný zájem na uvolnění pracovních sil ze zemědělství ve prospěch průmyslové výroby.²⁸ „Zmenšena podstatně latifundia, a to hlavně plocha jejich zemědělské půdy. V jihočeské oblasti u 5 největších latifundií (Buquoy Karel, Czernin Eugen, řád Cisterciáků, Schwarzenberg Jan, Schwarzenberg Karel) zůstává pouze 15,5 % původní výměry zemědělské půdy.“²⁹ Ze agrární strana získala v oblasti jihozápadních Čech pozemkovou reformou silné, až mimořádné pozice, svědčí i to, že do roku 1937 získalo 81 368 drobných přidělců úhrnem 98 221 ha půdy (z toho 86 911 ha půdy zemědělské) a že se zdejším přidělcům dostalo také okrouhle 6 000 stavebních míst, jejichž zastavění bylo také téměř ze 100 % provedeno.³⁰ Navíc byl zvětšen lesní majetek státu, který zde získal okolo 75 000 ha lesů,³¹ a současně bylo umožněno i nové velkorysé státní rybníční hospodářství, protože ze 12 600 ha ploch rybníčního hospodářství treboňského stát při pozemkové reformě zde získal 10 700 ha.³²

Rozpad rakousko-uherské monarchie a vznik samostatného československého státu dost radikálně pozměnil dosavadní postavení jižních Čech.³³ Došlo též ke ztrátě dosavadního tranzitního charakteru ve směru sever–jih.³⁴ Na jihu a jihozápadě se zemské hranice českých zemí změnilly ve státní hranici se všemi z toho plynoucími důsledky.³⁵ Tak vznikla celní hranice mezi jižními Čechami a jejich tradičním odbytovým a tranzitním prostorem. Ta nejdříve ztížila a omezila vývoz převážně většiny jihočeských výrobků, a to jak do sousedního Rakouska, tak i do ostatních nástupnických států bývalé monarchie.³⁶ Později, po opětovném zvýšení celních sazeb, byl export produktů jihočeského regionu prakticky skoro znemožněn. Celý dnešní jihočeský region se tak zpočátku jistě ocitl, svým způsobem, na periferii³⁷ nově vytvořeného státu – ČSR.³⁸ Přitom v době před první světovou válkou byl Linec, Vídeň a rakouské alpské země důležitým místem pro odbyt většiny výrobků jihočeského průmyslu jižním směrem.³⁹ Společně s tehdy předlitavským přístavem Terstem byla Vídeň hlavním tranzitním místem pro export jihočeského zboží. Odtud se toto zboží vozilo na Balkánský

poloostrov a na pobřeží států ležících u Středozemního moře.⁴⁰ Většinu dopravy obstarávala pozemní komunikační síť, zastoupená nedostačující silniční a železniční infrastrukturou. Transport severním směrem,⁴¹ když se nepodařilo zrealizovat myšlenku na průplavy⁴² a kanalizaci toku střední Vltavy⁴³ a vybudování kanálu Vídeň–České Budějovice,⁴⁴ zůstával, vyjma voroplavby, relativně drahý.⁴⁵ Nově utvořená hlavní komunikační osa směřující od západu na východ způsobila, že se jižní Čechy v Československé republice ocitly mimo a ležely stranou od ostatních průmyslových center. Logickým vyústěním celého vývoje byl mimořádný vzrůst významu vnitřního trhu, který byl v rámci menšího teritoria Československa značně zúžený.⁴⁶ Při dovozu surovin a vývozu hotových produktů vznikl problém vysokých dopravních tarifů ČSD.⁴⁷ Výsledkem nepříznivého vývoje bylo zastavení průmyslové výroby v celé řadě podniků s následujícím přesídlením mimo region.⁴⁸ Stagnace průmyslu, včetně upadající drobné a domácí výroby, způsobila, že výrobky z jihu Čech byly nyní se svou značně vyšší výrobní cenou z československého trhu rychle vytlačovány.⁴⁹ Také zaostávající zemědělská malovýroba, z pochopitelných důvodů zcela nepostačující tempu velkostruktů, se nezanedbatelným způsobem podílela na úbytku jihočeského obyvatelstva.⁵⁰

Toto vše výše uvedené přinutilo jihočeské představitele agrární strany k hledání a nalézání možných východisek. Jedním z nich byl i „Návrh plánu hospodářského a sociálního povznesení jižních Čech“ a jeho realizace v podobě poválečného NSJ – Praha, který předložil v roce 1924 tehdejšímu tajemníkovi Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu Rudolfu Beranovi iniciativní národohospodář Jan Stocký (1897–1959).⁵¹ Díky výrazné podpoře poslance R. Berana a dalších významných představitelů politického, hospodářského a kulturního života začala bez zbytečných průtahů práce přípravného výboru NSJ na podzim roku 1924.⁵² Ustavující valná hromada NSJ se po několikaměsíční činnosti přípravného výboru sešla 19. května 1925 do Obecního domu v Praze za účasti plejády jihočeských rodáků zastávajících různě významné a silně exponované pozice v politických stranách i ve státních institucích.⁵³ Jaké hlavní cíle si ve svých stanovách stanovil NSJ?⁵⁴ A platily tyto cíle i ve zcela změněné situaci vzniklé po velké hospodářské krizi 30. let 20. století? Pro odpověď na tuto otázku se musíme vrátit k procesu utváření NSJ! Jeho správní a organizační rozdělení bylo odvozeno od stanov a tak územní rozsah tvořilo 25 obvodů politických okresů.⁵⁵ Vymezené území měřilo 18 371,7 km² a v roce 1930 na něm žilo 1 403 166 obyvatel.⁵⁶ V užší podobě zahrnoval obvod NSJ jen 49 soudních okresů,⁵⁷ zatímco zájmová oblast soustřeďovala až 63 soudních okresů.⁵⁸ Pro oblast působnosti NSJ, která se svým pojetím blížila rozsahu „velkých“ jižních Čech, autor inventáře NSJ konstatoval, „že územní obvod NSJ netvořil kompaktní zákonitě vzniklý celek, ale konglomerát okresů, které se v obvodu sboru volně sdružily v zájmu regionalistické činnosti“.⁵⁹ Základním článkem činnosti NSJ se staly okresní odbory.⁶⁰ Činnost NSJ se uskutečňovala podle programu ve dvou časových periodách, jejichž rozhraním se stal rok 1930, což J. Stocký vymezil následovně: 1. od roku 1925 do roku 1930 obranná perioda činnosti, 2. od roku 1930 do roku 1937 perioda nového „konstruktivního“ regionalistického hnutí.⁶¹ Z dynamiky změn 1925–1941 došlo k vytváření odborných referátů vyhovujícím programovým cílům spolku. Referáty měly podobu odborů: I. komunikační, II. pro věci energie, III. pro otázky organizačně-hospodářské, IV. pro otázky nezaměstnanosti, úvěru a veřejné správy, V. pro otázky kulturně-hospodářské a pro úkoly cizineckého a turistického ruchu.⁶² Takto vytvořený model se stereotypně a ve stále stejné podobě objevuje v různých hlášeních, oběžnicích, měsíčních zprávách NSJ v polovině třicátých let.⁶³ V roce 1929 byly zvláštností organizační útvary, které obdržely velice výstižný výraz „komise tří“.⁶⁴ Zjištěný neustálý populační úbytek byl důsledek silícího vystěhovalectví: „...trpkou zkušenost, že vyliďňování jižních Čech neztratilo na hospodářsko-politické aktuálnosti.“⁶⁵ Předsednictvo NSJ došlo k tomuto závěru: „Vylidňování jižních Čech nemůže býti omluveno obecnou tendencí ve vylidňování venkova, poněvadž v jižních Čechách neztrácí populaci jen vesnice, nýbrž také střediska městská. Cifry sčítání zřetelně poučují, že i městská střediska v jižních Čechách (třeba jinak městská populace jest na vzestupu) jsou napařád relativně (s výjimkou jednoho města), v celé řadě pak dokonce absolutně vylidňována.“⁶⁶ Na prvním místě byla příčina spatřována

v účinku přírodních poměrů. Na druhé místo se dostaly společenské poměry. Mimořádně závažný problém pro NSJ vždy představovaly finance, protože Sbor neměl vlastní vydatné zdroje tvorby příjmů a byl vždy velmi odkázán jen na státní dotace, subvence, příspěvky a dary všeho druhu.⁶⁷ Za účelem získání a rozmnožení stálých příjmů sboru a také pro očekávané zviditelnění vlastních organizátorských a národohospodářských výsledků byly posléze založeny následující akciové společnosti a družstva: 1. Jihočeské nákupní a prodejní družstvo v Praze, 2. Jihočeské družstvo pro zpeněžování dobytka se sídlem v Písku, 3. Jihočeské nakladatelské družstvo Jihotisk v Praze, 4. Jihočeské podniky pro automobilovou dopravu v Praze. Tři ze čtyř zmíněných podniků měly sídlo v Praze. Jako jediný relativně životaschopný a ziskový se nakonec ukázal podnik, který nesl též označení JAS.⁶⁸ Ostatní tři se ukázaly jako nereálné a ekonomicky zcela nerentabilní a většinou pouze živořící. Jistý dílčí úspěch mělo zřízení Jihočeské vzorkovny se sídlem v Praze, která sloužila soustavně, cílevědomě a systematické propagaci jihočeských výrobků, případně též jako jejich stálá výstavní expozice.⁶⁹

Představitelům agrární strany se úspěšně podařilo pro práci v NSJ a jemu podobných sborech získat a aktivně zapojit i příslušníky ostatních politických stran.⁷⁰ V prvním období činnosti NSJ šlo zejména o zastavení hromadného vystěhovalectví a pokračujícího trvalého vysídlování jihočeského regionu. V této etapě se NSJ opíral především o obrannou činnost, která se soustředila zejména v intervenčních akcích vedoucích představitelů sboru u státních a zemských orgánů.⁷¹ Snažení NSJ přineslo pouze omezené a dílčí výsledky představiteli sboru prezentované jako úspěchy, potvrzující oprávněnost cesty nastoupené regionalismem.⁷² Sám J. Stocký k tomu napsal: „Získali jsme zrychlení tempa ve veřejných stavbách, lepší respektování zájmů a potřeb jihočeských u státu i země, jak také začínal pronikat zájem soukromých organizací hospodářských o kraj.“⁷³ Při popisování programu práce NSJ a dosažených výsledků za období let 1935–1936 generální tajemník a jednatel sboru v roce 1937 konstatoval následující výsledky: „Jisto je ovšem, že přes nesporné rozšiřování praktických úspěchů, jak lze sledovat z důležitých odborných zpráv v tomto období, **ještě nebylo možno pomysliti na základní změny, jež by od kořene měnily předpoklady hospodářství kraje.** Pracovní výsledky nedosahují ovšem nutné intenzity, jež by se projevila již v hlavních rysech, to jest stavu populace i ve všeobecném stavu krajového hospodářství. Koncem tohoto období pronikající světová tíseň hospodářsky zasahuje zvláště těžce kraj prvou svojí formou, to jest cenovou krizí zemědělskou.“⁷⁴ Cíle druhého období se značně odlišují od první etapy práce NSJ. Po vzoru NSJ (byl označován za tzv. „vlajkovou loď“ regionalismu) vznikaly v celém meziválečném Československu regionální národohospodářské sbory. Jihočeský regionalismus se do dějin hospodářského nacionalismu⁷⁵ v době meziválečné zapsal tím, že používal ve svých materiálech následující heslo: „*Jihočeši, nakupujte zase jen u Jihočechů a jen jihočeské zboží a výrobky, čímž podpoříte svůj rodný kraj i sami sebe!*“⁷⁶ J. Stocký zároveň nastínil i možnosti hospodářského regionalismu a svou ucelenou představu sestavování státního plánování.⁷⁷ Po roce 1935 se nakonec regionalismus v ČSR vůbec postupně prosazoval jako uznávaný národohospodářský systém. Ne nadarmo stanul právě J. Stocký za podpory R. Berana v čele příprav první a druhé celostátní národohospodářské konference hospodářských sborů krajových (I. a II. CNK HSK), organizované s vládní podporou v letech 1935 a 1939 v Praze. Právě v dubnu 1935 zazněla tato slova, pronesená J. Stockým k účastníkům a účastnicím I. CNK HSK.⁷⁸ Bohužel, ve stejné době začala výstavba opevnění a budování silné armády, na které šly veškeré státní finance, takže se jich nedostávalo na realizace plánů přijatých na zasedání I. CNK HSK, třebaže regionalisté stále usilovali o jejich řádné a postupné naplnění v každodenním životě. Mnichov 1938 ale vše od základu změnil. V době tzv. druhé Československé republiky 1938–1939 se regionalismus (český, československý a jihočeský) již plně podřizoval požadavkům Strany národní jednoty pod vedením R. Berana. Právě on, dříve předseda NSJ a z titulu předsedy vlády Česko-Slovenska, proto organizoval II. CNK HSK v únoru 1939 jako možné řešení a jisté východisko z jinak mimořádně hrozivé krizové situace v národohospodářské oblasti života pomnichovského státu.⁷⁹

Poznámky:

- 1 Rudolf BERAN, *Úvodní projev*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy. Kulturní, hospodářský, sociální vývoj a stav. Program regionální práce, Praha 1937, s. 7.
- 2 Srov. Daniel E. MILLER, *The Social Backgrounds of the Leaders of the Republican Party between the Two World Wars*, (*Společenské profily vůdců Republikánské strany mezi dvěma světovými válkami*), in: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000, Studie Slovákého muzea 5/2000, Uherské Hradiště 2000, s. 135–148; TÝŽ, *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*, Praha 2001.
- 3 Srov. Vladimír V. DOSTÁL, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998, s. 15–44.
- 4 Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu IV*, Praha 1991, 3. vydání, s. 1586.
- 5 F. PEROUTKA, *Budování státu IV*, s. 1586.
- 6 Tamtéž.
- 7 Srov. Jiří DVOŘÁK, *K problematice vzniku, vývoje a zániku Národohospodářského sboru jihočeského (1925–1941)*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 63, 1994, s. 132–150; TÝŽ, *Vývoj hospodářství jihočeského regionu v meziválečné době 1918–1939 (Z pohledu Národohospodářského sboru jihočeského)*, Disertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, 2002, s. 45–73.
- 8 *K jihočeskému regionalismu* (red. Antonín MOUČKA, Ludvík ŠTĚTKA), Strakonice 1921, s. 22–24.
- 9 Rudolf Gustav ŠIMEK, *Cesty z poválečného chaosu. Sociální politika a regionalismus*, Jihočeský tisk 30. 11. 1937, s. 2; Těž Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy. Kulturní, hospodářský a sociální vývoj a stav. Program regionální práce*, Praha 1937, s. 7.
- 10 Sídlem prvního Národohospodářského sboru jihočeského (NSJ) z roku 1911 byla Praha. Sbor rozčlenil dnešní jihočeskou oblast na dvě části, kterou tvořily: v Písku první krajský pracovní sbor pro český jihozápad, zatímco v Táboře byl podobný druhý sbor pro český jihovýchod. Takto utvořený sbor začal ihned vyvíjet relativně velmi slibnou činnost, NSJ nakonec usiloval zřídit celkem 5 krajských odborů: Českomoravská vysočina, jihovýchodní Čechy, Podbrdsko, jihozápadní a západní Čechy. Ale nakonec, přes slibný počátek, byly zřízeny pouze dvě oblasti, a to první krajský pracovní sbor pro český jihovýchod se sídlem v Táboře a podobný druhý sbor pro český jihozápad v Písku. Složení předsednictva spolku v r. 1911: předseda spolku, místopředseda, I.–III. jednatel a 2 členové výboru. Personálie členů tehdejšího NSJ viz Jihočeský kraj 2, 1911, s. 138, 139, 194, 257, 360; Srov. *K jihočeskému regionalismu*, s. 22–24.
- 11 Srov. J. DVOŘÁK, *Co přinesl „čas výstavní“ pro řešení tzv. „jihočeské otázky“*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ, Jitka RAUCHOVÁ, Zibrtův Kostelec. Čas výstavního ruchu. Studie a materiály (Vědecké sympozium Čas výstavního ruchu pořádané Historickým ústavem Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích se konalo 29.–30. května 2004 v Kostelci nad Vltavou), České Budějovice 2005 (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, Historia Culturae V, Studia 4), s. 129–143.
- 12 Srov. soubor článků Jana MUKA, *K historii jihočeské*, Jihočeská jednota 1940. Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, fond NSJ, inv. č. 289, sign. VII C – 1b, kart. č. 72, dopisy J. Muka NSJ z r. 1940. O J. Mukovi viz M. SLÁMA, *Za dr. J. Mukem*, JSH 49, 1980, s. 282; *Bibliografie prací J. Muka z let 1922–1980*; viz JSH 30, 1961, s. 90–96; 50, 1981, s. 45–50. Srov. Dagmar BLÜMLOVÁ, *Jan Muk*, České Budějovice 1990; TÁŽ, *Jan Muk – historik města nad Vajgarem*, in: Josef BLÜML, Dagmar BLÜMLOVÁ, Bohumil JIROUŠEK a kol., *Jihočeši v české historické vědě*, České Budějovice 1999, s. 145–158; D. BLÜMLOVÁ, *Sto tváří. Z jihočeské kulturní historie*, Pelhřimov 2000, s. 330–333.
- 13 Jihočeský kraj 2, 1911, s. 139.
- 14 Srov. např. Jihočeský kraj 2, 1911, s. 138, 194, 257, 360.
- 15 KOLEKTIV AUTORŮ, *Šumava. Příroda. Historie. Život*, Praha 2004; KOLEKTIV AUTORŮ, *Novohradské hory a Novohradské podhůří. Příroda. Historie. Život*, Praha 2006.
- 16 Přehledně viz Jaromír KORČÁK, *Vylidňování jižních Čech*, Praha 1929; TÝŽ, *Hospodářský obzor jihočeský* 1929, č. 6–7, s. 1; Srov. též Milan KRÝDL–Lubomír SVOBODA, *Příspěvek k poznání zvláštností demografického vývoje jižních Čech v údobí kapitalismu*, JSH 51, 1982, s. 154–162.

- 17 Srov. Jan STOCKÝ, *Jihočeský regionalismus – nová síla a zdroj hospodářské obrody státu*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 9–19.
- 18 Srov. např. *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 1998, 2006 (druhé doplněné vydání).
- 19 Jaroslav CÍCHA, *Jeskyňe a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě. Höhlen und Historische Grubenbauten in Südböhmen und Böhmerwald. Caves and Historical Mine in South Bohemia and in the Šumava Moutains*, Plzeň 1999.
- 20 Josef WOLDŘICH – Jan STEJSKAL, *Geologická stavba a nerostné bohatství jižních Čech*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 78–84.
- 21 Stanislav CHÁBERA, *Geologické zajímavosti jižních Čech. Geologická stavba jižních Čech. Nerostné suroviny a jejich ložiska. Popis geologických lokalit. Jihočeská vlastivěda, Řada B*, České Budějovice 1982; S. CHÁBERA a kolektiv, *Neživá příroda. Jihočeská vlastivěda, Řada A*, České Budějovice 1985.
- 22 Srov. Jaroslav TROJAN, *Jihočeské silnice*, František NAŠINEC, *K silničním potřebám jižních Čech (Několik poznámek)*, Vojtěch KOCOUREK, *Železnice v jižních Čechách, Motorismus a autodoprava v jižních Čechách*, Karel KOZÁK, *Jihočeské podniky pro automobilovou dopravu, akc. spol. v Praze*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 20–27, 27–29, 29–31, 31–34, 34–36.
- 23 Miroslav ZÁTKA, *Průmysl jihočeský, předpoklady jeho udržení a rozvoje*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 108–115.
- 24 M. KRÝDL, *K některým otázkám postavení dělnictva na jihu Čech v buržoazním Československu*, České Budějovice 1978 (spoluautor Věra JINDROVÁ); TÝŽ, *K některým nezbytným předpokladům vývoje průmyslu na jihu Čech po první světové válce*, České Budějovice 1982 (spoluautor L. SVOBODA).
- 25 M. KRÝDL, *Ke studiu jihočeského peněžnictví po I. světové válce*, JSH 50, 1981, s. 24–28.
- 26 Karel LEGER, *Pozemková reforma v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 95–97.
- 27 Srov. Jan STOCKÝ, *Směr a výsledky práce Jihočeského sboru. Hospodářský obzor jihočeský*, 1929, zvl. čís. 6–7, s. 3. Zde J. Stocký spatřuje jako hlavní společenskou příčinu úpadku kraje, který spadl do působnosti NSJ, rozdělení pozemkového majetku před válkou.
- 28 K. LEGER, *Pozemková reforma v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 96.
- 29 Tamtéž.
- 30 Tamtéž.
- 31 Karel ŠIMAN, *Lesní hospodářství v oblasti státních lesů a statků v Třeboni*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 99–101.
- 32 K. LEGER, *Pozemková reforma v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 96. Srov. Josef STOCKÝ, *Jihočeské vodní hospodářství. Vodohospodářské podnikání ministerstva veřejných prací v oblastech jihočeských*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 53–64, 65–77.
- 33 Viz Milan KRÝDL, *Pokus o vymezení užšího jihočeského regionu*, JSH 48, 1979, s. 269–274; Jan STOCKÝ, *Hospodářský obraz jižních Čech*, Praha 1925, s. 12.
- 34 Podrobně Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 20–25, s. 62–63 – jihočeské vodní cesty, mapa na s. 63.
- 35 Srov. Hanns HAAS, *Die Zerstörung der Lebenseinheit „Grenze“ im 20. Jahrhundert*, in: Thomas WINKELBAUER (Hg.), *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*, Horn-Waidhofen/Thaya 1993, s. 363–386; Andrea KOMLOSY, *Wo die österreichischen an die böhmischen Länder grenzen: Kleinraum – Zwischenraum – Peripherie*. Tamtéž, s. 491–520; Josef ŠUSTA, *Léta dětství a jinošství*, Praha 1947; Dagmar a Josef BLŮMLOVI, *České Budějovice v paměti Josefa Šusty*, Pelhřimov 2004.
- 36 J. DVOŘÁK, *Die regionalpolitische Programmatik des „Volkswirtschaftlichen Verbandes für Südböhmen“ in den Jahren 1918 bis 1938/39*, in: *Kontakte und Konflikte*, s. 429–440.
- 37 Srov. Hans HAAS, *Die Pariser Friedenskonferenz und die Frage Gmünd*, in: *Kamptal-Studien 3*, Gars/Kamp 1983, s. 222; A. KOMLOSY, *Sozial- und wirtschaftshistorischer Abriß der Region Gmünd–České Velenice*, *Das Waldviertel* 41, 1992, Heft 1, s. 26–61; Otto ZWETTLER, *Die Entwicklung des an die Tschechoslowakei angeschlossenen Weiterer bzw. Gmünder Gebietes 1920 bis 1938*, in: *Kontakte und Konflikte*, s. 401–412; Zdeněk SLÁDEK, *Desintegrationstendenzen in den wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der ČSR und Österreich in der Zwischenkriegszeit*. Tamtéž s. 387–394.

- 38 Srov. Vlastislav LACINA, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, Praha 1990, zejména s. 5–8, 132–198, 213–218; TÝŽ, *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*, Praha 2000.
- 39 Alice TEICHOVÁ, *Kleinstaaten im Spannungsfeld der Großmächte. Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit*, Wien 1988, s. 46–48; TÁŽ, *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei*, Wien 1988, s. 54–58.
- 40 *Beiträge zur Österreichischen Statistik*, Heft 1: Der Außenhandel Österreichs in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, Wien 1946, s. 34.
- 41 J. DVOŘÁK, *K problematice procesu reintegrace v jižních Čechách v meziválečném období (1918–1939)*, in: Sborník Vojenské akademie v Brně, řada C, 1993, mimoř. čís., s. 173–178; SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 19, sign. I A – 3b, kart. č. 3; inv. č. 20, sign. I A – 3c, kart. č. 3; inv. č. 54, sign. II A – 3a, kart. č. 15; inv. č. 44, sign. I B – 2a, kart. č. 12; inv. č. 45, sign. I B – 2b, kart. č. 12.
- 42 Srov. Ivan JAKUBEC, *Říšský vodocestný zákon č. 66/1901 jako fenomén hospodářských dějin a DVT? Dějiny vědy a techniky 12. Rozpravy Národního technického muzea v Praze*, 2004, č. 189, s. 53–58.
- 43 Antonín SMRČEK, *Otázka čs. průplavů za posledních sedmdesát let*, in: Josef STOCKÝ, *Sedmdesát let technické práce*, Praha 1935, s. 56–59;
- 44 Jan ČÁKA, *Zmizelá Vltava*, Praha – Litomyšl 2002; J. DVOŘÁK, *Vzpomínka na devadesáté výročí „pojízdky po Vltavě z Českých Budějovic do Prahy v květnu 1903“*, JSH 62, 1993, s. 220–222.
- 45 Viz M. KRÝDL, *K některým nezbytným předpokladům*, s. 21–32.
- 46 Jihočeský přehled 1, 1926, s. 111–112; Antonín KABELÁČ, *Jihočeské silniční hospodářství*. Tamtéž, s. 137; SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 184, sign. IV A – 3a, kart. č. 39; inv. č. 185, sign. IV A – 3b (údaje ze silniční ankety z roku 1927).
- 47 Vojtěch KOCOUREK, *Železnice v jižních Čechách*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 29–31.
- 48 Alois KRÍŽ, *Jak se dívá dělník na regionalismus*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 116–118.
- 49 Jan STOCKÝ, *Kapitál v jižních Čechách jako složka krajové součinnosti*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 119–121. Stať je uvedena citátem: „*Jihočeský kapitál – Krev nového života!*“
- 50 Andrea KOMLOSY, Václav BŮŽEK, František SVÁTEK, (Hg.), *Kulturen an der Grenze. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren*, Wien – Waidhofen an der Thaya 1995; Andrea KOMLOSYOVÁ, Václav BŮŽEK, František SVÁTEK, (vyd.), *Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*, Vídeň – Waidhofen an der Thaya 1995.
- 51 Viz úvod *Inventář NSJ–Praha 1925–1941*, I/182 (Oldřich ŠEDA–Bohuslav POZNÍČEK–Růžena HEZLOVÁ), Třeboň 1965, s. 24–26; Archiv ČVUT Praha, Fond Osobní spisy profesorů a docentů ČVUT, č. 172 – Jan Stocký; Archiv NTM Praha, Osobnosti vědy a techniky – složka Jan Stocký; J. DVOŘÁK, *Regionalisté Josef a Jan Stocký a jejich vztah k ruralismu*, in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, Semily 2005 (= *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, supplementum 10), s. 248–261; TÝŽ, „*Počátek velkého díla*“ – *Z dějin československého regionalismu*, *Moderní dějiny 13*, Praha 2005, s. 181–233; TÝŽ, *Agrární problematika v životě a díle regionalisty Jana Stockého (1897–1959)*, in: *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století*, Uherské Hradiště 2006 (= *Studie Slováckého muzea 11*), s. 243–251; TÝŽ, *Jan Stocký v zázemí obou válek*, in: Jirí Petráš (ed.), *Jedna generace – dvě války*, České Budějovice 2006, s. 80–103.
- 52 Srov. R. BERAN, *Úvodní projev*, in: Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 7.
- 53 Personálie NSJ jsou v úplnosti otisčeny ve sborníku *Národohospodářský sbor jihočeský, cíle a výsledky jeho práce*, Praha 1927, s. 148–154.
- 54 Národní archiv Praha (NA), dříve Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, Zemský úřad Praha, M–1, č. j. 1330 – stanovy sboru: „1. *Pečovatí o všestranný hospodářský a sociální rozvoj a povznesení jižních Čech*. 2. *Vypracovatí vědecký program ku hospodářskému povznesení jihočeské oblasti a pečovatí, aby vytčené směrnice spolkové byly uskutečněny*. 3. *Soustřediti veškeré pracovníky, kteří v jakémkoliv oboru se snaží o hospodářské a sociální povznesení jižních Čech*.“
- 55 Benešov, Blatná, České Budějovice, Český Krumlov, Domažlice, Humpolec, Chotěboř, Jindřichův Hradec, Kamenice nad Lipou, Kaplice, Klatovy, Ledec nad Sázavou, Milevsko, Německý Brod, Pelhřimov, Písek, Prachatice, Přeštice, Příbram, Sedlčany, Strakonice, Sušice, Tábor, Třeboň, Týn nad Vltavou.

- 56 J. STOCKÝ, *Zpráva jednatelská za druhé období činnosti NSJ 1927–1930*, Blatná 1930, zvl. otisk, s. 3–5.
- 57 Tamtéž. Na základě publikovaných údajů pro jednotlivé soudní okresy měřilo takto vymezené území přibližně 14 500 km²: Mladá Vožice, Pacov, Domažlice, Kdyně, Přeštice, Nepomuk, Břežnice, Mirovice, Sedlčany, Votice, Pelhřimov, Počátky, Jindřichův Hradec, Nová Bystřice, Třeboň, Nové Hrady, Kaplice, Vyšší Brod, Horní Planá, Prachovice, Volary, Vimperk, Kašperské Hory, Hartmanice, Nýrsko, Klatovy, Plánice, Blatná, Písek, Milevsko, Sedlec, Tábor, Kamenice nad Lipou, Soběslav, Veselí nad Lužnicí, Lomnice nad Lužnicí, Lišov, Trhové Sviny, Český Krumlov, Chvalšiny, České Budějovice, Netolice, Volyně, Sušice, Horažďovice, Strakonice, Vodňany, Hluboká nad Vltavou a Bechyně.
- 58 Tamtéž. Podle Souboru hospodářských opatření, o něž usilují jižní Čechy, je v tabulce na s. 4–5 uvedeno 63 soudních okresů, což byl maximální územní rozsah NSJ. Jednalo se navíc o 14 soudních okresů: Benešov, Německý Brod, Dobříš, Humpolec, Chotěboř, Dolní Kralovice, Ledec nad Sázavou, Neveklov, Polná, Příbram, Příbyslav, Sedlec, Štoky, Vlašim. K tomu důležitému faktu je nutno přihlížet při srovnání rozlohy území NSJ s počtem obyvatel na tomto území žijících. Tyto jižní Čechy měly dle údajů NSJ v letech 1881, 1921 a 1930 následující úhrnná čísla: 1 423 231, 1 403 229, 1 354 494 přítomného obyvatelstva. V důsledku toho ubylo za uvedených 50 let (1881–1930) celkem 56 777 obyvatel (z toho 1881–1921 8 063 obyvatel, 1921–1930 48 838 obyvatel), což odpovídá trendům již dříve naznačeným.
- 59 SOA Třeboň, *Inventář NSJ – Praha 1925–1941*. Inventář I/82, Třeboň 1965, s. 14. Autorem inventáře fondu NSJ byl Oldřich Šeda za spolupráce Bohuslava Pozníčka a Růženy Hezlové.
- 60 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 44 a 45, sign. I B – 2a – I B – 2b, kart. č. 12–13. Seznamy jsou značně torzovité. Až do reformy československé veřejné správy v roce 1928 byly organizovány na podkladě samosprávných okresů.
- 61 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 44 a 45, sign. I B – 2a – I B – 2b, kart. č. 12–13. Tuto periodizaci je nutno ale brát s jistotou rezervou danou nejprve zásahem velké hospodářské krize a později zejména vývojem od roku 1938 do roku 1941. Srov. Jan STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 13.
- 62 Tamtéž.
- 63 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 3, sign. I A – 1c, kart. č. 1 (oběžníky); inv. č. 19, sign. I A – 3b, kart. č. 3 (problematika měsíčních zpráv o činnosti sekretariátu NSJ v Praze – nedochováno v úplnosti).
- 64 Tamtéž, inv. č. 7, sign. I A – 2c, kart. č. 2 (zachován jistý značně neúplný materiál z komise rodáků a komise tří z jednotlivých okresů pro léta 1928–1934). Skládaly se ze členů jmenovaných na základě návrhů měst a politických či soudních okresů z řad vlivných a zasloužilých jihočeských rodáků žijících převážně v Praze.
- 65 *Soubor hospodářských opatření, o něž usilují jižní Čechy*, Blatná b. d. (asi 1932), s. 1.
- 66 Tamtéž.
- 67 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 29, sign. I A – 5a, kart. č. 5 (příjmy a vydání všeobecně za léta 1927–1938); inv. č. 31, sign. I A – 5c, kart. č. 6 (finační podpory a dary za léta 1924–1941). Sbor usiloval o vyváženou rozpočtovou politiku. Příjmová položka byla většinou (často beze zbytku) použita na vyrovnání výdajové položky.
- 68 Srov. Václav JIŘIČKA, *JAS – „Jihočeský podnik pro automobilovou dopravu akc. spol.“*, Výběr prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, 15, 1978, s. 273; nejnověji Jan ŠTEMBERK, *Jihočeské podniky pro automobilovou dopravu a. s. (Vývoj regionálního autodopravního podniku)*, JSH 74, 2005, s. 235–245.
- 69 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 22, sign. I A – 4a, kart. č. 4 (Jihočeské automobilové podniky, část materiálů z let 1926–1941); inv. č. 23, sign. I A – 4b, kart. č. 4 (zachovány torza materiálů z let 1926–1941); inv. č. 24, sign. I A – 4c, kart. č. 4 (zachovány některé materiály pro období let 1926–1937); inv. č. 26–27, sign. I A – 4e – I A – 4f, kart. č. 4 (zachován neúplný materiál pro tiskárnu Český jih v Táboře za r. 1931 a materiál Jihočeského nakladatelského a vydavatelského družstva Dědictví Husovo z let 1925–1926).
- 70 Podrobněji: J. DVORÁK, „Počátek velkého díla“ – *Z dějin československého regionalismu*, Moderní dějiny 13, Praha 2005, s. 181–233.

- 71 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 7, sign. I A – 2c, kart. č. 2; inv. č. 218, sign. V B – 3a, kart. č. 59.
- 72 Tamtéž, ukázkou spolupráce bratří Josefa (1890–1938) a Jana Stockých přináší inv. č. 244, sign. VI B – 1a, kart. č. 64 (problematika rybníků všeobecně, události let 1928–1929).
- 73 J. STOCKÝ, *Jižní Čechy*, s. 13.
- 74 Tamtéž. Zvýrazněný text (J. D.) je vlastně přiznáním J. Stockého, že nebyly zdaleka splněny proklamované základní programové zásady hospodářské politiky NSJ.
- 75 Eduard KUBŮ, Helga SCHULTZ (Hg.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmittel-europäischer Eliten. Die böhmischer Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*, Praha–Berlin 2004.
- 76 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 51, sign. II A – 1d, kart. č. 14; inv. č. 159, sign. III D – 1a, kart. č. 36, Řemeslo a živnosti, 1. společné záležitosti živnostenské 1925–1940.
- 77 J. STOCKÝ, *Zemědělství v Československu*, Praha 1935, s. 422–423 uvádí: „Z tohoto vyniká, že řešení problému zhospodárnění veřejné správy je hledatí ve vnitřním organickém rozčlenění hospodářského prostoru státu, aby byl získán podklad pro prakticky možné zasahování do hospodářského dění.
- 78 Citováno dle Hospodářského obzoru jihočeského (HOJ) 8, č. 2, Praha – duben 1935, s. 3–4. „...problémy byly řešeny metodou hospodářského regionalismu, jenž prokázal v posledních letech v Anglii, Francii, jakož i v Itálii a Německu pozoruhodné úspěchy. Jde o to, aby pro hospodářský program celého státu nebyly jen formulovány všeobecné zásady pro vyvážení mocenských hledisek celkových, nýbrž aby **celostátní program rostl přirozeně a dynamicky skladem programů oblastních**. Prokázali jsme pozoruhodný stupeň v populační, produkční, kapitálové i konsumní diferencovanosti jednotlivých oblastí republiky.“ **Je samozřejmým přesvědčení, že tato diferencovanost musí doznat výrazu v opatřeních, jimiž má být harmonizován a upravován poměr mezi jednotlivými hospodářskými složkami.** Regionalismus je totiž moderní formou pro kladení účelné a úspěšné meze schematickému centralismu, jako chaotickému decentralismu. Nutí k přihlídnutí k živé skutečnosti, ne k neživému schématu. Je cestou, k níž je třeba logicky se doznat, **přiznám-li potřebu hospodářského programu.**“
- 79 Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 1 díl, Období 1918–1945*, Brno 2004.

What Strived the Agrarian Party and its Representatives for in the Structure of the National Economy Corps in the Interwar Czechoslovakia (Based on the Example of National Economy Corps of South Bohemia – Prague) in the Years 1925–1938

Abstract

The founding convention of the National Economy Corps of South Bohemia (NSJ) took place after several months' work of the preparatory committee on May 19, 1925 in the Communal House in Prague. It was attended by a selection of South Bohemian born participants holding posts of varying influence and exposure, in both political parties and state institutions. What were the main goals that NSJ had set for itself? Were those goals still valid even after the great economic crisis in the 1930s? In order to get answers to those questions, we must get back to the process of NSJ's formation! Its administrative and organizational structure was derived from the charter, and its extent was formed by 25 circumferences of political districts with total area of 18,371.1 square kilometers, inhabited by the population of 1,403,166 as of 1930. In its reduced form, the NSJ area included 49 judicial districts, while its area of interest included up to 63 judicial districts. The Agrarian Party representatives succeeded in recruiting the representatives of other political parties for cooperation with and active participation in the NSJ and similar organizations. In the first phase of the NSJ's activities, the main objective was to stop the mass emigration and continuing perpetual displacement of the South Bohemia. In this phase, NSJ relied mainly upon defensive activities which concentrated namely in intervention activities of the NSJ's leaders towards the state and land administration. The NSJ's efforts brought only limited and partial results, which were presented by its leaders as successes that justify the legitimacy of the chosen path of regionalism. After 1935, regionalism generally gained on influence as a recognized economic system in the whole of Czechoslovakia. It was no accident that it was J. Stocký who, supported by R. Beran, lead the preparations of the first and second nationwide national-economic conferences of the regional economy corps (I. and II. CNK HSK) which took place, with government support, in 1935 and 1939 in Prague. Unfortunately at the same time, the government spent most of its available financial resources on fortification and army upgrades, so there was not enough money to implement the plans adopted at the session of I. CNK HSK. Even in spite of that, the regionalists strive to implement those plans properly and

gradually in the everyday life. However, the Munich treaty of 1938 changed everything. In the period of the so-called second Czechoslovak Republic in 1938-1939, regionalism (Czech, Slovak, South-Bohemian) was fully subject to the demands of the Party of National Unity lead by R. Beran. It was him, formerly the chairman of NSJ, who as the Prime Minister of Czechoslovakia organized the II. CNK HSK as a possible solution and a certain recourse from otherwise extremely threatening critical situation in the national-economic life of the post-Munich state.

Československý odbor pro zájmy venkovských žen při agrární straně a směry jeho působení na společnost v období první Československé republiky

JANA BUREŠOVÁ

Při agrární straně, tak jako i u jiných politických stran, pracovalo mnoho různých zájmových organizací (mládežnických, tělovýchovných, ženských, odborových apod.). Jejich úkolem bylo prosazovat, popularizovat, vysvětlovat politiku té které strany ve společnosti.

Při agrární straně, vedle jiných organizací, pracoval a společensky působil, především na venkově, Československý odbor pro zájmy venkovských žen.

Jeho rozvedený program, zhodnocení dosavadní práce a cíle do budoucna jsou k dispozici v materiálech republikánské strany.¹ Rozpracování úkolů, hodnocení úspěšnosti plnění, problémy a těžkosti, ale i úspěchy v práci pak velmi barvitě přibližuje na svých stránkách časopis *Zvěstování*,² který, když v listopadu 1918 založil Československý odbor pro zájmy venkovských žen,³ mu dal do vínku předseda agrární strany Antonín Švehla. Časopis měl být prvním pomocníkem pro organizaci, propagaci, obranu i poučení.

Program Československého odboru pro zájmy venkovských žen byl stručně vyjádřen heslem: Lepší a šťastnější život venkovské ženy. Ačkoliv byl vytvářen a zakládán jako odborová organizace politické strany, byl mu dán už od počátku širší program než úzce politický, neboť ti, kteří stáli u jeho vzniku, byli všichni toho názoru, že zájem venkovské ženy o práci veřejnou bude nutné získávat a udržovat jinou metodou, než libivými politickými hesly. První odborový program, vydaný v roce 1919, vyslovoval zásady, které nebyly příliš podobné politickým heslům, ale zato znamenaly program k pronikavé drobné práci pro kulturní, sociální, hospodářské i politické povznesení venkovské ženy. O právech, které měl pro venkovskou ženu odbor zajistit, mluvil program takto: „*Ve svobodné Československé republice, ve chvílích, kdy národ buduje svůj stát, nemůže žena venkovská chybět. Její postavení společenské i občanské doznalo změny. Jest povolána, aby spolurozhodovala o uspořádání a řízení republiky. Hlásí se hrdě k té práci, aby jako rovný s rovným budovala na politických základech lepší budoucnost našeho národa. Má-li však venkovská žena dostáti oněm úkolům, musí jí býti přiznáno právo politické a sociální, a to měrou takovou, aby jí zabezpečilo možnost této práce vedle práce mužovy. Nemůžeme dopustiti, aby i nadále bylo na ni pohlíženo jak muži, tak i jejími družkami městskými, jako na bytost méněcennou. Nesmí jí býti bráněno zákonem, společností, ani hrubou mocí, aby nežila samostatně odpovědným životem, aby nerozvinula a neuplatnila svých schopností. Otroukně práce nechť se stane volnou pracovnící, aby jí umožněno bylo vzdělání, aby mohla plnit správně povinnosti mateřské i občanské, aby našla i chvíli k zaslouženému oddechu.*“⁴

Při vyjmenovávání úkolů, které na venkovskou ženu čekají, v životě rodinném, hospodářském i veřejném, byl zdůrazněn směr práce, kterým chtěl Československý odbor pro zájmy venkovských žen působit, aby zvládla tyto úkoly, takto: „*Jestliže má žena provésti tyto úkoly, je třeba, aby byla dokonale vzdělána. Má se jí dostati uvědomění a vzdělání politického, jelikož zdatnost politické strany je závislá na velikém počtu samostatných, uvědomělých jednotek. Chceme rozvinouti rozumové schopnosti venkovské ženy, sílu duchovní, chceme, aby naučila se samostatně mysliti, aby byla vytržena z pohodlí myšlenkového. Budeme působiti k vypěstování pevné její vůle, která povede k tomu, aby žila život platně, pravdivě a nesobecky. Chceme ji naučiti, aby chápala velký smysl života, aby užila svých schopností ve prospěch lidské společnosti. Osvícená a povahově i mravně čistá žena venkovská bude strážkyní národní osobitosti, bude i vzorem ženě městské.*“⁵

Aktivní předsedkyní ústředního výboru Československého odboru pro zájmy venkov-

ských žen byla Ludmila Zatloukalová-Coufalová.⁶ Jako místopředsedkyně pracovaly Anna Chlebounová ze Džbánova u Litomyšle, Františka Jirsíková-Prokešová z Prahy, Maryčka Vochalová ze Sedliště u Frýdku, Anna Dugovičová ze Šakvic na Slovensku, Anna Beranová-Chejnická z Kralup nad Vltavou.⁷

V rámci Československého odboru pro zájmy venkovských žen pracovalo několik v širokém spektru zaměřených komisí: sociální, tisková a politická, hospodářská, družstevní, kulturní a hospodyňského školství. Odbor organizoval schůze venkovských žen. Shromáždění venkovských žen byla nazývána tábory, na kterých vystupovaly funkcionářky se svými projevy na jimi vnímaná a řešená závažná témata. Agrární ženy se oslovovaly „družka“. V Čechách pracovalo k datu 1. 7. 1932 celkem 50 okresních odborů s 1 352 místními důvěrníci. Na Moravě ke stejnému datu bylo 26 odborů s počtem 395 důvěrníc. Na Slovensku byl v témže roce založen vůbec první odbor v Galantě.⁸

Členky vnímaly svůj Československý odbor pro zájmy venkovských žen v první řadě jako hnutí kulturní a osvětové. V souvislosti se snahou doplnit venkovským ženám vzdělání a zprostředkovat nové informace byly pořádány vzdělávací kurzy. Byly vedeny populární formou, ale na základě seriálních odborných podkladů a praktických poznatků. Odbor se těmito kurzy snažil přispět ke kulturnímu rozvoji žen, stejně tak ovšem k jejich hospodářskému rozvoji. Organizátorky kurzů se snažily, aby přispěly a projevily účelnost hlavně tam, kde toho bylo nejvíc potřeba, což byla především oblast praktického života každé venkovské ženy. Pro ilustraci: v jednom z řady kurzů bylo věnováno mnoho pozornosti otázce, jak zefektivnit mlékařství a drůbežnictví, protože v příjmu hospodářství zemědělců tvořily tyto oblasti vysoké částky, někde i vyšší než příjmy z polního hospodářství. Kurz se zaměřoval na to, aby ženy, které práci v drůbežářství a mlékařství provádějí, ji dovedly také samy přiměřeně zhodnotit, aby se výroba zpeněžila. Těto pracovní fáze se dosud ženy neúčastnily, takže nemohly mít své znalosti a praktické dovednosti. Pokrokové představitelky odboru se domnívaly, že venkovské ženy by měly znát praktické zásady družstevnictví a této práce se účastnit. Upozorňovaly na fakt, že asi tři čtvrtiny výrobků prochází rukama žen a ženy se vůbec dosud nestaraly, jak budou tyto výrobky zpeněženy. Na tomto příkladě bylo poukázáno na ženskou nepodnikavost. Uváděly, že dosud je spojení žena a družstevnictví nezvyklé, ale v budoucnu bude muset být spojením nerozlučným.

Na zahájení kurzu pro venkovské ženy dne 21. 2. 1924 uvedla předsedkyně odboru Ludmila Zatloukalová-Coufalová: „*Podívejme se, jak ten život na venkově dnes vypadá. Ta všeobecná krize hospodářská tu dnes zhoubně působí na každý sebemenší počín a podnikání a ta by mohla snadno přivoditi zase ten neutěšený stav, v jakém jsme se před válkou nacházely, a kdo by na tom byl z těch ubohých nejubožejší, to by byla zase žena. Proto nemůže nám býti lhostejno, jak to bude vypadati na venkově vůbec a se ženou zvlášť.*“⁹

Od roku 1919 vycházel v Československé republice časopis Zvěstování. List se věnoval postavení ženy ve společnosti obecně a zvláštní pozornost věnoval venkovské ženě. Často do něho přispívala Ludmila Zatloukalová-Coufalová, mnoho příspěvků psali i muži, např. Antonín Matula, který patřil ke známým intelektuálům v agrárním hnutí. Ve svých příspěvcích se vyjadřoval kriticky ke společenským poměrům, často na adresu mužů, kteří v jeho podání plně nedoceňují práci i duševní schopnosti žen.¹⁰

Dokladem nadšení a odhodlání aktivistek a funkcionářek Československého odboru pro zájmy venkovských žen dosáhnout zdokonalení a prohloubení vzdělání žen a následně získání schopností a pozic k působení ve společnosti, a to i žen venkovských, slouží jejich články v tisku a také publikované proslovy např. na zahájení vzdělávacích kurzů pro venkovské ženy. Potřeba vzdělávání, zvláště mladých lidí, byla opakována často, důrazně a naléhavě. Pro ilustraci ukázka dobové formulace: „*Zásadou mladých lidí musí býti: Nikdy není dosti vzdělání. Pro venkovské ženy měla by platiti slova ta dvojnásob. Neboť je-li pravdou a není-li frází, že venkovská žena je nejdůležitějším činitelem v národě, ať již jako činitelka v rodině, domácnosti, hospodářství, jako činitelka v životě a boji kulturním, hospodářském a sociálním, pak vzhledem k této důležitosti má se jí poskytnouti nejvíce a nejšířšího vzdělání, jakého vůbec*

poskytnouti se jí může. Než bohužel, my právě vidíme, že dostane-li se už potřebné výchovy a vzdělání ženám, že těm venkovským ženám nejméně a pak se nemůžeme divit, když hledáme příčiny nepřiznivého kulturního, hospodářského, mravního a zdravotního stavu na našem venkově, že vždycky narazíme na malou uvědomělost, nedostatečnou vzdělanost žen. Mladá generace žen, ta již má dnes možnost i příležitost získati více potřebných vědomostí, než mohla generace starších žen, nicméně oběma dostatek vzdělání se nedostává. Je třeba, aby ženy samy se snažily se sebevzdělávat, jak se dá – čtením, pořádáním besídek, kurzů apod. Zkrátka my samy musíme se konečně přesvědčit, že základem veškerého rozvoje kulturního, hospodářského a mravního zůstane jen a jen vzdělání, jak povšechné, tak odborné a je jen naší povinností tomuto co největší péči věnovati a získati je ať už jakkoliv.⁴¹ Odbor pro zájmy venkovských žen organizoval vzdělávací kurzy každoročně, zpravidla v zimním období.

Materiály funkcionárek ženského odboru vypovídají rovněž mnohé o trpké a společnosti, muži i ženami, nedoceňované, častokrát i podceňované a zatracované práci na vzdělávacím poli. Tyto pracovnice byly i přes nepřijemné překážky v jejich cestě za vyšším a širším vzděláním venkovských žen a také jejich ekonomickým osamostatňováním odhodlané v práci pokračovat a nenechat se odradit: „...přes veškeré nástrahy a zákazy od své snahy neustoupíme, neboť by to bylo hrubé porušení programu našeho a našich zásad, ale byla by to také zrada na venkovských ženách, a té se nikdy nedopustíme.“⁴²

Československý odbor pro zájmy venkovských žen byl činným členem Svobodného učení selského. Venkovské ženy se účastnily na přelomu let 1923–1924 přípravných prací. Dvě členky předsednictva ústředního výboru Československého odboru pro zájmy venkovských žen se účastnily zatímního výboru Svobodného učení selského. Do jeho programu bylo zařazeno několik přednášek pojednávajících o podmínkách života venkovských žen. Některé přednášky i samy ženy přednesly.¹³

Organizátorky kurzů vyzývaly venkovské ženy k účasti na této formě vzdělávání, povzbuzovaly je k větší aktivitě při získávání poznatků, ale i k větší společenské aktivitě, k účasti na veřejném životě. Opakovaně funkcionářky odboru venkovským ženám zdůrazňovaly, že sám od sebe pro ženy nikdo nic neudělá, že na své potřeby musejí upozorňovat samy a snažit se je řešit. Např. F. Jirsíková-Prokešová při ukončení vzdělávacího kurzu v roce 1924 uvedla: „Rodina touto naší prací jenom získá: přímo prospěchem, který z ní plyne, nepřímo rozšířením našich obzorů, zvýšením rozhledu, nabytím nových poznatků a zkušeností. Je nesporné, že více dětem může dáti matka, jejíž obzor je širší, než matka úzkostlivě se strážící překročiti úzký okruh své domácnosti.“⁴⁴

Na nedostatek vzdělání a malou informovanost venkovských žen a na potřebu náležitě osvěty upozorňovaly už od počátku dvacátého století autorky článků měsíčníku pro pokrokově orientované ženy na Moravě Ženská revue¹⁵ i dalších periodik. Do tiskového orgánu Svobodného učení selského Brázda psali na téma povznesení venkovské ženy zvláště ve dvacátých letech i někteří muži. Jejich výzvy k vyššímu a širšímu vzdělání venkovských žen, občas laděné i v protikatolickém duchu, vyznívaly velmi naléhavě a zároveň z nich plynuly vysoké nároky kladené na venkovské ženy.¹⁶ Do Brázdy psaly i vysokoškolsky vzdělané odbornice na zemědělskou problematiku, které se snažily ve svých textech pojmenovat co nejvíce aspektů života zemědělské ženy a na základě jejich rozborů hledat řešení, jak život ženy na vesnici zmodernizovat po stránce pracovní, domácího hospodářství a v neposlední řadě i co do způsobu života.¹⁷

Československý odbor pro zájmy venkovských žen v rámci agrární strany v období první Československé republiky vykonal mnoho „mravenčí“, náročné a užitečné práce v kontextu celé společnosti.

Poznámky:

- 1 Nejvýstižněji viz Deset let práce republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé. Vydáno k jubileu desetiletého trvání státu u příležitosti říšského sjezdu strany. Praha 1928–1929, s. 144–148.

- 2 Zvěstování. List ženy československé. Pod redakcí Boženy Novotné. Vycházel od roku 1919 jedenkrát za 14 dní.
- 3 „Úkoly jeho jsou veliké a četné. Má býti politickým i stavovským střediskem zemědělských žen, školou jejich občanské výchovy, tribunou jejich politických tužeb, obhájcem jejich zájmů, propagátorem jejich ideí.“ In: Deset let práce republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé. Vydáno k jubileu desetiletého trvání státu u příležitosti říšského sjezdu strany. Praha 1928–1929, s. 146.
- 4 In: Deset let práce republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Republice československé. Vydáno k jubileu desetiletého trvání státu u příležitosti říšského sjezdu strany. Praha 1928–1929, s. 146.
- 5 Tamtéž.
- 6 Viz podrobně o ní Burešová, Jana: Ludmila Zatloukalová-Coufalová: hlavní představitelka hnutí za zájmy venkovských žen při agrární straně v období první Československé republiky. In: Studie Slovákckého muzea č. 11, Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum, 2006, s. 215–220.
- 7 Jako jednatelka pracovala Růžena Štěpánková. Dalšími aktivními pracovnicemi byly A. Ryvová z Jaroměře, B. Novotná z Kouřimska a B. Hoftová z Kamenice nad Lípou.
- 8 Dostál, V. V.: Agrární strana. Brno 1998, s. 288.
- 9 Zatloukalová-Coufalová, Ludmila: Nikdy není dosti vzdělání. Zvěstování, 5/1924, s. 1–2.
- 10 Viz například Matula, Antonín: Kulturní poslání venkovské ženy. Zvěstování, 8/1924, s. 1.
- 11 Zatloukalová-Coufalová, Ludmila: Nikdy není dosti vzdělání. Zvěstování, 5/1924, s. 1–2.
- 12 Zatloukalová-Coufalová, Ludmila: Po zúčtování do nové práce. Zvěstování, 5/1924, s. 2.
- 13 Zvěstování, 1/1924, s. 8.
- 14 Zvěstování, 7/1924, s. 5.
- 15 Např. Bartošková, Marie: Ženy venkovské a úkoly jejich organizace. Ženská revue, 1919, s. 60–63.
- 16 Viz Zahradník-Brodský, Bohumil: Kulturní poslání venkovské ženy. Brázda, 1925, s. 109–113, 141–142.
- 17 Zevrubný rozbor tohoto tématu přinesl např. článek Kuklová, Marie: Žena v zemědělství. Brázda, 1923, s. 254–272.

The Czechoslovak Section for Interests of Rural Women within the Agrarian Party, and the Directions of its Social Influence during the Period of the First Czechoslovak Republic

Abstract

The Agrarian Party, just like the other political parties, had associated a number of miscellaneous interest organizations (e.g. youth, physical education, unions, women's groups). The purpose of those groups was to promote the policies of the given party within the society; to propagate and popularize them.

One of the organizations that worked within the framework of the Agrarian Party was the Czechoslovak Section for Interests of Rural Women. As the name suggests, it was active mainly in the countryside.

The detailed programme of the Section as well as the evaluation of its past work and goals for the future can be found in the materials of the Republican Party. The breaking down of tasks, evaluation of success rates as well as hindrances and problems are vividly accounted for on the pages of the *Zvěstování* magazine ("Annunciation").

The members understood their Section's purpose to lie mainly in enlightenment and promotion of culture. In order to improve the level of education of the rural women, the Section organized educational courses and mediated useful information to them. The format of the courses was accessible, yet they were based on reliable scientific facts and proven practical knowledge. The Section's intent was to aid the cultural as well as economic development of the rural women. The course organizers strived to invest the effort where it was most needed, which meant mainly the practical life of every rural woman.

Zaměstnanci Státního pozemkového úřadu v „minovém poli“ zahraniční politiky a pastích politiky domácí – případová studie¹

PAVEL DUFEK

Následující stať si klade za cíl ukázat vliv agrárníků ve státních a vládních strukturách první republiky. Představeno bude neformální působení špiček agrární strany především na Státní pozemkový úřad, v němž měla agrární strana silné pozice, a to, jak ohledy na mezinárodní postavení Československa mohly působit na počínání agrárníků a ovlivnit činnost Státního pozemkového úřadu.

Československo vzniklo v roce 1918 jako v zásadě nový stát, a proto se muselo v nové – poválečné – Evropě etablovat. Nedlouho před polovinou dvacátých let bylo zřejmé, že československá politika v tomto svém úsilí už dosáhla dosti značných úspěchů a díky mnoha příznivým okolnostem se to do konce dvacátých let 20. století vcelku zdařilo.² Českoslovenští představitelé museli při tomto svém úsilí překonávat rozličné nástrahy a vyrovnat se s různými předsudky, které se vůči Československu, především v Evropě, vyskytovaly. Jednou z věcí, jež mohly v zahraničí naplnění jejich snah o všestrannou věrohodnost uskodit, byla pozemková reforma. Bylo to způsobeno tím, že se dala především na úkor bývalé aristokracie, tedy vrstvy sice početně nevelké, ale majetné, a především vrstvy s rozsáhlou sítí kontaktů k vládním a hospodářským elitám v mnoha zemích tehdejší Evropy.³ Zde je vhodné uvést, že monarchiemi byly tehdy ze středo- a západoevropských zemí Velká Británie, Itálie, Španělsko, Švédsko, Belgie, Nizozemí, Lucembursko, Lichtenštejnsko, Norsko, Dánsko a nominálně i Maďarsko, tedy až na jednu či dvě výjimky státy mocné nebo alespoň vlivné, a republikami byly Francie, Švýcarsko, Irsko, Portugalsko, Rakousko, Německo a Polsko, přičemž v posledních třech uvedených státech, které byly i československými sousedy, si tamní aristokracie uchovala i v republikánském prostředí značný vliv na formování zahraniční politiky a veřejného mínění. Sluší se též připomenout, že oba malodohodoví spojenci ČSR byli monarchie, přičemž rumunský panovnický rod měl relativně úzké rodinné vazby na vládnoucí západoevropské rody a na vlivné rody v Německu. V československém prostředí byla pozemková reforma představována a chápána většinou veřejnosti jako „odčinění Bílé hory“ a mnohdy téměř jako všelék na hospodářské potíže venkova.⁴ Již od jara 1919, kdy se dostaly velkostatky do záboru, takže s nimi jejich majitelé nemohli zcela volně nakládat, vykrytalizovalo několik druhů postojů a chování vlastníků velkostatků k pozemkové reformě, potažmo Státnímu pozemkovému úřadu, který byl pověřen jejím prováděním. Zhruba lze tyto postoje a chování rozlišit na: 1) vstřícné a výborné spolupracující, 2) chápaní a dobře spolupracující, 3) smířené a trpné spolupracující, 4) odmítavé a jen vynuceně spolupracující.

Mořic Arnold de Forest-Bischoffsheim, podle šlechtické titulatury baron (svobodný pán), vlastník velkostatku Rosice–Veveří, patřil do poslední skupiny, jeho postoje vůči pozemkové reformě a SPÚ byly jednoznačně nevstřícné, ba někdy až nepřátelské. Motivací postojů Mořice Arnolda de Forest mohlo být to, že velkostatek Rosice–Veveří získal v osmdesátých letech 19. století za nemalou sumu peněz Moritz baron (svobodný pán) von Hirsch-Gereuth, po němž jej on na samém sklonku 19. století zdědil. Moritz Hirsch byl finančník a železniční podnikatel, jehož rodina pocházela z Bavorska, kde také byli jeho předci v první polovině 19. století povýšeni, ač byli židovského původu, do šlechtického stavu. Baron Hirsch získal velký majetek úspěšným investováním do výstavby železnic na území Osmanské říše. Spřátelil se s korunním princem Rudolfem Habsburským, kterému poskytoval nemalé částky, a přátelsky se stýkal též s budoucím Edwardem VII., tehdy ještě princem waleským. Finanč-

ně podporoval mnohé charitativní akce, které byly určeny především, ale nikoli výlučně, židovským obyvatelům – v Haliči, i jinde.⁵ Mořic Arnold Bischoffsheim se narodil v roce 1879 v Paříži a byl v devadesátých letech 19. století baronem Hirschem adoptován, podle některých zdrojů se de facto jednalo o uznání nemanželského syna za vlastního. V roce 1911 byl už jako de Forest zvolen do britské Dolní sněmovny jako liberál a za I. světové války sloužil v britských ozbrojených silách, a proto vůči němu bylo použito císařského nařízení z 29. července 1916, které umožňovalo příslušným úřadům zabavit majetek zrádcům a nepřátelům státu.⁶ O nějakém podílu na pobělohorských událostech, konfiskacích a přerozdělování majetku tudíž nejen nebylo lze v souvislosti s rodinou de Foresta hovořit, ale naopak, přinejmenším on sám se mohl považovat za toho, kdo se osobně svým nasazením podílel na vítězství Dohody, tedy na porážce a rozpadu Rakousko-Uherska, tj. „zbavení se třistaleté poroby“.

Po jistém ujasnění poměrů po převratu byla na sklonku zimy 1919 rozhodnutím Ministerstva zemědělství z 18. března 1919 zavedena na žádost vlastníka „nucená správa“ velkostatku Rosice–Veveří a prozatímním správcem byl ustaven Jeroným Marek, který správu převzal 27. března 1919. Výměra velkostatku tehdy činila 12 344,32 ha, na pole a louky z toho připadalo 1 957,35 ha, zbytek tvořily lesy. Velkostatek neměl žádné knihovny dluhy, chovalo se na něm 151 koní, 66 volů, 193 krav, 5 býků, 112 kusů mladé dobytky a 76 prasat, správa velkostatku vykonávala patronáty nad 4 kostely a 1 kaplí.⁷ V dubnu 1919 sdělilo československé vyslanectví v Londýně Ministerstvu zemědělství, že zavedení nucené správy bylo de Forestovi oznámeno a že ten požádal, aby bylo Jeronýmu Markovi sděleno, že si „nepřeje, aby se kácelo v jeho lesích bez jeho dovození.“ Současně se de Forest vyjádřil, že zanedlouho přijede „na Moravu a o ostatních záležitostech sám rozhodne.“⁸

Nucená správa byla zavedena před schválením zákona č. 215/1919 Sb. z. a n. (záborového), který vlastně umožňoval provést pozemkovou reformu a současně výrazně omezoval nakládání velkostatkářů s jejich pozemkovým majetkem. Mořic de Forest zřejmě nebyl jeho uplatněním nijak nadšen, spíše jím byl vrcholně znechucen. Nasadil totiž veškeré páky k tomu, aby svůj velkostatek „ochránil“ před pozemkovou reformou. Na podzim 1921 intervinoval v zájmu britských občanů, v první řadě zřejmě de Foresta, britský vyslanec u československé vlády. Vyjádření a především argumentace sira George Clerka byly zajímavé a z jistého hlediska až nestydaté. Vyslanec totiž upozornil přímo na spojenecký, ale nepřímý i na de Forestův osobní příspěvek k porážce Ústředních mocností: „*Jest zřejmé nespravedливо, aby příslušníci států, jejichž námaze Československo namnoze děkuje za svůj vznik – osoby, které často riskovaly svůj život za tím účelem, měly by doznati újmy vítězstvím idejí, z něž bojovali a byli by na tom hůře, nežli kdyby jejich majetek byl zůstal na území jejich nepřátel.*“ Poukázal dále též na nedávný vznik Československa, ještě neusazené politické vztahy mezi ním a spojenci a zdůraznil rovněž jeho krátkou právní tradici: „*Spojenci mohou oprávněně žádati, aby se Československo v jednání, týkajícím se upravení jeho definitivních vztahů se zevnějším světem, příliš těsně nespoutalo zákonnými svazky... Země se stoletým zákonodárstvím a konstitucí dávno utvořenou, často se může octnouti v situaci, že nebude moci provést prostou a praktickou věc proto, že by jednání takové vyžadovalo příliš mnoho zákonných a konstitučních základů státu, kdežto nový stát bude se snažiti zachovati si svoji elasticnost tak dlouho, jak možno.*“ V podkladech k odpovědi SPÚ na tuto intervenci se dovozovalo, že finanční ztráta majitelů způsobená zábořem a budoucím vyvlastněním je dána tržními mechanismy, přičemž v budoucnu se zpevňováním kursu československé měny možná dostane do ztráty československý stát a majitelé velkostatků naopak na splátkách za vyvlastnění nemálo vydělají. V odpovědi samotné se poukazovalo na to, že se ceny při prodeji půdy velkostatků a půdy drobných hospodářství pohybují takřka ve stejném poměru jako mezi velkostatkářskou půdou a půdou drobných rolníků v předválečném období.⁹ Je pravděpodobné, že toto vyjádření SPÚ de Foresta nijak neuspokojilo. Téměř jistě však je, že se intervence britské vlády minula účinkem, na to byla tehdy pozemková reforma příliš pozorně sledována veřejným míněním. Při zachování tehdejšího výkladu znění příslušných

zákonů, i s ohledem na ostatní velkostatkáře, prostě nebylo možné vyjít de Forestovi vstříc tak, jak si on představoval.

Poté následovalo přibližně dvouleté období klidu. Od léta 1923 se však vztahy mezi správou velkostatku, resp. de Forestem a Státním pozemkovým úřadem vyostřovaly. V červenci generální správce velkostatku pplk. Walter Rigby rozhořčeně protestoval proti úmyslu zabrat a vyvlastnit pozemky velkostatku v různých katastrálních územích s tím, že podle „ustanovení mírové smlouvy, dílu IV, odstavce 249, nepodléhá majetek anglického příslušníka záborovému zákonu“ a odvolával se též na to, že Edvard Beneš jej osobně ujistil, že velkostatek Rosice–Veveří nebude zabrán.¹⁰ Nelze se při zpětném pohledu ubránit dojmu, že si podplukovník trochu pletl pojmy zabrání a vyvlastnění.

V zimě 1924 následně intervenovalo britské vyslanectví v záležitosti de Foresta znovu, přičemž se zaobíralo jak prováděním reformy jako takové, tak i způsobem určování cen za vyvlastněné pozemky. S intervencí možná souvisely tehdejší útoky na počínání československých úřadů při provádění pozemkové reformy na de Forestových statcích v některých britských novinách a naopak napadání de Foresta v československém tisku a snad i dotaz Dominika Nejezchleba-Marchy v československé poslanecké sněmovně. Prezident Státního pozemkového úřadu dr. Karel Viškovský v odpovědi vyslancovy výzvy odmítl, poukázav na skutečnost, že pozemková reforma se bude týkat jen malého rozsahu velkostatku Rosice–Veveří a že cena bude odpovídat cenovým poměrům v ČSR.¹¹ Zda tehdy bylo skutečně ve Státním pozemkovém úřadu plánováno, že se pozemková reforma na tomto velkostatku dotkne jen jeho malé výměry, už asi nikdy nezjistíme, protože se na něm v této podobě neuskutečnila. Je naopak pravděpodobné, že sdělení Viškovského de Foresta nijak neuspokojila. Neúspěšnými snahami se de Forest spíše zatvrdil. Po krátkou dobu se sice tehdy zdálo, že je možno dosáhnout dohody mezi ním a SPÚ o provedení pozemkové reformy na zemědělské půdě velkostatku Rosice–Veveří. Možná se však spíše než o vážně míněnou snahu o dosažení dohody šlo o zkoušení či popichování soupeře – ať už ze strany Státního pozemkového úřadu či de Foresta. V květnu 1924 totiž pplk. Walter Rigby sdělil Státní pozemkovému úřadu: „*Jelikož... československá vláda mírovou smlouvu nedodržela tím, že velkostatek Rosice–Veveří, který patří anglickému příslušníku dle nařízení z roku 1918 vyvlastnila a dosazením nuceného správce konfiskací doplnila, pozbývá úmluva ze dne 21. března t. r. platnosti, čímž tuto anulují.*“¹² Následně Státní pozemkový úřad podáním 14. května 1924 oznámil Zemskému soudu v Brně, úmysl převzetí části nemovitostí velkostatku Rosice–Veveří, sděliv to současně advokátu de Foresta dr. Žáčkovi s tím, že do 30 dnů je nutno se vyjádřit, zda vlastník uplatňuje nárok dle § 11 záborového zákona, nebo se bude mít za to, že vlastník s převzetím souhlasí. Zde do záležitosti možná poněkud vstoupil vliv vzdálenosti, v níž se de Forest nacházel a jeho životního stylu. Odpověď dr. Žáčka totiž přišla Státnímu pozemkovému úřadu velmi pozdě – až 22. října 1924 a požadovalo se v ní v zásadě propuštění všech nemovitostí velkostatku. Žádost pak byla 19. listopadu 1924 právě s poukazem na její opoždění odmítnuta předsednictvem Státního pozemkového úřadu, což správní výbor úřadu 20. listopadu 1924 odsouhlasil. Mezitím podal Státní pozemkový úřad návrh Okresnímu soudu civilnímu v Ivančicích na výpověď de Forestovi na hospodaření na pozemcích velkostatku.¹³

Přes zimu 1925 obě strany setrvaly na svých pozicích, ale na jaře 1925 se vývoj posunul kupředu. V červnu 1925 úředník britského Foreign Office Frank Aveling zavolal bývalému obchodnímu sekretáři britského vyslanectví Robertu Hamiltonu Bruce Lockhartovi, který byl tehdy finančně na dně, resp. silně zadlužen, že F. O. navrhl de Forestovi vyjednávat soukromě s československou vládou a že on doporučil Lockharta jako nejvhodnější osobu pro jednání o možnosti vyřešit záležitost de Forestova velkostatku. Lockhart se vzápětí sešel s de Forestovým zástupcem pplk. Rigbym, který mu řekl, že de Forest uvažuje vážně o prodeji celého statku a naznačil výši provize, kterou by Lockhart za jeho zprostředkování dostal, což byla pravděpodobně nemalá částka. Podle Lockhartova vyjádření následně sice de Forest, s nímž se Lockhart sešel v Paříži, výši provize snížil a spojil ji s minimální cenou, za niž hodlal statek prodat. Za velkostatek měli vyjednávači (de Forestem byli pověřeni vyjednávat

s československým státem spolu s Lockhartem pplk. Rigby a Walter Scott Leefe) požadovat přinejmenším 250 000 liber s tím, že jejich celková provize bude v případě úspěchu činit 10 % dosažené prodejní ceny. Lockhart si tehdy dle vlastních slov vymínil, že vyjednávání povede především on.¹⁴ Při zahájení vyjednávání v Praze zástupce prezidenta Státního pozemkového úřadu Jan Voženílek, který vedl jednání za úřad, nabídl cenu zřejmě hodně pod 100 000 liber.¹⁵ Po dvou týdnech dohadování se nabídky k sobě již přiblížily. Vedle obecné taktiky vyjednávání a toho, že československá úřední místa o dohodu s de Forestem vskutku stála, to způsobilo asi i to, že o Lockhartovi bylo známo, že hrával často tenis s Edvardem Benešem a je úzce spřátelen s Janem Masarykem a že s oběma tehdy o svém poslání několikrát pohovořil. Snad ovlivnilo vzájemné přibližování cenových nabídek také to, že se Rigby setkal s dr. Josefem Dolanským, tehdejšími ministrem spravedlnosti a bývalým advokátem de Foresta. Nicméně na sklonku vyhrazené dvoutýdenní lhůty podle Lockhartova vyjádření „*Voženílkova nabídka byla ještě 75 000 liber pod naším minimem*“.¹⁶ Lockhart se tehdy po poradě se sirem Georgem Clerkem vydal za Edvardem Benešem. Při rozhovoru řekl ministru zahraničí, že za dva dny skončí lhůta určená pro jednání a že už se nikdy Československu nenaskytne taková příležitost zbavit se bohatého a nepřátelského kritika. Dále Lockhart upozornil na to, že de Forest chce předat svůj případ haagskému rozhodčímu soudu, což by mohlo vyvolat protičeskoslovenskou kampaň v zahraničním tisku a dotknout se i úvěrové pověsti republiky v Londýně a New Yorku.¹⁷ Na závěr si ponechal svůj největší trumf: sdělil Benešovi, že má stanovenou nejnižší přijatelnou cenu a naznačil, „jak asi daleko je československá nabídka pod tímto naším [tj. de Forestem vyjednávačům stanoveným, pozn. P.D.] minimem“. Dále Lockhart ministra zahraničí upozornil, že nemůže přijmout nejnižší cenu, protože by se de Forest mohl domnívat, že se jeho vyjednávači „vůbec nesnažili dostat vyšší cenu.“ Edvard Beneš pozorně vyslechl Roberta Lockharta a dlouho mlčel. Podle Lockhartovy domněnky zvažoval, protože „byl z celého srdce pro dohodu o věci, která byla trnem v oku jeho vlastního úřadu“, jak dohodu o ceně obhájí v československém parlamentu. Nakonec prý Beneš dvakrát kývl, vstal a řekl klidně: „Uvidím, co se dá dělat.“ Lockhart vzápětí navštívil Jana Masaryka, který šel hned poté k ministerskému předsedovi Antonínu Švehlovi a „večer byla věc přizvána za 272 000 liber, peníze měly být hned vyplaceny“.¹⁸

Na základě dohody o převzetí a přejímání ceně velkostatku Rosice–Veveří uzavřené 11. července 1925 mezi zástupci Státního pozemkového úřadu a de Forestovými zmocněnci převzal tím dnem Státní pozemkový úřad pro československý stát „veškerý movitý i nemovitý ať v knihovním neb naturálním vlastnictví se nalézající majetek pana Mořice barona de Foresta“, pokud se tento majetek nacházel v Československé republice a patřil de Forestovi. Po získání souhlasu de Foresta měla Československá republika do sedmi dnů vyplatit obnos 45 000 000 Kč s tím, že je de Forest může kamkoliv a jakýmkoliv způsobem převést. Po vyjádření souhlasu de Foresta s uzavřenou dohodou tak československý stát získal za čtyřicet pět miliónů korun a při převzetí ve smlouvě uvedených závazků, krom jiného, především velkostatek Rosice–Veveří „...se všemi právy, s jakými de Forest... nemovitosti i movitosti předkvané až dosud držel a užíval, resp. držeti a užívat oprávněn byl“.¹⁹ Podle ustanovení smlouvy byly, podle pozdějšího vyjádření Státního pozemkového úřadu, v úplatě de Forestovi přiznané i nemovitosti, na „něž zástupcové de Foresta před sjednáním dohody a během této uplatňovali zákonné nároky dle § 3.a/z. z. §11. z. z. a § 20. příděl. zákona; pro neodkladnost dohody k formálnímu, písemnému vyřešení nároků těch sice nedošlo, avšak fakticky byly přiznány a honorovány“. K nárokům patřily dle § 3. záborového zákona lihovar v Říčkách, cukrovar v Rosicích, pivovar v Rosicích, dle § 11. téhož zákona zemědělská půda a jiné pozemky o celkové výměře téměř 500 ha a dle § 20. přídělového zákona lesy a krom jiného též hrad Vevěří a zámek v Rosicích s parkem a kaplí v Pendrově.²⁰

Jak vidno, k vyřešení celé záležitosti dosažením dohody výrazně přispěl Antonín Švehla svým zásahem. Jan Masaryk mu zřejmě tlumočil obsah jednání mezi Lockhartem a Benešem a Švehla nezaváhal a přikázal svým spolustraníkům ve vedení SPÚ, nejspíše přímo dr. Voženílkovi, zvýšit nabídku přejímání ceny tak, aby byla pro de Foresta přijatelná.

Aby bylo možné si o probírané záležitosti udělat celkový obrázek, je žádoucí analyzovat motivaci jednotlivých aktérů. Je nutno upozornit, že se bude jednat o dedukce, resp. hypotézy, které vzhledem k povaze věci a s ní souvisejícímu nedostatku pramenů nebude možno vždy doložit.

Motivaci Mořice Arnolda de Forest je asi nejsnazší ozřejmit. Pravděpodobně nevěřil ve stálost poměrů ve střední Evropě a asi se vůbec nechtěl podřízovat zákonům regulujícím nakládání s nemovitým i movitým majetkem v Československu, takže nemaje citová pouta k českým zemím, na rozdíl od příslušníků šlechtických rodů v nich už déle usedlých, nijak silná, raději svůj majetek v nich se nacházející prodal státu za jinde využitelnou sumu peněz.²¹

Podnětem k jednání představitelů československé státní správy resp. Státního pozemkového úřadu, v prvé řadě např. Jana Voženilka, jež vedlo odkoupení majetku de Foresta, byl zřejmě tlak vedoucích československých politiků a snaha vyřešit danou záležitost tak, aby bylo možno provést na velkostatku Rosice–Veveří pozemkovou reformu a věnovat se dalším věcem. Z poměrně dobře dokumentovaného zásahu Beneše a Švehly je zřejmé, že zlom vskutku přinesla jejich intervence a že Státní pozemkový úřad, ačkoliv byl nominálně nezávislý, podléhal skrze personální vztahy silně vlivu politických předáků, v tom případě především Švehly. Asi právě z popudu Antonína Švehly, nebo přinejmenším jsouc si jisti jeho souhlasem, zvýšili představitelé Státního pozemkového úřadu nabídku ceny za de Forestův majetek. Odvážili se toho zaštitěni Švehlovou autoritou, poněvadž mohli zřejmě odůvodněně předpokládat, že jejich rozhodnutí nebude ostře, pokud vůbec, napadáno v parlamentu v této otázce nejvíce zainteresovanými politickými stranami – agrární a socialistickou – a probíráno v jejich tiskovinách.

Vedoucí českoslovenští politici – Antonín Švehla a Edvard Beneš a špičkový československý diplomat Jan Masaryk se odhodlali zasáhnout do řešení záležitosti vcelku velmi výhodně ve prospěch de Foresta, přestože jim zvolený způsob řešení mohl přinést na domácí politické scéně nemalé potíže. Vyhledka na získání dostatku půdy pro přidělování v politicky významném a žhavém okolí Brna, kde tehdy měla obrovský vliv do značné míry nestátotvorná strana – KSČ,²² byla určitě lákavá, k uvedenému jednání je asi musela přimět nejen ona. Je zřejmé, že se jim líbila také naděje na vyřešení otázky majetku de Foresta jednou pro vždy. Ani to však zcela nevysvětluje jejich vstřícnost. Zajisté byli rádi, že se zábor velkostatku Rosice–Veveří a jeho vyvlastnění, byť částečné, neřešily v Haagu před rozhodčím soudem. Ale spory s ostatními majiteli se až do Haagu dostaly.²³ Je možné, že je k vstřícnosti vůči de Forestovi přiměla poznámka Lockharta o možném ohrožení věrohodnosti Československa na tehdejších hlavních kapitálových trzích. Mohl však Mořic de Forest, pokud by pociťoval uskutečňování pozemkové reformy na svých statcích na Moravě jako velkou úkornost, způsobit Československu citelné politické nepříjemnosti v zahraničí a ohrozit jeho kredibilitu v New Yorku a Londýně? Kupodivu to nebylo možno vyloučit.

Právě z obav ze zákulisního vlivu de Foresta mohla zčásti vyvěrat uvedená vstřícnost předních československých politiků vůči němu, jež nalezla svůj výraz ve zvýšení výkupní ceny o několik tisíc liber, tedy o několik miliónů korun. Již bylo zmíněno, že de Forest pocházel z kruhů mezinárodní aristokracie a vlivných finančních magnátů a býval britským poslancem. Samo o sobě by to však na ovlivnění postojů Švehly, Beneše a Jana Masaryka asi nestačilo, ale de Forest měl sám velmi úzké vazby přinejmenším ke dvěma vlivným osobnostem, které zaujaly posty v britské konzervativní vládě Stanleyho Baldwina vzniklé na podzim 1924. Navíc se tyto svazky úzce proplétaly nejen s osobou Mořice de Foresta, ale přímo s velkostatkem Rosice–Veveří. První z nich byl Frederick E. Smith, lord Birkenhead, druhou Winston Churchill. F. E. Smith ve svém postavení státního sekretáře pro Indii nepředstavoval na první pohled v souvislosti s pozemkovou reformou a vyvlastňováním velkostatků v Československu nijak důležitou figuru, ale ve skutečnosti mohl mít vliv až děsivě silný. Byl totiž špičkovým právníkem, s rozsáhlými zkušenostmi a dalekosáhlými úspěchy ve vedení právních sporů, a to jako obhájce i státní zástupce.²⁴ Winston Churchill

v kabinetě zastával úřad ministra financí, což byla pro Československo ve spojení s jeho pozemkovou reformou i postavením na finančních trzích do značné míry klíčová pozice. Navíc byli Churchill a Smith nejbližšími přáteli a přátelské vazby mezi nimi a de Forestem se utvořily už v předválečném období. Winston Churchill pobýval v srpnu 1906 na de Forestově jachtě v Deauville, poté navštívil manévry pruské armády ve Slezsku, z něhož odejel do Benátek a procestoval severní Itálii, odkud se vlakem na jeden záťah vydal na několik dní navštívit de Foresta na Veveří. V roce 1907 navštívili Churchill a Smith společně Itálii, z ní se autem přesunuli na Moravu, kde se věnovali na statcích de Foresta lovu křepek a zajíců.²⁵ V září 1908 se konala svatba Winstona Churchilla a Clementine Hozierové. Novomanželé na svatební cestě pobývali na několika místech – na zámku Blenheim, v Bavenu na Lago Maggiore – a na Veveří. Churchill se tam bavil lovem s de Forestem, zatímco jeho žena si stěžovala na škrobené ovzduší na zámku a pokládala manželku de Foresta za nudnou.²⁶ V létě 1910 pluli Frederick Smith, Winston Churchill, jeho bratr Jack a Mořic de Forest na de Forestově jachtě Honour východním Středomořím. Churchill tehdy předpokládal, že v březnu 1911 se budou konat ve Velké Británii všeobecné volby.²⁷ Volby se uskutečnily v prosinci 1910 a de Forest a Churchill v nich byli zvoleni za liberály do Dolní sněmovny. Za I. světové války sloužil de Forest jako důstojník Dobrovolné zálohy královského námořnictva (RNVR) ve Francii, v září 1914 byl přidělen k uskupení zvanému oficiálně Královský námořní obrněný automobilový sbor, které však do dějin vešlo pod přízviskem „Dunkerský cirkus“ a které bylo vytvořeno a řízeno tehdejší prvním lordem admirality – Winstonem Churchillem. V souvislosti se službou de Foresta u „Dunkerského cirkusu“ a jeho schopností ovlivnit mocné v neprospěch Československa je nutno zmínit ještě i to, že u této jednotky sloužili i vévoda westminsterský, syn tehdejšího ministerského předsedy Arthur Asquith, dva synovci předáka konzervativců Bonara Lawa a blízcí příbuzní tiskových magnátů – syn Jamese Louise Garvina a bratr Maxe Aitkena.²⁸

Zda Antonín Švehla, Edvard Beneš a Jan Masaryk, který se tehdy připravoval na převzetí vyslanectví v Londýně, kde už dříve působil, věděli o všech uvedených kontaktech de Foresta a zda on byl s to je využít proti Československu, nelze rozhodnout. S vysokou mírou pravděpodobnosti lze ale předpokládat, že přinejmenším o stycích de Foresta s Churchillem a Smithem povědomost mít mohli. Vrhá to zajímavé světlo i na účinkování Jana Masaryka v této záležitosti, neboť asi nechtěl na začátku svého vyslaneckého působení v Londýně čelit nepřijemné kampani v tisku a nevraživosti vyšších kruhů.²⁹

Antonín Švehla svým neformálním způsobem ovlivnil, snad z popudu Edvarda Beneše a Jana Masaryka, zásadním způsobem postoje Státního pozemkového úřadu v tomto případě, ačkoliv ze zákona k tomu neměl žádné oprávnění a vlastně to ani nesměl dělat. Přesto je při vědomí všech výše uvedených skutečností možno hodnotit zásah šéfa agrárníků Antonína Švehly do získání de Forestova majetku státem, k němuž byl zřejmě podněten Edvardem Benešem za zprostředkování a podpory Jana Masaryka, s jistou nadsázkou jako velmi dobrou investici a jasnou ukázkou toho, že i v příšeří moci, a možná s využitím korupčních praktik, se dají dělat pro stát výhodné obchody. Žádná kampaň proti Československu a jeho pozemkové reformě se z popudu de Foresta nekonala a Jan Masaryk se mohl stát oblíbenou osobou i ve vysokých kruzích Velké Británie. V Československu prošlo získání de Forestova majetku bez větší pozornosti. Je pravděpodobné, že to bylo i díky působení Antonína Švehly na novináře a politiky, s nimiž měl úzké vztahy.

K personálním záležitostem a prodeji de Forestova majetku československému státu zbývá odvážit se podotknout jen jediné: Robert Hamilton Bruce Lockhart díky výši provize – přibližně 9 000 liber – poplatil své tehdejší dluhy³⁰ a asi se tím vyhnul osobnímu bankrotu. Následně mohl být v roce 1939 přijat znovu do služeb Foreign Office, stát se zástupcem britské vlády u prozatímní československé exilové vlády v Londýně a napomoci jejímu uznání vládou Velké Británie jako plnohodnotné vlády v exilu.

Poznámky:

- 1 Tuto stať věnuji Zdeňce Fleischerové, která v době, kdy došlo k vyvrcholení v ní popisovaných událostí, slavila své páté jmeniny, a tudíž se i ona podílela drobným dílem na nich skrze daňové odvody.
- 2 Klimek, A.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, díl XIII, 1918–1929, Praha 2000, s. 174–186 a 422–428; Kárník, Z.: *České země v éře První republiky*, Díl I., Praha 2006, s. 347–367 a 479–488; Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. díl období 1918–1945, Brno 2004, Brno 2004, s. 99–107, s. 146 a s. 219–223.
- 3 Kárník, Z.: *Česká národní aristokracie ve 20. století jako sociální vrstva?* In: *Studie k sociálním dějinám*, 7, Opava, 2001; s. 243–247.
- 4 Nejzvěrubněji se analýze pozemkové reformy v poslední době věnoval sborník *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti*, Uherské Hradiště 1994, z něj k příčinám, průběhu a dopadům pozemkové reformy: Slezák, L.: *Pozemková reforma v Československu*, s. 3–12 a Rychlík, J.: *Sociální a národnostní dimenze československé pozemkové reformy v mezinárodním kontextu*, tamtéž s. 43–50; Srovnej dále Kárník, Z.: *České země I*, s. 450–461, s. 464–470 a s. 479–488; Klimek, c. d., s. 285–290; Průcha, V. a kol.: c. d., s. 80–87 a s. 123–125.
- 5 Hammannová, B.: *Rudolf – korunní princ a rebel*, Praha 1992, s. 155–157.
- 6 *Císařské nařízení č. 245/1916 ř.z.*; *Who was who 1961–1970*, London 1972, s. 86; srovnej dále Urbánková, O.: *poslední majitelé hradu Veveří od roku 1802 do roku 1925*, Rosice u Brna 2000, s. 33–35. Uvádění jména barona de Forest různě kolísá, od českého Mořic, přes německé Moritz, po britsko-francouzské Maurice, v dalším se budu přidržovat české varianty Mořic, která se používala v úředních spisech československého státu.
- 7 Národní archiv (dále NA), fond Státní pozemkový úřad – vlastnické soubory majitelů velkostatků, (dále SPŮ-MV), ka 1323, protokol z 27. března 1919.
- 8 NA, SPŮ-MV, ka 1323, vyslanectví v Londýně Ministerstvu zemědělství 25. dubna 1919.
- 9 NA, fond Státní pozemkový úřad – spisy všeobecné (dále SPŮ-SV), ka 330, memorandum G. Clerka E. Benešovi 2. května 1921, podklady pro odpověď SPŮ 3. září 1921, odpověď SPŮ 21. září 1921.
- 10 NA, SPŮ-SV, generální zástupce panství (Rigby) Státnímu pozemkovému úřadu 25. července 1923.
- 11 NA, SPŮ-SV, ka 330 odpověď SPŮ z 6. března 1924.
- 12 SPŮ-MV, ka 1323, Protokol o jednání o zjištění směrnic dohody o převzetí zemědělské půdy z 21. března 1924, Rigby SPŮ 19. května 1924.
- 13 SPŮ-MV, ka 1323, Úřední záznam z 13. listopadu 1924, Výpověď osobám hospodařícím z 22. srpna 1924
- 14 Lockhart Bruce, R. H.: *Ústup ze slávy*, Praha 1936, s. 268–270.
- 15 Lockhart Bruce, R. H.: c. d., s. 271.
- 16 Kosatík, P., Kolář, M.: *Jan Masaryk – Pravdivý příběh*, Praha 1998, s. 73–75; Lockhart Bruce, R. H.: c. d., s. 272.
- 17 Lockhart Bruce, R. H.: c. d., s. 272–273; k přístupu SPŮ k cizím státním příslušníkům a k jednání před haagským rozhodčím soudem (arbitráží) viz Kubačák, A.: *Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky*, In: *Vědecké práce Národního zemědělského muzea 29/1991–1992*, s. 33–72.
- 18 Lockhart Bruce, R. H.: c. d., s. 273; ke vztahu J. Masaryka k A. Švehlovi viz Kosatík, P., Kolář, M.: c. d., s. 75.
- 19 SPŮ-MV, ka 1323, Protokol sepsaný dne 11. července 1925 o uzavření připojené dohody, uzavřené téhož dne.
- 20 SPŮ-MV, ka 1323, přednosta prezidiálního odboru SPŮ dr. Fiala II/2 SPŮ 12. února 1930.
- 21 Mořic Arnold de Forest ve dvacátých letech hodně cestoval, v roce 1932 přesídlil z Velké Británie do Lichtenštejnska, kde byl povýšen tamním vládcem do hraběcího stavu s přídomkem de Bendern a byl činný v diplomatických službách tohoto státečku, zemřel 6. října 1968.
- 22 V okresech Brno-venkov a Ivančice, kam patřily v podstatě všechny vesnice, v jejichž katastru

velkostatek Rosice–Veveří měl své nemovitosti, získali v roce 1925 komunisté ve volbách do sněmovny z odevzdaných hlasů 16,84 %, resp. 30,22 %, Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925, Praha 1926, s. 46 a 47. Pravděpodobně to byl důsledek sociálního složení Rosic a okolí, resp. existence tamního uhelného revíru.

23 Viz Kubačák, A.: c. d.

24 Srovnej Who was who, Vol. II., 1929–1940, second edition London 1967, s. 115.

25 Gilbert, M.: Churchill, Praha 2002, s. 181–182, 186; Ponting, C.: Churchill, Praha 1997, s. 73–74.

26 Mandelsohn, P., de: The Age of Churchill, Heritage and Adventure 1874–1911, New York 1961, s. 410, Manchester, W.: Winston Churchill, Der Traum vom Ruhm 1874–1932, München 1989, s. 500.

27 Mandelsohn, P., de: c. d., s. 561.

28 Ponting, C.: c. d., s. 138; Who was who 1961–1970, London 1972, s. 86.

29 Kosatík, P., Kolář, M.: c. d., s. 69 a 75 a 103–105.

30 Lockhart Bruce, R. H.: c. d., s. 274.

Employees of the State Land Office in the “Minefield” of Foreign Politics and Traps of Domestic Politics – a Case Study

Abstract

The land reform was one of the actions which was intended by the political representatives of the newly founded Czechoslovakia to consolidate the state from within, but at the same time, it could have harmed its status abroad. This was because the estate owners afflicted by the reform had good connections abroad. The estate owner Mořice Arnold de Forest was in touch with influential personages in Great Britain, e.g. Winston Churchill and Frederick E. Smith. In order to prevent de Forest from launching a campaign against the land reform, the Agrarian leader Švehla employed his informal influence over the State Land Office and made sure that de Forest was satisfied in his demands.

Pôsobenie agrárnej strany na regionálnej úrovni (Na príklade okresov Púchov a Považská Bystrica)

KAROL JANAS

Považská Bystrica a Púchov v medzivojnovom období

Považská Bystrica a Púchov patrili v medzivojnovom období medzi významné obce – mestečká stredného Považia. Obidve boli od roku 1923 sídlom okresu a ovplyvňovali okolitý región. Napriek relatívnej blízkosti sa výrazne líšili. Považská Bystrica sa v priebehu dvadsiatych a tridsiatych rokov premenila z poľnohospodárskeho kraja na významné priemyselné centrum. Spôsobil to príchod významných zbrojárskych podnikov. Do Považskej Bystrice presťahovali svoje prevádzky Muničné a kovodelné závody a svoju pobočku tu vybudovala aj Zbrojovka Brno.¹ Oba podniky boli majetkovo previazané a v tridsiatych rokoch prišlo k ich zlúčeniu. Púchov ostal naproti tomu poľnohospodárskym strediskom bez významnejšieho priemyslu.²

Mestečká sa líšili aj po stránke kultúrnej a konfesionalnej. Považská Bystrica bola a po celé skúmané obdobie ostala silne katolíckou oblasťou. Púchov bol napriek prevahe katolíkov vždy konfesionalne tolerantnejší. Od 17. storočia sa v ňom usadzovali českí pobielohorskí utečenci. Táto zmes rôznych národností a konfesií mala vplyv aj na celkovo tolerantnejšie a otvorenejšie kultúrne prostredie. Mestečká sa líšili aj počtom obyvateľstva. V Považskej Bystrici začal po príchode zbrojárskych podnikov počet obyvateľov prudko stúpať a za dvadsať rokov sa zdvojnásobil. V Púchove k takému nárastu neprišlo. Podľa sčítania obyvateľov z roku 1921 v Púchove žilo 2 571 a na konci tridsiatych rokov 3 412 obyvateľov. V Považskej Bystrici narástol počet obyvateľov od roku 1919 z 3 243 na 7 780. Napriek týmto rozdielom bol politický život v oboch mestečkách podobný, čomu zodpovedali aj volebné výsledky.

V Púchove aj v Považskej Bystrici dosahovala v celom medzivojnovom období najlepšie volebné výsledky (Hlinkova) Slovenská ľudová strana. Jej postavenie bolo dominantné a stojí za úvahu, prečo nedokázali iné strany využiť svoj potenciál na zmenu. Ide najmä o Republikánsku stranu zemedeliského a maloroľníckeho ľudu (agrárnu stranu), ktorá mala v rukách nástroje poľnohospodárskej politiky a tým aj možnosť osloviť dostatok voličov, aby získala významnejšie postavenie.

Politické pomery v dvadsiatych rokoch

Po prevrate boli všetci obyvatelia Púchova aj Považskej Bystrice jednotní v snahe obnoviť chod mesta a ochrániť ho pred rabovaním z okolitých dedín. Stabilizácia situácie a vznik politických strán urobili jednote koniec. Začala sa nevráživosť medzi príslušníkmi politických strán, ktorá sa stupňovala vždy pred blížiacimi sa voľbami. Politická nevráživosť mala časť koreňov aj v konfesionalných rozdieloch. Najmä v Púchove, kde žila veľká časť obyvateľstva, ktoré bolo evanjelického vyznania a tí sa často cítili diskriminovaní katolíckou väčšinou.

Prvú veľkú predvolebnú kampaň zažili obe mestečká pred voľbami do okresného zastupiteľstva na jeseň v roku 1923. Voľby mali pre mestečká veľký význam, lebo podľa zákona č. 241/1921 Sb. z. a n. z 28. júla 1921 *O dohľadu k obciam na Slovensku* mal okresný výbor právo dozoru nad obcami. V Púchove aj v Považskej Bystrici s prehľadom zvíťazila Slovenská ľudová strana. V okresnom zastupiteľstve získala v Považskej Bystrici z ôsmich miest šesť, v Púchove z ôsmich miest päť. Agrárna strana bola úspešná len v Púchove, kde získala jedno miesto v rámci spoločnej kandidátky štátotvorných strán.

Ešte jasnejším víťazstvom Slovenskej ľudovej strany dopadli v Púchove voľby do obecného zastupiteľstva, ktoré sa taktiež konali v roku 1923. Vo voľbách odovzdalo platný hlas 757 voličov, z toho 352 mužov a 448 žien. Slovenská ľudová strana získala 340 hlasov a 11

mandátov. Združené židovské strany získali 119 hlasov a 4 mandáty a tzv. štátotvorné strany, v rámci ktorých postavila kandidátov aj agrárna strana, získali 290 hlasov a 9 mandátov.³ Starostom obce bol zvolený zástupca Slovenskej ľudovej strany.

V Považskej Bystrici bola situácia zložitejšia a pred voľbami sa stupňovalo napätie. Veľké spory sa viedli o post starostu. Prvým poprevratovým starostom Považskej Bystrice bol Karol Novohradský. Na základe výsledkov volieb do národného zhromaždenia v r. 1920 mal byť vymenený zástupcom Slovenskej ľudovej strany, no nestalo sa tak. Sám Novohradský podal rezignáciu, no keďže Trenčianska župa vec neriešila, zostal naďalej vo funkcii. K zmene tak malo prísť až na základe výsledkov obecných volieb v roku 1923. Aj v Považskej Bystrici s prevahou zvíťazila Slovenská ľudová strana. Získala 801 hlasov. Združené štátotvorné strany získali 302 hlasov a židovská strana 177 hlasov. Starostom sa stal predstaviteľ Slovenskej ľudovej strany.⁴

Nové voľby do obecného zastupiteľstva sa v Púchove museli konať predčasne už v roku 1926. Ich príčinou neboli nejaké náhle politické otrasy, ale radikálna zmena v organizácii obce. K Púchovu boli pričlenené, napriek odporu ich obyvateľov, Horné Kočkovce.⁵ Voľby nepriniesli žiadne prekvapenie a Slovenská ľudová strana už s prívlastkom Hlinkova (HLSL) si upevnila svoje postavenie. Vo voľbách získala 17 mandátov z tridsiatich. Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu vo voľbách prepadla a získala len dva mandáty. Pre agrárnikov boli výsledky veľkým sklamaním a poznačili ich politické aktivity v tridsiatych rokoch.

Podobný politický vývoj prežila v druhej polovici dvadsiatych rokov aj Považská Bystrica. Politické rozvrstvenie v Považskej Bystrici sa v priebehu dvadsiatych rokov významnejšie nezmenilo. Najväčší vplyv si udržiavala Hlinkova slovenská ľudová strana. Jej dominantné postavenie sa prejavovalo počas celých dvadsiatych rokov. V obci pravidelne poriadala zhromaždenia, na ktorých rečnili poprední predstavitelia strany. Aktivita HLSL, no i ostatných politických strán sa stupňovala počas príprav na obecné voľby v roku 1927. V nich opäť dominovala a ovládla obecné zastupiteľstvo.⁶

Politické pomery v tridsiatych rokoch

Tridsiate roky priniesli v politickej oblasti v oboch mestečkách veľké premeny. Na začiatku tridsiatych rokov mala Hlinkova slovenská ľudová strana veľkú prevahu, no postupne ju strácala. V Púchove aj v Považskej Bystrici prišlo v druhej polovici tridsiatych rokov k jej oslabeniu. Príčiny boli v oboch prípadoch rôzne, no pri skúmaní politického života v oboch mestečkách je prekvapivé, že ich nedokázala využiť vo svoj prospech agrárna strana. A to napriek tomu, že išlo o najsilnejšiu politickú stranu vo vtedajšom Československu.

Postavenie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany začínalo slabnúť najskôr v Púchove, hoci na začiatku tridsiatych rokov vyzerala politická situácia úplne inak. Prevaha Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Púchove bola taká veľká, že podľa zápisu v obecnej kronike sa v roku 1930 ani nekonali plánované voľby do obecného zastupiteľstva. Ostatné politické strany rešpektovali silu HLSL a súhlasili s tým, že si rozdelia mandáty podľa vopred pripraveného kľúča. HLSL obsadila 17 mandátov, sociálno-demokratická strana 5 mandátov, židovská strana 4 mandáty, Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu (agrárna) 3 mandáty a Československá strana ľudová (Šrámkova) 1 mandát.⁷ V ďalších rokoch však začala HLSL strácať podporu. Okresný náčelník, nominant agrárnej strany, Otto Branstiller umne oslaboval vplyv kňazov a nespokojnosť časti obyvateľov mestečka. V radoch HLSL to spôsobovalo neadekvátne reakcie, čo sa postupne obracalo proti nim. V priebehu osláv štátneho sviatku, 28. októbra 1934, mal rímsko-katolícky kňaz Viktor Kallay kázeň, v ktorej označil agrárnikov za satanášovu stranu. Volal po nastolení teokracie a zrušení demokracie. Okresný náčelník dal okamžite podnet na jeho stíhanie. Prišlo i k súdu, no Krajský súd v Trenčíne ho v roku 1935 oslobodil. Napriek tomu tento proces pozície HLSL výrazne oslabil. Okresný náčelník využil na oslabenie HLSL aj nespokojnosť obyvateľov z bývalých Horných Kočkoviec. Tie boli zlúčené s Púchovom proti vôli jej obyvateľov a stala sa z nich

Hornokočkovská ulica. So spojením s Púchovom sa však nechceli zmieriť a do politického života mestečka sa odmietali zapájať. Členovia HSLS z Horných Kočkoviec vinili, a treba povedať že právom, púchovskú HSLS z násilného pripojenia ich obce k Púchovu. Mali obavy, že spojením s púchovskými politickými stranami by stratili aj posledné zvyšky miestnej identity. Vyvolali preto rozkol v HSLS. Pred voľbami do obecného zastupiteľstva v roku 1936 odmietli postaviť spoločnú kandidátku a pod vplyvom okresného náčelníka si založili vlastnú Hornokočovskú nezávislú katolícku stranu.⁸ A tá v obecných voľbách prekvapivo zvíťazila. Volilo ju 475 voličov a získala 9 mandátov. HSLS volilo 423 voličov, čo jej vynieslo len osem mandátov. Silu HSLS oslabilo aj Združenie pre rozvoj obce, ktoré získalo 350 hlasov a 7 mandátov. Sociálno-demokratickú stranu volilo 177 voličov a získala 3 mandáty. Rovnako 3 mandáty získala Židovská strana za 131 hlasov. HSLS utrpela po rokoch jasných víťazstiev zdrvivú porážku, ktorú ešte umocnila strata úradu starostu, ktorý už nedokázala obhájiť.⁹ Pri hodnotení výsledkov si nemožno nevyšmúť úplny prepád agrárnej strany. Tá obetovala svoje postavenie v prospech oslabenia HSLS. Mnohí jej prívrženci podporovali či priamo kandidovali pod hlavičkou Združenia pre rozvoj obce. Celkové oslabenie HSLS sa udialo najmä vďaka politickej aktivite okresného náčelníka Otta Branstillera. I v tomto prípade je však dôležité, že dokázal umnou politickou taktikou zlikvidovať dominanciu HSLS, no nedokázal zmeniť voličské správanie v prospech agrárnej strany. A tak tento výsledok nemožno mať dlhé trvanie a po čase a prípadných personálnych zmenách by sa sila HSLS opäť musela prejavíť. K tomu však už neprišlo. Porážka HSLS v komunálnych voľbách v roku 1936 napriek tomu nemala dlhé trvanie, no z celkom iných dôvodov. Už o dva roky prišli veľké zmeny v politickom živote obce, na ktorý mali vplyv celoštátne udalosti. Československá republika sa dostala pod veľký medzinárodný tlak. Oslabenie centrálnej moci využila HSLS. Jej predstavitelia iniciovali vyhlásenie slovenskej autonómie na stretnutí politických strán v Žiline 6. októbra 1938.¹⁰ Autonómia bola prijatá, zmenil sa aj názov štátu na Česko-Slovenskú republiku. HSLS získala v slovenskom politickom živote dominantné postavenie a postupne zlikvidovala všetky politické strany, ktoré na Slovensku pôsobili, s výnimkou strán národnostných menšín.¹¹

Celoštátne udalosti mali svoj dopad aj na miestne, púchovské a považskobystrické pomery. Zo života oboch mestečiek zmizli všetky politické strany. V Považskej Bystrici došlo k ich postupnému zániku. Význam Zbrojovky sa prejavil v roku 1938. Starosta obce Albert Urík odstúpil a novým starostom sa stal riaditeľ Zbrojovky Ing. Jaroslav Kubík, no po vyhlásení autonómie aj ten odstúpil a do čela mesta sa vrátil predstaviteľ HSLS. V Púchove zrušili svoje strany na spoločnom zhromaždení, ktoré sa konalo na námestí, členovia strán mičurovej, agrárnej, sociálno-demokratickej, národno-socialistickej a živnostenskej slávnostne a stali sa členmi HSLS.

Záver

V oboch obciach agrárnej strane veľmi dlho trvalo, kým si dokázala vytvoriť stranícku štruktúru. V tom ju predbehla HSLS, ktorá oslovila väčšinu najvýznamnejších občanov a vďaka tomu získala významnú intelektuálnu prevahu. V tom čase, keď neexistovala mediálna propagácia na dnešnej úrovni, bola podpora najvýznamnejších obyvateľov rozhodujúca. Nezdá sa správne poukazovanie na tlak cirkvi, prípadne konfesionálne správanie voličov, hoci aj to mohlo mať svoj význam. Najmä ak sa do politického boja zapájali aj miestni kňazi, ktorí vo všetkých voľbách agitovali za HSLS. V malých mestečkách typu Púchov a Považská Bystrica malo oveľa väčší význam to, ktorá strana dokázala do volieb postaviť významnejšie osobnosti. A v tom HSLS jednoznačne dominovala. Možno by stálo za hlbšiu úvahu, prečo sa tieto osobnosti nepodarilo získať agrárnej strane.

V povojnovom období fungovali v Púchove spočiatku len Sociálno-demokratická strana, ktorá mala 40 členov, a Slovenská ľudová strana s 290 členmi. Až v priebehu roka 1923 pribudla pobočka Republikánskej strany zemedelskej a maloroľníckeho ľudu.

V Považskej Bystrici sa nám zachovali stranícke štruktúry z roku 1926. V Považskej Bys-

trici pôsobili Československá strana republikánska zemedelského a maloroľníckeho ľudu so 130 členmi, Československá sociálno-demokratická strana robotnícka so 150 členmi, Hlinkova slovenská ľudová strana so 1200 členov a Židovská strana, ktorá mala 100 členov.¹²

HSLs mala v oboch mestečkách počas celého medzivojnového obdobia najviac členov a aj najväčší vplyv. Pravidelne s veľkým náskokom vyhrávala voľby do obecného aj okresného zastupiteľstva. Nebolo zriedkavým javom, že HSLs získala viac hlasov ako všetky ostatné strany dohromady. Od toho sa odvíjal aj vplyv na obecné a okresné záležitosti, ktoré HSLs prakticky nepretržite riadila, a agrárna strana bola z rozhodovania o samosprávnych záležitostiach prakticky vylúčená. Stalo sa tak napriek tomu, že išlo o najvplyvnejšiu politickú stranu medzivojnového Československa. Politický vývoj v Púchove a Považskej Bystrici je podobný ako v iných mestách na Slovensku. Agrárna strana si vďaka svojmu postaveniu udržiavala veľký vplyv na štátnu správu, no z rozhodovania o samosprávnych záležitostiach bola vďaka slabším volebným výsledkom do samospráv vylúčená.

Poznámky:

- 1 O pomeroch v Považskej Bystrici v medzivojnovom období bližšie pozri JANAS, K.: Považská Bystrica v rokoch 1918–1945. In: *Považská Bystrica. Z dejín mesta*. Žilina : Knižné centrum, 2006, s. 197–231.
- 2 O pomeroch v Púchove v medzivojnovom období bližšie pozri JANAS, K.: Dejiny mesta Púchov od zjednotenia mestských častí po súčasnosť. In: *Púchov*. Púchov : Medial, 2006, s. 54–85.
- 3 Štátny archív Považská Bystrica (ŠAPB), f. Okresný úrad (OU) Púchov, šk. 108, č. j. 1923/bez sign.
- 4 ŠAPB, f. Obvodný notársky úrad (NÚ) Považská Bystrica, šk. 26, č. j. 763/1927.
- 5 ŠAPB, f. Obvodný notársky úrad Púchov, šk. 3, č. j. 4622/1925.
- 6 ŠAPB, f. NÚ Považská Bystrica, šk. 26, č. j. 889/1927.
- 7 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. 240, č. j. 64/1930.
- 8 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. 67, č. j. 27/1937 prez.
- 9 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. 2, č. j. 504/1923 prez.
- 10 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. 3, č. j. 957/1923 prez.
- 11 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. 10, č. j. 1122/1924 prez.
- 12 ŠAPB, f. OÚ Považská Bystrica, šk. č. 49, č. j. 37/1932 prez.

Agrarian Party Activity on Regional Level (as per Examples of Púchov and Považská Bystrica Districts)

Abstract

During the whole of the interwar period, the best election results in Púchov and Považská Bystrica were achieved by Hlinka's Slovak People's Party that dominated the political scene of the region. The Republican Party of Agricultural and Peasant People - the Agrarian Party - did not manage to pose threat to the People's Party's status, even though it was the strongest party in the Czechoslovakia of the time. The fact is all the more surprising when we consider that the Agrarian Party had at its disposal tools of agricultural politics which it failed to utilize effectively in a region with strong agricultural tradition. The election results of the 1920s and early 1930s were a disappointment for the Agrarian Party. However, in the second half of the 1930s, Hlinka's Party lost some support in both towns. In Púchov, it experienced an internal schism while in Považská Bystrica, the political situation was changed by the coming of a weapon factory. However, this loss of power was only temporary and after the Slovak autonomy had been declared in 1938, the Agrarian Party was abolished, along with other political parties active in both towns.

Agrární strana v parlamentních volbách v Pardubickém volebním kraji v roce 1935

MILOŠ CHARBUSKÝ

Na konci října roku 1935 mělo vypršet šestileté volební období Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky. Navíc bylo zřejmé, že v zájmu úspory státních výdajů budou souběžně vypsané volby i do druhé parlamentní komory Senátu, přestože mu podle ústavy ve stávajícím složení zbývaly ještě celé dva roky činnosti.¹

Vedení zejména největších politických stran se tudíž již od podzimu roku 1934 zabývala tím, kdo by měl v jednotlivých volebních krajích stanout v čele příslušných kandidátek. Výjimkou nebyla ani Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, obecněji známá pod označením agrární strana.² Její nejvyšší činitelé si pochopitelně přáli, aby to byly osobnosti, které by dokázaly získat co největší počet voličských hlasů. Nejednota však panovala v pohledu na to, kdo ze stávajících republikánských politiků může tento cíl naplnit. Nejinak tomu bylo v pohledu na Pardubický volební kraj.

Až dosud v něm měl na stranických kandidátkách neotřesitelně vůdčí postavení dolno-roveňský rodák František Udržal. Ten za zmíněný volební kraj úspěšně kandidoval již v roce 1897 do Poslanecké sněmovny vídeňského parlamentu, byť za svobodomyšlnou stranu mladočechů. Své volební vítězství si za stejnou stranu zopakoval ještě v roce 1901. Na počátku roku 1903 se ovšem svého poslaneckého mandátu zřekl. Navenek tak učinil na protest vůči balkánské politice vídeňské vlády, skutečným podnětem k jeho rozhodnutí bylo naléhání jeho manželky, aby v čase očekávaného narození prvního potomka byl doma u rodiny.

Sedmatřicetiletý František Udržal si však své prvorozené dcery Marie příliš dlouho v plném soukromí neužíval. Již brzy po jejím narození 28. května 1903 začal uvažovat o návratu do politického dění, o němž ještě nedlouho před tím tvrdil, že je „šťastný ten, kdo nevidí do bezedné studně veřejného života, neboť zůstane ušetřen pohledu na mnoho bláta a smetí“.³ Proto se v podstatě ani nezdráhal, když mu mladočeská strana nabídla, aby za ni na Pardubicku v létě 1903 znovu kandidoval. Tentokrát v doplňujících volbách na poslanecké křeslo, kterého se sám krátce před tím zřeknul.

Ve volebním klání výrazně porazil svého někdejšího spolužáka z doby tábořských středoškolských studií Josefa Švejka, kandidujícího za agrární stranu. Avšak mladočeskému parlamentnímu klubu zůstal František Udržal věrný pouze do března roku 1906. Seznal totiž, že mladočeská strana jako celek ztrácí schopnost oslovovat venkovské obyvatelstvo, které je jeho výsadní voličskou základnou. Přechod do agrárního tábora proto pro něj byl až nutností, pokud si chtěl uchovat předpoklady k dalšímu parlamentnímu působení.

Jako zkušený parlamentní vyjednávač se za agrární stranu osvědčil i při jednáních v revolučním Národním shromáždění po vyhlášení samostatné Československé republiky 28. října 1918. Následně mu důvěru dali voliči v Pardubickém volebním kraji při volbách do parlamentní Poslanecké sněmovny v roce 1920 a 1925, rovněž tak o čtyři roky později.

Dlouhodobé aktivní působení na parlamentní půdě i ve vládních sestavách Československa⁴ učinilo z Udržala jednoho z nejznámějších a nejlivnějších prvorepublikových politiků. Koaliční jednání i podpora prezidenta republiky T. G. Masaryka mu dokonce umožnily, aby 7. prosince 1929 byl znovu jmenován do čela československé vlády. Její chod přitom řídil již od 1. února téhož roku, neboť těžce nemocný agrárnický předák Antonín Švehla nemohl už nést odpovědnost za její činnost.

Následná léta nebyla však pro politickou dráhu Františka Udržala nejprázdnivější. Postupně narůstající hospodářský rozvrát přerůstající v ostré sociální, národnostní i ideologické napětí vedl k tomu, že 24. října 1932 podal demisi. Zcela opustit vrcholnou politiku ovšem nechtěl.

Svémi parlamentními vystoupeními dával najevo, že není pouhým řadovým poslancem. Ani ve vedení agrární strany nechtěl být pouze z titulu nositele poslaneckého mandátu, ale jako tlumočnick určitých idejí, spjatých se samou genezí novodobého politického dění na venkově. Stával se i pro širší veřejnost symbolem agrárnických tradic, zakotvených však pro mladší generaci republikánských funkcionářů až příliš v minulosti.

Právě tento rozpor mezi v podstatě již dvěma generacemi stranických republikánských činitelů se vyostřil v souvislosti s přípravou kandidátek do parlamentních voleb v roce 1935. Výjimkou nebyla ani situace v krajském vedení agrární strany na Pardubicku. František Udržal sice cítil, že pražské stranické vedení v čele s Rudolfem Beranem by i ve východních Čechách chtělo v čele kandidátky do sněmovny vidět mladší tvář než jeho, ale jeho přání se chtěl vzepřít. Rozhodně nechtěl skončit v Senátu, o němž dokonce ze sjezdové republikánské tribuny delegát Pánek již v říjnu 1932 tvrdil: „V nynější formě nevyhovuje Senát a bylo by třeba jej přeorganizovati...“, poněvaž „dnes ztratil ... na svém významu“.⁵ Citovaný závěr byl podmíněn mimo jiné tím, že se v důsledku předchozích stranických nominací druhá parlamentní komora přeměnila v jakýsi „karrierenfriedhof“, v němž zpravidla zasedali sice důstojní, ale přece jenom již vysloužilí nebo pro příslušné stranické špičky již nepohodlní činovníci.⁶

Vzhledem k připomenuté skutečnosti byl mezi politiky všech stran zájem především o to, dostat se na volitelné místo do Sněmovny. Přitom v důsledku zákona z 20. prosince 1934 museli počítat s tím, že po svém zvolení budou muset část výloh spojených s výkonem svých funkcí pokrývat z vlastních finančních zdrojů.⁷ Nové opatření se týkalo rovněž senátorů, což však jejich prestiž v očích nejšířší veřejnosti nezvýšilo a mezi politiky nepodnítilo nárůst zájmu o senátorský mandát.

V Pardubickém volebním kraji se pozornost v agrární straně soustředila zejména na to, zda dát přednost ve vedení poslanecké kandidátky svému dlouholetému předákovi Františku Udržalovi, nebo představiteli nastupující funkcionářské generace Ing. Jindřichu Žilkovi. Mezi oběma činiteli byl příznačně více než dvacetiletý věkový rozdíl. Zatímco Udržal se narodil v Dolní Rovni na Pardubicku 3. ledna 1866, Žilka spatřil světlo světa na Trutnovsku v Bílých Poličanech 1. září 1888.

Pro oba republikánské činitele bylo ovšem společné, že svého regionálního zázemí využili k mocenskému vzestupu v samém centru politického dění. Oba tak většinu svého aktivního věku trávili v hlavním městě státu. Udržal nejdříve ve Vídni a po vzniku Československa v Praze, Jindřich Žilka výlučně již jenom pod siluetou Svatovítské katedrály.⁸

Oba si však uchovávali své rodinné i ekonomické zázemí ve východních Čechách, konkrétně na Pardubicku. Zatímco první z nich vlastnil rodový statek v Dolní Rovni, druhý v době své dospělosti čerpal výnosy z rozlehlého pozemkového vlastnictví ve Starých Ždánicích. Oběma to umožňovalo, aby si v daném regionu budovali v rámci agrární strany samostatné mocenské postavení. Oba s ním také počítali, když si začali nárokovat vedení poslanecké stranické kandidátky.

Vedení krajské organizace republikánů se tím ocitlo ve složité situaci. Jeho činitelé měli dlouholeté osobní vazby na Františka Udržala, zároveň si však velmi dobře uvědomovali, komu dává přednost pražské ústředí. V paměti si navíc uchovávali průběh posledního sjezdu agrární strany ve dnech 29.–30. října 1932. Pro Františka Udržala byl vlastně mocenskou prohrou, neboť v závěrečné fázi jeho příprav byl v podstatě donucen rezignovat na funkci ministerského předsedy. Jindřich Žilka se při tom viditelně neangažoval, byl však významným mužem v pozadí. Byl to totiž právě on, kdo byl z popudu Rudolfa Berana pověřen, aby celé sjezdové jednání organizačně i personálně připravil.

Spory o to, kdo povede poslaneckou kandidátku v Pardubickém volebním kraji, začaly mezi agrárnickými funkcionáři kulminovat na počátku roku 1935. Zatímco Jindřich Žilka se vyhýbal přílišnému veřejnému vystupování, František Udržal využíval každé příležitosti, aby se prezentoval jako nadále aktivní politik. Nebylo proto ani náhodné, když starosta největšího města východních Čech, národní demokrat JUDr. Jan Frýba přednesl 31. ledna

1935 před pardubickým zastupitelstvem návrh, aby bývalý předseda vlády byl jmenován čestným občanem Pardubic.

Pouze sedm přítomných zastupitelů nesouhlasilo se starostovým tvrzením, že se František Udržal „vždy z vlastního podnětu snažil ... pro město získati nejkrásnějších možností výhod naší veřejné správy“, čímž se zasloužil o to, aby „přes veškerou nepřítelů neúspěšně“.9 Ve prospěch Udržalův bylo naopak odevzdáno třicet tři hlasovacích lístků. Avšak udělení čestného občanství mu nakonec ve svých důsledcích spíše ublížilo nežli prospělo. Samotní agrárníci měli totiž v pardubickém zastupitelstvu pouze jednoho zástupce,¹⁰ takže mu místní funkcionáři začali vyčítat, že se vlastně nechává oslavovat svými protivníky.

Násobící se útoky na Udržala měly podporu pražského republikánského ústředí. Vzniklá situace vyvolala pozornost ostatních politických stran, dokonce i prezidentova nejbližšího okolí. Udržalovu nástupci ve funkci předsedy vlády Janu Malypetrovi to na počátku roku 1935 dal zcela jasně najevo Jan Masaryk. Jakoby bezelstně mu při jízdě z Lán do Prahy vykládal: „*Ta Praha, to je vám klepárna. Byl jsem nedávno u Voskovce a Wericha a slyším tam, že prý nechcete kandidovat Udržala. A oni blbci vám tomu věřili.*“¹¹

Od nemocného prezidenta ani jeho vlivného okolí však Udržal nemohl čekat žádnou bezprostřední podporu. Musel tedy bojovat za pomoci prostředků, které měl k dispozici. Popravdě řečeno, příliš jich nebylo. Nemohl například svolávat mítinky na svoji podporu, protože už delší dobu neměl vliv na organizační složky agrární strany. Bylo to pro něj o to nepříznivější, že již bylo zcela zřejmé, že někteří členové vedení pardubické stranické župy ho v zápase o poslaneckou kandidaturu nepodpoří a dají přednost Jindřichu Žilkovi.

Přesto se nechtěl vzdát bez boje. Jeho cílem zůstávalo získat pro svoji kandidaturu co nejvíce členů oblastního stranického vedení. Proto přivítal, když jeho zeť Břetislav Morávek zařídil, aby ho v březnu během svého východočeského přednáškového turné navštívil v Dolní Rovni československý velvyslanec v Paříži Štefan Osuský a tím doložil, jak je stále váženým politikem.

K rozhodujícímu střetnutí mezi Františkem Udržalem a Jindřichem Žilkou došlo na jednání oblastního vedení republikánské strany 17. dubna 1935. Šlo se ve čtyřpatrové budově Rolnického družstva na hlavní pardubické třídě. V bouřlivé výměně názorů se někdejší ministerský předseda snažil obhájit své nároky na vedení poslanecké kandidátky. Neuspěl. Většina členů župního předsednictva dala přednost jeho soupeři. Jako jednička se tak na kandidátce agrárníků pro volby do parlamentní sněmovny objevil inženýr Jindřich Žilka.

Františku Udržalovi bylo současně nabídnuto, aby stanul v čele východočeských agrárnických kandidátů, usilujících o získání senátorského křesla. Nabízenou možnost však odmítnul a společně se svými příznivci demonstrativně a s ostrými výčitkami bouřlivé jednání opustil.

Výsledek pardubického střetnutí nešel pozornosti ostatních politických stran. Například oblastní list národní demokracie Východ 19. dubna 1935 v redakčním článku konstatoval, že bývalý premiér „jest odstavován vlastní stranou“. Proč k tomu došlo, to si autor článku vysvětloval po svém: „...zbožňovaný předválečný radikál, typ husitského hejtmána, hrdina parlamentních soubojů“, se prý „zapomněl ... nad svou minulostí, omámil ho vzduch levicové atmosféry, vyprchal z něj radikální nacionalism“ a to stačí, aby byl „jako lev s vypadalými zuby“ poslán „mezi parlamentní penzisty“.¹²

Závěry z jednání agrárnického vedení pardubické župy 17. dubna se mohly stát podnětem k otevřené a dlouhodobé roztržce mezi jeho členy. Bylo projevem Udržalovy odpovědnosti vůči vlastní straně, že k ní nedošlo. Po vstřebání prvotního rozhořčení totiž nakonec přijal postavení jedničky na republikánské kandidátce do horní komory Národního shromáždění. Přiznal tím, že v devětašedesáti letech mu již bude vyhovovat role uvážlivého senátora. Jejím prostřednictvím zamýšlel nadále reprezentovat onen proud v agrárním hnutí, který se svým názorem na vnitřní i zahraničně politické záležitosti Československa nejvíce blíží postojům Hradu.

Nejen proklamovaný, ale i dodržovaný smír mezi Jindřichem Žilkou a Františkem Udržalem přispěl 17. května 1935 ke konečnému úspěchu republikánských východočeských kandidátek. Významně k němu přispěla disciplinovanost republikánských voličů, podporovaná rozsáhlou předvolební kampaní. Oba vedoucí kandidáti se v ní obraceli především na venkovské voliče. Vycházeli přitom z volebního provolání agrární strany, které se právě na venkovské voliče obracelo slovy: „*Chcete-li uvést všechnu státní politiku na cestu poctivé práce pro republiku, národ a demokracii, nesmíte zraditi tradici rodu, zákon rodné půdy, dědictví pradědů, kteří pro vlast nelitovali ani životů.*“¹³

Zároveň se však v této době již agrární strana snažila překročit ideový rámec výlučné stavovské organizace. Proto její předvolební prohlášení vycházelo zároveň vstříc i různorodým požadavkům zejména českých občanů republiky. Žádala se v něm třeba „rovnocennost a spravedlnost pro všechny“, dalším požadavkem bylo „dokončení pozemkové reformy“, ale také „předání dolů do rukou národa“, zatímco omezení „dědické daně a snížení převodních poplatků“ se vyvažovalo slibem zkrotit „dravost spekuláčního kapitálu“. Nezapomnělo se ani na příznivce Hradu, takže republikánští kandidáti měli zdůrazňovat, že v československé vnitřní politice jsou pro „demokracii“ a v zahraniční zase „pro spojeneckou“, doprovázenou budováním silné armády a opevňovacími pracemi na hranicích.¹⁴

Předvolební kampaň však neprobíhala pouze v rovině obecných prohlášení. Jak v celostátním měřítku, tak rovněž v podmínkách Pardubického kraje docházelo na svolávaných schůzích k četným slovním šarvátkám s protivníky, které někdy přerůstaly až do fyzického napadání. Dobový tisk jim ve svém zpravodajství věnoval také značnou pozornost. Navíc sám ještě svými články, veršovánkami či karikaturami na adresu protivníků doslova přiléval olej do ohně.

Nejen proti vůdcům agrárnických kandidátek se tak obracela skutečnost, že si vedení strany při projednávání organizace voleb s ostatními stranami prosadilo, aby si strany tentokrát volební čísla nelosovaly, ale dostaly je na základě výsledků předchozího parlamentního klání. Ve východočeském listu Národního sjednocení se proto na otázku „Jak mám volit?“ dostávalo čtenáři veršované odpovědi: „Kdo chce volit číslo jedna, pak má hlavu jako bedna.“¹⁵

Bylo ovšem příznačné, že v regionálním tisku nedocházelo k širším invektivám vůči vůdcům republikánské strany na východočeských parlamentních kandidátkách. Jindřich Žilka se totiž ještě nestačil nijak v celostátním měřítku vyprofilovat, neboť dosud nezastával žádnou významnou mocenskou funkci ve správním aparátu státu, natož snad ve vládní sestavě. Avšak ani František Udržal nebyl na rozdíl od situace před šesti lety vystaven žádným nejapným invektivám. Tehdy na něj třeba komunistický regionální časopis útočil četnými osočujícími verši i karikaturami.¹⁶ Nyní k sobě již žádnou výraznější pozornost nepoutal, což jen potvrzovalo, že nebyl už chápán jako aktuální symbol, natož tvůrce agrárnické politiky.

Útoky tak směřovaly výhradně proti těm republikánským činitelům, kteří byli širší veřejnosti známí a zcela bezprostředně se podíleli na formování stranické politiky. Ani Žilka, ani Udržal se tak neocitali na ironizujících seznamech „podařených vůdců selského lidu“, mezi něž třeba v Pardubicích vycházející časopis Východ řadil „zbytkaře Berana“, „velkostatkáře a zámeckého pána (arciť poválečného) na Libchově pana Řehoře-Vraného“ a další vůdčí agrárnické činitele.¹⁷

Konečnému úspěchu republikánských kandidátek ve východních Čechách přitom nesporně prospělo, že jejich vůdcové před členskou základnou i širší veřejností neoživovali své nedávné tak vyostřené osobní spory. Vytvořili naopak soudržnou dvojici, která budila dojem vzájemné úcty a podpory.

To umožnilo, aby také v souběžně konaných volbách do okresních zastupitelstev získala právě i na Pardubicku agrární strana až překvapivě vysoký počet hlasů.

Výsledky voleb do pardubického okresního zastupitelstva:

Číslo	Politická strana	Počet hlasů	Počet mandátů
1.	Republikánská strana	16 913	7
2.	Sociální demokracie	14 413	6
3.	Nár. socialistická strana	9 548	3
4.	Komunistická strana	4 787	2
5.	Lidová strana	5 311	2
10.	Živnostensko-obchodnická	5 802	2
20.	Národní obec fašistická	1 311	0
21.	Národní sjednocení	4 691	2

Celkem odevzdáno 62 776 platných a 347 neplatných hlasů. Zdroj: Východ, 31. květen 1935.

Ten jí umožnil, aby získkem sedmi mandátů vytvořila nejpočetnější klub, což byl úspěch o to větší, že v samotných Pardubicích měla v městském zastupitelstvu i na základě výsledků komunálních voleb z roku 1932 v podstatě mizivé zastoupení.

Dodržovaný smír mezi oběma kandidáty umožnil, aby dokonce i v rodné Udržalově Dolní Rovni si Jindřich Žilka připsal významnou podporu agrárnických voličů, i když ne úplně stejnou. Ve svém zápase o Sněmovnu mezi nimi získal rovných čtyřicet procent hlasů, zatímco František Udržal v zápase o senátorské křeslo o šest procent více.¹⁸

V centrálních okresech Pardubického volebního kraje – Holice, Pardubice, Přelouč – se přitom potvrdilo, že síla a rozmístění agrárnických voličů se již v podstatě nemění. Při volbách do Poslanecké sněmovny agrárníci již předem mohli počítat s tím, že nevyhrají na průmyslovém Pardubicku, zatímco na méně industriálním Holicku a zejména Přeloučsku mohou při vhodné předvolební kampani počítat s vítězstvím, což se také nakonec potvrdilo.

Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny:

Okres	Politická strana	Pořadí	Počet hlasů
HOLICE	Republikánská strana	1.	3 555
	Sociální demokracie	2.	3 090
	Lidová strana	3.	1 567
PARDUBICE	Sociální demokracie	1.	9 766
	Republikánská strana	2.	8 071
	Nár. socialistická strana	3.	7 737
PŘELOUČ	Republikánská strana	1.	5 315
	Sociální demokracie	2.	3 040
	Nár. socialistická strana	3.	1 445

Zdroj: Východ, 31. květen 1935.

Upřednostnění společného stranického zájmu nad osobními ambicemi jak Jindřichem Žilkou, tak Františkem Udržalem bylo jedním z důležitých předpokladů, aby agrární strana jako celek obhájila v Pardubickém volebním kraji své vedoucí postavení.¹⁹ Přestože prvně jmenovaného vyslalo do Poslanecké sněmovny o 497 voličů méně nežli před šesti lety Udržala, zůstala v čele volebního pořadí. Z českého politického tábora tak nechala za sebou nejen narychlo ustavenou stranu dlužníků, ale i mnohem zkušenější protivníky, jako například sociální demokracii nebo lidovou stranu. Co však bylo varovné, to byla skutečnost, že německé voličstvo i v daném regionu podpořilo více Henleinovu Sudetoněmeckou stranu než v dosavadní československé vládě zastoupené německé strany.

Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny v Pardubickém kraji:

Politická strana	Pořadí	Počet hlasů nyní	Počet hlasů dříve	Rozdíl
Republikánská strana	1.	57 157	57 654	-497
Sociální demokracie	2.	48 891	49 863	-972
Lidová strana	3.	39 244	41 513	-2269
Nár. socialistická	4.	37 953	41 756	-3803
Živnostensko-obchodnická	5.	25 434	16 861	8 573
Komunistická strana	6.	18 938	15 955	2 983
Národní sjednocení	7.	14 464	11 907	2 557
Sudetendeutsche Partei	8.	11 996	0	11 996
Národní obec fašistická	9.	11 802	0	11 802
Bund der Landwirte	10.	8 596	12 268	-3 672
Deutsche soz. dem.	11.	7 118	9 030	-1 912
Deutsche christ. soz.	12.	4 119	7 032	-2 913
Strana dlužníků	13.	439	0	439

Celkem bylo odevzdáno 287 109 platných a 2 414 neplatných hlasovacích lístků. Zdroj: Východ, 31. květen 1935.

Výsledky voleb do obou parlamentních komor v Pardubickém volebním kraji tak v roce 1935 vyjadřovaly širší nežli pouze regionální tendence. Oproti předchozím parlamentním volbám v nich získala Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu sice o 497 hlasů méně, ale obdrženo 57 157 hlasů potvrdilo, že má již v podstatě neměnnou voličskou základnu.²⁰ Dá se říci, že dosaženými výsledky setravovala na svém kulminačním bodě voličské přízně a bylo otázkou, zda ho bude schopna někdy překročit. Další vývoj zejména mezinárodní situace a v jeho důsledku též vnitropolitické změny však způsobily, že již nedostala příležitost zodpovědět položenou otázku.

Poznámky:

- 1 Volební období Poslanecké sněmovny bylo šestileté, zatímco Senátu osmileté, viz Ústava Republiky československé, hlava druhá, par. 11., 16, Praha 1934.
- 2 Jmenovaná strana vznikla roku 1896 jako „Sdružení českých zemědělců“ v rámci mladočeské strany. Sdružení se osamostatnilo v roce 1899 a po dalších čtyřech letech se ustavilo jako „Česká strana agrární“. Ta se po vzniku Československa přejmenovala v dubnu 1919 na „Republikánskou stranu čs. venkova“ a po třech letech začala užívat název „Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu“.
- 3 Citovaný názor vyjádřil František Udržal v dopise své nastávající ženě 12. prosince 1901. In: Morávková-Udržalová, L.: Naše Roveň, Praha 1998, s. 29.
- 4 František Udržal byl ministrem národní obrany v 5. a 6. vládě Československé republiky (26. 11. 1921–8. 12. 1925); v 9. a 10. vládě (12. 10. 1926–15. 9. 1929).
- 5 Protokol o řádném říšském sjezdu Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu konaném ve dnech 29.–30. října 1932, Praha 1933, s. 60.
- 6 Pracovník Masarykovy prezidentské kanceláře A. Schenk například ve svých dobových záznamech uváděl, že Senát se „v naší parlamentní praxi od třicátých let pokládal za Karrierenfriedhof“. Viz Smetanová, J.: TGM: Proč se neřekne pravda (ze vzpomínek dr. Antonína Schenka), Praha 1996, s. 131.
- 7 K dané problematice podrobněji viz Národní shromáždění Republiky československé v druhém desetiletí, Praha 1938, s. 357–358.

- 8 Jmenování politikové v Praze rovněž zemřeli: František Udržal 25. dubna 1938 po srdečním selhání; Ing. Jindřich Žilka byl popraven nacisty v Praze-Kobylisích 26. června 1942.
- 9 SOKA Pardubice, Protokol o schůzích městského zastupitelstva v Pardubicích, 31. ledna 1935, s. 535, 536.
- 10 Až na základě výsledků obecních voleb, které se v Pardubicích konaly 12. června 1938, měli agrárníci v městském zastupitelstvu tři zástupce. Srovnej SOKA Pardubice, Protokoly z ustavujících jednáních zastupitelstev po příslušných obecních volbách.
- 11 Citováno podle Horáková-Gašparíková, A.: Z lánského deníku, Praha 1997, s. 169.
- 12 Východ, 19. dubna 1935.
- 13 Národní shromáždění Republiky československé v druhém desetiletí, Praha 1938, s. 180.
- 14 Národní shromáždění Republiky československé v druhém desetiletí, Praha 1938, s. 180.
- 15 Východ, 10. května 1935.
- 16 Srovnej Charbuský, M., Kmoníček, J.: Uragán světem burácí, Hradec Králové 1976, s. 92, 93, 103.
- 17 Východ, 14. května 1935.
- 18 K výsledkům voleb v Dolní Rovni viz Galla, K.: Dolní Roveň, sociologický obraz české vesnice, Praha 1939, s. 256–257.
- 19 Vzájemný respekt mezi oběma muži se projevoval též v bezprostředně povolebním období. Jindřich Žilka se tehdy postavil proti kritikům Udržalova působení v čele československé vlády. Na jejich adresu uvnitř agrární strany ve východočeském stranickém tisku například uváděl, že v dobách hospodářské krize si byly svými názory koaliční strany „příliš vzdáleny, než aby se mohla nalézt jednotná linie obranná, umožňující hlubší zásahy“. Východočeský republikán, 3. ledna 1936.
- 20 V celostátním měřítku získala agrární strana při volbách do Poslanecké sněmovny 1 176 593 hlasů; do Senátu Národního shromáždění 1 042 255 hlasů.

Agrarian Party in Parliamentary elections in Pardubice region in 1935

Abstract

The parliamentary elections in the Czechoslovak Republic were determined to May 1935. Political parties prepared themselves for them with the aim to get maximum number of chairs in both chambers of the Parliament since the end of 1934 year. That is why they considered the structure of their lists of candidates very carefully. The strongest parliament party [Agrarian Party] did not represent any exception.

The creation of the lists of candidates to both chambers of the Parliament was not easy nor in the Pardubice election region. This situation led in the end into the conflict between the Member of Parliament Frantisek Udrzal and the candidate Jindrich Zilka, who should change Udrzal – on the basis of leading Agrarian Party representatives instigation - in the leadership of the list of candidates. Former Prime Minister resisted to his involvement into the list of candidates to Senate for a long time. His resistance was definitively over by the Agrarian Party regional leadership meeting decision made in 17th April 1935. Jindrich Zilka was written in the first place of the list of candidates to the House of Commons while Frantisek Udrzal became the leader of the list of candidates to the Senate. The fact that both politicians did not transfer their competition into the pre-election campaign was significant for the Agrarian Party election achieved results. This fact – together with other factors – enabled the Agrarian party victory in the Parliamentary elections in the Pardubice region in 1935.

Československé zemědělské muzeum a Republikánská strana rolnického lidu

PAVEL NOVÁK

Alfu a omegu vztahů mezi agrární stranou a Československým zemědělským muzeem tvořily osobní kontakty. Existovala – a to po celou meziválečnou éru – přímá vazba mezi špičkami agrární, resp. Republikánské strany a vedením zemědělského muzea. Tyto kontakty se výrazně promítaly i do ostatních oblastí jako bylo formování programu muzea, do jeho sbírkotvorné činnosti, do jeho prezentačních a publikačních aktivit a zejména do sféry financování jeho veškeré činnosti.¹

Samotný vznik zemědělského muzea na spolkové bázi je výsledkem kontaktů mezi Josefem Kazimourem a vedením Republikánské strany.² Vazby mezi politickou reprezentantkou venkovských vrstev a zemědělským muzeem jsou však již staršího data a jsou spojeny především s činností agrárního dorostu – mladé generace agrární strany, při jejichž okresních odborech budoval Josef Kazimour muzejní odbory již od roku 1911. Před válkou se však nepodařilo uskutečnit myšlenku založení samostatného muzejního spolku. Mělo to řadu důvodů – a to na obou stranách. Skupina vzešlá z období velkých výstav konce 19. století sociálně a profesně pocházející ze školských a velkostatkářských vrstev měla příliš před očima Národní muzeum, po jehož vzoru usilovala Národopisná společnost o vytvoření Národopisného muzea. Na straně opačné agrární strana neviděla v zemědělském muzeu jí příliš prospěšnou instituci, na činnost muzejních odborů mládeže se dívala jako na jednu z aktivit, které jsou vhodné „akorát tak pro mládež“.³

Do takto nastavené situace zasáhla první světová válka, na jejímž konci se z řadových poslanců za agrární stranu stali „muži 28. října“ – zakladatelé nového státu, kteří se takto významné pozice rozhodně nemínili vzdát. Švehla velmi dobře věděl, že této velké výhody může pro další existenci agrární strany využít pouze tehdy, když půjde o stranu masovou, nikoliv elitní, která se bude opírat o miliony (nejen) venkovských voličů. Jedině tak si může udržet čelnou pozici mezi státotvornými stranami. Švehla ihned zahájil boj za změnu orientace strany ve stranu celonárodní a v zemědělském muzeu viděl jeden z velmi vhodných prostředků pro ovlivňování širokých mas venkovského obyvatelstva. To byl i základní důvod pro trvalou masivní podporu nyní již Republikánské strany vůči zemědělskému muzeu i důvod, proč ke vzniku samostatného a samosprávného zemědělského muzea došlo až v roce 1918 na sv. Václava 28. září, tj. měsíc před vznikem nového státu. Na valné hromadě nově ustaveného Zemědělského muzea byl do čela Spolku zemědělského muzea, které bylo v prosinci na nové valné hromadě pojmenováno na Československé zemědělské muzeum, postaven samotný Antonín Švehla. Jeho zástupcem se stal Adolf Prokúpek, předseda jedné z nejvýznamnějších institucí pečujících o odborný rozvoj zemědělství – České zemědělské rady, resp. jejího českého odboru, a jednatelem byl zvolen středoškolský profesor PhDr. Josef Kazimour.⁴

Členy správního výboru spolků byla po celé meziválečné období, resp. až do zrušení Republikánské strany řada členů jejího vedení, řada poslanců a senátorů za tuto stranu i mnoho sice řadových agráriků, kteří však stáli v čele významných ať již zemědělských nebo např. finančních institucí.⁵ Ještě významnější je skutečnost, že tito lidé nebyli pouze formálními členy vedení spolku, za něž skutečnou činnost vykonával někdo jiný. To se projevovalo pozitivně na práci předsednictva správního výboru, které se pravidelně scházelo každý měsíc, i na činnosti celého správního výboru, který se scházel čtvrtletně. Vzhledem k vytiženosti byly do užšího předsednictva voleny spíše osoby politicky méně angažované, zato však aktivně ovlivňující řadu pro celé zemědělství i pro samotné zemědělské muzeum

významných institucí. Absence členů předsednictva, mezi nimiž byli běžně poslanci a senátoři a současně vedoucí představitelé významných zemědělských či finančních s agrární stranou volně svázaných institucí, byly minimální a zápisy z jednání předsednictev jasně ukazují, že jejich činnost se rozhodně neomezovala na schvalování správ připravených jednatelem či úřednictvem, ale že často sami přicházeli s řadou námětů a ochotně se ujímali jejich realizace.⁶ Na zasedání správního výboru běžně docházeli nejenom poslanci a senátoři, ale i někteří agrárníčtí ministři. Na valnou hromadu koncem roku pravidelně chodil i sám ministerský předseda Švehla a snad všichni agrárníčtí ministři. Jejich diskusní příspěvky se neomezovaly jen na zdravotní, ale měly mnohdy programový charakter vůči další činnosti zemědělského muzea.

Kontakty zemědělského muzea na vedení Republikánské strany i do nejvyšších pater státní politiky umožnily zemědělskému muzeu i v třicátých letech, kdy se celá společnost i všechny státní instituce potýkaly se zatím největší hospodářskou krizí v dějinách, přežít a nejenom to, vybudovat i moderní muzejní budovu v Praze. I když počátkem 30. let již pozvolna odcházela generace grunderů (zemřeli postupně Švehla, od 1924 čestným předsedou, jednatel Kazimour i místopředseda Prokůpek), podařilo se je úspěšně nahradit novou generací funkcionářů, kteří byli napojeni na vedení agrární strany. I když i nadále ve správním výboru muzea zasedali poslanci a senátoři za Republikánskou stranu, ba i agrárníčtí ministři, těžiště kontaktů mezi Republikánskou stranou a zemědělským muzeem se posunulo jednak do sféry aparátu Republikánské strany – představitelem tohoto směru se stal především Rudolf Beran, a jednak do sféry odborných institucí. Přímé vazby na ministerstvo zemědělství zajišťoval nový jednatel Ing. Eduard Reich, vazbu na druhou nejvýznamnější zemědělskou instituci – Zemědělskou radu – druhý jednatel Ing. Jan Frič. Spojovacím článkem mezi první a druhou generací ve vedení zemědělského muzea se stal pokladník Ferdinand Klindera, centrální ředitel největší agrárnícké družstevní centrály – Ústřední jednoty hospodářských společenstev. Tato neobyčejně příznivá konstelace ve vedení zemědělského muzea vydržela až do doby německé okupace a následného radikálního omezení činnosti zemědělského muzea vynuceného celospolečenskými okolnostmi.⁷

Dokud mělo zemědělské muzeum za cíl pouze sbírání „starožitností“, případně ožívování starých zvyků a nošení lidových krojů, tak bylo pro agrární stranu nezajímavé. Švehla však přišel koncem války s novou koncepcí, a to rozšířit stávající činnost, kterou bylo možné charakterizovat jako studium venkova o propagaci moderních způsobů hospodaření a všeho moderního a současného, co se týkalo venkova s cílem venkov povznést. Tento námět pro budoucí činnost muzea Švehla zformuloval do podnětů Československého zemědělského muzea, které se od této doby jmenovalo Ústav pro studium a povznesení venkova.⁸ Jednatel Spolku ČZM profesor Kazimour byl natolik prozíravý, že toto velmi výrazné programové rozšíření sféry činnosti muzea uvítal, byť výčet jeho další činnosti i způsob vykazování činnosti muzea nenechal nikoho na pochybách, že jeho i nadále přednostně zajímá historie – ostatně byl profesí historik.⁹ Pro rozvíjení linie činnosti muzea týkající se současnosti – tedy činnosti propagační byli v muzeu jiní – ve dvacátých letech především místopředseda Spolku ČZM Adolf Prokůpek a ve třicátých letech jednatel Eduard Reich. Nikoliv náhodou se nejednalo o profesní historiky, ale o zemědělské praktiky, resp. čelné představitele klíčových zemědělských institucí – zemědělské rady a ministerstva zemědělství. Švehlův námět byl rozpracován do podoby programu vydaného tiskem, v němž je činnost zaměřená na historii a současnost v rovnováze, resp. historie je chápána jako plně funkční úvod pro prezentaci současnosti, a to v podobě tzv. retrospektivy. Podíváme-li se na muzejní expozice z hlediska proporcí prostorové dotace věnované retrospektivě a současnosti, je patrné, že současnost je dotována výrazněji. To platilo zejména o brněnské pobočce muzea, které se na současnost programově zaměřovalo.¹⁰ Takto byl z hlediska Republikánské strany zajištěn hlavní úkol, který na zemědělské muzeum kladla – totiž propagovat vše moderní, co mohlo přispět k povznesení venkova a současně i k upevnění pozice Republikánské strany na venkově. Podobně jako s prostorem věnovaným minulosti a současnosti to bylo i s finančními

dotacemi na činnost zemědělských muzeí. Vedle globální podpory budování muzea a jeho expozic a na jejich údržbu byly dotovány především jednotlivé výstavní a další projekty týkající se současnosti.

Republikánská strana se výrazně angažovala při ovlivňování každodenní činnosti zemědělského muzea. Nedělala to přímo prostřednictvím svých sekretariátů, ale prostřednictvím svých členů ve významných pozicích v nejrůznějších zemědělských institucích, které spolupracovaly se zemědělským muzeem. Ti měli zájem prosazovat cíle své instituce do činnosti muzea a pro jejich realizaci byli ochotni zajistit jak osobní kontakty, tak finanční i věcnou realizaci svých cílů. Konkrétně to vypadalo tak, že např. lesnický odbor zemědělské rady chtěl zajistit některé pokrokové opatření v lesnictví a muzeum poskytlo prostor pro propagaci tohoto opatření formou lesnické expozice, v němž bylo dané opatření náležitě popsáno, resp. názorně ukázáno i s pozitivními důsledky realizace opatření pro rozvoj lesnictví. Z příslušné kapitoly rozpočtu zemědělské rady pak připutovaly na účet zemědělského muzea účelové prostředky využitelné pouze na vybudování příslušné expozice. Navíc příslušný úředník zemědělské rady, který byl obvykle současně členem výboru zemědělského, resp. lesnického muzea (to bylo samostatnou součástí zemědělského muzea), zajistil účast odborníků na zpracování scénáře expozice a obvykle se na tvorbě expozice i osobně podílel, a co navíc prostřednictvím kontaktů na správy státních lesů a statků zajistil i vhodné exponáty pro expozici buď vůbec zdarma, nebo za zanedbatelné ceny.

Sbírkotvorná činnost zemědělských muzeí patřila vedle výstavní činnosti k nejvýznamnějším odvětvím, které ovlivňovaly významné zemědělské instituce v čele s ministerstvem zemědělství a zemědělskými radami ovládané Republikánskou stranou.¹¹ Tyto – a také další – instituce obvykle darovaly muzeu své výstavní expozice každoročně vystavované na jarní Hospodářské výstavě v Praze. Tak si tyto instituce a s nimi i Republikánská strana systematicky vytvářela jakýsi trojrozměrný „archiv“ své činnosti. Druhým aspektem spolupráce muzea a čelných zemědělských institucí byly kontakty úředníků ministerstva a zemědělských rad i jejich přímý vliv vyplývající buď z přímé podřízenosti, nebo nepřímý odvíjející se z dotací na činnost širokého spektra dalších zemědělských a lesnických institucí, počínaje nejrůznějšími spolky a zemědělskými školami a výzkumnými institucemi konče. Jeho prostřednictvím byl zajištěn stálý přísun exponátů od těchto původců do sbírek ČZM.

Významnou oblastí, ve svých důsledcích zřejmě oblastí z nejdůležitějších, v níž se projevoval vliv agrární strany, bylo financování činnosti muzea. Finanční podpora však neprobíhala přímo mezi agrární stranou a muzeem, ale přes zprostředkující organizace, v nichž měla agrární strana rozhodující vliv. Tato podpora nebyla věcí samozřejmou, ale muzeum muselo nejprve prokázat, že je institucí, která může naplnit cíle, případně k nim alespoň přispět, jež stály před jednotlivými institucemi, podílejícími se na financování činnosti a zejména investičních aktivit zemědělského muzea.

To, že je institucí na svém místě, muzeum prokázalo nejprve svým programem (na jehož formulaci se podíleli významní představitelé agrární strany), běžnou činností zaměřenou na podporu venkova a oslovující velké množství jeho obyvatel a posléze zpřístupněním expozic, které prezentovaly venkov před celým národem v podobě, která byla v souladu s představami agrární strany, neboť její představitelé a současně významné osobnosti z řady zemědělských institucí správních, výzkumných i vzdělávacích se rovněž výrazně podíleli na přípravě scénářů expozic.

Zásluhou personálního propojení financujících institucí s muzeem nebylo problém dosažení souladu mezi cíli institucí a činností muzea. Tyto cíle mohly být jednak – a to nejvíce – osvětového, resp. vzdělávacího charakteru, ale např. i ryze propagačního zaměření.¹² Pro osvětové cíle, které pomáhalo muzeum prosazovat, podporoval zemědělské muzeum nejtěštější donátor – ministerstvo zemědělství, ale i zemědělské rady a další instituce, do jejichž náplně činnosti patřilo šíření osvěty. Zemědělské muzeum však propagovalo i některé konkrétní dodavatele služeb pro zemědělce, a proto bylo velmi zajímavé např. pro družstevní centrály a v nich sružená hospodářská družstva a kumpeličky. V obou dvou

případech mělo muzeum se svými donátory společnou cílovou skupinu – zemědělce, resp. veškeré obyvatele venkova.

Státní subvence tvořily páteř financování zemědělského muzea. Naopak příjmy z vlastní činnosti byly podružné.¹³ Z hlediska objemu finančních prostředků patřilo k nejtědřejším podporovatelům muzea ministerstvo zemědělství. Záslouhou ministrů zemědělství, kteří byli po většinu meziválečného období členy správního výboru ČZM, nebylo problém získat od ministerstva zemědělství pravidelnou dotaci na budování a poté na provoz zemědělského muzea, a to z kapitoly přímá péče o zemědělce – jiné vzdělávání. Tato dotace, která přicházela každoročně ve dvou částech a muselo se o ni každoročně žádat a především do haléře vyúčtovat dotaci z předchozího období, dosahovala obvykle výše kolem milionu korun. V letech krize byla sice snížena na 600 000 Kč, ale intenzivním lobbingem se podařilo zabránit jejímu úplnému zrušení (což postihlo mnohé další spolky), a dokonce se podařilo po uplynutí nejhorsích krizových let dosáhnout i opětovného zvýšení.¹⁴ Zatímco provozní dotace byla víceméně stabilní, dotace na výstavbu byla jednorázová a odvíjela se od náležitě zdůvodněné a rozpočtem stavebních prací podložené potřeby. Bez dotací ministerstva zemědělství by nebyla existence muzea možná, resp. by živořilo na pokraji zániku a nikdy by nevybudovalo své muzejní budovy ani expozice. Provozní a stavební dotace totiž nebyly jedinými dotacemi, které ministerstvo zemědělství poskytovalo. Jednorázově na řadu jednotlivých expozic či výstav poskytovala jednotlivá oddělení muzeu peníze v řádu desítek až prvních sta tisíc korun z prostředků na propagaci. Zvláštní případ představovala dotace ministerstva zemědělství na výstavbu Zemědělského muzea v Bratislavě ve výši 10 milionů Kč. Představovala vůbec největší získanou dotaci, navíc dotaci první v řádu výše jak sto tisíc. Zasloužil se o ni Vavro Šrobár a důvodem pro její udělení byla propagace myšlenky českoslovakismu na Slovensku, s níž ruku v ruce šla snaha o upevnění pozic agrární strany na slovenském venkově, kde měla výrazné postavení Slovenská ľudová strana. Republikánská strana tuto velkorysou dotaci Vavro Šrobárovi nikdy nezapomněla, ve třicátých letech za něj zaplatila jeho četné dluhy a odkoupila od něj jeho vzácnou sbírku obrazů, kterou deponovala v zemědělském muzeu.¹⁵

Druhý významný zdroj příjmů ČZM představovala dotace Zemského výboru. Opět byla směřována jak na provoz, tak na výstavbu. Zatímco na provoz přispívala země částkami do 10 000 Kč ročně, na výstavbu nové muzejní budovy v Praze přispěla Země česká dvěma miliony korun. V tomto případě však šlo o společný projekt výstavby muzejního areálu spolu s Technickým muzeem a zásluhu na jejím získání mělo především Technické muzeum. I když Zemský výbor představoval nezemědělskou instituci zaměřenou na podporu nejruznějších zemsky orientovaných projektů, a právě z tohoto titulu získávalo od něj ČZM finanční podporu, neznamenal to, že se v něm neuplatňoval vliv agrární strany. Zemský výbor byl volený orgán, v němž zasedali i agrárníci a někteří z nich měli zájem o zemědělské muzeum, resp. Josef Kazimour je pro tento zájem o muzeum získal.¹⁶

Pravidelný zdroj dotací pro ČZM představovala Zemědělská rada pro Čechy, kde se o dotace staral místopředseda a poté předseda Spolku ČZM Adolf Prokůpek a po něm jednatel Jan Frič. Nejednalo se ve srovnání s ministerstvem o velké částky, pravidelná výše bývala 50–100 000 Kč a byla vždy účelově vázána na některou výstavu opět z titulu propagace tohoto oboru.

Podobný význam jako dotace a subvence měly i dary státních, družstevních i soukromých firem, případně jednotlivců. Zde je třeba se zmínit především o darech Státních lesů a statků, zastoupených ve správním výboru ČZM jejich generálním ředitelem Karlem Šimanem, který zajišťoval pravidelný příliv darů v řádu desetitisíců na lesnické expozice muzea. Část prostředků poskytly muzeu i některé banky, a to především Zemská banka a banka Agrární. Dary se opět pohybovaly v řádu desetitisíců. Pokladník muzea Ferdinand Klindera, jinak starosta Ústřední jednoty hospodářských družstev, zajistil pro ČZM nákup cenných papírů jednoty v hodnotě dvou milionů korun. V řádu tisíců až prvních desetitisíců přispívali na činnost muzea jednotlivé firmy i jednotliví velkostatkáři. Rovněž předseda Státního pozemkového úřadu Jan Voženflík přispěl darem 10 000 Kč.

Dotace a subvence však nemusely mít pouze finanční podobu. Prostřednictvím Státního pozemkového fondu, jehož zástupce byl po prakticky celé meziválečné období rovněž členem správního výboru, případně prostřednictvím vlivu ministerstva zemědělství v tomto úřadu, byla pro muzeum zajištěna rozsáhlá stavební parcela nejprve v Dejvicích a ve třicátých letech na Letné. Navíc na získání těchto parcel byly opatřeny státní prostředky a prodej se realizoval za přídělové a nikoliv tržní ceny.

Při úmrtí některého z funkcionářů bylo vždy hleděno na to, aby byla vybrána osoba, která svými kontakty mohla zajistit buď přímo finanční, nebo alespoň vlivový prospěch pro muzeum.¹⁷ Vlastní účetnictví muzea bylo sice vždy v mezích zákona, charakteristické však je, že nebylo nikdy projednáváno veřejně a nebylo ani součástí publikovaných výročních zpráv. Rozhodující moc měl v ČZM zřejmě jednatel, neboť dopis adresovaný Reichem Kazimouroví – tedy budoucím jednatelem jednatelem současněmu, naznačuje, že Kazimour nakládal s dotacemi značně benevolentně. Některé dotace byly totiž adresné a nesměly být na jiný účel použity a zřejmě právě toto Kazimour vědomě porušoval a peníze směřoval tam, kde to považoval za nejnnutnější. V praxi to znamenalo do pražského ústředí.¹⁸ Při získávání peněz bylo ČZM velmi sebevědomé. Některé banky totiž věnovaly muzeu „pouze“ 5 000 Kč. Z rozhodnutí užšího správního výboru muzea byly sice tyto částky přijaty, ale bankám zároveň s poděkováním šel i dopis dosti nepokrytě naznačující, že jejich dar nevystihuje ani význam a poslání Československého zemědělského muzea, ani význam dárce a že příště mají věnovat větší částku.

Velmi zajímavý je i mechanismus, jakým byly zajišťovány prostředky ze státního rozpočtu. Probíhalo po linii člen správního výboru ČZM, který byl zároveň významným funkcionářem Republikánské strany nebo některého významného úřadu – republikánský klub, případně předsednictvo strany – ministr zemědělství. Výsledkem bylo potvrzení písemného požadavku muzea na zvýšení rozpočtu, který se promítl do navýšení dotace buď na stávající, nebo na příští rok.¹⁹

Zejména v době, kdy muzeum stavělo svoji novou budovu, potřebovalo velké objemy peněz. Ty nebyly zajistitelné z běžných rozpočtů, ani ze zvýšených dotací a bylo nutné si na stavbu vzít mnohamilionový úvěr. Přitom muzeum bylo spolkem, který měl jen malý majetek. Přesto mu byl za zprostředkování ministerstva zemědělství poskytnut úvěr a muzeum se státu za splacení úvěru zaručilo svými sbírkami. Co by stát se sbírkami zemědělského nářadí, diagramů o vývoji školství a zemědělského výzkumu apod. dělalo, se lze jen těžko domyslet.

Závěrem lze shrnout, že úzká vazba Československého zemědělského muzea na agrární stranu tvořila trvalý rys jeho činnosti. Tato vazba měla několik podob. Tou základní a nejdůležitější byla vazba personální. Ve správním výboru muzea zasedali vždy agrárníci poslanci, senátoři i ministři a řada z nich se na činnosti muzea dlouhodobě aktivně podílela. Po vyměření zakladatelů muzea v 30. letech se těžiště personální vazby muzea a agrární strany přesunulo z roviny samosprávy do roviny odborných, především družstevních a peněžních institucí ovládaných agrární stranou a do sféry vedoucích úředníků ministerstva zemědělství a dalších zemědělských institucí. Od personálních vazeb se odvíjely i vazby finanční. Prostřednictvím ministerstva zemědělství dostávalo muzeum pravidelnou každoroční provozní dotaci, která spolu s dotací zemského úřadu tvořila páteř muzejních financí. Bez ministerstva zemědělství by muzeum nemohlo získat investiční dotaci na muzejní budovu v Bratislavě v hodnotě 10 milionů Kč ani prostředky na stavbu pražské budovy. Z prostředků tohoto ministerstva, případně zemědělské rady pocházely i finance na jednotlivé tematické expozice a výstavy muzea. Prostřednictvím Pozemkového fondu získalo muzeum pozemek na výstavbu nové muzejní budovy na Letné a zásluhou zástupců peněžních institucí ve správním výboru nebyl problém získat na stavbu potřebný úvěr. Agrární strana ovlivňovala prostřednictvím dotací i prezentační činnost muzea. Ministerstvo zemědělství, zemědělská rada i další instituce byly ochotny vydávat značné finanční prostředky na propagaci své odborné činnosti a ČZM tuto propagaci zajišťovalo formou muzejních expozic a výstav. Nikdy však nešlo o politickou či

přímo již stranickou propagandu, ale o propagaci odborné náplně činnosti zadavatelských institucí. Vzniku expozic zemědělské instituce ovládané agrárníky napomáhaly nejenom finančně, ale i podporou sbírkotvorné činnosti. Zejména Státní lesy a statky vyzývaly často svá územní pracoviště k darování předmětů potřebných pro realizaci konkrétní výstavy či expozice. Jindy byly získávány sbírkové předměty prostřednictvím osobních vazeb jednotlivých funkcionářů agrární strany a zemědělských institucí zapojených do činnosti muzea. Intenzivní spolupráce Československého zemědělského muzea a agrární (resp. Republikánské) strany započala v okamžiku, kdy se stala agrární strana státotvornou stranou budovanou jako strana masová. A právě v tomto bodě jí mohlo muzeum účinně pomoci propagací moderních směrů v zemědělství i zemědělského stavovství. Tato spolupráce byla i důvodem dlouholeté persekuce muzea po druhé světové válce.

Poznámky:

- 1 Jediným autorem, který se zabýval otázkami financování muzea a vztahem muzea k agrární straně, zůstává Otakar Kokeš. Ten ve svém článku Zakladatelé našeho zemědělského muzejnictví ve Vědeckých pracích 30, 1993 vzpomínal na svoje působení ve spolku Československého zemědělského muzea. Svým článkem polemizoval s početnými pracemi Jiřího Pernese, kde Pernes opakovaně poněkud zjednodušeně tvrdil, že činnost muzea podléhala ideologické objednávce agrární strany. Z pera Jiřího Pernese pocházejí nejdůkladnější analýzy historického vývoje zemědělského muzea (Československé zemědělské muzeum v Brně v letech 1932–1945, Časopis Moravského muzea – vědy společenské roč. 66/1981, Snahy o založení zemědělského muzea v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, Časopis Moravského muzea – vědy společenské roč. 67/1982, Zemské zemědělské muzeum v Brně v letech 1903–1920, Vlastivědný věstník moravský roč. 34/1982. Podíl Josefa Kazimoura na rozvoji českého muzejnictví. K 90. výročí vzniku Československého zemědělského muzea, Vědecké práce Zemědělského muzea roč. 21/1981, Josef Kazimour a jeho koncepce zemědělského muzejnictví, Muzeologické sešity roč. VIII/1981. Zemské zemědělské muzeum pro Moravu v letech 1907–1920, Muzejní a vlastivědná práce, roč. 28/1990). Vedle těchto prací se dějinami Zemědělského muzea zabývají zejména práce Zdeňka Tempíra vydané ve Vědeckých pracích Zemědělského muzea při příležitosti 75., 80. a 90. výročí vzniku Zemědělského muzea v letech 1966, 1971, 1981. Práce Jana Maňase Zemědělské muzeum 1891–1991 vydaná ke stému výročí vzniku muzea má přehledový charakter, všímá si však i muzeologické problematiky. V téže roce byly věnovány Vědecké práce Zemědělského muzea 100. výročí a jednotlivé příspěvky jdou do značné hloubky a všímají si jednak jednotlivých poboček Zemědělského muzea a jednak některých dílčích, dosud opomíjených problémů v dějinách muzea.
- 2 Zemědělské muzeum vzniklo ve formě přípravného výboru k založení spolku v předvečer Jubilejní výstavy roku 1891. V této podobě existovalo až do počátku 20. století, kdy se sbírky shromážděné pro Jubilejní výstavu porůznu stěhovaly a nakonec připadly zčásti Národopisné společnosti československé. Myšlenku zemědělského muzejnictví v prvním a druhém desetiletí 20. století rozvíjely komise agrárního dorostu českého venkova, mládežnické organizace agrární strany. Autorem této koncepce jejich činnosti byl Josef Kazimour. Blíže viz Jiří Pernes: Snahy o založení zemědělského muzea v českých zemích na přelomu 19. a 20. století, Časopis Moravského muzea – vědy společenské roč. 67/1982.
- 3 Strana elitního typu nepotřebovala propagační nástroj pro masový nábor členů.
- 4 Právě datum vzniku muzea – vrcholící válečné události, rozhodování o budoucnosti státu spolu s hvězdným obsazením vedení nového spolku dokazují, že šlo o více než o budoucnost zemědělského muzejnictví – šlo především o budoucnost pozice agrární strany mezi ostatními politickými stranami.
- 5 K nejvýznamnějším osobnostem patřili ministerští předsedové a ministři A. Švehla, F. Udržal, J. Malýpetr, J. Zadina, F. Staněk, M. Hodža, V. Šrobár či R. Beran. Z poslanců a senátorů působili ve Spolku J. Crha, L. Pazderka, V. Stoupal, J. Šimonek, J. Vraný a další. Z prostředí významných agrárních institucí pocházel A. Prokůpek – Zemědělská rada pro Čechy, K. Klindera – Ústřední

- jednota hospodářských družstev, F. Wenzl – Ústřední jednota českých hospodářských společenstev Brno, J. Voženílek – Státní pozemkový úřad, J. Miller – Zemská banka aj.
- 6 Nejagilnějším členem představenstva byl A. Prokúpek a po něm J. Frič spolu s E. Reichem a F. Klingerem, kteří také tvořili nejužší vedení spolku. Jejich absence na schůzích představenstva byly zcela minimální. S náměty však přicházel např. A. Švehla, A. Štefánek, M. Hodža, V. Šrobár, F. Staněk, R. Beran a další osobnosti politické sféry.
 - 7 Počátkem okupace tragicky zemřel Eduard Reich a činnost tak zůstala na bedrech druhého jednatele Ing. Jana Friče. Válečná činnost se krom spíše drobných výstav národně povzbuzujícího charakteru na uchování sbírek, které muselo muzeum vystěhovat z právě dostavěné muzejní novostavby v Praze na Letné, která byla uvolněna pro potřeby německé okupační moci, do několika provizorních depozitářů v Praze.
 - 8 Pro realizaci takto pojetého cíle formou různorodých expozic a výstav vyčlenil podkapitulu v rozpočtu ministerstva zemědělství na zemědělské muzejnictví a tato subkapitola v rozpočtu zůstala trvale i v dobách, kdy nebyl Švehla ministrem zemědělství.
 - 9 Z doby jeho působení v Zemědělském muzeu pochází i stěžejní část jeho historických prací, navíc některá z nich vydaná na půdě ČZM, tj. za prostředky muzea. Viz Josef Kazimour: Státní péče o lesy v Čechách v letech 1754-1852, Praha ČZM 1933, Přehled dějin československého zemědělství, Praha Masarykova akademie práce 1931, K dějinám dělení velkostatků v 18. století, Praha Česká zemědělská rada 1921, Příspěvky k hospodářským poměrům na panství zvíkovskoorlickém b. d. Kazimour se podílel i na vydání Československých lidových krojů a Bibliografie české historie.
 - 10 Srovnej: Pernes Jiří: Československé zemědělské muzeum v Brně v letech 1932–1945, Časopis Moravského muzea – vědy společenské roč. 66/1981, Zemské zemědělské muzeum v Brně v letech 1903–1920, Vlastivědný věstník moravský roč. 34/1982, Zemské zemědělské muzeum pro Moravu v letech 1907–1920, Muzejní a vlastivědná práce, roč. 28/1990.
 - 11 Rozsah takto získaných sbírkových předmětů jasně vyplývá z každoročně ve výročních zprávách uváděných výčtech dárců sbírkových předmětů, mezi nimiž si drží primát co do počtu a frekvence darů jednotlivé lesní správy, zpravidla v podřízenosti podniku Státní lesy a statky. Z těchto seznamů je rovněž patrná síla stavovského uvědomění zemědělců a lesníků, pro něž byla čest se podílet na budování muzea. Stavovské vědomí lesníků bylo přitom mnohem silnější než u zemědělců.
 - 12 Propagace se vždy týkala odborného problému (např. šlechtění, meliorací, ochrany zdraví v zemědělství) a nikdy politické činnosti agrární strany. Politické cíle agrární strany byly naplňovány i tak bez prvoplánové průhledné politické propagandy, jak tomu bylo v letech komunismu.
 - 13 Co do objemu finančních prostředků patřil největší procentuální podíl státním dotacím, dále dotacím zemským, sponzorským darům, příjmům z pronájmů prostor, prodeje publikací včetně inzerce a teprve na posledním místě příjmům ze vstupného. Navíc v Praze bylo vstupné zcela zdarma. Sběrka archivních dokladů NZM, fond Zemědělské muzeum, rozpočty muzea 1928–42.
 - 14 Jediné, co se nepodařilo muzeu uhájit, byly podpory okresním zemědělským muzeím. Zde však je možné souhlasit s J. Maňasem, který tuto rozpočtovou restrikcí interpretoval jako zastavení podpory činnosti konkurentů. Okresní zemědělská muzea, pokud byla oddělením městských muzeí, se totiž vymykala vlivu ČZM. Maňas: Zemědělské muzeum 1891–1991, Praha 1991.
 - 15 Tato tzv. Šrobárova sbírka je tvořena 150 obrazy originálů i dobových kopií předních evropských malířů. Jsou v ní zastoupena i díla Rembrandta, Rubense, Corota a především velmi hodnotné kolekce obrazů anglických a holandských autorů 19. století. U většiny autorů nebyl zatím proveden restaurátorský průzkum, který by potvrdil, zda se jedná o kopii či originál.
 - 16 Za Zemský výbor zasedal ve správní radě ČsZM J. Crha a později F. Kypr. Zemský výbor přitom dotoval jen ta nejvýznamnější muzea v ČSR v čele s Národním muzeem a zařazení ČsZM na tento seznam dotovaných institucí představovalo významný úspěch.
 - 17 Pro muzeum mělo neocenitelný význam i to, že příslušná osoba se orientovala např. v nejrůznějších fondech, jejichž prostředky mohly být využity pro muzeum. Typickým případem je využití fondu pro umělá hnojiva. Význam tak měla nejen rozhodovací pravomoc o přidělení prostředků, ale i znalost zdrojů a cesty, jak se k prostředkům, jejichž účel byl často velmi vzdálený poslání muzea, dostat. V praxi to znamenalo přípravu takových muzejních obvykle výstavních projektů, které byly kompatibilní s posláním příslušného finančního zdroje.

- 18 Sběrka archivních dokladů NZM, fond Zemědělské muzeum, dopis E. Reicha J. Kazimourovi ze dne 20. května 1930.
- 19 Zejména za působení R. Berana ve správním výboru ČsZM a působení J. Zadiny ve funkci ministra zemědělství se stalo řešení problémů muzea prostřednictvím stranického sekretariátu agrární strany běžným, nikoliv mimořádným řešením a formulace řešení tohoto problému předsednictvem neměla daleko k „zavolání si ministra na kobereček“ a k jeho přímému úkolování.

Czechoslovak Agricultural Museum and the Republican Party of Agricultural and Small Peasant Folk

Abstract

A close tie of the Czechoslovak Agricultural Museum to the Agrarian Party represented a permanent feature of its activities. This tie had several forms. The most basic and important one was the personnel tie. The posts in the Board of Directors were always held by Agrarian parliamentary representatives, senators and ministers, and many of them actively participated in the Museum's activities in the long term. After the Museum's founders had died out in the 1930s, the focus of personnel ties between the Museum and Agrarian Party had shifted from administration to the specialized, mostly cooperative and financial institutions controlled by the Agrarian Party, as well as to the sphere of leading officials of the Ministry of Agriculture and other institutions related to agriculture. The personnel ties implied financial ties as well. The Museum received an annual maintenance subsidy through the Ministry of Agriculture which, along with the subsidy from the land authority, formed the backbone of the Museum's financing. The costs of individual thematic exhibitions and expositions were also covered by the Ministry of Agriculture or the Agricultural Council. Through the Land Fund, the Museum acquired a land lot at Letná for its new building. Thanks to the representatives of financial institutions in the Board of Directors, arranging a necessary credit loan was not a problem. Through subsidies, the Agrarian Party also influenced the presentation activities of the Museum. The Ministry of Agriculture, Agricultural Council and other institutions were willing to spend considerable financial resources on promotion of their research activities and the Museum promoted those activities in the form of the museum expositions and exhibitions. However, this was never political or even party propaganda, rather, it was popularization of research activities of the contractor institutions. These institutions supported the creation of expositions in the Agrarian-controlled Museum not only by donating finance, but also collection items. Especially the State Forests and Farms often requested their branch facilities to donate items needed for realization of a specific exhibition project. In other cases, the collection items were acquired through the personal bonds between individual Agrarian officials and agricultural institutions involved in the Museum's activities. The intensive cooperation of the Czechoslovak Agricultural Museum and the Agrarian (Republican) party had begun in the instant when the Agrarian Party had become a state-constituting party with a mass organization structure. It was in this that the Museum could have effectively helped the Party by propagation of modern trends in agriculture as well as agricultural professionalism. This cooperation was also the reason for long-term persecution of the Museum after the World War Two.

Agrární strana v přerovském soudním okrese mezi světovými válkami

JIŘÍ LAPÁČEK

Přerov sehrával po určitou dobu významnou roli v konstituování agrární strany na Moravě a tím i v dějinách agrárního hnutí. Podmínky a souvislosti jsou vcelku známy. Stalo se tak díky jeho poloze uprostřed Moravy na úrodné Hané. Důležitý byl vznik první české rolnické školy na Moravě v roce 1865, kterou v roce 1875 vystřídala zemská střední hospodářská škola, na níž působila dlouhá řada zemědělských odborníků. Rozvinuté zemědělství přispělo od 60. let 19. století ke vzniku četných průmyslových závodů zabývajících se výrobou zemědělských strojů a potravinářstvím. Bylo také podnětem k zařízení První moravské rolnické továrny akciové na soustředěná hnojiva a lučebniny v Přerově v roce 1894.

Přerovský politický okres vznikl v roce 1877 a sestával ze dvou soudních okresů Přerov a Kojetín. Podle sčítání lidu z roku 1921 žilo v s. o. Přerov 49 569 obyvatel, z toho v Přerově 21 416 obyvatel. V roce 1930 počet obyvatel stoupl na 52 498, v Přerově žilo 22 012 obyvatel. Hustota obyvatel činila 238 obyvatel na 1 km.² Většina obyvatelstva soudního okresu se hlásila ke katolictví – v roce 1930 to bylo 45 941 obyvatel, 2 616 bylo bez vyznání, 2 270 se hlásilo k církvi československé, 870 k evangelíkům, 278 obyvatel bylo židovského vyznání a 523 se hlásilo k jiným náboženstvím.

Kojetínský soudní okres podle sčítání v roce 1921 měl 31 227 obyvatel, v Kojetíně samém žilo 6 158 obyvatel, v roce 1930 stoupl jejich počet jen na 31 819, v Kojetíně samém pak na 6 214. Podle vyznání se na Kojetínsku v roce 1930 hlásilo k římskokatolickému náboženství 29 135 osob, 580 bylo bez vyznání, 1 615 osob přihlásilo československé náboženství, evangelické náboženství 160, židovské 143, k jinému se hlásilo 184 osob.

Soudní okres Přerov byl zemědělsko-průmyslovým. Průmysl byl soustředěn především v Přerově, zatímco okolní obce byly převážně zemědělské. Soudní okres patřil k hanácké řepařské oblasti a k zemědělsky nejnadvýšejším oblastem Moravy, a to v rostlinné i živočišné výrobě.

Zaměstnání obyvatelstva v roce 1930:

	s. o. Kojetín		s. o. Přerov		
	činní (%)	příslušející (%)	činní (%)	z toho Přerov	příslušející (%)
Zemědělství, lesnictví, rybníkářství	5 568 (39,8)	13 724 (43,1)	5 215 (21,8)	300	12 973 (24,7)
Průmysl, živnosti	4 684 (33,5)	10 706 (33,6)	7 886 (33)	3 938	16 074 (30,6)
Obchod, peněžnictví	745 (5,3)	1 682 (5,3)	1 960 (7,0)	1 436	3 642 (6,9)
Doprava, spoje	454 (3,2)	1 457 (4,6)	3 165 (13,2)	1 881	10 116 (19,3)
Veřejné služby, svobodné povolání	504 (3,6)	1 073 (3,4)	1 168 (4,9)	805	2 346 (4,5)
Vojsko	3	3	399 (1,7)	394	462 (0,9)
Domácí služby, jiné povolání	2 024 (14,5)	3 174 (10,0)	4 103 (17,2)	2 479	6 885 (13,1)
Celkem	13 982	31 819	23 896	11 278	52 498¹

Snahy o politickou samostatnost a neodvislost českého zemědělce, jak se odrážely v díle Alfonse Štátného, byly šířeny Zemědělskou jednotou v Olomouci v čele s prof. J. R. Demelem jako iniciátorem agrárního hnutí. Z tohoto regionu vyšel František Obrtel, od roku 1902 šéfredaktor Selských listů, do agrárního hnutí se zapojili právě prostřednictvím novin např.

reprezentant přerovského venkova Ludvík Uherek z Beňova, mladý Vilém Kužela ze Staré Vsi, který po otci Josefu přebíral i práci ve výboru družstva Selských listů.

Vlastní organizační práce začala až po ustavujícím sjezdu moravskoslezské strany agrární, který se konal v prosinci roku 1904 v Olomouci. Již před ním roku 1903 proběhlo několik porad, hlavně v Přerově v klubovní místnosti v prvním poschodí akciového pivovaru, kde by mělo být umístěno označení: „*Zde byly položeny základy moravskoslezské strany agrární.*“²

V roce 1905 (po olomouckém sjezdu) byl na Přerovsku ustaven první výbor agrární strany v tomto složení: předseda Ludvík Uherek, rolník z Beňova, místopředseda Otokar Kužela, rolník ze Staré Vsi, jednatel Jaroslav Dostalík, rolník z Radslavic, pokladník Josef Křížek, rolník z Buku, členové výboru Štěpán Netopil, rolník z Citova, a Josef Uherek, rolník z Dobřic.

Teprve ale koncem roku 1906 a hlavně počátkem roku 1907 byla v přerovském okrese zahájena intenzivní agitace na venkově. Volby do říšské rady, vypsané na 14. května 1907, pronikavě zapůsobily a ovlivnily řadu lidí do té doby k agrárnímu hnutí indiferentních, nebo stojících v opozici. Politické i organizační iniciativy se vedle okresního výboru chopili starostové a Přerovsko se stalo místem, kde se vítězně probojovávala agrární myšlenka. Četné schůze se konaly na stejné téma: Strana agrární, její úkoly a cíle. Zvyšoval se počet čtenářů Selských listů. Dne 19. února 1907 vydali venkovští starostové na Přerovsku výzvu, aby se zemědělci organizovali v agrární straně a mladí v dorostu, a žádali, aby každý rolník odebral Selské listy. Na okresní schůzi v pivovaru 12. března 1907 předsedající s radostí sdělil, že zemědělské Přerovsko se již politicky značně zorganizovalo. Na schůzi se představil kandidát do říšské rady Jan Rozkošný, rolník z Křenovic, a přítomní se postavili za jeho kandidaturu i za agrární program, který představoval. Dne 14. května 1907 byl bez užší volby zvolen ve skupině Přerov, Kojetín, Holešov (Jan Rozkošný obdržel 8 830 hlasů, sociální demokrat Vojtěch Skopal dostal 3 901).

Byla vykonána řada dalších schůzí, kterých se tehdy zúčastnili poslanec František Staněk, Josef Staroščík, Karel Prášek, František Udržal, Kuneš Sonntag, Jan Rozkošný aj. Válka načas zastavila další rozvoj, ale jen zdánlivě. V roce 1915 zavítal na Hanou Antonín Švehla, který se zde zúčastnil tzv. „hladové schůze“, na níž byly dány směrnice pro zásobování českých měst a lidí.

Agrární stranu na okresní úrovni tehdy do vzniku republiky vedli postupně předsedové Ludvík Uherek z Beňova a Vilém Kužela ze Staré Vsi.³

Po vzniku Československé republiky začala velmi rychle organizační činnost na okrese, která vyvrcholila před vánočními svátky 1918. Byla pořádána celá řada přednášek a veřejných schůzí, místní organizace byly do ledna 1919 založeny v Přerově, Želatovicích, Citově, Buku, Kokorách, Žeravicích, Předmostí, Císařově, Horní Moštěnici, Kanovsku, Penčicích, Henčlově, Čekyni, Prusích, Lýskách, Popovicích, Přestavlkách, Staré Vsi. Na přednáškách referovali tajemník Viktor Stoupal, Dr. Ing. Václav Raštica, Čeněk Beňa a redaktor Janča. Zásluhou Viktora Stoupala a Václava Raštica byly zakládány na Přerovsku Domoviny, které organizačně doplnily rámec agrární strany. Předsedou okresní Domoviny byl dlouhodobě František Ludva z Říkovic. Prováděna byla parcelace pozemků za pomoci komisariátu Státního pozemkového úřadu v Kroměříži a spolupráce republikánského sekretariátu pod vedením tajemníka Karlouska.

V roce 1930 měla agrární strana v soudním okrese Přerov mimo žen, dorostu a jiných odborových organizací okolo 1 500 organizovaných členů. V roce 1936 počet organizovaných a platících členů dosáhl čísla 5 019, což byl nárůst za poslední rok o 659 osob.⁴

V prvních volbách ve svobodné republice roku 1919, ve kterých se volilo do obcí, se stala nejsilnější stranou v přerovském soudním okresu sociální demokracie s 5 731 hlasy, následovaná národními socialisty s 4 771 hlasy. Teprve třetí byli agráři s 2 604 hlasy (spolu s domkáři a maloročníky ale dosáhl počet hlasů čísla 3 646) a čtvrtí lidovci s 1 868 hlasy. Hned v následujících obecních volbách o čtyři roky později se situace radikálně proměnila. Nejvíce hlasů získala lidová strana (5 211), následovali agráři (3 392, spolu s Domovinou

celkem 4 825) a národní socialisté (3 058). Sociální demokraté se propadli na pomyslné páté místo (2 466), předběhli je i komunisté (3 009). V roce 1927 zůstali nejsilnější lidovci s 5 550 hlasy, ale na druhé místo se dostali sociální demokraté s 3 640 hlasy, agráři klesli na třetí místo s 3 228 (s Domovinou dohromady 3 795) hlasy, dále to byla KSČ (3 084 hlasů) a národní socialisté (2 715 hlasů). Do dalšího volebního období od roku 1931 vstupovali nejsilnější opět lidovci (5 520) a mohutně posilnění sociální demokraté (5 296). Teprve třetí nejsilnější stranou byli agráři spolu s Domovinou s 4 091 hlasy. Při obecních volbách konaných 22. a 29. května a 12. června 1938, které se konaly pouze v osmi obcích na Přerovsku, získala republikánská strana celkem 1 753 hlasů a 43 mandátů.⁵

V samotném Přerově ve sledovaném období dominovaly dvě strany, a to sociální demokraté a lidovci. Zatímco ve volbách konaných v roce 1919 zvítězili sociální demokraté výrazným počtem hlasů a mandátů (9 789 – 16 mandátů) před národními socialisty (1 923 – 8) a národními demokraty (1 691 – 7), lidovci na čtvrtém místě získali jen 951 hlasů a 4 mandáty, o čtyři roky později již bylo vše jinak. Zvítězili lidovci s 2 357 a 9 mandáty, následování komunisty (2 143 – 9) a národními socialisty (ČNS 1 621 – 6), sociální demokracie byla čtvrtá s 1 596 hlasy a 6 mandáty. Poprvé se voleb zúčastnila republikánská strana a získala 352 hlasů a 1 místo v obecním zastupitelstvu.

V roce 1927 sociální demokraté stáhli náskok lidovců a rozdíl mezi nimi a prvními lidovci byl 150 hlasů (ČSL 2 312 x ČSD 2 062) při stejném počtu mandátů. Agráři ve spojení s Domovem získali 317 hlasů a jeden mandát. Ve 30. letech se poměr opět změnil, a to tentokrát natrvalo ve prospěch sociální demokracie, která v obou obecních volbách 1931 a 1938 získala shodně 3 325 hlasů, v prvním případě to znamenalo 12 mandátů a v druhém dokonce 13. Druzí lidovci ztráceli více než 1 000 hlasů a míst v obecním zastupitelstvu měli 8, resp. 7. Agrární strana si polepšila, v obou volbách získala stejný počet hlasů – 484, který znamenal nejdříve 2 mandáty, posléze dokonce 3.⁶

Samotná přerovská místní agrární organizace vykazovala roku 1927 celkem 192 členů, roku 1936 se všemi složkami již 358 členů. Na valné hromadě v únoru 1938 vlastní strana vykazovala 151 příslušníků, z toho 106 mužů a 45 žen (o 17 více než loni). Čs. Domov měl 197 členů, dorost čítal 69 členů (56 mužů, 13 žen), odborová jednota republikánských zaměstnanců 54 členů, republikánští železničáři 22 členů, všech členů bylo 493 (v minulém roce 457).⁷

Výsledky ve městě odpovídaly silnému zastoupení dělnictva v průmyslových podnicích a na železnici, vliv lidové strany byl dán vysokou religiozitou lidí přicházejících do města z hanáckého venkova.

Jiné hodnoty nám samozřejmě ukazují parlamentní volby v přerovském soudním okresu. V roce 1920 bylo při volbách do poslanecké sněmovny odevzdáno 22 334 hlasů. Nejlepší výsledek dosáhla sociální demokracie s 6 638 hlasy, druzí skončili lidovci (4 451), třetí národní socialisté (3 709), teprve čtvrtí agráři se 3 271 hlasy, pátí národní demokraté (2 286 hlasů), ostatní strany nedosáhly hranice 1 000 hlasů. V porovnání s komunálními volbami roku 1919 k výraznějším změnám nedošlo, posílili pouze lidovci, což je důkazem, že poválečná protiklerikální vlna měla jen krátkodobý efekt. Výsledky odpovídaly celorepublikovým poměrům, pouze agráři si na Přerovsku vyměnili místo se socialisty.

Ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 1925 bylo odevzdáno 25 346 platných hlasů, z toho 7 080 připadlo lidovcům (27,93 %), 3 579 agrárikům (14,12 %), 3 294 komunistům (12,99 %), 3 226 čs. socialistům (12,72 %), 3 100 sociálním demokratům (12,23 %), 1 838 živnostníkům (7,25 %), 1 794 národním demokratům (7,07), ostatní strany jako v minulých volbách nedosáhly hranice 1 000 hlasů. Srovnáním s výsledky z roku 1920 je patrné, že lidovci překonali krizi vzniklou bezprostředně po válce, svoji vzrůstající sílu prokázali agráři a na úkor sociálních demokratů uspěli komunisté. Od celorepublikových výsledků se poměry na Přerovsku lišily právě vítěznou pozicí lidovců, zatímco v republice to byli již agráři (13,66 % – 45 mandátů), následování komunisty (13,14 % – 41 mandátů) a lidovci (9,73 % – 31 mandátů). Čtvrtí skončili sociální demokraté (8,88 %

– 29 mandátů), pátí socialisté (8,57 % – 28 mandátů) a po 13 křeslech získali živnostníci a národní demokraté.

V samotném Přerově bylo odevzdáno celkem 11 149 platných hlasů, z nichž nejvíce připadlo na lidovce (2 480), druzí skončili komunisté (1 793), třetí sociální demokraté (1 694), následovaní socialisty s 1 527 hlasy a pátými národními demokraty (1 470). Mezi neúspěšné strany v Přerově patřili i agráři. Ti si však přišli na své ve venkovských obcích, kde po lidovcích s 4 600 hlasy následovali s 3 414 hlasy. Socialisté získali 1 699 hlasů, komunisté 1 501 hlasů a sociální demokraté 1 406 hlasů.

V předčasných parlamentních volbách v roce 1929 bylo odevzdáno 26 668 hlasů. Do čela se vrátili sociální demokraté s 6 688 hlasy, druzí lidovci obdrželi 5 486 hlasů, třetí agráři 4 467 hlasů, čtvrtí skončili socialisté (4 342), pátí komunisté (2 237), šestí živnostníci (1 926) a sedmí národní demokraté (1 386). Oproti dřívějším volbám posílili sociální demokraté, mírně posílili agráři, národní socialisté a živnostníci, ztratili lidovci. Jejich voliče na venkově si získali agráři, kterým se podařilo překonat potíže, související se Švehlovou nemocí a se snahami některých politiků o sblížení s fašisty. V regionu posílili agráři také díky další kapitalizaci zemědělství na Hané a díky vzrůstajícímu vlivu Stoupalova cukrovarnického concernu, který postupně ovládl řepařské oblasti střední Moravy. I když klesl počet hlasů pro komunisty, nebylo to tak výrazné jako v celostátním měřítku. Nejsilnější stranou na celostátní úrovni byli agráři (46 mandátů), následovaní sociálními demokraty (39 mandátů) a socialisty (32 mandátů), KSČ (30 mandátů), lidovci (25 mandátů), národními demokraty (15 mandátů), živnostníky (12 mandátů) a Ligou proti vázaným kandidátkám (3 místa).

Stále ale platilo, že v městském prostředí (Přerov) z celkového počtu 11 305 platných hlasovacích lístků připadlo nejvíce na sociální demokraty 3 071 hlasů, lidovce (1 679), KSČ (1 276), následovali živnostníci (1 047). Na venkově z 15 363 hlasů patřilo 4 110 agrářům, kteří zvítězili v 17 obcích. Druzí skončili lidovci se 3 807 hlasy (vítězství v 16 obcích), třetí sociální demokraté (2 617 hlasů) a čtvrtí socialisté (2 331 hlasů).

Teprve poslední parlamentní volby ve sledovaném období v roce 1935, při nichž bylo odevzdáno 28 404 platných hlasů, znamenaly vítězství pro agrární stranu s 6 053 hlasy, druzí byli sociální demokraté (5 707). Dále to byli lidovci s 5 366 hlasy, socialisté (3 827), živnostníci (3 195), komunisté (1 982) a Národní sjednocení (1 733).

V Přerově z odevzdaných 11 882 hlasů obdrželi sociální demokraté 2 913 hlasů, lidovci 1 911 hlasů, socialisté 1 861 hlasů, živnostníci 1 796 hlasů, Národní sjednocení 1 239 hlasů, komunisté 1 095 hlasů, teprve sedmí byli agráři. Ti však bodovali ve venkovských obcích, kde získali 5 376 platných hlasů, lidovci obdrželi 3 455 hlasů, sociální demokraté 2 794 hlasů, socialisté 1 966 hlasů a živnostníci 1 399 hlasů. Celkový počet platných hlasů představoval číslo 16 517. Ve srovnání s minulými volbami posílili agráři, kteří se v roce 1935 stali poprvé vítězi, ale opět především díky hlasům z venkova, zatímco v Přerově nepřekročili hranici 1 000 hlasů. Nárůst zaznamenali živnostníci a národní demokraté (Národní sjednocení), naopak mírně ztratili komunisté a lidovci. Také v celostátním měřítku získali agráři 45 křesel, sociální demokraté 38, socialisté 28, lidovci 22 (v minulých volbách 25), Autonomistický blok 22, Národní sjednocení 17, živnostníci 17 a Národní obec fašistická 6.⁸

Nakonec ještě uvádíme výsledky do zemských a okresních zastupitelstev. Na 2. prosince 1928 byly vypsané volby, z nichž vyšla v přerovském soudním okrese jako nejuspěšnější při volbě do zemského zastupitelstva lidová strana, která obdržela 5 423 hlasů. Další místa obsadili sociální demokraté (4 097), agráři (4 013), socialisté (3 439), komunisté (2 597), živnostníci (1 696), národní demokraté (1 332), ostatní strany měly méně než 1 000 hlasů.

Ve volbách do okresního zastupitelstva si sedm stran mělo rozdělit dvacet křesel. Lidovci získali 5 611 hlasů, sociální demokraté 4 270 hlasů, agráři 4 065, národní socialisté 3 453, KSČ 2 704, živnostníci 1 717, národní demokraté 1 520 hlasů. Pro přidělování mandátů se sdružily ČND, AGR a ŽOS, dále ČSD a ČNS. Lidovci a agráři získali po 5 mandátech, sociální demokraté 4 mandáty, KSČ a národní socialisté po 2 mandátech, po 1 živnostníci a národní demokraté.

Ve volbách do okresních a zemských zastupitelstev, konaných 26. května 1935, bylo pořadí stran následující (1. číslo země, 2. číslo okres): 1. ČSD (5 256 – 5 209), 2. AGR (5 246 – 5 193), 3. ČSL (5 096 – 5 205), 4. ČNS (3 610 – 3 671), 5. ŽOS (2 950 – 2 962), 6. KSČ (1 850 – 1 883), 7. ČND = Národní sjednocení (1 541 – 1 697).⁹

Můžeme říci, že agrárníci si své pozice v soudním okresu postupně vylepšovali, z původních třetích (komunální volby 1919, 1928) a čtvrtých míst (parlamentní volby 1920) se dostali až na první (parlamentní volby 1935). Jejich politika vyhovovala zejména obyvatelstvu venkovských obcí, v Přerově strana nedosáhla nikdy hranice 1 000 hlasů.

Kdo byli představitelé agrární strany na okresní úrovni? V roce 1919 v době organizačních změn se do čela okresní organizace dostal jako důvěrník Dr. Ing. Václav Raštica. Narodil se 2. února 1887 ve Velkém Meziříčí jako syn lesníka, který pocházel ze staré selské slovácké rodiny, po matce z rozvětvené rodiny Láníků ze západní Moravy. Po absolvování 1. českého gymnázia v Brně se rozhodl pro vysokoškolské zemědělské studium, které absolvoval v letech 1906–1910 na Vysoké zemědělské škole ve Vídni (Hochschule für Bodenkultur), kde zvláště pilně pracoval v mlékařské laboratoři prof. Dr. Willibalda Winklera. Již jako student jevil sklon více pro reálné předměty (matematiku, fyziku) a byl též dobrým kresličem, z čehož se později vyvinula i jeho láska k malířství a záliba pro hudbu, zpěv a krásnou literaturu, zvláště v kruhu dobrých přátel.

Po velmi úspěšném absolvování vysoké školy zemědělské konal praxi v tišnovské cukrovarské ekonomii a na bývalých císařských statcích ve Velkých Kapušanech na Slovensku. Po dokonalé teoretické i praktické přípravě se rozhodl mladý Václav Raštica věnovat povolání zemědělského učitele. Roku 1911 se stal profesorem chovu dobytka na nejstarší moravské zemské střední hospodářské škole v Přerově a jako první Čech byl promován doktorem zemědělství na vídeňské vysoké škole zemědělské.

Ředitel přerovské školy Jan Adamec se s ním velmi rád chlubil a za jeho vedení získal Dr. Ing. Raštica velký přehled odborný i praktický. Učitelské zkoušky vykonal pro nižší hospodářské školy a pro oba obory vyšších hospodářských škol – pěstování rostlin i chov hospodářského zvířectva. Za svého pobytu na vyšší hospodářské škole přednášel téměř všechny předměty, zaskočil vždy, kde bylo potřeba. Vedl při tom školní hospodářství a působil též literárně.

Neomezoval se pouze na práci ve třídě, nýbrž se věnoval s vervou a nadšením i práci organizační, pracoval v zemědělském výzkumnictví a pokusnictví, vykonal mnoho přednášek, kurzů a odborných porad. Stal se jednatelem Národní jednoty pro okres přerovský, přednášel po vesnicích, pracoval jako jednatel Okresního hospodářského spolku při všech zvelebovacích akcích, ať se týkaly výroby rostlinné či živočišné.

S vrchním zemědělským radou Jindřichem Mackovíkem se podílel v poválečném období na šlechtitelských pracích s hanáckým ječmenem, pomáhal budovat Zemský ústav pro zušlechťování rostlin v Přerově, v němž svými rozsáhlými vědomostmi a bohatou zkušeností velmi prospěl. Prováděl chemické rozborů ječmenů a ve spolupráci s ředitelem akciového pivovaru v Přerově Šimůnkem vykonal velký kus práce při vyjasnění otázky druhů a typů ječmenů při výrobě piva, zabýval se mořením osiva a též rostlinnými výběry.

Zastával různé funkce ve Svazu šlechtitelů rostlin, Svazu chovatelů dobytka, Zemědělské záložně, Zemské uznávací komisi, byl jednatelem v Okresním hospodářském spolku v Přerově, Okresní jednotě řepařské, byl delegátem Zemědělské rady, pomáhal při elektrizaci Hané, stal se soudním znalcem již během války, kdy konal dobré služby mnohým pronásledovaným zemědělcům. Jednatelství v přerovském Okresním hospodářském spolku jej vedlo též k častému styku s rolníky, takže na přerovském venkově byl velmi populární.

Jeho čínorodost a energie jej brzy přivedla k politice. Všiml si zvláště mladých a jako předseda Okresní jednoty republikánského dorostu prohluboval v Přerově a rozšiřoval její činnost. V politice se úzce stýkal a těsně spolupracoval s prezidentem Zemědělské rady, přísedícím Viktorem Stoupalem, s nímž zakládal na Přerovsku „Domoviny“. Velmi činně

se účastnil provádění pozemkové reformy na Přerovsku. Dostal se do prvního výkonného výboru republikánské strany, rovněž do župního předsednictva. Okresní organizaci jako její důvěrník vedl do roku 1929.

V Přerově na škole působil Dr. Ing. Václav Raštica do roku 1928, kdy odešel jako ředitel na rolnickou školu v Ivančicích. Také v Ivančicích vykonal mnoho prospěšného pro školu i pro okolní zemědělství. Zejména je třeba připomenout, že za jeho správy a z jeho iniciativy se dostalo této jedné z nejstarších škol na Moravě vyhovující školní budovy, v níž pak se mohl započít nový pracovní rozmach.

V roce 1930 byl zemským výborem pověřen inspekci veškerého zemědělského školství na Moravě a brzy nato mu ministerstvo zemědělství svěřilo státní inspektorát nižších škol hospodářských i hospodyňských v zemi Moravskoslezské. Uvádí se, že profesorům všech svěřených škol byl opravdovým přítelem a rádcem nejen ve všech jejich snahách učitelských a odborných, nýbrž i osobních.

Stal se členem VI. (literárního a osvětového) odboru Československé akademie zemědělské, členem Syndikátu zemědělských novinářů, zkušební komise pro profesory zemědělských škol při Státním pedagogickém semináři v Praze, členem malodohodové komise pro úpravu zemědělského školství, zkušební komise pro II. státní zkoušku kandidátů hospodářského inženýrství na Vysoké škole zemědělské v Brně, členem osivové komise v Brně, delegátem Zemědělské rady za přerovský okres.

Dne 1. srpna 1935 se vrátil do Přerova jako ředitel vyšší hospodářské školy. Když ministerstvo zemědělství ve smyslu rozhodnutí vlády a na přání zemského zastupitelstva začalo s postupným postátněním všech zemských zemědělských škol v zemi Moravskoslezské, bylo nutné, aby se Dr. Ing. Václav Raštica plně a výlučně věnoval pouze inspektorské funkci. Proto odešel v roce 1938 do Brna, aby byl ve stálém styku se zemským úřadem a úspěšně napomáhal ministerstvu zemědělství ve správě moravských zemědělských škol i při prohlubování jejich vyučovatelské, výchovné a poradní činnosti, jak toho zemědělství nezbytně vyžadovalo. V roce 1939 bylo třeba rozdělit nově inspekční oblasti na Moravě. Od 1. července byl inspektor zemědělského školství Dr. Ing. Václav Raštica přidělen státní zemědělské škole ve Velkém Meziříčí, kam odešel na svou žádost jako do sídla inspekční oblasti zemědělských škol moravského Horácka, kde zároveň opět převzal správu rolnické školy.

Zemřel předčasně a neočekávaně 13. listopadu 1940 v městské všeobecné veřejné nemocnici v Přerově ve věku necelých 54 let.¹⁰

Na valné hromadě okresní organizace republikánské strany v Přerově 17. února 1929 byl místo odcházejícího Dr. Ing. Václava Raštica zvolen za okresního důvěrníka František Zavadil, který se narodil v roce 1875 v Tučíně u Přerova. Byl vzorem samorostlého, rozšafného rolníka z Hané. Již ve svém mládí vynikal bystrým rozumem nad své okolí a stal se tak brzy známou osobností v celém kraji. Již v prvních počátcích stál u vzniku agrární strany na Přerovsku vedle bratří Kuželů ze Staré Vsi a Jaroslava Dostalíka z Radslavic. V rámci a v intencích programu agrární a později republikánské strany působil tam, kde bylo potřeba přeměny, snažil se zavádět všude moderní a demokratické principy a tvořil to, co přinášelo prospěch a blahobyt celku, a jak se uvádělo, sám při tom nedbal vlastních škod nebo osobního prospěchu. Tyto jeho vlastnosti mu umožnily být dlouholetým místopředsedou správní rady Rolnického akciového cukrovaru v Malých Prosenicích, kde uplatňoval jednu ze svých zásadních myšlenek – družstevní zprůmyslnění zemědělské prvovýroby. Dalším polem jeho činnosti se stalo Hospodářské družstvo v Přerově, jehož byl předsedou až do své smrti. I zde šířil své myšlenky a pomáhal družstevní cestou zpeněžit zemědělské produkty. V peněžnictví viděl rovněž jednu z cest jak svépomocí zlepšit život na venkově, a proto se podílel na založení Rolnické záložny v Pavlovicích, jíž byl duší a vůdcem. V té době také se stal členem správní rady a později členem ředitelstva Okresní záložny v Přerově.

Jeho odpovědných funkcí byla celá řada. Byl členem družstevní rady Ústředního svazu hospodářských společenstev v Brně, členem představenstva Agrární banky čsl. v Olomouci, místopředsedou Plodinové burzy v Olomouci, předsedou družstevní Rolnické pekárny

v Radslavicích, členem správní rady Akciové rafinerie rolnických cukrovarů v Přerově, zakladatelem a dlouholetým předsedou Zemědělské nemocenské pojišťovny v Přerově, členem správní rady Akciových droždáren a lihovaru v Olomouci atd. V Tučíně zastával funkci starosty v letech 1919–1927.

Zemřel 29. ledna 1931 při převozu z nemocnice sv. Anny v Brně do svého domova v Tučíně ve stáří 56 let.¹¹

Již na valné hromadě v březnu roku 1931 byl okresním důvěrníkem zvolen JUDr. Jan Kasal. Ten vyšel z chudé domkářské chalupy v Krucemburku na Chotěbořsku. Narodil se 22. prosince 1880 a po gymnazijních studiích v Brně absolvoval práva na univerzitě v Praze. V té době se stýkal s řadou literátů (Jiří Mahen, Otakar Bystřina, Rudolf Těsnohlídek). Do Přerova přišel v roce 1908, na určitou dobu vykonával soudní a později advokátní praxi v Novém Jičíně u známého spisovatele JUDr. Ferdinanda Dostála z Bystřice pod Hostýnem. Po opětovném návratu do Přerova se osamostatnil 1. července 1915. V letech 1916–1918 byl přidělen ministerstvu války ve Vídni.

Byl činným v Národní jednotě a spolu s prof. Jaromírem Součkem pomáhal dobývat zněmčelý Lipník a zachraňoval ohrožené Vítkovice. Bohatou činnost rozvinul v přerovském Sokole, kde byl vzdělavatelem, místostarostou a po jedno období na přelomu 20. a 30. let 20. století starostou. Byl také řadu let členem župního výboru. Jeho manuální zručnost jej vedla k výrobě loutek pro přerovské sokolské loutkové divadlo. K jeho zálibám patřila turistika a myslivost.

Ve veřejném a politickém životě byl dr. Jan Kasal činným v republikánské straně. Přednášel na venkově i ve městě o všech otázkách právních, hospodářských, politických a jako dobrý pracovník se stal tak pravým rádcem venkovského lidu. Při provádění pozemkové reformy na Přerovsku zastupoval rolníky a pomohl jim získat tisíce hektarů půdy. V republikánské straně v Přerově a na Přerovsku se osvědčil jako bystrý organizátor a jako takový byl zvolen na počátku 20. let předsedou místní organizace v Přerově, kterou vedl po deset let do roku 1931. Po odchodu dr. Kyjovského do předsednictva strany v Praze se stal členem zemské právní komise při zemském zastupitelstvu v Brně. V obecní samosprávě byl čtyři léta předsedou městské finanční komise v Přerově a v roce 1931 byl vyslán stranou do okresní finanční komise.

Byl zakladatelem a prvním ředitelem Zemědělské záložny v Přerově a členem správních rad řady institucí a firem (Svaz šlechtitelů rostlin, přerovský cukrovar, pivovar a další).

V listopadu 1947 se rodina odstěhovala do matčiny rodné obce Koupě v jihozápadních Čechách, kde pak JUDr. Jan Kasal 5. května 1948 zemřel.¹²

Doktora Jana Kasala vystřídal v roce 1935 ve funkci okresního důvěrníka profesor Jan Machovec. Narodil se 16. května 1895 v zemědělské rodině v Cehnicích v jižních Čechách v obci, která leží na poloviční cestě mezi městy Strakonice a Vodňany. Gymnázium studoval v Českých Budějovicích. Po studiu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy se stal středoškolským profesorem, obor dějepis, zeměpis. Vyučoval na Gymnáziu ve Vyškově, kde poznal svoji budoucí ženu, učitelku Andělu Machovcovou. Roku 1927 se dostal na reálné gymnázium do Přerova, kde působil 18 let.

Byl výborný řečník a ve škole měl velmi dobré vyučovací výsledky. Jeho hodiny dějepisu byly tak poutavé, že plně zaujaly pozornost a každý se těšil na jeho výklad. U žáků i profesorů byl oblíbený pro své vlídné jednání a kladné charakterové vlastnosti. Jako dobrý vlastenec neohroženě poučoval ve škole mládež a hájil vždy pravdu. Profesor Machovec byl velmi pilným dopisovatelem do Selských listů a zároveň i literárně činným. V Památku Šedesát let českého reálného gymnasia v Přerově (1930) napsal článek Historie přerovských gymnasiálních škol. Několik článků a básní uveřejnil v časopisu Naše Haná a v publikaci Hanácký rok v Přerově 1. července 1928. Jeho básně byly vlasteneckého zaměření, např. Na Haně, Domov.

V Přerově se plně zapojoval i do veřejné činnosti. Od roku 1936 byl členem Okresní záložny v Přerově, od roku 1938 místopředsedou, v roce 1943 se stal předsedou.

Ve straně se postupně dostával na nejvyšší stupínek v okresní organizaci. Jeho průbojnost se projevila nejvíce při přípravě obecních voleb v roce 1938, kdy se rozhodovalo o prvním místě na kandidátce republikánské strany. Vehementně prosazoval svoji osobu oproti dlouholetému zástupci strany v obecním zastupitelstvu Štěpánu Kleinovi. Došlo i na pomluvy a osobní útoky, které měly mít soudní dohru. Po volbách roce 1938 se stal radním za republikánskou stranu a referentem městské vodárny. V listopadu 1938 okresní předseda strany Národní jednoty, po 21. březnu 1939 vystupoval jako předseda okresní organizace strany Národního souručenství. Během války podporoval finančně rodiny zatčených a vězněných, prostředky získával z Okresní záložny v Přerově. Dne 1. května 1945 se stal aktérem přerovského povstání, byl zatčen gestapem a vybrán spolu s dalšími 20 osobami a v Olomouci-Lazcích na střelnici 2. května popraven.¹³

Smrt profesora Jana Machovce jakoby byla symbolická, zároveň s ním skončila i doba, ve které agrární strana byla velmi důležitým hráčem v politickém životě státu, ale i takového regionu, jakým byl soudní okres Přerov. Z výsledků voleb je patrné, že ani tradice spojené se vznikem moravské agrární strany, ani hospodářsky vyspělý venkov nezaručovaly automaticky nejvyšší počty hlasů ve volbách.

Reprezentanti strany pocházeli z různých vrstev společnosti. Na začátku republiky to byl zemědělský odborník, středoškolský profesor schopný vzdělávat venkovský lid. Vystřídal jej zemědělský praktik, který zažil organizační kvas 1. desetiletí 20. století a který se svou praktickou činností snažil o družstevní zprůmyslnění zemědělské prvovýroby. Po něm se vedení strany na okresní úrovni ujal právník spojený s venkovským prostředím jednak svým původem, jednak zapojením do řešení problémů spojených s první pozemkovou reformou na straně rolníků. Posledním byl opět středoškolský profesor, tentokrát ale humanitního zaměření, který především povzbuzoval v duchu národních tradic. V jeho jednání je patrná velká snaha prosadit své zájmy.

Poznámky:

- 1 Viz BARTOŠ, J., a kol.: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek VI. Praha 1978, s. 25–43.
- 2 Srovnej OBRTTEL, F.: Moravští sedláci v letech 1848–1904. Přerov 1914. Viz též LAPÁČEK, J.: Podíl Františka Obrtela na organizování moravské agrární strany v letech 1897–1906. In: Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Uherské Hradiště 2006, s. 55–59.
- 3 MACHOVEC, J.: Předkům dík – mladým zdar! Selské listy, 13. 3. 1937.
- 4 SOKA Přerov, fond Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu – místní organizace Přerov 1932–1938, inv. č. 1.
- 5 SOKA Přerov, fond OÚ Přerov, obecní volby 1919, 1923, 1927, 1931, 1938.

	1919	1923	1927	1931
ČSL	1 868	5 211	5 550	5 520
ČSD	5 731	2 466	3 640	5 296
KSČ	–	3 009	3 084	2 190
AGR	2 604	3 392	3 228	4 091
Domovina	1 042	1 433	567	–
ČND	1 691	1 259	1 466	1 421
ČNS	4 771	3 058	2 715	3 536
ŽOS	1 242	1 772	1 481	1 608

6 Tamtéž.

7 SOKA Přerov, fond Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu – místní organizace Přerov 1932–1938, inv. č. 1.

8 Viz DAŘOVÁ, M.: Volby v přerovském soudním okrese v letech 1918–1938. Opava 1999. (ročníková práce)

9 SOKA Přerov, fond OkÚ Přerov, volby do zemských a okresních zastupitelstev 1928 a 1935.

- 10 K životopisu viz MACKOVÍK, J.: Dr. Ing. Václav Raštica. Selské listy 30. 1. 1937. CETL, V.: Dr. Ing. Václav Raštica padesátníkem. Obzor, 2. 2. 1937, s. 2. SUCHDOLSKÝ, L.: Zemský inspektor Dr. Inž. Václav Raštica mrtev. Obzor, 15. 11. 1940. Památce vzorného zemědělského pracovníka. Ing. Dr. Raštica 2. 2. 1887 – 13. 11. 1940. Selské listy, 10. 11. 1940. K úmrtí Ing. Dr. Václava Rašticí. Věstník Čs. akademie zemědělské, 1940, s. 616–617. Dále jsou to archivní prameny: SOKA Přerov, Okresní soud Přerov, zn. D 632/1940 (V. Raštica), D 651/1940 (A. M. Rašticová); SOKA Přerov, fond Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu – místní jednota republikánského dorostu Přerov 1927–1933, inv. č. 1.
- 11 Zmíňme ještě, že jeden z jeho tří synů Josef (nar. 22. 2. 1908) zastával během svých právnických studií v Praze funkci předsedy Ústředního svazu agrárních akademiků.
K životopisu viz Zemřel František Zavadil. Obzor, 31. 1. 1931. František Zavadil, rolník v Tučíně – mrtev. Selské listy, 31. 1. 1931. Poslední cesta předsedy republikánské strany na Přerovsku Fr. Zavadila na pavlovický hřbitov. Selské listy, 4. 2. 1931. Archivní prameny: Státní okresní archiv Přerov, Okresní soud Přerov, zn. D 93/31, P 48/31. Děkuji též paní Zavadilové za cenné informace.
Tučín je také rodištěm dalších významných osobností, jakými byli Msgr. ThDr. H. c. František Jemelka (1880–1954), prelát, apoštolský protonotář, infulovaný děkan metropolitní kapituly u sv. Václava v Olomouci, a několik dalších členů rodiny, zasvěcených církvi. Pocházel odtud také Josef Dostál, brigádní generál (1891–1945). Shodou okolností se v Tučíně narodil i P. Tomáš Šilinger (1866–1913).
- 12 K životopisu viz Naši padesátníci. Selské listy, 23. 12. 1930. Děkuji též panu Janu Kasalovi za doplnění.
- 13 Jmenován ředitelem in memoriam na reálném gymnáziu ve Vyškově. Vyznamenán Pamětním odznakem národního odboje 1939–1945, odznakem Čs. partyzán z 25. 5. 1948, Čsl. válečným křížem 1939 (ze dne 15. 12. 1945). K životopisu viz Za třemi padlými. Naše Haná, 16. 3. 1945, s. 1. Viz též SOKA Přerov, fond ONV Přerov, osobní spisy učitelů.

The Agrarian Party in the Přerov Judicial District Between the World Wars

Abstract

In a certain period, Přerov played an important role in the process of constituting the Moravian Agrarian Party, and thus in the history of the Agrarian movement as a whole. The conditions and circumstances are fairly well-known. This was made possible by its position in the middle of Moravia, in the fertile region of Haná. The founding of the first Czech peasant school in Moravia in 1865 was an important milestone. In 1875, the school was replaced by the land high school of economy, where a long line of agricultural experts had worked. From the 1860s, the well-developed agriculture contributed to the emergence of numerous industrial enterprises, such as agricultural machinery producers or food-processing facilities. This was also the reason for the founding of the First Moravian Peasant Factory for Concentrated Fertilizers in Přerov in 1894.

The Přerov judicial district was an area where agriculture was combined with industry. The industry was concentrated mainly in Přerov, while the nearby villages mostly lived off of agriculture. The judicial district belonged to the Haná sugar-beet region and it was generally one of the most agriculturally advanced regions in Moravia, both in terms of vegetal and livestock production.

The actual organizational work in the district began only after the founding convention of the Moravian-Silesian Agrarian Party that took place in Dec. 1904 in Olomouc. However, even before that, several meetings took place, mostly in Přerov, in the club room on the first floor of the Přerov brewery, where there has been put up a sign reading “*Here, the foundation of the Moravian-Silesian Agrarian Party has been laid.*”

In 1930, the Agrarian Party in the Přerov judicial district had around 1500 members (not including women, juniors and other associated organizations). In 1936, the number of organized contributing members reached 5019, which meant the increment of 659 persons in comparison to the previous year.

We can say that the Agrarian Party gradually strengthened its position in the judicial district: From the third (1918 and 1928 local elections) and fourth (1935 parliamentary elections) places, they managed to reach the first place in the parliamentary elections of 1935. Its policies were acceptable especially to the rural population; in Přerov itself, the Party never overcame the limit of 1,000 votes.

The Party representatives hailed from all walks of life. In the early Republic days, it was the agricultural expert Dr. Ing. Václav Raštica, a secondary school teacher capable of educating the village folk. He was replaced by the agricultural practitioner and peasant František Zavadil from Tučín, who had experienced the organizational fermenting of the first decade of the 20th century and whose practical efforts were mainly

aimed at the cooperative industrialization of the primary agricultural production. After him, the Party leadership on the district level was undertaken by the lawyer JUDr. Jan Kasal, who was connected with the rural milieu not only by his background, but also by his participation in solving of problems related to the land reform execution, on the side of peasants. The last leader was again a secondary school teacher, Jan Machovec. He was not formally educated in agriculture but humanities, and he motivated the party in the spirit of national traditions. In his actions, we can discern strong effort to push through his own interests, sometimes without taking justified interest of the others into the account.

The death of Professor Jan Machovec on May 2, 1945 after the suppression of the Přerov uprising was, as it were, a symbolic end of the period in which the Agrarian Party was a very important player in the political life of not only the state, but also such a region as was the Přerov judicial district. From the election results it is apparent that neither the tradition related to the founding of the Moravian Agrarian Party, nor the economically advanced village did automatically guarantee an electoral victory.

Josef Hucl, agrární politik a národohospodář

JIŘINA JUNĚCOVÁ

Ve svém příspěvku bych se ráda zabývala osobou Josefa Hucla, bývalého poslance a senátora za agrární stranu v období první republiky, člena mnoha správních rad peněžních ústavů a posléze prezidenta pojišťovny Slávie v Praze.

Josef Hucl se narodil 25. prosince roku 1871 v Koterově u Plzně, kde jeho rodiče vlastnili zemědělskou usedlost čp. 1. Po absolvování Hospodářské školy v Klatovech začal hospodařit na rodném statku v Koterově, který později prodal. V roce 1901 zakoupil mlýn ve své rodné obci za 50 000 zl., přestože se tím značně zadlužil.¹ Mlýn značně zvelebil, rozšířil a vystavěl při něm pekárnu.

Josef Hucl byl velmi činorodý. Ve své obci se věnoval spolkové činnosti. V roce 1895 byl zvolen do výboru Občanská beseda v Koterově.² Aktivně působil v místním tělovýchovném spolku Sokol, který podporoval také po hmotné stránce. Dále byl jednatelem Hospodářského spolku pro okres Plzeň. Roku 1903 se stal starostou obce Koterov a v letech 1900–1938 působil v obecním zastupitelstvu jako příslušník agrární strany.³

Josef Hucl byl již od mládí horlivým stoupencem agrárního hnutí. V roce 1896 vystupoval na památné schůzi rolníků v Rabí u Klatov jako mluvčí západočeského rolnictva. Patřil k blízkým spolupracovníkům Antonína Švehly a v letech 1920–1925 byl členem předsednictva Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu.

V letech 1908–1911 působil Josef Hucl jako poslanec zemského sněmu za agrární stranu. Roku 1910 podal spolu s poslanci Trojanem a Holancem návrh na zrušení vybírání školného a s poslancem Kropáčkem vznesl dotaz k vydání zákona o scelování pozemků.⁴ Josef Hucl byl za první světové války členem tajného sdružení, zvaného Maffie, které založil v únoru roku 1915 Edvard Beneš.⁵ Hucl tento spolek podporoval především finančně. Po vzniku samostatného československého státu se stal poslancem Revolučního národního shromáždění za agrární stranu a poslanecký slib složil na 1. schůzi nově ustaveného parlamentu dne 14. listopadu 1918. Josef Hucl byl členem pojišťovacího výboru sněmovny, 10. ledna 1919 se stal jeho předsedou a dále pracoval ve výboru pro vodní hospodářství.⁶ 11. března 1919 provedl s dalšími poslanci dotaz na mistra pošt a telegrafů ohledně omezené činnosti Pražské poštovní spořitelny, která v onu dobu odmítala přijímat vklady na tzv. složní listy, čímž vznikly pojišťovně velké škody.⁷ V témž roce podal Josef Hucl ve sněmovně návrh na zřízení Střední hospodářské školy pro západní Čechy v Plzni jako školy státní. Škola byla již zřízena 14. října 1918 a prozatím byl její provoz hrazen místními činiteli. Hucl zdůraznil, že Plzeň je obchodní a průmyslové město, které potřebuje tento typ školy, založené na moderních základech. Jelikož nelze dále platit náklady školy z místních prostředků, žádá, aby školu převzal stát.⁸ Josef Hucl se vzdal poslaneckého mandátu 27. února 1920. Ještě v témž roce se stal senátorem za agrární stranu a senátorský slib složil 26. května 1920 na ustavující schůzi senátu Národního shromáždění republiky Československé.⁹ 9. června 1920 byl zvolen do iniciativního výboru senátu. Během svého volebního období podal Josef Hucl jako senátor řadu návrhů zákonů a připomínek k nim a taktéž některé interpelace. Jednalo se o návrh na úpravu zákona ohledně přímých daní osobních zvýšením odpočitatelného maxima za pojišťovací prémii v pojištění životním a důchodovém.¹⁰ V letech 1921–1925 se podílel s ostatními senátory na podání návrhů na poskytnutí státní pomoci zemědělcům v jednotlivých okresech Čech a Moravy, kteří byli postiženi neúrodou, a dále návrh týkající se vykoupení a zestátnění dráhy Trnava-Kúty.¹¹ Josef Hucl ukončil svoji politickou dráhu v roce 1925 a dále již nekandidoval do Národního shromáždění.

Kromě politických aktivit byla zaměřena činnost Josefa Hucla na oblast hospodářskou. V roce 1909 byl jako vynikající národohospodářský odborník a vážený rolník na Plzeňsku

zvolen do dozorčí rady Hospodářského družstva v Plzni a v letech 1918–1927 byl jeho předsedou. V Hospodářském družstvu působil Josef Hucl velmi aktivně a měl velkou zásluhu o jeho další rozvoj. Roku 1905 byl Hucl zvolen do výboru Ústřední jednoty hospodářských družstev patrně jako člen Hospodářského družstva v Plzni. Členem výboru Ústřední jednoty byl nepřetržitě až do roku 1922, kdy zároveň ukončil v jednotě své členství.¹²

Josef Hucl věnoval velkou pozornost českému pojišťovníctví a peněžnictví. Jako odborník se stal členem správních rad některých pojišťoven a peněžních ústavů, kde se podílel na jejich správě. Do správní rady Slávie, vzájemně pojišťovací banky, byl zvolen na její valné hromadě dne 14. května 1908. Místopředsedou pojišťovny se stal 11. května 1909 a předsedou zmíněného ústavu byl zvolen 18. září téhož roku. Josef Hucl vybudoval ze Slávie pojišťovací ústav postavený na moderních základech. Pojišťovna využila po skončení první světové války oživení hospodářského rozvoje nově vzniklé československé republiky, které vyžadovalo další rozvoj českého pojišťovníctví, a upevnila své postavení na domácím trhu. Pod Huclovým vedením se Slávie přeměnila z instituce střední velikosti na pojišťovnu velkého formátu, která požívala vážnosti na mezinárodních trzích v oblasti pojišťovníctví. Slávie měla své pobočky ve Vídni, Lvově a Krakově, které byly zrušeny v letech 1919–1920.¹³ Pojišťovna soustředila pozornost především na jugoslávský pojistný trh a založila roku 1922 v Lublani svoji filiálku pod názvem *Slavija, jugoslovenska zavarovalna banka*.¹⁴ Tato pobočka vznikla jako moderní pojišťovací ústav spolupracující s řadou tamních bank. Pražské centrum řídilo lublaňskou pobočku nejen kapitálově, ale i po správní stránce. Od roku 1923 se stal jejím místopředsedou Josef Hucl.

Pojišťovna Slávie se kromě jihoslovanského trhu snažila uplatnit na pojistných trzích v zahraničí, a to v Evropě a v USA. Z tohoto důvodu podnikl v roce 1923 prezident Hucl cestu do Velké Británie, kde navázal styky s tamními bankami a pojišťovnami, což pojišťovně Slávii umožnilo dále proniknout i na americký trh. Výsledkem bylo zřízení pojišťovacího ústavu Lion v New Yorku v roce 1928, v němž měla Slávie kapitálovou účast.

Pojišťovna Slávie, kromě účasti v zahraničních pojišťovacích ústavech, se podílela kapitálově v řadě domácích ústavů. Jedním z nich byla pojišťovna Koruna, jejíž akcie zakoupila Slávie roku 1930. 2. října téhož roku bylo rozhodnuto na schůzi ředitelství Slávie, aby do správní rady Koruny byli kooptováni, a to jako předseda prezident Hucl, jako místopředseda vrchní ředitel Slávie Václav Peča a jako člen správní rady Stanislav Švehla.¹⁵ Předsednictví Josefa Hucla ve správní radě Koruny mělo na rozvoj tohoto ústavu velmi pozitivní vliv.

Dalším poměrně významným podnikem, na jehož řízení a správě se podílel Josef Hucl, byla Plzeňská banka v Plzni založená roku 1910. Osoba Josefa Hucla, prezidenta pojišťovny Slávie a významného představitele zemědělského hnutí v západních Čechách, patřila mezi její zakladatele. V době 24. září 1910–24. června 1914 byl členem dozorčí rady banky, od 24. června 1914 se stal členem správní rady, 27. března 1939 byl zvolen II. místopředsedou správní rady banky a od roku 1940 jejím prvním místopředsedou.¹⁶ Hucl působil v Plzeňské bance až do 4. února roku 1946, kdy na svoji funkci ze zdravotních důvodů rezignoval.¹⁷

Plzeňská banka byla obchodní bankou střední velikosti a svoji činnost vyvíjela hlavně na Plzeňsku. Po celou dobu předmnichovské republiky patřila k dobrým finančním ústavům, a to především tím, že prováděla opatrnou finanční politiku. Ve třicátých letech v době hospodářské krize, kdy některé peněžní ústavy utrpěly velké finanční ztráty, Plzeňská banka nezaznamenala větší pokles svých příjmů. Pouze za německé okupace musela zlikvidovat své pohledávky v Sudetech. Plzeňská banka měla kapitálovou účast v místních hospodářských podnicích a firmách. Jednalo se především o Železářny Sedlec, firmu Bartelmus, pojišťovací společnost Fénix, o pivovary Štenovický a Staroplzenecký a další menší podniky. Plzeňská banka jako majoritní vlastník akcií Štenovického pivovaru pověřila Josefa Hucla, svého zástupce, hájením svých zájmů v jeho správní radě, jejímž členem byl od 8. srpna 1912, a to až do 20. března 1929, kdy došlo ke splnutí podniku s firmou Plzeňské akciové pivovary v Plzni.¹⁸ Po fúzi Štenovického pivovaru s Prvním plzeňským akciovým pivovarem přešel

Josef Hucl do jeho správní rady a stal se jejím místopředsedou a později členem výkonného výboru. V roce 1938 ukončil svoji funkci v pivovaru.

Plzeňská banka úzce spolupracovala s Hospodářským družstvem v Plzni, pro které získala roku 1913 Veřejné skladiště v Plzni zakoupením jeho akcií. Získání Veřejného skladiště znamenalo pro družstvo vytvoření podmínek pro jeho další rozvoj.¹⁹ Na provedení uvedené akce měl značnou zásluhu Josef Hucl, který byl členem dozorčí rady družstva od roku 1909 a v letech 1918–1927 byl jeho předsedou. Hospodářské družstvo zakoupilo roku 1920 spolu s Obchodním družstvem v Plzni, Plzeňskou bankou a Ústřední jednotou hospodářských družstev v Praze firmu Halbmayr a spol. v Plzni. Josef Hucl byl vzhledem ke svým odborným znalostem pověřen předsednictvím správní rady mlýna, které vykonával do roku 1930. Josef Hucl jako předseda Hospodářského družstva v Plzni a jako člen správní rady Plzeňské banky se zasloužil i o převzetí akcií Plzeňských parních mlýnů od bývalého podniku Halbmayr a spol. v Plzni.²⁰ Při Plzeňské bance bylo již dříve Huclovým příspěvím vytvořeno sdružení velkých mlýnů v západních a jižních Čechách, které byly spojeny v jeden podnik. Plzeňské bance umožňovalo akcionování mlýnských podniků kontrolovat obchod obilím v této části Čech. V Plzeňských parních mlýnech byl Josef Hucl členem správní rady a také jejím předsedou. Zmíněné funkce zastával v době od 12. října 1921 do 2. dubna 1935.

Od roku 1938 byl Josef Hucl jako prezident pojišťovací banky Slávie spolu s vrchním ředitelem téhož ústavu členem správní rady Anglo-Pragobanky, a to až do jejího zániku v roce 1938.²¹

Josef Hucl se podílel také na správě Spořitelny České. V roce 1919 byla provedena reorganizace ústavu, a tím došlo k jeho stabilizaci. Bylo zvoleno nové ředitelství a kuratorium. 29. prosince 1919 se stal Hucl, prezident pojišťovny Slávie, členem kuratoria a členem spolku Spořitelny České, a to české skupiny spolku.²² Svoji funkci zastával po celou dobu, a to až do února 1939. Vývoj Spořitelny České se ubíral díky změně politických poměrů již jiným směrem.

Dalším peněžním ústavem, na jehož správě se podílel Josef Hucl, byla První česká zajišťovací banka v Praze. Josef Hucl zastával v První české zajišťovací bance v Praze funkci předsedy správní rady, kterou nabyt 14. září 1919 volbou na valné hromadě banky. Do zmíněné funkce byl delegován pojišťovnou Slávie jako jedním z hlavních podílníků ústavu, na jehož založení se značně podílela.²³

Od roku 1921 byl Josef Hucl činný v Úrazové pojišťovně dělnické pro Čechy, kde byl členem správní komise za zaměstnavatele. V této funkci vystřídal Antonína Švehlu, který se vzdal této funkce. Hucl byl zvolen 28. ledna 1938 do disciplinární komise pojišťovny.²⁴

Kromě správních rad peněžních a pojišťovacích ústavů byl Josef Hucl skutečným členem Československé akademie zemědělské od roku 1924, kde působil v jejím hospodářském výboru jako odborník.²⁵

Josef Hucl věnoval pozornost kromě činnosti hospodářské a politické také školství. Byl členem kuratoria Rolnicko-mlékařské školy v Plzni v letech 1907–1928, ve kterém působil v době 1908–1909 a 1913–1924 jako zástupce Zemědělské rady pro Čechy a v údobí let 1912–1913 a 1925–1928 jako zástupce zemského správního výboru.²⁶ Dále se velmi zasloužil o vznik Vyšší hospodářské školy v Plzni. V roce 1919 podal v poslanecké sněmovně návrh na její faktické postátnění, jak již bylo zmíněno.

Nyní bych se ráda zmínila o majetkových poměrech Josefa Hucla, který, jak je známo, vlastnil statek zděděný po rodičích v Koterově v čp. 1 a ještě přikoupil v téže obci mlýn, při němž zřídil později pekárnu. Jeho manželka Kateřina Huclová vlastnila zemědělskou usedlost v Doudlevcích, již nabyt jako dědictví po rodičích.²⁷ Když Josef Hucl vstoupil do politiky, zemědělské usedlosti pronajal. Kromě uvedených nemovitostí vlastnil majetek movitý. Podle výkazu majetku k 28. říjnu 1918 se jednalo o akcie Plzeňské banky, Agrární banky, Hospodářského družstva, pojišťovny Slávie, podíly záložny v Domažlicích, podíly Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze a určitou peněžní částku na běžném účtu u Plzeňské banky. Dále byl ještě majitelem akciového podílu ve Štenovickém pivovaru, Tiskařského

družstva v Plzni, jejichž hodnota není zahrnuta v celkové ceně movitého majetku. Josef Hucl zakoupil roku 1922 domy čp. 240–243 v Plzni a tak se stal také majitelem 1/6 várečného práva. Pravděpodobně v průběhu roku 1926 zakoupil od Emila Škody zbytkový statek v Kozolupech o rozloze 211 ha 49 arů a 60 m².²⁸ Kvůli získání tohoto zbytkového statku byl Josef Hucl často kritizován a dostal se do potíží. 18. května 1926 podali komunističtí poslanci Mikulíček, Čulen, Steiner, Zápotocký a Bolen interpelaci v poslanecké sněmovně vládě ohledně přidělování zbytkových statků Státním pozemkovým úřadem. Kritizovali, že úřad přiděluje přednostně statky ředitelům bank a těžkého průmyslu, významným politikům a jejich příbuzným.²⁹ Mezi osobami, kterým byl přidělen zbytkový statek za zvláštních okolností, je zmíněn např. prezident Agrární banky Dvořák a také senátor Josef Hucl, jenž získal zbytkový statek v Kozolupech. Vláda odpověděla 5. června t. r. na uvedenou interpelaci komunistických poslanců na základě zprávy Státního pozemkového úřadu v Praze. Ve zprávě se uvádí, že hospodářský dvůr v Kozolupech nebyl převzat Státním pozemkovým úřadem a nemohl být proto nikomu přidělen.³⁰ Situace byla však poněkud jiná. Státní pozemkový úřad v roce 1927 nařídil manželům Huclovým odprodat od zmíněného hospodářského dvora drobným uchazečům pozemky o výměře 16 ha, z nichž 1,5 ha měly být stavební parcely a zbytek zemědělská půda.³¹ Výběr pozemků, které měly být odstoupeny v Kozolupech pro účely pozemkové reformy, měl vybrat Státní pozemkový úřad. Ten dále stanovil, že majitel statku je povinen postoupit pro účely pozemkové reformy ještě dalších 60 ha zemědělské půdy a hospodářské budovy, které bude moci postrádat.³² Podle okolností, které provázely koupi zmíněného statku v Kozolupech manžely Huclovými, rozhodně nebyly v pořádku. Proto Státní pozemkový úřad v Praze raději zcela popřel, že by vůbec došlo k provádění pozemkové reformy na uvedeném zbytkovém statku.

V roce 1941 zahájil Národní soud z podnětu Národního souručenství vyšetřování Josefa Hucla. V uvedeném řízení bylo zkoumáno, zda v době od 14. listopadu 1918 až do 1. července 1939 nezneužil svého poslaneckého a senátorského mandátu k nepřípustnému vlivu na vysoké státní činitele a zda nezprostředkoval za přímý nebo nepřímý prospěch obchodní styk podniku nebo firmy se státem. Dále bylo šetřeno, jakým způsobem Josef Hucl nabyl uvedený statek. Soud prověřoval jeho bankovní účet, jestli mu byl poskytnut výhodný úvěr a za jakých podmínek.³³ Bylo ještě zkoumáno, jaké funkce Hucl zastával v jednotlivých podnicích, kdo jej do zmíněných funkcí dosadil a jaké odměny dostával za účast ve správě dotyčných podniků, a to včetně vyplacených výloh, ale i podílu na zisku. Zmíněné soudní šetření dává poměrně ucelený obraz o majetku Josefa Hucla, senátora a prezidenta pojišťovny Slávie. Hodnota veškerého majetku Huclovy rodiny činila k 28. říjnu 1918 1 809 000 Kč a k 1. červenci 1939 již 3 105 000 Kč.³⁴ Výnos z nemovitostí a kapitálového majetku dosáhl podle přiznání k dani z příjmu za léta 1918–1926, která podal Josef Hucl Berní správě v Plzni za uvedenou dobu, celkem 1 030 431 Kč.³⁵ Kupní cena zmíněného zbytkového statku činila tehdy přibližně 850 000 Kč a ještě k tomu bylo nutné vyplatit odbytné bývalým zaměstnancům, takže konečná cena dosáhla milionové částky. Zda Josef Hucl získal zbytkový statek v Kozolupech rádnou koupí anebo mu byl přidělen jiným výhodným způsobem, se nepodařilo zjistit. Obdobný závěr konstatoval i Národní soud. V souvislosti se soudním vyšetřováním probíhalo prověřování Huclovy osoby i na vládní úrovni. Předsednictvo ministerské rady sdělilo 17. dubna 1941, že není známo, že by se Josef Hucl, bývalý poslanec a senátor, dopustil při výkonu svých funkcí něčeho nečestného nebo neslučitelného s jeho politickou činností.³⁶ Další vyšetřování Josefa Hucla bylo zastaveno, protože Národní soud byl zrušen v roce 1942.³⁷

Josef Hucl, který byl ve své době uznávaným hospodářským odborníkem, se ještě jako prezident pojišťovny Slávie zasloužil o to, že tento ústav podporoval řadu výtvarných umělců. Pojišťovna Slávie otevřela novou galerii ve své budově při oslavě 25. výročí působení prezidenta Hucla v ústavu a také ji pojmenovala jeho jménem. V této galerii byla umístěna umělecká díla českých malířů a sochařů, která pojišťovna sbírala a shromáždila právě z Huclova podnětu. Jednalo se o díla např. Jana Kupeckého, Ženiška, Brožíka a Liebschera. Huclovým vlivem pojišťovna věnovala Moderní galerii v Praze obnos 250 000 Kč na nákupy

uměleckých děl, 500 000 Kč na stavební úpravy a rozšíření Slavína na Vyšehradě, 300 000 Kč na výzdobu okna Svatovítského chrámu a dále přispívala menšími finančními částkami každý rok na různé kulturní akce.³⁸

Josef Hucl zemřel 27. dubna 1948.³⁹ Jeho činnost byla pozoruhodná a velmi rozmanitá, a to nejen jako politika, pracovníka samosprávy v obci Koterov, zastávce západočeského hospodářského školství, propagátora družstevnictví, ale především jako odborníka v oblasti peněžnictví a pojišťovnictví. Hucl byl již od svého mládí horlivým stoupencem agrárního hnutí a posléze se stal mluvčím západočeských zemědělců. Byl u zrodu agrární strany, již se stal členem a členem jejího předsednictva v letech 1920–1925. Za tuto politickou stranu byl zvolen jako poslanec a posléze senátor Národního shromáždění. Patřil k blízkým spolupracovníkům Antoníny Švehly a svojí účastí ve sdružení Maffie přispěl i ke vzniku nového československého státu po roce 1918. Josef Hucl přispěl vydatně k rozvoji prvorepublikánského pojišťovnictví, a to především pojišťovacího ústavu Slávie, a to jako její dlouholetý prezident. Huclovým vlivem věnovala pojišťovna pravidelně finanční částky na kulturní účely, jak již bylo podotknuto. Obchodní a živnostenská komora v Praze udělila Josefu Huclovi při jeho šedesátinách zlatou medaili jako uznání zásluh o rozvoj hospodářského života v tehdejší Československu.⁴⁰

Poznámky:

- 1 Slavík A.: K šedesátinám prezidenta Josefa Hucla. Věstník ČAZ, VII, 1931, s. 1 119, se uvádí, že koupě mlýna se uskutečnila v roce 1904. AM Plzeň, fond Obecní úřad Koterov, v pamětní knize obce je uveden rok 1901, kdy Josef Hucl koupil mlýn od Ferdinanda Flosmanna.
- 2 Plzeňské listy, 1895, 17. leden, č. 8, s. 3.
- 3 AM Plzeň, Obecní úřad Koterov, pamětní kniha obce.
- 4 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, stenografická zpráva o II. sezení 2. zasedání sněmu království Českého dne 3. února 1910.
- 5 Dostál V.: Agrární strana. Její rozmach a zánik. Brno 1998, s. 52.
- 6 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, stenografická zpráva 1918.
- 7 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisk 593.
- 8 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisk 833.
- 9 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, stenoprotokoly, protokol o ustavující schůzi senátu ze dne 26. května 1920.
- 10 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisk č. 437. Jednalo se o úpravu zákona č. 220, ř. z. ze dne 25. října 1896 a jeho novely č. 13, ř. z. ze dne 23. ledna 1914.
- 11 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisky č. 1662, 1890, 1939, 2079 a 2158.
- 12 Archiv KPR Praha, fond Národní soud (1939–1942), č. j. 140/40, Josef Hucl, Koterov u Plzně. NA Praha, fond Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze, inv. č. 1, protokoly o schůzích valných hromad. Josef Hucl byl zvolen do výboru jednoty na valné hromadě dne 29. června 1905 a dále byl volen pravidelně až do roku 1922. Třicet let české zemědělské družstevní práce. Praha 1928, s. 116.
- 13 Marvan M., Chaloupecký J.: Dějiny pojišťovnictví v Československu. Díl 2. Bratislava 1993, s. 55.
- 14 Tamtéž.
- 15 Archiv Čs. pojišťovny, fond Pojišťovna Slávie, protokol o schůzi generálního ředitelství pojišťovny z 12. srpna 1930.
- 16 Archiv ČNB, fond Plzeňská banka, sign. PB/379, statistika Plzeňské banky, kde je uvedeno, že členem správní rady se stal 24. 6. 1914. Archiv KPR, fond Národní soud (1939–1942), zápis Národního soudu ze 7. 1. 1941, v němž je uvedeno toto datum, které však neodpovídá skutečnosti. Ve fondu Archivu ČNB, Plzeňská banka, je uveden rok 1918, kdy se měl Josef Hucl stát členem správní rady banky.
- 17 Archiv ČNB, fond Plzeňská banka, sign. PB 365/1-92, kniha zápisů o schůzích správní rady z let 1944–1946.

- 18 Archiv KPR, fond Národní soud (1939–1942), spis č. j. 10/40, Josef Hucl, Koterov u Plzně.
- 19 Archiv ČNB, fond Plzeňská banka, sign. PB 332–4, zápis z valné hromady akcionářů z 27. 4. 1921.
- 20 Tamtéž.
- 21 Archiv ČNB, výroční zprávy Anglo-Pragobanky za léta 1938–1939. Fond Pražská úvěrní banka, sign. PÚB 42/1–25, protokoly představenstva za období 18. 9. 1940–28. 6. 1943.
- 22 Archiv KPR, fond Národní soud (1939–1942), č. j. 10/40, Josef Hucl, Koterov u Plzně.
SOA Praha, fond Spořitelna Česká, inv. č. 4563, k. 1601, výroční zpráva za rok 1919.
- 23 Tamtéž.
- 24 NA Praha, fond Úrazová pojišťovna dělnická pro Čechy, zprávy o činnosti pojišťovny za jednotlivá léta.
- 25 NA Praha, fond ČAZ, inv. č. 27, k. 102.
- 26 Výroční zprávy Rolnicko-mlékařské školy v Plzni a Výroční zprávy Vyšší hospodářské školy v Plzni za jednotlivá léta.
- 27 Archiv KPR, fond Národní soud, spis č. j. 10/40 Josef Hucl, Koterov u Plzně.
- 28 SOA Plzeň, pobočka v Nepomuku, fond Velkostatek Kozolupy, inv. č. 5.
- 29 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisk č. 283.
- 30 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisk č. 361.
- 31 SOA Plzeň, pobočka v Nepomuku, fond Velkostatek Kozolupy, inv. č. 5. Pachtovní smlouva z 13. července 1927 uzavřená mezi Josefem a Kateřinou Huclovými, majiteli statku Kozolupy, a nájemcem tohoto statku Hynkem Sternem. Ve zmíněné pachtovní smlouvě jsou uvedeny podrobnosti týkající se provádění pozemkové reformy na statku.
V publikaci autorky Jany Pšeničkové: Zbytkové statky v Čechách 1919–1948. Praha 1998, s. 26, se uvádí, že statek ležel v obilnářské výrobní oblasti, jeho výměra činila celkem 133 ha, z toho bylo 129 ha zemědělské půdy. Ke statku patřila ještě cihelna. Pozemkovou reformu prováděla Obvodová úřadovna SPŮ v Plzni.
- 32 SOA Plzeň, pobočka v Nepomuku, fond Velkostatek Kozolupy, inv. č. 5. Pachtovní smlouva z 13. července 1927 uzavřená mezi Josefem a Kateřinou Huclovými, majiteli statku Kozolupy, a nájemcem Hynkem Sternem.
- 33 Archiv ČNB, fond Plzeňská banka, sign. PB/1, k. 152, dopis Národního soudu z 8. 1. 1941 zaslaný Plzeňské bance.
- 34 Archiv KPR, fond Národní soud, spis č. j. 10/40 Josef Hucl, Koterov u Plzně.
- 35 AM Plzeň, fond Berní správa Plzeň, sign. I/10, k. 16, Hucl Josef, senátor, Koterov.
- 36 Archiv KPR, fond Národní soud, spis č. j. 10/40 Josef Hucl, Koterov u Plzně.
- 37 Národní soud byl zrušen rozhodnutím státního prezidenta Emila Háchy ze dne 20. května 1942, č. j. A 1181/42.
- 38 O zřízení galerie bylo zmíněno v novinách Hlas národní fronty z 27. října 1934, č. 5.
- 39 Věstník Čsl. akademie zemědělské, roč. XXII, 1948, s. 358–359.
- 40 Národní Listy, 25. prosince 1931, článek Josef Hucl, prezident banky Slávie, šedesátníkem.

Josef Hucl, Agrarian Politician and Political Economist

Abstract

Josef Hucl, an agrarian politician and economist, was born on Dec. 25, 1871 in Koterov near Plzeň (Pilsen), where his parents owned a farmstead. His activities were quite diverse: he was a politician (in local administration in Koterov, a champion of cooperative movement), but namely he was a specialist in the fields of finance and insurance. From his early youth, he was an ardent supporter of the agrarian movement. He helped establish the Agrarian Party of which he was a long-time member. In 1920–25, he was a member of its Presidium. For this political party, he was elected a parliament representative and later a senator of the National Assembly. He belonged among the close associates of Alois Švehla, and through his participation in the group known as the Mafia, he contributed to the founding of the new Czechoslovak state in 1918. Josef Hucl contributed substantially to the development of insurance business during the pre-Munich republic, above all as the long-time president of the Slavia insurance company. Thanks to Hucl's influence, the company regularly donated money for cultural purposes. The Prague Chamber of Commerce awarded Josef Hucl with a gold medal on the occasion of his 60th birthday, as a token of appreciation of his contributions to the development of economic life in the Czechoslovakia of the time. Josef Hucl died on April 27, 1948.

Jan Rozkošný (1855–1947), „prezident, intelektuál“, rolník

GUSTAV NOVOTNÝ

Úvodní poznámky

Představovat mnohostrannou a dlouholetou činnost Jana Rozkošného, hanáckého rolníka, spoluorganizátora moravského zemědělství a zemědělského družstevnictví a politika poslední třetiny devatenáctého století a první třetiny století dvacátého, není snadné. Chybí velká část archivních dokladů vztahujících se k jeho osobě, paměti, stejně jako zevrubnější studie o četných institucích, jež Rozkošný spoluzaložil a v nichž působil.¹ Pozornost hospodářských historiků si však jistě zaslouží, tím spíše po vynucené odmlce a době, do níž se zaměstnáním a veřejnou činností nehodil, poněvadž byl považován za „nástupce a dědice Skopalíkova na Moravě“ či toho, kdo navázal na jeho odkaz v politickém ohledu, a dovršitele práce a díla Jana Rudolfa Demla, který zaopatřil „venkov prvními základy hospodářskými velkého stylu“, tedy na poli družstevním a v zemědělském průmyslu.²

Selskému synku Janu Rozkošnému nebyla dána již od kolébky hodnost vůdčí osobnosti zemědělství a na několika úsecích hospodářského života na Moravě. Rozkošný se k této úloze musel pracovat. Skutečně se k ní propracoval svými osobními vlastnostmi: přirozenou inteligencí, smyslem pro skutečnost, nezdolnou životní energií, cílevědomou, promyšlenou, houževnatou a vytrvalou prací. Jeho úspěšné dílo vyrůstající z malých počátků na solidních základech do velkých rozměrů bylo výsledkem poctivého charakteru, širokého rozhledu a organizačních schopností. Rozkošný jako českonárodní pracovník přispěl k „počeštění“ Moravy s tehdy tak výrazným německým nátěrem a s uměle udržovanou německou nadvládou po stránkách politické (soustava volebního práva) a správní, kde tři čtvrtiny obyvatelstva byly národně české, avšak s pramalým vlivem ve veřejných zřízeních a kulturních prostředcích. Byl u toho, kdy protičeská nadvláda ve sněmu vzala za své a kdy proud národního života sám prolamoval a podlamoval hráze, které proti němu byly udržovány. Kdy se podařilo dosazovat české samosprávy do řady obcí a kdy z jejich počínů a národní spolkové svépomoci byla doplňována síť českého středního a odborného školství či byla zřízena první česká vysoká škola na Moravě – technika v Brně. Pochopil, že umělé politické a správní pomůcky neodolají hmotným zdrojům hospodářské síly.³

Jan Rozkošný pocházel ze selského rodu ze středomoravské Bochoře a narodil se v nedalekých Křenovicích u Kojetína čís. 57 dne 19. října 1855.⁴ Tuhý absolutismus před rokem 1848 a po jeho opětném obnovení za Alexandra Bacha tedy nepoznal.⁵ Byl vychován jako všichni v jeho okolí v namáhavé práci, selské kázní, přísné morálce, soudržnosti, zbožnosti a skromnosti. Po vychození obecné školy v rodišti nadaný chlapec navštěvoval v letech 1867 až 1869 dvouletou soukromou hospodářskou či rolnickou školu v Přerově, již úspěšně absolvoval,⁶ aby nakonec, jako nejmladší ze tří dětí a po získání odborného vzdělání, převzal po otci, který zemřel, půllánovou zemědělskou usedlost a pokračoval v rodové tradici. Stalo se tak v roce 1873 či 1877. Rozkošný mladší začal hospodařit a hospodaření zvelebil.⁷

Jan Rozkošný vycházel z odborných základů a nových metod získaných na rolnické škole v Přerově, první české škole toho druhu na Moravě. Viděl kolem sebe, na svém statku, v obci a okrese množství hospodářských úkolů. Nevyhýbal se jim, ba naopak, vyhledával je, snažil se nalézt příčinu problému a nejvhodnější řešení. Nejprve mladý sedlák usiloval o lepší hospodaření na rodném statku a začal šířit prakticky zemědělský pokrok: „vykládá svým kamarádům, že jen vzdělanému rolníku patří svět, poučuje sousedy a koná vlastně již tehdy prakticky zemědělské poradenství na dědině“ (REICH, *Život a práce*, 6). Brzy se začal angažovat v několika důležitých akcích. Již jako čtyřladvacetiletý pomáhal v roce 1878/79 založit Janu Baptistu Uhlířovi, prvnímu řediteli Zemské střední školy hospodářské v Přerově,⁸ Hospodářský spolek kojetínsko-přerovský. Uhlířovi byl po ruce jako asistent a učil se od něj

systematické organizační práci. Stal se dobrovolně polním kazatelem a vstoupil ve známost svými srozumitelnými přednáškami v obcích na Přerovsku a na Kojetínsku. Rozkošného práce v rámci Spolku, v němž byl zvolen členem výboru a nakonec od roku 1891 předsedou,⁹ stejně jako jeho dopisování do v roce 1879 založeného časopisu *Hospodář moravský*,¹⁰ byla pro region důležitá a pro Rozkošného významná. Rozvíjel svůj organizační talent, pěstil svůj klid a vůli, poznával partnery, spojence, vzdělané a zanícené profesory Zemské střední školy hospodářské v Přerově, mezi nimiž nalezl v Ing. Janu Adamcovi nejlepšího přítele na celý život. Dostavovaly se viditelné úspěchy.

Jan Rozkošný vynikl jako samosprávný pracovník, který pomohl zvelebit a zkrášlit rodnou obec. Již v roce 1879 se jako „čtyřicetiletý“, prozatím jako rolník a pracovník hospodářský, zasadil o zřízení Rolnicko-občanské záložny v Křenovicích¹¹ a jako „sedmadvacátník“ ho sousedé v rodišti roku 1882 zvolili starostou obce. Byl povoláným místním politikem: dal rozšířit dosavadní obecnou školu jednotřídní na dvoutrídni (1883), postavit novou budovu školy obecné (1885) a při ní zřídit pokračovací hospodářské (rolnické) kurzy pro odrostlejší mládež (hospodářskou pokračovací školu chlapeckou či zimní pokračovací hospodářskou školu pro žáky s vychozenou národní/obecnou školou, pokračovací školu pro dorůstající mládež, čili předchůdkyni daleko pozdějších lidových hospodářských škol) a tak zvanou hospodářskou (rolnickou) besídku pro občany, kde debatovali o tak řečených časových otázkách (obojí 1886/87),¹² k tomu vybudovat kostel svatého Jana Nepomuckého (1887), hřbitov a faru (1888), k čemuž přispěl jistě i nemalou částkou vlastních peněz, neváhal meliorovat pozemky v obci a při příležitosti čtyřicátého výročí zrušení roboty tam dal založit jubilejní ovocnou školkou. Po dvaceti letech přibyla ještě družstevní mlékárna. Ale nejenom to.

Jan Rozkošný neomezil činnost jen na svou rodnou obec a blízké okolí. Pracoval po dobu padesáti let jako zástupce moravského zemědělství ve třech zákonodárných sborech v Brně, ve Vídni a v Praze. Dlouho před koncem devatenáctého století, v polovině roku 1886, byl zvolen do moravského zemského sněmu, za rok na to do rakouské říšské rady a v roce 1920 do senátu Národního shromáždění Republiky československé. Tak dlouhou parlamentní dobu a za rozmanitých poměrů zažil jen málokdo.¹³

Po smrti JUDr. Wolfganga Kusého, dosavadního poslance zemského sněmu markrabství moravského v Brně za národní (staročeskou) stranu a za venkovské obce tehdejšího volebního okresu Přerov–Kojetín, byl „jednatřicátník“ Jan Rozkošný, rolník a člen Selského spolku,¹⁴ zvolen za touž stranu v doplňovacích volbách dne 1. července 1886 a pak opakovaně včetně posledních zemských voleb před první světovou válkou v roce 1913 zemským poslancem za agrární stranu, do níž přestoupil v roce 1907. Zasedl na pravici brněnské sněmovny jako nově zvolený poslanec a v 15. schůzi třetího zasedání dne 9. prosince 1886 byla jeho volba verifikována.

V roce 1887 byl povolán uherskohradištský advokát JUDr. František Alois Šrom do panské sněmovny a Jan Rozkošný byl zvolen poslancem rakouské říšské rady ve Vídni za skupinu venkovských obcí tehdejšího volebního okresu Holešov–Uherské Hradiště (kraj hanácko-slovácký). Volba byla ověřena ve 119. schůzi X. zasedání (1885–1890) dne 11. března 1887, kdy poslanec Rozkošný složil slib. Od té doby i tento mandát zastával nepřetržitě, tedy do zhroutení monarchie. Pracoval v několika sněmovních odborech a zemskou sněmovní činnost šlo považovat za pronikavější než na vídeňské říšské radě. V každém novém prostředí, do něhož přišel, se stále učil. Na sněmu se stýkal hlavně s osvícenými šlechtici Proskovcem, Skennem, Skutezským a Barattou či se spřátelenými juristy JUDr. Perkem a JUDr. Šíleným, na radě si osvojl napřed němčinu a pak se vzdělával soustavně v knihovně.¹⁵ V samostatném Československu byl ve trojích řádných volbách do senátu Národního shromáždění v letech 1920, 1925 a 1929 zvolen senátorem za agrární stranu a za olomoucko-ostravskou župu. Senátorský mandát mu skončil až v roce 1935, čili po šestnácti letech. Jeho poslaneckou činnost a práci ve třech zmíněných zákonodárných sborech shrnujeme následujícím přehledem.¹⁶

V roce 1886 zemský poslanec Jan Rozkošný navrhoval jak doplnění silničního konku-

renčního zákona, aby byli voleni také náhradníci členů výboru, tak zřízení dvora pro chov býků v Přerově a v brněnské sněmovně proslovil řeč o kontribučních záložnách. V roce 1887 se dotazoval na změnu zemského zákona o školním dozoru, řečnil o způsobu rozdělování subvencí k zakupování plemenných býků C. k. moravsko-slezskou společností pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně (dále jen Moravsko-slezská hospodářská společnost), o povolování přírážek a dávek obcím v tehdejších politických okresech Boskovice, Uherské Hradiště a Znojmo, o zřízení stáje při Zemské střední škole hospodářské v Přerově a o zakoupení pozemků pro ni (kde byl ředitelem Ing. Jan Adamec), dále o povolení subvence Zimní hospodářské škole v Bzenci a konečně o finančních poměrech selského stavu. V následujícím roce 1888 se věnoval mimo jiné zřízení přípravného běhu pro podkováře při zmíněné přerovské škole, regulaci řeky Moravy, zákonu o pojišťování skotu v případech nenakažlivých a nezaviněných nemocí a v rozpočtové debatě stoupání zemských potřeb (nevíme jakých). V letech 1886 až 1888 pracoval jako člen hospodářského výboru a jako jeho zapisovatel.

V roce 1889 poslanec Jan Rozkošný navrhl sněmovním kolegům omezení svobodného dělení rolnických usedlostí, změnu šestého článku zákona o „dozorství školním“, znovu regulaci řeky Moravy a přípravný podkovářský běh při stále stejné přerovské škole, dále přiměřenou úpravu pozemkové daně podle skutečného čistého výnosu půdy a rozšíření olomouckých jezdeckých kasáren. V roce 1890 hovořil dvakrát o zřízení Zemědělské rady na Moravě a o organizaci její předchůdkyně Moravsko-slezské hospodářské společnosti, o regulaci řeky Ostravice, o meliorační kanceláři, o přerovské hospodářské škole, o nuceném pojišťování proti ohni a krupobití a o návrzích na poskytnutí zemské podpory obyvatelům poškozeným živelnými pohromami. Věnoval se i převzetí scelovacích výloh zemědělským fondem a vydržování dvora pro chov plemenných býků; dotazoval se na vydání zákona o dělitelnosti selských statků. V roce 1891/92 zase navrhoval usnadnění půjček k melioračním účelům, úpravu řeky Hané od Křenovic až k ústí do Moravy a mluvil o pojišťování hospodářských zvířat, o úpravách a regulacích řek Moravy, Jevišovky a Ostravice, o plánu na reorganizaci rolnických škol, o petici města Zlína a obcí Březůvky a Kudlov za nouzovou stavbu spojovací silnice z Březůvek do Zlína, o stavbě napajedelského mostu přes Moravu, o nových stanovách a subvencích Moravsko-slezské hospodářské společnosti a o subvencování Zimní hospodářské školy v Prostějově, kterou měla převzít země.

Rozkošného sněmovní činnost v roce 1893/94 lze charakterizovat například takto: navrhoval revizi katastru pozemkové daně, zřízení Zimní hospodářské školy v Budišově a stanice pro chov býků a zkoušení semen, vyjadřoval se k podpoře melioračních podniků ze zemských prostředků, k nakládání se zemskými subvencemi u Moravsko-slezské hospodářské společnosti, k udělení peněz Hospodářskému spolku v Moravské Třebové na výchovu býků, ke zřízení zemědělské banky, zvýšení dotace na zemědělské a lesnické účely, změně domovského zákona a k pojišťování skotu.¹⁷ V roce 1894/95 se dotazoval na zřízení zemědělské banky, revizi katastru pozemkové daně, úpravu řeky Hané, podával zprávu jménem národohospodářského výboru o volbě šesti členů do zemské komise pro revizi katastru pozemkové daně, o přístavbě Zemské střední školy hospodářské v Přerově, o pojišťování dobytka, o raiffeisenkách, o regulaci Moravy, o subvenci na odvodňování v Bochoři, o pojišťování na život pro sedláky, o pěstování tabáku na Moravě, o organizaci zemědělského úvěru, o lesnické škole v Sovinci a komentoval petici za snížení poplatku třetí ošetrovací třídy v zemských nemocnicích pro členy nemocenských pokladen.

V roce 1895/96 se dozvídáme o Rozkošného aktivitách ve věcech opatření k zamezení kartelů, rozšíření přerovské hospodářské školy, zamezení parcelování rolnických usedlostí z řemesla, podpory obce Němčice při agrárních operacích, vyrovnání s Uhry, změn statutu hypoteční banky, udělení subvence Matici školské ve Znojmě a zřízení dělnických kolonií na Moravě. V roce 1896/97 se bral za potírání tuberkulózy u skotu a za zřizování místních spolků k pojišťování dobytka. Proslovil dvě řeči. Jedna se týkala změny zemského zřízení a zemského volebního řádu do sněmu a druhá hospodářského rozpočtu. V roce 1898/99 poslanec Rozkošný obrátil pozornost mimo jiné na regulaci Moštěnky a její spojení s řekou Bečvou,

zprávu o stavbách nouzových silnic v roce 1898, činnost zemědělské meliorační kanceláře, poskytování subvencí na meliorace, zemský rozpočet na rok 1899, růst zemské přírážky, urychlení vyrovnávací akce, úpravu a na udržení poplatní síly rolnictva a na návrh zákona o okresních kontribučních záložnách. V roce 1899/1900 odpovídal na dotaz o zneužívání trestanců k pracím v neděli a ve svátek a znovu se věnoval zřízení zemské životní pojišťovny. V roce 1900/01 vyhodnocoval zprávy o závěrce účtů fondu moravsko-slezské robotárny za rok 1893, Zemské polepšovny v Novém Jičíně a moravského zemského hasičského fondu a pak se znovu věnoval i zřízení zemského ústavu pro pojišťování dobytka.

V roce 1901/02 poslanec Jan Rozkošný obrátil svůj zřetel mimo jiné na návrh na vydání zákona o regulaci Moravy a jejích přítoků, na zavedení nedělního klidu v robotárnách a na zlepšení hmotných poměrů jejich dozorců; v roce 1902/03 například na opravu zákona o kontribučních fondech a vyvracel námítky poslance Bedřicha Kancnýře proti zprávě zemského výboru o výstavbě nového hospodářského dvora v Zemské polepšovně v Novém Jičíně.¹⁸ V roce 1904/05 Rozkošný promlouval o opatřeních proti nouzi. Žádal brněnské místodržitelství, aby se postaralo o rychlé vyšetření škod způsobených suchem; přál si urychlení stavby dunajsko-oderského průplavu a dokončení regulace moravských řek, hájení domácí výroby a zajištění odbytu domácích výrobků při sjednávání obchodních smluv.

V roce 1905/06 se poslanecká činnost Jana Rozkošného shrnuje pod „zprávy komunikačního odboru“. Byl tam návrh zemského výboru na poskytnutí subvence pro stavbu příjezdové silnice k nádraží v Luhačovicích a na hrazení bystřin Lubiny, Lomné a Bystřičky ve Frenštátě a v Trojanovicích. V roce 1906/07 patřily do „zpráv finančního odboru“ petice města Brna za povolení zvýšení subvence k vydržování obecných škol, žádost katolického spolku českého učitelstva na Moravě o podporu na pořádání „vědeckého“ vychovatelského kurzu, pak i závěrka účtů výloh na obecné a měšťanské školy na Moravě a v moravských obvodech ve Slezsku, žádost vysloužilých dozorců robotáren o podporu a o dotace na poskytování podpor při živelních pohromách a k „umírnění“ nouze. Obsahem „zpráv odborů finančního, komunikačního, zdravotního a zemědělského“ v roce 1907/10 byly pravděpodobně prosloušené řeči: mimo jiné v debatě o osnově zákona organizujícího zdravotní službu v moravských obcích (15. října 1908), na jednání o rozpočtech Zemědělské rady a Zemského výzkumného ústavu zemědělského v Brně na rok 1910 (18. února 1910) a v debatě o zrušení školného na veřejných obecných a měšťanských školách na Moravě (19. února 1910). V roce 1911/12 poslance Rozkošného zvolili kolegové do finančního a zemědělského odboru sněmu. Vyslovoval se patrně jen k podporám nouzí trpícího obyvatelstva a k osnově nového čeledního řádu. Další sněmování v Brně přerušila první světová válka; zemský sněm markrabství moravského stejně jako říšská rada a ostatní zemské sněmy byly uzavřeny.

Účastníci X. zasedání vídeňské poslanecké sněmovny říšské rady (1885–90) zvolili kolegu Jana Rozkošného do výborů pro dělnické komory, poplatkového, zákonné ochrany výrobních známek, pro uspořádání ankety o vojenských dodávkách a pro potírání dobytčího moru. Rozkošný navrhoval brát zřetel na zemědělský průmysl při prodlužování obchodních smluv a dotazoval se ministerského předsedy na provedení zákona o úrazovém pojištění dělnictva. Řečnil v debatě o petici devíti měst, sedmi městysů, šestašedesáti venkovských obcí, čtyř zemědělsko-hospodářských spolků, sedmi velkostatkářů a několika průmyslových podniků na Moravě za regulaci řeky Moravy, dále mluvil o rozpočtu c. k. ministerstva orby a o samotném zemědělství, o justiční správě v různých korunních zemích a o obecném školství v rámci státního rozpočtu na rok 1888.

Na XI. zasedání stejné říšské rady (1891–97), kdy měl Jan Rozkošný účast ve výborech petičním, pro potírání dobytčího moru, pro pojišťování proti škodám ohněm (jako zapisovatel) a hospodářském, zaměřil svou pozornost mimo jiné na návrhy na státní výpomoc jednotlivým krajům Moravy postiženým ve dnech 7. a 8. července 1891 krupobitím, průtrží mračen a následnými povodněmi, na odškodnění při potírání antraxu, na státní pomoc krupobitím a průtrží mračen poškozeným obcím na Hodonínsku a na Uherskohradištsku, dotazoval se ministerského předsedy na provádění zákona o obraně a o potírání plicního

dobytčího moru a ministra financí na revizi katastru pozemkové daně. Znovu se angažoval ve věci budování dunajsko-oderského průplavu a úprav řeky Moravy. Jinak ještě řečnil v případech projednávání státního rozpočtu na rok 1891 a ve vztahu k c. k. ministerstvu orby o návrhu na změnu zákona o domovském právu či o schválení zprávy národohospodářského výboru ve věci regulace řek Moravy a Odry. Znovu pak mluvil ke státnímu rozpočtu na rok 1893 a ve vztahu ke zmíněnému resortu a pak i k ministerstvu vnitra a vodním stavbám, jako zpravodaj se zajímal o petici hutníků a horníků v Příbrami za přeložení c. k. vrchního důlního lékaře MUDr. Rosola; vyslovil se ke státnímu rozpočtu na rok 1894 a konkrétně o přímých daních; ke státnímu rozpočtu na rok 1896 v souvislosti s c. k. ministerstvem orby a nakonec řečnil o osnově zákona, který se týkal revize katastru pozemkové daně.

Ve XII. zasedání (1897) se stal poslanec Jan Rozkošný ještě navíc členem berního výboru, ve XIII. zasedání často řečnil při projednávání několika pilných návrhů v nouzových záležitostech. Zemědělským a hospodářsko-finančním otázkám a práci ve shora vyjmenovaných výborech se věnoval i v zasedání XIV. (1898), XV. (1898/99) a XVI. (1899/1900); v XVII. (1901/07) byl členem výborů hospodářského, pro zvelebení vinařství, pro potírání dobytčího moru (jako druhý náměstek předsedy), výboru pro vodní stavby a celního. Podával nouzové návrhy a vystupoval jako zpravodaj důležitých hospodářských návrhů a zákonných osnov. Ve schůzi dne 10. června 1901 navrhol podporu stavby místní dráhy Veselí nad Moravou – Kuželov a ve schůzi dne 22. října téhož roku intervenoval ministerského předsedu kvůli konsorciu haličských obchodníků, které vyváželo morem onemocnělé vepře na městská jatka v Olomouci a v Brně. Jindy odůvodňoval petici svobodných a koncesovaných živností ve Starém Městě u Uherského Hradiště za upravení prodeje lihových nápojů, petici českého odboru Zemědělské rady v markrabství moravském se žádostmi hospodářských spolků v Lošticích, Brankovicích, Konici, Jemnici, Přerově, Kojetině, Slavkově a v Napajedlech k zákonu o rajónování. V XVIII. (1907/09), XIX. (1909) a XX. (1909/11) zasedání se poslanec Rozkošný nadále zúčastňoval sněmovních a výborových prací a na počátku zasedání XXI. (1911/14) byl zvolen do výborů pro odbřemenění půdy od dluhů, pro zemědělské záležitosti, pro potírání dobytčího moru a o ministerské kompetenci.¹⁹

V československém senátu byl Jan Rozkošný v roce 1920 zvolen předsedou iniciativního výboru a místopředsedou výboru zahraničního. V plénu se vyslovoval v rozpravě o odškodnění majitelů rakousko-uherských válečných půjček a o IV. státní půjčce Republiky československé (10. schůze dne 24. června 1920), o změně finančního zákona ze dne 17. prosince 1920 a o dodatku ke státnímu rozpočtu na rok 1921 (103. schůze dne 9. února 1922), o vládních prohlášeních a o pilných interpelacích (tisky čís. 1465 a 1467) v souvislosti s hospodářskou krizí (132. schůze dne 9. listopadu 1922). Jako zpravodaj národohospodářského výboru vystupoval k dodatkové úmluvě k obchodní a plavební smlouvě s Itálií (201. schůze dne 24. dubna 1924), k obchodní dohodě s Norskem podepsané v Praze dne 2. října 1923 (206. schůze dne 27. května 1924) a o zvelebení a ochraně rostlinné výroby (216. schůze dne 30. června 1924).²⁰

Prvních šest let dvacátého století Jan Rozkošný pracoval v moravském zemském výboru v Brně: od roku 1900 se stal na jeden rok jeho náhradníkem po smrti dr. Josefa Tučka a pak do konce roku 1906 přisedicím. Mandát přisedicího v této nejvyšší samosprávné instanci mu zároveň přinesl členství v zemské školní radě. Pomohl dobré věci: spolupůsobil především k rozvoji obecných a odborných hospodářských škol, včetně tak zvaných hospodyňských.

Jan Rozkošný byl činný ve prospěch zemědělství a zemědělského stavu také v zemských organizacích. Vypracoval podle českého vzoru stanovy Zemědělské rady pro markrabství moravské v Brně (a v roce 1897 odhlasoval zemský sněm osnovu zákona o zřízení Rady) a byl zvolen prvním předsedou či prezidentem jejího českého odboru (1898–1923).²¹ Nakonec jím byl pětadvacet let a po roce 1918 přišel i do ústředního sboru Rady. Činnost veřejnoprávní Rady, koordinátora činnosti rolnických spolků a prostředníka mezi ústředními a zemskými úřady a moravským zemědělstvím, zejména středním rolnickým stavem, se rozvíjela v několika směrech. Věnovala svůj zřetel zvelebení rostlinné a živočišné produkce, zemědělského

průmyslu, lesnictví, zahradnictví a jiných speciálních oborů zemědělského podnikání, angažovala se v zemědělském výzkumnictví, poradnictví, družstevnictví, školství a výstavnictví, zajímaly ji meliorace pozemků, scelování, používání umělých hnojiv, plánovitě regulování toků, vypracovávala stovky návrhů zákonů a celních či obchodních smluv, podporovala vydávání zemědělských časopisů a odborné literatury, dobrých učebnic pro hospodářské školy, obstarávala hladký styk s úřady a s nejrůznějšími institucemi.²²

V roce 1898/99 Jan Rozkošný spoluzaložil a spoluvybuďoval vrcholnou a mohutnou organizaci zemědělského družstevnictví (starostenské a revizní ústředí a vyrovnávací pokladna založená a síť ostatních / neúvěrných, zemědělských/ družstev, které bylo též nazýváno selskou bankou moravskou) s názvem Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v markrabství moravském, zapsané společenstvo s ručením omezeným, v Brně. V ní zastával funkci vrchního ředitele a předsedy bezmála třicet let. Ve Svazu stejně jako v Zemědělské radě stavěl hospodářský život Moravy na solidních základech.²³ Avšak již dříve se angažoval výrazně v práci důležité korporace s názvem K. k. mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn, čili v již zmíněné C. k. moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně, v níž byl nakonec zvolen jedním z místopředsedů. Za podpory několika konzervativních šlechticů dosáhl jejího rozdělení na německý a český odbor. Tímto českým odborem byla Česká hospodářská společnost pro markrabství moravské v Brně, jejímž předsedou se Rozkošný stal. Vznikla v roce 1900 a zasahovala (řekněme poměrně bezzubě) do rozmanitých všeobecných zemědělských a hospodářských otázek na Moravě.²⁴ Český odbor Zemědělské rady, Ústřední svaz a Česká hospodářská společnost tvořily trojici vzájemně propojených organizací a nerozlučný celek, pod vedením Rozkošného, jejich spolupráce byla intenzivní, protože se ve všech institucích angažovali tíž lidé.

Ing. Jan Adamec a Jan Rozkošný založili První moravskou rolnickou akciovou továrnu na soustředěná hnojiva a lučebniny v Přerově (1894) a Rozkošný byl místopředsedou její správní rady. Později se Rozkošný přičinil o založení Moravské agrární a průmyslové banky v Brně (1908), aby podle pamětníků „vymanil české výrobní vrstvy z područí cizího kapitálu“, a přijal předsednictví její správní rady. Pak sepsal stanovky a dal postavit moderní rolnický akciový cukrovar v Němčicích nad Hanou (1909/10), který později dal rozšířit na rafinérii a tento závod od počátku vedl jako předseda.²⁵ S Ing. Adamcem se zúčastnil akcionování strojnické továrny na zemědělské stroje Eduard Kokora v Přerově (1911) a držel v ní třicet akcií v hodnotě dvanáct tisíc tehdejších korun. Kromě křenovické záložny spoluzaložil další družstevní podniky: Hospodářské družstvo pro okres kojetínský a okolí v Kojetíně, v němž byl nejprve předsedou a později předsedou dozorčí rady, a Rolnické mlékařské družstvo v Křenovicích (1909), zprvu na ruční a později na parní pohon (WENZL, *Život a práce*, 13–14).

Jan Rozkošný byl jedním z prvních, kdo prakticky prováděl a podporoval zemědělské poradenství, a to nejprve ve své obci, pak i v širším okresním a zemském měřítku prostřednictvím rolnických spolků, škol a Zemědělské rady. S Ing. Janem Adamcem si předsevzali a prosazovali, aby byla v každém soudním okrese na Moravě zřízena rolnická škola (tyto školy pak vyvíjely činnost v malých obvodech a umožňovaly učitelstvu dobrou znalost prostředí a spolupráci se zemědělskou praxí). V roce 1897 se osamostatnil Hospodářský spolek kojetínský. Tím pádem mohl lépe pečovat o zájmy zemědělství v regionu a vybudovat vlastní rolnickou školu. O její zřízení se staral Rozkošný s JUDr. Václavem Šileným tak, že už počátkem prosince 1898 vstoupila v život nová Zimní hospodářská škola v Kojetíně. Tehdy Rozkošný převzal předsednictví jejího kuratoria a Hospodářského spolku kojetínského.²⁶

Nárys veřejné činnosti Jana Rozkošného však prozatím vyčerpán není. Dále je připomínán jako komerční rada, místopředseda a později první předseda samostatné Zemské dobytčí pojišťovny, místopředseda Jednoty moravských průmyslníků, člen c. k. ústřední hospodářské rady a státního poradního sboru zemědělského ve Vídni, reprezentace rakousko-uherských cukrovarníků, zemské železniční rady, říčního a průplavového sboru poradního pro Moravu či kuratoria několika škol a Českého srdce v Brně.

Po roce 1918 byl Jan Rozkošný zvolen předsedou ústředního sboru Zemědělské rady moravské a zastával odpovědné funkce v cukrovarnických ústředích (například byl předsedou Moravsko-slezského spolku cukrovarnického v Brně a Olomoucké agencie, tedy nejdůležitější řepné a cukrovarnické organizace na Moravě, předsedou sdružení rolnických cukrovarů v Olomouci a místopředsedou Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze).²⁷ Dále byl i předsedou Všeobecné pojišťovny a místopředsedou výboru pro stále zemské výstaviště v Brně, členem správní rady Českomoravské strojírný, a. s. (ČKD), a zkušební komise pro druhou státní zkoušku na tehdejší Vysoké škole zemědělské (dnes Mendelova zemědělská a lesnická univerzita) v Brně.

Všestranná, bohatá a významná činnost Jana Rozkošného byla několikrát oceněna. Obdržel rytířský kříž řádu Františka Josefa a řád železné koruny třetí třídy, na České vysoké škole technické v Brně byl dne 6. března 1926 promován doktorem technických věd honoris causa (Dr. h. c.).²⁸ Vedle různých funkcí v průmyslových a peněžních závodech byl zvolen za své zásluhy řádným členem Národohospodářského ústavu při České Akademii věd a umění v Praze, čestným členem jednak Československé akademie zemědělské, Centrokooperativu a Ústředního spolku průmyslu cukrovarnického, jednak spolků a společností (mimo jiné Jednoty učitelů zemědělských na Moravě, Hospodářské besedy v Křenovicích, Hospodářského spolku kojetínského, Zemských spolků ovocnického, rybářského, včelařského, vinařského a zahradnického) či čestným občanem několika obcí a měst. Na počest jeho šedesátin zřídil shora zmíněný Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v markrabství moravském Fond Jana Rozkošného „ku šíření hospodářského vzdělání rolnictva“ s počátečním vkladem sto tisíc tehdejších korun. V roce 1925 byl při příležitosti Rozkošného sedmdesátých narozenin založen „Fond Dra techn. h. c. Jana Rozkošného“, z jehož výnosu byly udělovány podpory nemajetným studentům České vysoké školy technické a Vysoké školy zemědělské v Brně.

Na počest sedmdesátin Jana Rozkošného se uskutečnily oslavy v Křenovicích u Kojetína, v rolnickém cukrovaru v Němčicích nad Hanou a pak i na stadionu Sokola v Brně. V křenovické obci se tato slavnost konala dne 17. října, v němčickém cukrovaru dne 18. října a v Brně dne 19. října 1925, kde slavili sdružení cukrovarníci v Moravskoslezském spolku cukrovarnickém v Brně společně se Zemědělskou radou moravskou, Českou hospodářskou společností, Ústředním svazem českých hospodářských společenstev, s dalšími organizacemi a se zástupci vlády, parlamentu a škol.²⁹

Československá akademie zemědělská uspořádala dne 5. listopadu 1930 od deseti hodin ve velkém přednáškovém sále Domu zemědělské osvěty ve Slezské čís. 7 v Praze na počest pětasedmdesátin svého čestného člena Jana Rozkošného,³⁰ tehdy ještě stále prezidenta Zemědělské rady moravské, slavnostní schůzi. Oslavence, u něhož byla oceňována mnohostranná úspěšná činnost pro zemědělství a národní hospodářství, akce jistě překvapila. Sešli se na ní nejen členové Akademie a zástupci zemědělské veřejnosti, ale i tehdejší ministr zemědělství, zástupci ministerstev, generálního ředitelství státních lesů a statků, zemského výboru v Brně, někteří poslanci a senátoři a zástupci ústředních či zájmových korporací českých a německých, výzkumných ústavů, bankéři, obchodníci, redaktoři a jiní hosté. Jubilant obdržel také velký počet blahopřejných telegramů a přípisů. O práci Rozkošného přednášeli čtyři referenti. Další četné projevy zazněly jako přípitky u společného oběda v Sladkovského sále Obecního domu v Praze.³¹

Jan Rozkošný se vyznamenával vždy železným zdravím. Třebaže sedm a osm desítek let přešlo přes jeho hlavu, snažil se dále pracovat. Vlastní bohatý život měl dopřáno dožít jako svobodný občan v rodinném prostředí v Brně.³² Zde zemřel v nám neznámé nemocnici dne 27. března 1947 ve věku jednaděadesáti let. Byl pohřben dne 1. dubna 1947 do rodinné hrobky na místním hřbitově v rodišti. Zdá se, že „*přes velikost svého díla, funkce, jež zaujímal, a uznání, jehož se mu dostalo, zůstal dr. h. c. J. Rozkošný svým myšlením, vyjadřováním i jednáním vždy sedlákem v nejušlechtiljším slova smyslu, sedlákem pevně stojícím na své půdě, přitom však skromným a nenáročným, tvořícím své dílo s touž samorežností, s jakou*

vyjíždí z jara rolník ku práci na svá pole“ (DOSTÁL, 235). „Symbolem všech snah po zlepšení zemědělství, po jeho uplatnění v národním společenství a vůbec symbolem všeho života venkovského“ (VLČEK, 263) se pochopitelně nestal. Jen krátce před jeho smrtí byla činnost agrární strany zakázána a necelý rok po jeho smrti u nás komunisté uskutečnili státní převrat. Princip vlastnictví obecně, tedy i k půdě, pošlapali a dosavadní stáletou kontinuitu zemědělského vývoje záměrně přerušili.

Poznámky:

- 1 Moravský zemský archiv v Brně (MZA), fond G 212 Osobní a pensijní spisy (osobní výkazy, pamětní listy pro osoby v moravské zemské službě postavené). Tam je uložen v první řadě fondu jen spis Cypriana Rozkošného, prezidenta krajského soudu, v řadě třetí Boleslava Rozkošného, ministerského komisaře, a Roberta Rozkošného, vrchního oficiála. Sdělení archivářky Jany Kučerové. Podle inventáře k fondu G 183 Zemědělská rada moravská Brno [1898–1943, 2 – částečně přístupný (číslo archivní pomůcky) 475 (číslo listu NAD) 752, uloženo v depozitáři v Kunštátě] osobní spis Jana Rozkošného nenalezneme ani zde. Ve fondu jsou dochovány personální materiály především z let 1938 až 1944, jediné spis signatury A 2/22 z kart. 65 Systematizace, přijímání zaměstnanců se vztahuje k létům 1927 až 1939. Další spisy jsou již mladší (kart. 59, 60, 64–65 a 67, sign. A 1/2, 1/10, 1/18, 2/11, 2/18, A 2/20–22, 2/25–26 a 2/36). Sdělení archivářky Michaely Škvírové.
- 2 Srov. OBRTTEL, František, *Moravští sedláci v letech 1848–1904. Příspěvek k politickým dějinám moravského venkova*. Olomouc; Přerov : nákl. vl., 1914, s. 239 a 308. O legendárním Františku Skopalíkovi srov. například tamtéž, s. 217–224; REICH, Edvard, *František Skopalík jako národohospodář a zemědělský politik*. Praha : České zemědělské museum, 1941; SOBEK, František, *František Skopalík. 1822–1891. Jeho život a dílo*. Brno : Brněnská tiskárna, 1946; KUBAČÁK, Antonín, *František Skopalík. Průkopník pozemkových úprav. Život, dílo a odkaz*. Praha : Ministerstvo zemědělství ČR; Ústřední pozemkový úřad, 1997; FIŠER, Zdeněk, *František Skopalík. 1822–1891. Písmák, vlastenec a hospodář rodného kraje*. Kroměříž : Muzeum Kroměřížska, 1991; TÝŽ, *Jejich matkou byla Spořivost, aneb Historie peněžních ústavů v Kroměříži*. Kojetín : KATOS, 1996, a TÝŽ, *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická (1861–1912)*. Chropyně; Kojetín : KATOS, 1997. O Janu Rudolfu Demlovi, profesoru chemie a přírodopisu na německé reálce v Olomouci, redaktoru, národohospodáři, pomologu, srov. například OBRTTEL, F., *Moravští sedláci*, 1914, s. 235–239; TÝŽ, *Moravští sedláci v druhé polovině XIX. století*. Praha : nákl. vl., 1919, s. 235–283 a 292n.; REICH, E., *Rolnické školy v Přerově (1865–76) a na Klášte. Hradisku u Olomouce (1876–1912) vybudované Olomouckou Hospodářskou Jednotou. Na oslavu 50letého jubilea trvání Hospodářské jednoty v Olomouci co příspěvek k historii moravského školství zemědělského*. Olomouc : Hospodářská jednota, 1912; TÝŽ, Jan Rudolf Demel. In MICHÁLEK, Mořic (ed.), *Zemědělství buditelé. Sbíрка životopisů mužů o zemědělství zasloužilých*. Praha : Československá akademie zemědělská, 1937, s. 275n.; WENZL, František, *Profesor Jan Rudolf Demel 1833–1905. První průkopník zemědělského družstevnictví na Moravě*. Brno : Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v ČSR, 1935, a MILLER, Daniel Edward (přeložil PAVLÍČEK, Stanislav), *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů*. Praha : Argo, 2001, s. 33n.
- 3 Poznámky o Hané a Hanácích ve druhé polovině devatenáctého století srov. BYSTRŮNA, Otakar, Ráz kmenů moravských. O Hanácích. In BÍLÝ, František (ed.), *Lidová čítanka moravská*. Telč: Emil Šolc, 1907, s. 397–402; dále o vlastnostech českého lidového typu, sedláku a půdě, vesničanu a rodném domě či zděděném selském gruntu v literatuře (kde jsou uváděni i dnes zcela zapomenutí autoři a jejich často rozlehlá beletristická tvorba) srov. DRESLER, Václav, Síla hroudy a kult selského gruntu v českém románě. *Věstník Československé akademie zemědělské [VČAZ]*, 1942, roč. 18, s. 400–403, a nakonec i o některých výsledcích statistiky sčítání lidu a jimi chovaných hospodářských zvířat na Moravě k roku 1900 (počty přírodních a příslušných ke třídě povolání zemědělství, rozdělení obyvatel podle velikosti obcí, počet případů pozemkové držby a její rozdělení, počet obyvatel na kilometr čtvereční) a sčítání živností z června 1902 v porovnání s Čechami a se Slezskem uvažoval BRÁF, Albín, *Morava národohospodářská*. In BÍLÝ, F. (ed.), *Lidová čítanka*, s. 456–467.

- 4 Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, Rodná matrika římskokatolické fary Křenovice, inv. č. 6 646, sign. Km VII 1, fol. 222: datum narození 19. říjen 1855, Křenovice čís. 57, křest 20. říjen 1855, jméno Johann Roskossny, otec Johann Roskossny, pololáník v Křenovicích, matka Theresia, dcera Walentina Voytecha, pololánika z Tvorovic, a jeho manželky Marianny, dcery Františka Dočkala z Tvorovic, kmotři Anton Skřípec, pololáník z Uhřic, a jeho manželka Katharina; dodatečně dopsaná poznámka: † 27. 3. 1947 v Brně. Zápis přečetla PhDr. Stanislava Kovářová. Drobnosti o Rozkošných, kteří seděli v Bochoři a na selských gruntech v Křenovicích čís. 51 a 57, Janových starších sourozencích Antonínu a Marii srov. DOSTÁL, František, *Křenovice u Kojetína. Grunty, domky a jejich držitelé*. Křenovice : Obec Křenovice, 1940, s. 233–236. Křenovice byly Rozkošnému nejen kolébkou, ale i bydlištěm a místem posledního odpočinku.
- 5 Dá se též říci, že Jan Rozkošný vyrostl na rozhraní dvou velkých vývojových období, kdy se v doznívajícím ovzduší starobyklých řádů a poměrů platných do roku 1848 ohlašovala nová doba s novým nazíráním, novým programem a novými cestami, a že Rozkošný spojil v sobě se zdarem charakterové přednosti obou epoch a starobylé řády a poměry u nás spolupřetvářel.
- 6 Státní okresní archiv Přerov, fond Střední zemědělská škola Přerov, inv. č. 1 a 2. Fotokopie opatřil PhDr. Jiří Lapáček. Stejný archivář sděluje, že ve fondu Základní škola Křenovice jsou třídní katalogy dochovány až od roku 1880. Do rolnické školy nastoupil Jan Rozkošný jako sotva třináctiletý. Tam se seznámil s Janem Podivínským ze Smržic (1850–1924, pozdějším nájemcem velkostatku v Kostelci a v letech 1890 až 1896 poslancem moravského zemského sněmu v Brně za Prostějovsko a za národní stranu). O jejich další spolupráci nic nevíme. Čteme o tomto období také toto: „Přišel z nedostatečné školy národní své rodné obce, která mu mnoho vědomostí nedala. Studoval na rolnické škole velmi pilně. V prvním semestru byly známky špatnější, neboť doháněl nedostatky ze školy národní, ale již v druhém semestru jest s vyznamenáním a absolvuje školu s výborným prospěchem jako první žák. Již na škole v Přerově vede studentský kroužek ‚Oráč‘, kde přednáší, čte knihy a časopisy a kde žáci konají již debaty a vyměňují si čile názory.“ Srov. REICH, E., *Život a práce*, s. 6. O škole srov. například SKOPALÍK, František, *Stručný přehled o činnosti a působení hospod. jednoty Záhlinicko-Kvasické od jejího počátku r. 1861 až do konce r. 1874*. Kroměříž : Hospodářská jednota Záhlinicko-Kvasická, 1875; REICH, E., *Rolnické školy*, a CEKOTA, Vojtěch, *První zemědělská škola na Moravě. (K založení rolnické školy v Přerově)*. In *Agrikultúra. Zborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre* 5. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry, 1966, s. 129–142.
- 7 František Dostál (tamtéž) uvádí rok 1877, kdy Jan Rozkošný převzal rodný grunt se svou manželkou Marií rozenou Kytlicovou z Bojanovic. Do Bojanovic se oženil Janův nejstarší bratr Antonín. V Křenovicích Rozkošný hospodařil i v době, kdy vstoupil do veřejného života a zastával četné funkce v obci, okresu, kraji a v zemi, k nimž záhy připojil i poslanceké mandáty zemský a do říšské rady. K tomuto hospodářství si v nám neznámé době přinajal ještě statek v Hrubčicích u Prostějova.
- 8 Jan Baptista (B.) Uhlíř, * 10. 6. 1830 (? „Drozdice v Čechách“) Drozdice u Pardubic, † 25. 7. 1899 Chrudim, zemědělský odborník, organizátor zemědělského školství, středoškolský pedagog, vydavatel. Pocházel z rodiny rolníka. Vychodil latinskou školu v Hradci Králové a studoval na zemském hospodářském ústavu v Děčíně-Libverdě. Po absolutoriu se tam stal asistentem a učitelem (1861). Jeho přičiněním vznikla hospodářská škola v Hracholuskách u Roudnice nad Labem (1863). Pracoval jako ředitel školy v Hracholuskách (1863–67), rolnické školy v Chrudimi (1867–75) a Zemské střední školy hospodářské v Přerově (1875–91). V Chrudimi Uhlíř založil *Hospodářský list* (1867) a v prvních letech sám vedl jeho redakci, v Přerově zase založil a vydával *Hospodář moravský*. Spolu s Janem Rozkošným založili Hospodářský spolek kojetínsko-přerovský a Uhlíř mu po třináct let předsedal. Přednášel též na schůzích několika hospodářských spolků v Čechách a na Moravě, v dubnu 1883 konal spolu s přisedícím zemského výboru hrabětem Friedrichem Belruptem inspekci českých rolnických škol. Zemský výbor ho dále svým výnosem ze dne 28. dubna 1883 delegoval „ku celoroční zkoušce zimní školy rolnické v Kroměříži jako zástupce vysokého c. k. ministerstva orby“. Podle dalších příspěvů stejného výboru ze dne 23. listopadu 1889 a 8. dubna 1891 se měl zúčastnit ankety „za příčinou revise“ organizačního plánu rolnických škol ve dnech 1. prosince 1889 a 26. dubna 1891. Obdržel zlatý záslužný kříž s korunou, medaili C. k. moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně; stal se i prvním čestným

- členem Hospodářských spolků kojetínsko-přerovského a vyškovského a čestným občanem obce Křenovice u Kojetína a Bochoř u Přerova. Srov. NOVOTNÝ, G., Ing. agr. Jan Adamec – zemědělský odborník a organizátor zemědělského pokroku na Moravě (v tisku, kde je i další literatura).
- 9 Hospodářský spolek kojetínsko-přerovský a jiné rolnické spolky a jejich činovníci pečovali o kulturní, zemědělský a technický pokrok, po dlouhou dobu budovali a vydržovali hospodářské školy, přednášeli ve městech a na vesnicích jako polní kazatelé, své přednášky a kázání doplňovali kurzy, dávali podnět k zakládání družstev a vydávali listy. K původní široké zvelebovací a poradnické činnosti patřil ještě výkup zemědělských výrobků a nákup a prodej výrobních prostředků včetně umělých hnojiv. Proto z této práce vyrostla například továrna na umělá hnojiva v Přerově (viz dále).
 - 10 *Hospodář moravský. List věnovaný záležitostem a spolkům hospodářským na Moravě*. Vydavatel a nakladatel lékárník František P.[odivín] Slabýhoudek [Slabyhoudek], Olomouc. Roč. 1 (květen 1863) – 9 (15. červenec 1871, do čís. 13). Měsíčník; od ledna 1865, čís. 1: dvakrát měsíčně. [Red. Jan Rudolf Demel]. Sešity nevelkého rozsahu, podle aktuálního obsahu. Články hlavním dílem o práci a o úspěších hospodářských spolků, potřebě rolnických záložen a rolnických škol, dále o hedvábnictví, cukrovarnictví a o sladovnictví [„nejstarší moravská družstevní literatura zemědělská“]. Moravská zemská knihovna v Brně [MZK], sign. 4-0034.536, roky 1863–64, svazky 1–2; Vědecká knihovna v Olomouci [VKOL] II 54.246, roky 1863–66, 1868–71, svazky 1–4, 6–9. – *Hospodář moravský. List věnovaný rolnictví, hospodářskému průmyslu a národnímu hospodářství*. [Založil v Přerově především jako orgán Hospodářského spolku kojetínsko-přerovského a aby dbal „některých zvláštností specificky moravských“ a Vyd. Jan Baptista Uhlíř; od 10. listopadu 1891, čís. 1: Hospodářský spolek kojetínsko-přerovský, Přerov. Roč. 1 (10. listopad 1879) – 20 (10. prosinec 1898, do čís. 3). Dvakrát měsíčně. V této době ho redigoval Jan Adamec. VKOL II 32.721. – Před koncem roku 1898 bylo vydávání listu zastaveno a místo něho vycházel do Brna přenesený *Moravský hospodář*, „nejpřednější hospodářský odborný časopis na Moravě“ a „hlavní orgán rolnictva moravského“: *Moravský hospodář. Orgán českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské*; od 1. ledna 1903, čís. 1: *Úřední věstník českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské*. Vyd. Český odbor zemědělské rady moravské, Brno. Roč. 1 (24. prosinec 1898) – 20 (15. prosinec 1918) [21 (1. 1. 1919) – 43 (21. 5. 1941)]. Dvakrát měsíčně. Redigovali ho do roku 1901 tajemníci Jaroslav Tebich a od roku 1901 Jan Máša v Brně. MZK 2913-20.796; VKOL II 57.754. Dále od roku 1900 vycházel i *Kapesní kalendář Moravského hospodáře* pod redakcí J. Máši. Srov. například *Hospodářský slovník naučný* 1 (A–H), 1905, s. 1130, a 2 (Ch–M), 1909, s. 1209; SKALA, Ladislav, *České zemědělské časopisy 1838–1938. 1*. Praha: ÚVTIZ; Zemědělské muzeum, 1992, s. 53n., 87n. a 189n., a KUBÍČEK, Jaromír, *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918*. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost; MZK, 2001, s. 175 a 215.
 - 11 Tehdy celkem čtyřiačtyřicet křenovických hospodářů upsalo na podílech 880 zlatých. Jan Rozkošný byl vedoucím funkcionářem záložny po několik desítek let a každou neděli, pokud byl v Křenovicích, v ní úřadoval. V roce 1930 měla upsáno na podílech 14 920 Kč, na vkladech složeno 2 833 212 Kč a rezervní fondy ve výši takřka 62 314 Kč, vlastní budova byla bilancována na bezmála sedm tisíc tehdejších korun (WENZL, *Život a práce*, 13n., VLČEK, 262).
 - 12 V obou zařízeních Jan Rozkošný měl podle svých možností přednášet a nabádat ke vzdělání. Jistě mluvil o zkušnostech získaných ve svém hospodářství a v hospodářstvích svých sousedů, o pokusech v zemědělství a o moderních vymoženostech.
 - 13 Jan Rozkošný byl patrně nejstarším parlamentním pracovníkem (parlamentáříkem) v Republice československé. Spojoval několik politických generací, spolupracoval ve svých počátcích ještě s našimi politickými buditeli a starými vůdci národa Františkem Palackým, Františkem Ladislavem Riegrem a dalšími, kdy se naše politika po krůčcích tvořila.
 - 14 Detaily o Česko-moravském spolku selském pro Moravu založeném v Olomouci v září 1883 a o jeho orgánu *Selské listy* srov. například OBRTTEL, F., *Moravští sedláci*, 1914, s. 269–288.
 - 15 Edvard Reich o Janu Rozkošném píše, že měl úctu ke vzdělání, že dovedl s lidmi vycházet, pracovat v dobrém poměru se šlechtou, s Němci, s kněžstvem i s učitelstvem, že si měl cenit lidí podle práce a charakteru, neprovokovat, neintrikovat, neslibovat, žít a pracovat čestně.
 - 16 „V zákonodárných sborech patří Rozkošný k poslancům nejpilnějším a nejpracovitějším. Málo

- se zjevuje na tribuně řečnické, zato však pilně, věcně pracuje v odborech sněmovních a vedle toho vykonává svědomitě celé to břímě, jež mandát poslanecký ukládá, kdy bohužel poslanci více privátních intervencí se ukládá, nežli se od něho práce národní žádá.“ Srov. MÁŠA, Jan, *Jan Rozkošný ve sborech zákonodárných. Zemědělská politika. Revue*. 1925, roč. 24, č. 5, s. 106, a TÝŽ, *Jan Rozkošný. 1855–1925*. Brno : Rolnická tiskárna, 1925, s. 12.
- 17 Tehdy do sněmovní činnosti patřilo i to, že se vyjadřoval k „udělení subvence k upravení potoka Osy“. Jednalo se o protipovodňové úpravy vodotečí v obcích Janov, Jindřichov a Arnultovice u Bruntálu.
 - 18 Bedřich Kancnýř (1851–1940), soudní rada, poslanec moravského zemského sněmu. Srov. GRUNDA, Blahomil, *Vondráček, Kancnýř. Dva z galerie zakladatelů*. Blansko : Městská knihovna Blansko, 2003.
 - 19 Posuzujeme-li činnost Jana Rozkošného v moravském zemském sněmu, nepřekvapí, že se jako národní pracovník a hospodářský politik bral za hospodářský rozmach venkova, že hledal cesty a prostředky ve prospěch rozvoje v první řadě českého zemědělství na Moravě. Za první světové války a záhy po ní se ukázalo, že český sedlák zachránil národ před hladem. V poslanecké sněmovně vídeňské říšské rady Rozkošný pracoval podobně jako v Brně. Svými návrhy, dotazy a zprávami zasahoval hlavním dílem do zemědělských a s nimi těsně souvisejících otázek. Šel ve stopách Františka Skopalíka, avšak došel dále, poněvadž výsledky jeho práce nepatřily jen rodnému kraji, nýbrž celému státu. Od Jana Máši také víme to, že Rozkošný jako „sněmovní zástupce lidu pracoval vždy bez okázalosti a hluku, jsa vedle dobrého hospodáře, zaníceného sedláka, klidného politika a vytrvalého národního pracovníka, člověkem nejskromnějším“, že jako „politik patřil národní straně a později vstoupil jako zástupce venkova do strany agrární“, že „v politice snažil se naléztí vždy cestu k společnému postupu stran, maje na zřeteli všeobecné zájmy národní i hospodářské. Politikou jeho byla politika drobné práce národní, jako politik neopouštěl nikdy půdu reální, půdu věcnou, nehonil se za fantastickými problémy a nebyl přítelem planého, frázevitého politikaření“. Srov. MÁŠA, J., *Jan Rozkošný. 1855–1925*, 1925, s. 23. Usuzujeme, že Rozkošný byl každým coulem praktik, že se netlačil do popředí a zůstával v pozadí a stranou, že nebyl orátorem vysokého slohu a politikem par excellence, že se vyhýbal unášejícím řečnickým obrátům, přechodným a přeludným heslům.
 - 20 Srov. MÁŠA, J., *Jan Rozkošný ve sborech zákonodárných*, s. 105–113, a TÝŽ, *Jan Rozkošný. 1855–1925*, s. 12–24.
 - 21 Dnes zcela zapomenutý místecký poslanec brněnského zemského sněmu Ludvík Kubala z Fryčovic se na jednáních tohoto zákonodárného sboru zastával rolnického stavu, často mluvil a referoval, podával věcné návrhy a jako první požadoval zřízení Zemědělské rady pro Moravu a okresních hospodářských společenstev (tlumočil totiž názory a požadavky Jana Rudolfa Demla, který již poslancem nebyl). V roce 1882 požadavek přivedl až do zemědělského výboru, „ale nepřízeň velikostatku jeho práci pohřbila“ a čeští poslanci za města ho nepodpořili. Srov. OBRTTEL, F., *Moravští sedláci*, 1914, s. 266–267. Další podrobnosti o založení Rady – MÁŠA, *Jan Rozkošný. 1855–1925*, 27–35, ZAVADILÍK, *Život a práce*, 10–12, VLČEK, 261. V prvních letech plodné činnosti Rady byl tajemníkem jejího českého odboru Jaroslav Tebich (1865 Ivančice–?1904, pedagog, autor učebnic). Po jeho předčasné smrti ho v této důležité funkci vystřídal Jan Máša.
 - 22 Zasvěcení posuzovatelé píší, že Zemědělská rada byla největším dílem Jana Rozkošného, jeho „nejkrásnějším pomníkem“. Pod jeho vedením a z jeho iniciativy tato instituce a hlavně jeho znamenití spolupracovníci (Jaroslav Tebich, Jan Máša, Ing. Jan Adamec, Jan Věnceslav Pavelka, Matěj Cígler, Antonín Líska, František Hrbáček–Vřla, Josef Taufer, František Suchý, Jindřich Mackovík ad.) vykonali obrovskou práci. Soudíme, že Rozkošný byl hlavně odměřeným šéfem, zkušeným organizátorem, vřelým fedrovatelem a horlivým stoupencem, že se jeho osobnost a vliv uplatnily spíše v myšlence, návrhu, zásahu, rozhodnutí nebo provedení. O rozmanité činnosti českého odboru Rady v letech 1898 až 1916 vyšlo devatenáct svazků obsáhlých zpráv s přílohami a zpráva k třicetiletému jubileu.
 - 23 Některé základní detaily o vzniku a činnosti Ústředního svazu – MÁŠA, *Jan Rozkošný. 1855–1925*, 26–27, WENZL, *Život a práce*, 14–17, VLČEK, 262. Tato družstevní myšlenka a organizace byla nakonec samotnými agrárníky zneužita k osobnímu obohacení vůdců (Viktor Stoupal ad.).

- 24 Společnost doplňující činnost Zemědělské rady a Ústředního svazu pořádala především schůze, sjezdy a exkurze a vydávala prestižní časopis *Zemědělská politika* a edici *Přednášková knihovna*. V Knihovně vycházely také výroční zprávy Společnosti. Podrobnosti o vzniku a vývoji poloúřední, pološlechtické a německo-české korporace C. k. moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodoznalství a vlastivědu v Brně – mimo jiné OBRTTEL, F., *Moravští sedláci*, 1914, s. 225–234; JIRÁSEK, Jiří, *Moravská hospodářská společnost do roku 1811*. In *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města Brna 5*. Brno : Krajské nakladatelství, 1963, s. 91–113; VERBÍK, Antonín, *Organizační vývoj Moravské hospodářské společnosti (1770–1898)*. *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1971, roč. 10, s. 5–22; TÝŽ, *Zemědělské instituce v letech 1848–1900 v českých zemích*. Tamtéž, 1978, roč. 18, s. 143–162, a TÝŽ, *Zemědělská revoluce a regionální zemědělské spolky v českých zemích ve druhé polovině 19. století*. In *Hospodářské dějiny 1*. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1978, s. 89–120.
- 25 Tyto stanovy schválilo vídeňské c. k. ministerstvo orby dne 17. června 1909. Stavba budovy a skladiště byla zadána firmě Matěj Blecha v Praze a dodávka strojního zařízení firmě Bromovský, Schulz a Sohr v Praze. Cukrovar vznikl jako malý podnik v krajně nepříznivých dobách. Surovárenskou kampaň zahájil dne 10. října 1910, bílé zboží vyráběl v kampani 1919/20. Na počátku dvacátých let zpracoval v surovarně denně až 13 tisíc metrických centů a vyráběl v rafinerii až třidvacet vagonů bílého zboží. Vrchním ředitelem byl Ing. Eduard Viewegh. Viz CRON, *Život a práce*, 18–20, FRONĚK, 290–293. Jana Rozkošného přivedly k cukrovarnictví, největšímu odvětví zemědělského průmyslu na Moravě, jeho styky v brněnské a vídeňské sněmovně, záležitosti a jednání vedoucí jak k založení Moravské agrární a průmyslové banky v Brně, jež financovala rovněž rolnické cukrovary, tak k udržení a rozvoji samostatného a ekonomicky silného německého vzorného rolnického podniku, jak byl označován a jenž vyvíjí činnost dodnes. Stal se postupně členem mnoha cukrovarnických korporací (viz dále).
- 26 Jan Rozkošný se postaral i o novou školní budovu (1901). Hospodářský spolek kojetínský školu vydržoval do roku 1910, kdy byla pozemštěna. Za tyto zásluhy ho Spolek zvolil svým čestným členem (1925).
- 27 Také další autor (FRONĚK, 291–292) potvrzuje, že „razantní a úspěšně“ založení cukrovaru v Němčicích „Rozkošného doslova katapultovalo do všech důležitých zájmových korporací“. Za Rakousko-Uherska měl být od roku 1912 členem komitétu Ústředního spolku pro průmysl řepového cukru se sídlem ve Vídni a po většinu válečných let členem vídeňské Cukerní ústředny, od založení v roce 1919 místopředsedou Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického a předsedou moravské obdoby – Moravskoslezského spolku cukrovarnického. Z dalších pro průmysl důležitých organizací lze jmenovat členství v Československém výboru pro provádění mezinárodní dohody cukerní, v Československé komisi cukerní, ve Výboru na ochranu československého řepářství a cukrovarnictví či v Ústředním svazu československých průmyslníků. Dále zasedal ve správních a v dozorčích radách společností: Asekuračního spolku československého průmyslu cukrovarnického, Společnosti pro pěstění řepového semene, Cukrovarnickém syndikátu, Průmyslové tiskárně, Spolku československých rafinerií cukru, Společenstva československých cukrovarů, Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě, Komitétu československých rafinerií cukru, Olomoucké agencii, Společném výboru surovarů a rafinerií cukru atd., celkem v sedmnácti zájmových organizacích odvětví (!).
- 28 PhDr. Renata Krejčí z Archivu Vysokého učení technického v Brně v e-mailové informaci ze dne 5. června 2008 píše, že spisový materiál ve věci udělení čestného doktorátu nenašla. Poskytla text diplomu, ve kterém jsou obsaženy základní informace: „Pod svrchovanou záštitou Republiky Československé má Česká vysoká škola technická v Brně právo vyznamenávat akademickými hodnostmi muže, kteří vynikli v technickém životě a získali si zásluh o technický pokrok. Požívaje tohoto práva usnesl se 29. října 1925 profesorský sbor této vysoké školy jednomyslně, aby byl poctěn hodností doktora věd technických pan Jan Rozkošný z Křenovic u Kojetína, rolník, průmyslník, senátor, za své zásluhy o povznesení zemědělství Moravy a o rozvoj chemického i cukrovarnického průmyslu naší vlasti. Když toto usnesení schválilo ministerstvo školství a národní osvěty 23. listopadu 1925, prohlašujeme tohoto vynikajícího muže čestným doktorem věd technických a udělujeme mu všechna práva související s touto hodností. To potvrzujeme svými podpisy: V Brně dne 6. března

1926. Prorektor [podpis chybí]. Rektor Prof. Ing. Bohumil Vlček. Promotor Ing. V. List. "Dále pak se mělo jednat o v pořadí pátý čestný doktorát, který ve své historii tato brněnská technika udělila.
- 29 Podrobnosti o slavnostech v občanském hostinci v Křenovicích u Kojetína, na nádvoří cukrovaru, kde bylo odhaleno bronzové poprsí Jana Rozkošného v nadživotní velikosti, a v sokolovně v Némčicích nad Hanou a na sokolském stadionu v Kounicově ulici v Brně, kde se mělo sejít na osm stovek lidí (a místopředseda Moravskoslezského spolku cukrovarnického v Brně Dr. Skutetzky předal čestný dar 150 000 Kč k založení dobročinné nadace Jana Rozkošného; „za mladší generaci, která pokračuje v práci o plné zhodnocení našeho zemědělství mluvil přisedící“ Viktor Stoupal, společný oběd v Besedním domě), srov. Jan Rozkošný sedmdesátníkem – oslava. *Zemědělská politika. Revue*. 1925, roč. 24, č. 5, s. 140–144 a FRONĚK, 291–292.
- 30 Jan Rozkošný, „otec zemědělského průmyslu“, byl zvolen čestným členem čtvrtého, zemědělsko-průmyslového odboru Československé akademie zemědělské v Praze.
- 31 Úplný pořad slavnosti v Praze dne 5. listopadu 1930 – VLÁČIL, *Život a práce*, 21–25. Rozkošný měl na slavnosti v Praze dne 23. března 1937 obdržet cenu Hanuše Karlíka za zásluhy o rozvoj zemědělského průmyslu, družstevnictví a zemědělského školství na Moravě. Viz FRONĚK, 292.
- 32 Jan Rozkošný se nedočkal nástupce a nositele rodového jména ani vnuka. Z jeho manželství se narodila jediná dcera Františka. Ta se provdala za MUDr. Josefa Zatloukala z Bílovic u Prostějova, lékaře ve Vyškově. Viz DOSTÁL, 236.

Prameny a literatura (výběr):

- ADAMEC, Jan, President Rozkošný šedesátníkem. *Přerovský obzor*, 1915, dne 19. října, s. 1n.
- TÝŽ, Rozkošný Jan, in: *Hospodářský slovník naučný* 4 (R–Ž), 1924, s. 242–243 (v hesle ho nazval „prototypem českého pokročilého rolníka“).
- BÍLÝ, František (ed.), *Lidová čítanka moravská*. Telč : Emil Šolc, 1907.
- ČOUPKOVÁ, Magdalena, Jan Rozkošný. Encyklopedie dějin města Brna (<http://www.encyklopedie.brna.cz/home/...>).
- DOSTÁL, František, *Křenovice u Kojetína. Grunty, domky a jejich držitelé*. Křenovice : Obec Křenovice, 1940.
- DRESLER, Václav, Síla hroudy a kult selského gruntu v českém románě. *Věstník Československé akademie zemědělské*, 1942, roč. 18, s. 400–403.
- 25 let činnosti Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Československé republice v Brně 1899–1923. Brno : Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v ČSR, 1924.
- FIALA, Petr, Sociální skladba české politické reprezentace na Moravě na počátku 20. století. *ČMM*, 1987, roč. 106, s. 52–72.
- TÝŽ, Zastoupení českých politických stran na moravském zemském sněmu na konci 19. století. *ČMM*, 1988, roč. 107, s. 61–83.
- TÝŽ, Sociální struktura českého sněmovního zastoupení na Moravě zvoleného v zemských volbách roku 1902. *ČMM*, 1992, roč. 111, s. 273–290.
- FRONĚK, Daniel, 150 let od narození Jana Rozkošného. *Listy cukrovarnické a řepářské*, 2005, roč. 121, č. 9–10, s. 290–293.
- Jan Rozkošný sedmdesátníkem – oslava. *Zemědělská politika. Revue*. 1925, roč. 24, č. 5, s. 140–144.
- Jan Rozkošný sedmdesátníkem. *Moravský hospodář*, 1925, roč. 27, č. 20, s. 201n.
- Jan Rozkošný sedmdesátníkem. Představitel selské energie. *Svoboda*, 1925, roč. 7, č. 243, dne 18. října, s. 1n., a Besídka. Životopis pres. Rozkošného. Tamtéž, s. 2.
- KRAVÁČEK, František, Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století. In *Z historie vesnice střední Moravy. Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého, Historie* 3. Praha 1976, s. 5–58.
- TÝŽ, Organizační a podnikatelská činnost české agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století (1896–1914). In *Hospodářské dějiny* 9. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1982, s. 315–410.
- TÝŽ, Počátky podnikatelské aktivity českého rolnictva na Moravě (zejména na Hané). In RAŠTICO-

- VÁ, Blanka (ed.), *České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami. Sborník příspěvků z celostátní vědecké konference konané ve dnech 24. a 25. září 1992 v Uherském Hradišti*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 1992 (1993), s. 71–78.
- TÝŽ, Specifika podnikatelské aktivity hanáckého rolnictva ve 2. polovině 19. století. In MYŠKA, Milan (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu. Protokoly kolokvií, konaných ve dnech 2.–3. prosince 1992 a 9.–10. prosince 1993 v Ostravě*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1994, s. 97–104.
- LAPÁČEK, Jiří, Poslanec Jan Rozkošný. *Prerovské echo*, 1998, roč. 7, č. 10 (ze dne 12. října 1998), s. 7. Lč. (= LONČ, Otto) 1855–1930. *Moravský hospodář*, 1930, roč. 32, s. 345n.
- M.(= MÁŠA, Jan), Jan Rozkošný. *Moravský hospodář*, 1905, roč. 7, s. 607n.
- MÁŠA, Jan, Jan Rozkošný šedesátníkem. *Moravský hospodář*, 1915, roč. 17, s. 567n.
- TÝŽ (ed.), *Jan Rozkošný 1855–1915*. Brno : Český odbor zemědělské rady pro markrabství Moravské, 1915.
- TÝŽ, Jan Rozkošný sedmdesátníkem. *Moravský hospodář*, 1925, roč. 27, č. 20, s. 191n.
- TÝŽ, *Jan Rozkošný 1855–1925*. Brno : Rolnická tiskárna, 1925.
- TÝŽ, Jan Rozkošný. Promluva k sedmdesátninám. Jan Rozkošný ve sborech zákonodárných. *Zemědělská politika. Revue* [Brno], 1925, roč. 24, č. 5, s. 101–113.
- OBRTTEL, František, *Moravští sedláci v letech 1848–1904. Příspěvek k politickým dějinám moravského venkova*. Olomouc; Přerov : nákl. vl., 1914 (Jan Rozkošný, s. 301n.).
- OBRTTEL, František, WENZL, František, *Moravští sedláci v druhé polovině 19. století*. Praha; Brno : F. Obrtel; Ústřední svaz českých hospodářských společenstev, 1931.
- Osmnáctá zpráva o činnosti českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské za rok 1915*. Brno : Český odbor zemědělské rady pro markrabství moravské, 1916, s. 151n.
- Rozkošný Jan, in: *Ottův slovník naučný* 22, 1904, s. 1.
- Rozkošný Jan, in: SEKANINA, František (ed.), *Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého*. Praha : Umělecké nakladatelství Josef Zeibrdlich, 1927, s. 1104.
- Rozkošný Jan, in: *Masarykův slovník naučný* 6, 1932, s. 246.
- Rozkošný Jan, in: *Ottův slovník naučný nové doby* V/2, (1998), s. 789.
- Rozkošný Jan, in: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1850–1950*, Bd. 9 (Lfg. 44), 1988, s. 303.
- Rozkošný Jan, in: TOMES, Josef a kol., *Český biografický slovník XX. století. III (Q–Ž)*, 1999, s. 59.
- Senior moravských zemědělců a jejich dlouholetý vůdce Dr. h. c. Jan Rozkošný dožije se 19. října t. r. v Křenovicích u Kojetína 85 let. *Moravský hospodář*, 1940, roč. 42, s. 323.
- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, stenoprotokoly ([http:// www.psp.cz/eknih/...](http://www.psp.cz/eknih/...)).
- Věstník hospodářského spolku pro okres kojetínský, všech samosprávných a hospodářských spolků, korporací a podniků na okrese kojetínském* [Kojetín], 1930, roč. 1, č. 7 – Slavnostní číslo k 75letým narozeninám Dra h. c. Jana Rozkošného.
- VLČEK, Karel, Život a dílo čestného člena ČAZ, Dr. h. c. Jana Rozkošného, patriarchy moravského zemědělství. (Předneseno na C. sborovém zasedání ČAZ dne 7. května 1947.) *Věstník Československé akademie zemědělské. Vědecký měsíčník pro zemědělskou techniku, ekonomiku, sociologii a politiku*, 1947, roč. 21, č. 5–6, s. 259–263.
- VOLDÁN, Vladimír (ed.) a kol., *Státní archiv v Brně. Průvodce po archivních fondech 3*. Praha : Archivní správa ministerstva vnitra, 1966, s. 375–378 (Moravská zemědělská rada).
- WENZL, František, *Zemědělské družstevnictví na Moravě*. Brno : Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v ČSR, 1929.
- WURMOVÁ, Milada, URBÁNKOVÁ, Libuše, *Zemědělská rada moravská 1898–1943 (1949)*. [Prozatímní] *Inventář* [fondu MZA G 183]. Brno : Státní archiv, 1959.
- Zpráva českého odboru zemědělské rady moravské vydaná při třicetiletém jubileu zemědělské rady moravské 1898–1908–1928*. Brno : Český odbor zemědělské rady moravské, 1928.
- Život a práce Dr. h. c. Jana Rozkošného. Prezidenta Moravské zemědělské rady, senátora a rolníka v Křenovicích u Kojetína. Soubor přednášek a projevů ze slavnostní schůze na počest 75tých narozenin prezidenta Dr. h. c. Jana Rozkošného, pořádané v Praze dne 5. listopadu 1930 Československou Akademií Zemědělskou. (Zvláštní doplněný otisk z 10. čísla VI. roč. Věstníku ČAZ.)* Praha : Československá akademie zemědělská, 1930.

**Jan Rozkošný (1855–1947) – “President, Intellectual”, Peasant
Introductory Notes**

Abstract

Jan Rozkošný, a peasant from Křenovice near Kojetín in the Haná region, attended the elementary school in his birthplace and consequently graduated from the two-year farming school in Přerov (1867–1879). Over time, he managed to become one of the co-organizers of the Moravian agriculture and agricultural cooperative movement. He worked as an activist of Kojetín-Přerov Farmers' Society (from 1879), as a mayor of his home village (from 1882), a Moravian Land Assembly deputy (from 1886), a representative of Austrian Imperial Council in Vienna (from 1887) and as a Senator in the National Assembly of the Czechoslovak Republic in Prague (from 1920). In addition, he was an observer at the Brno Moravian Land Committee (1900–06), a chairman or president of the Czech section of the Agricultural Council for the Moravian Margraviate in Brno (from 1898, after 1918 he presided its central committee), top manager of the center for advanced cooperative management called the Central Union of Czech Farming Enterprises in Moravian Margraviate in Brno (from 1898/99), and furthermore as a vice-chairman and chairman of the Land Cattle Insurance Company (from 1902), a chairman of the board of trustees of the Brno Moravian Agrarian and Industrial Bank, and worked in several influential sugar industry organizations. Rozkošný energetically supported the building of agricultural education network and strived for technical progress in Moravian agriculture. The wide range of his activities and numerous institutions he helped found and in which he worked have mostly been neglected by the historians of economics who deal with the modern history of Czech and Moravian agriculture.

Pavel Blaho – agrárnik a šíriteľ osvety

DANIELA WOLFOVÁ

Doktor Pavel Blaho sa narodil 25. 3. 1867 v rodine zámožného skalického roľníka. Školy začal navštevovať v čase, keď už bolo slovenské školstvo uhorskou vládou násilne pomaďarčené. Študoval na gymnáziách v Skalici a v Nitre. Medicínu vyštudoval vo Viedni. V roku 1898 si otvoril ordináciu v Skalici. Blahovu životnú dráhu veľmi významne ovplyvnil jeho strýko katolícky farár, ktorého inšpirovala drobná práca medzi ľuďmi. Svojim farníkom približoval starší Blaho nové metódy pestovania zemiakov a obilnín a taktiež im ukazoval ako správne pôdu meliorovať a hnojiť. Veľkou prednosťou Dr. Pavla Blahu bolo, že roľníkom zo Záhoria dokázal bez veľkého teoretizovania prinášať osvetové články jednak v časopise Pokrok ako aj v kalendári Nová domová pokladnica a neskôr aj v ľudových novinách, v ktorých od roku 1907 zamestnal aj rodáka z neďalekých Veľkých Levár A. Štefánka. Organizoval pre nich exkurzie na vyspelé moravské statky. Slovenským študentom sprostredkúval štúdium na českých a moravských hospodárskych školách ktoré k ich národnému uvedomovaniu prispievali ako školy v Uhorsku vychovávajúce zväčša presvedčených maďarónov. Popri lekárskej praxi sa angažoval aj pri zakladaní potravinových a peňažných družstiev. V roku 1898 založil Gazdovsko-potravný spolok v Skalici, ktorý bol podnetom pre zakladanie podobných spolkov na západnom Slovensku. V roku 1904 uviedol do prevádzky Rolnícke mliekárenské družstvo v rodnom meste. Tiež založil družstvo na nákup a speňažovanie výrobkov ľudového priemyslu a remesiel.

Venoval sa aj novinárskej a publikačnej činnosti. Organizoval divadelné predstavenia skalických ochotníkov a taktiež zakladal spolky triezvosti a ľudové knižnice. V Skalici založil spevokol. V roku 1905 tam dal vybudovať Spolkový dom, pri ktorom o rok neskôr založil aj múzeum, ktorého základom sa stala jeho zbierka ľudovo-umeleckých výrobkov.

Spolu s Milanom Hodžom boli predstaviteľmi raného agrárneho hnutia na Slovensku. V roku 1906–1913 organizoval roľnícke zjazdy v Skalici a stal sa prvým riaditeľom Ústredného družstva pre hospodárstvo a obchod založeného v roku 1912 v Budapešti. V roku 1906 bol zvolený za poslanca uhorského snemu za okres Svätý Ján. V rokoch 1903–1914 a 1918 pracoval ako sezónny lekár v Luhačoviciach. Počas svojej druhej návštevy USA v roku 1912 prednášal v krajských spolkoch o postavení Slovákov v Uhorsku. V čase prvej svetovej vojny pôsobil ako vojenský lekár v Kroměříži a v Sékesfehervári.

Po vzniku Československej republiky 1918 zastával viacero významných postov v štátnej správe a podieľal sa aj na vzniku agrárnej strany na Slovensku, ktorej bol prvým predsedom. Bol jedným zo signatárov Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918. Od 6. novembra 1918 bol menovaný za povereníka pražského národného výboru pre politickú administratívu, poľnohospodárstvo a zásobovanie v prvej dočasnej vláde na Slovensku. Od 17. decembra 1918 bol referentom poľnohospodárstva na ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. V rokoch 1918–1920 bol členom Revolučného Národného zhromaždenia. V rokoch 1920–1927 poslancom Národného zhromaždenia za agrárnu stranu. Od roku 1920 bol predsedom dozorného výboru Ústredného družstva v Bratislave a od roku 1921 predsedom Zemedelskej rady.

Dr. Pavel Blaho bol aktívny aj pri formovaní slovenského bankovníctva. V januári 1908 založil Obchodnú banku v Skalici. V júni 1909 Rolnícku a priemyselnú banku vo Veľkých Levároch, ktorá bola zárodkom neskoršej Americko-slovenskej banky v Bratislave. V banke pôsobil ako predseda resp. podpredseda jej Správnej rady až do svojej náhlej smrti 29. novembra 1927.

Použitá literatúra:

Zuberec Vladimír, Historický časopis 1972, ročník 20, číslo 2, str. 205–246.

Zuberec Vladimír, Historický časopis 1967, ročník 15, číslo 4, str. 573–599.

Pavel Blaho – Agrarian and Enlightenment Propagator**Abstract**

In 2007 passed eighty years of the death of Dr. Pavol Blaho, who was a famous Slovak doctor, publicist, politician, national awakener and the founder of agrarian political movement in Slovakia. He was popular with his work on the building of the cooperative system and with the dissemination of new methods and procedures in agriculture within the peasant society in West Slovakia.

Seznam účastníků konference a autorů příspěvků

- PhDr. Jana Brabencová**, Historický ústav AV ČR, Praha
Doc. PhDr. Jana Burešová, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc
Doc. PhDr. Jaroslav Čmejrek, CSc., Provozně-ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
PhDr. Ing. Antonie Doležalová, Ph. D., Vysoká škola ekonomická, Praha,
PhDr. Pavel Dufek, Ph. D., Národní archiv, Praha
PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph. D., Historický ústav, Jihočeská univerzita, České Budějovice
PhDr. Zdeněk Fišer, Moravské zemské muzeum, Brno
Prof. Dr. Agop Garabedian, Ústav pro balkanistiku, Bulharská akademie věd, Sofia, Bulharská republika
Dr. Teodorička Gotovska – Henze, Historický ústav, Bulharská akademie věd, Sofia, Bulharská republika
Mgr. Matej Hanula, Historický ústav, SAV, Bratislava, Slovenská republika
PhDr. Josef Harna, CSc., Historický ústav AV ČR, Praha
PhDr. Miloš Charbuský, CSc., Fakulta ekonomicko-správní, Univerzita Pardubice
PhDr. PaedDr. Karol Janas, Fakulta sociálně-ekonomických vztahov, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, Trenčín, Slovenská republika
PhDr. Jiřina Juněcová, Národní archiv, Praha
Doc. Dr. Rumjana Komsalova, Historická fakulta, Univerzita Paisije Chilendarského, Plovdiv, Bulharská republika
Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
Mgr. Renata Kuprová, Národní archiv, Praha
PhDr. Vlastislav Lacina, CSc., Historický ústav AV ČR, Praha
PhDr. Jiří Lapáček, Státní okresní archiv, Přerov
PhDr. Marie Makariusová, Historický ústav AV ČR, Praha
Dr. Krassimira Marholeva, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, Slovenská republika
PhDr. Pavel Novák, CSc., Národní zemědělské muzeum, Praha
PhDr. Gustav Novotný, CSc., Historický ústav AV ČR, Brno
Doc. PhDr. Zdeněk Pátek, CSc., Provozně-ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita, Praha
Mgr. Filip Paulus, Národní archiv, Praha
PhDr. Jaroslav Rokoský, Ph. D., Filozofická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem
Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, Praha
PhDr. Magdaléna Rychlíková, Národní muzeum, Praha
Doc. PhDr. Lubomír Slezák, DrSc., Historický ústav AV ČR, Brno
Dr. Marijana Nikolova Stamova, Ústav pro balkanistiku, Bulharská akademie věd, Sofia, Bulharská republika
Dr. Stefan Stefanov, Bulharská asociace farmářů, Sofia, Bulharská republika
Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
Mgr. Pavel Šrámek, Ph. D., Státní okresní archiv, Pardubice
Doc. Ing. Elena Šubertová, Ph. D., Fakulta podnikového managementu, Ekonomická univerzita, Bratislava, Slovenská republika
Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc., Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha
Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc
Ing. PhDr. Daniela Wolfová, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, Slovenská republika

Dosud vydané sborníky z agrárních konferencí

Demokratické tradice ve vývoji československého zemědělství po roce 1918: Sborník příspěvků z celostátní konference, konané ve dnech 22.-23. 5. 1990 v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště; Slovákcké muzeum, 1991. – 178 s.

České a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami: Sborník příspěvků z celostátní vědecké konference konané ve dnech 24.-25. 9. 1992 v Uherském Hradišti. Slovákcké muzeum; Uherské Hradiště, 1992. – 164 s.

Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti: Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21.–22. dubna 1994. Uherské Hradiště; Slovákcké muzeum, 1994. – 142 s.

Studie Slovákckého muzea, č. 1. (1996). České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 4. 1996. – Uherské Hradiště; Slovákcké muzeum, 1996.
ISBN 80-901913-5-5

Studie Slovákckého muzea, č. 3. Zemědělství na rozcestí 1945–1948: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. – Slovákcké muzeum; Uherské Hradiště, 1998.
ISBN 80-86185-03-6

Studie Slovákckého muzea, č. 5. (2000). Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. – Uherské Hradiště; Slovákcké muzeum, 2000.
ISBN 80-86185-11-7

Studie Slovákckého muzea, č. 7. (2002). Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám. – Uherské Hradiště; Slovákcké muzeum, 2002.
ISBN 80-86185-18-4

Studie Slovákckého muzea, č. 9. (2002). Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: Sborník příspěvků z mezinárodní konference věnovaný památce Samuela Cambela. – Uherské Hradiště; Slovákcké muzeum, 2004.
ISBN 80-86185-38-9

Studie Slovákckého muzea, č. 11. (2006). Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24. a 25. 5. 2006. – Uherské Hradiště; Slovákcké muzeum, 2006.
ISBN 80-86185-55-9

Posudek na sborník příspěvků z mezinárodní konference Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami

(Studie Slovákckého muzea 13, ed. Blanka Rašticová), Uherské Hradiště 2008, 228

Posoudit sborník příspěvků z vědecké konference představuje skoro stejně nesnadný úkol jako takovou konferenci připravit a se zdarem uspořádat. V tomto ohledu patří podobně jako u předchozích konferencí a sborníků velká zásluha PhDr. B. Rašticové. Máme před sebou skutečně zdařilé dílo po stránce ediční a také neobyčejně záslužný počin pro dějiny československého, českého i evropského zemědělství a agrarismu. V našem případě byla poslední konference v Uherském Hradišti věnována závazně a pro dnešní politiku též poučné otázky místa a vlivu čs., příp. jinonárodních agrárních stran ve vládních a samosprávných orgánech a strukturách. Titul sborníku vymezuje časově zařazení obsažených zde referátů a příspěvků na období meziválečné, nicméně jsou tu i mírné, vcelku nerušivé přesahy do historie před rokem 1918 a po r. 1939. Po mém soudu by ovšem měla být nevšední ediční a organizátorská práce B. Rašticové zřetelně zvýrazněna hned na titulní straně a nikoli jen v tiráži na poslední straně. Je to běžný úzus u podobných sborníků, vydávaných u nás i v cizině.

Sborník vcelku zahrnuje dva hlavní referáty syntetické povahy a 25 dílčích, specificky zaměřených referátů. Všechny jsou vhodně opatřeny souhrnem v angličtině a už tímto způsobem mohou dobře prezentovat naši historiografii v cizině. Konference a sborník nesou také právem označení „mezinárodní“; přispěla do nich též řada cizích historiků a odborníků: pět ze Slovenské republiky a další tři z Bulharské republiky. Příspěvky z ciziny jsou vesměs velmi přínosné a obohacují naše dosavadní znalosti. Cenné je mimoto to, že se také jeden z hlavních referátů obíral mezinárodní tematikou (J. Rychlík) a významně k ní přispěly též další české referáty: E. Kubů – J. Šouša o Mezinárodním agrárním byru, J. Čmejrek o agrární straně ve Švédsku a L. Švec o Svazu lotyšských zemědělců.

Jak už to u podobných konferencí a sborníků bývá, sejdou se na nich více méně nezávisle na pořadatelích příspěvky různé kvality a délky. Posuzováno po této straně je hlavní referát Harnův přehledný, informativní a přínosný, naproti tomu překvapuje nižší úroveň druhého hlavního referátu Rychlíka (popisný a povrchní náčrt s dosti chaotickým zeměpisným řazením jednotlivých zemí), jistou omluvou byla obtížnost tématu. Ostatní referáty jsou vesměs pečlivě zpracované a přinášejí celou řadu nových a cenných poznatků. Zkušenosti odborníci jako V. Lacina a M. Trapl velmi dobře zvládli velká syntetická témata, ale stejně tak se o celkový zdar sborníku zasloužili referenti zčásti se specifickou, zčásti s regionální tematikou nebo s biografickými náměty. Za velmi užitečné a faktograficky přínosné považuji zejména referáty J. Rokoského, P. Šrámka, J. Dvořáka a zvláště P. Dufka, z biografických vyniká zejména referát L. Slezáka o Viktoru Stoupalovi a J. Juněčové o Josefu Huclovi, příspěvek o Janu Rozkošném je poněkud rozvláčný, Dufkovu příspěvků by asi slušel jiný, výstižnější název. Zvláště si cením příspěvků čerpajících z archivních fondů (Dufek, Lapáček, Juněčová aj.). Jisté rozpaky vyvolává referát A. Doležalové (plytký, frázovitý, na slabých teoretických a faktografických základech a s poněkud ahistorickým pojetím: agrární strana měla přece svůj program ještě předtím než mohl Josef Macek – viz jeho narození – vystoupit se svými ekon. názory; že byl Macek pro agrární stranu „velkou inspirací“, s. 133, není ničím konkrétně doloženo).

Jednotlivé příspěvky nemají bohužel jednotnou úpravu poznámkového aparátu ani co do formy, ani co do obsahu. Příkladem přemrštěného používání poznámkového aparátu k vysvětlivkám je referát G. Novotného. Teď se s tím asi nedá nic dělat. Ale aspoň pro příště v zájmu zvýšení vědecké úrovně sborníků doporučuji všem účastníkům předem zaslat regule. Rovněž v textu, zvl. v případě referátů s hospodářskou tematikou, doporučuji napříště zavést jednotnou úpravu tabulek: vložit její název, v případě, že je jich více, její pořadové číslo, a posléze pod tabulkou „pramen“ (jistý návod poskytuje referát E. Šubertové). Po začlenění tabulky by měla následovat interpretace vložených čísel, na což mnozí autoři někdy zapominají nebo to jaksí neumí.

Celkem hodnotím k posouzení předložený sborník jako velmi zdařilý a po mnoha stránkách jako přínosný. S vědomím toho doporučuji Slovákckému muzeu jeho brzké vydání tiskem.

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Agrárni strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami

(Recenzný posudok)

Zborník obsahuje dva bloky príspevkov. Prvý má širší záber a je venovaný účasti agrárnych strán a hnutí vo vládach strednej a východnej Európy v rokoch 1918–1939. Uvádza ho príspevok J. Rychlíka, v ktorom autor s prehľadom načrtol charakter agrárnych strán, ich vývoj a možnosti pôsobenia v rôznych politických podmienkach v uvedenom regióne a období. Nadväzuje naň príspevok o vývoji medzinárodnej spolupráce agrárneho hnutia a jej inštitucionalizácii vytvorením Medzinárodného agrárneho bureau s dôrazom na úlohu A. Švehlu pri jeho ideovom a organizačnom formovaní (E. Kubů – J. Šouša). Ďalšie state sú venované agrárnym stranám v jednotlivých krajinách, kde tieto strany boli silným politickým faktorom. Prezentuje sa v nich úloha agrárnej strany vo Švédsku pri upevňovaní demokracie a sociálneho štátu (J. Čmejrek), význam Svazu zemédlcov na lotyšskej medzivojnovnej politickej scéne (L. Švec) a postavenie a činnosť Bulharského ľudového zemédlského svazu počas monarchistickej diktatúry v Bulharsku v rokoch 1934–1939 (M. Stamova). Na konferencii odzneli ešte ďalšie dva referáty bulharských kolegov T. Gotovskej-Henze o G. M. Dimitrovovi (II., zatiaľ neuvverejnená časť referátu z predchádzajúcej konferencie) a S. Stefanova o aktuálnych otázkach bulharského poľnohospodárstva po vstupe Bulharska do EU.

Druhý blok príspevkov o pôsobení agrárnej strany v Československu zastrešuje pilotná štúdia J. Harnu Postavení republikánské strany ve vládních a v parlamente první Československé republiky. Autor v nej nastoluje problém riešenia všeobecných a partikulárnych záujmov, s ktorým sa musela agrárna strana ako vládna strana neustále vyrovnávať – ak mala pôsobiť ako stabilizujúci faktor politického systému. Pozitívne hodnotí dosiahnuté výsledky, zároveň však uvádza mnohé neobjasnené momenty: systematický výklad pôsobenia agrárnej strany vo vláde a s tým súvisiacu otázku jej koalíčného potenciálu, pôsobenia v samosprávnych orgánoch, v regiónoch, v hospodárskej a finančnej oblasti, hlbšie objasnenie jej vzťahu k iným politickým stranám i vlastným afilovaným organizáciám, ako aj zhodnotenie v strane pôsobiacich osobností na rôznych úrovniach.

Mnohé príspevky už načierajú do uvedenej problematiky. Popri zhodnotení programových priorít agrárnej strany (V. Lacina) a ich porovnaní s programami iných strán (A. Doležalová), či ich ambíciami vyrovnaf sa v sociálnej oblasti agrárnikom (M. Trapl) sú v zborníku state o pôsobení strany vo vláde M. Hodžu (P. Šrámek) a jej vplyve na celoslovenskej či na regionálnej úrovni (P. Martuliak, M. Hanula a K. Janas). V zborníku sú príspevky o zastúpení agrárnej strany v jednotlivých inštitúciách: v SPŮ, Zemedelskej rade, národohospodárskych zboroch, samosprávnych orgánoch, regiónoch, okresoch i obciach, záujmových i odborových organizáciách (J. Burešová). Prínosné sú výsledky výskumu o pôsobení exponentov strany v dôležitých ekonomických oblastiach (L. Slezák), čoho sa dotýkajú aj medailóny o jednotlivých významných osobnostiach agrárneho hnutia (J. Junecová, G. Novotný, D. Wolfová).

Príspevky prezentované v zborníku umožňujú na základe nových informácií spresniť obraz širokospektrálneho pôsobenia agrárneho hnutia a jeho politickej reprezentantky Republikánskej strany zemedelského a malorolníckeho ľudu. Obsahujú aj veľa inšpirujúcich námetov pre ďalší výskum tohoto dôležitého politického subjektu a jeho úlohy v politickom a hospodárskom živote I. ČSR. Objektívny prístup autorov v nazeraní na danú problematiku a vedecká úroveň jej spracovania sú určite dobrým doporučením zborníka odbornej i širšej čitateľskej verejnosti.

V Bratislave 9. októbra 2008

PhDr. Natália Krajčovičová, CSc., Historický ústav SAV Bratislava

AGRÁRNÍ STRANY VE VLÁDNÍCH
A SAMOSPRÁVNÝCH STRUKTURÁCH
MEZI SVĚTOVÝMI VÁLKAMI

Editorka: Blanka Rašticová

Studie Slovákého muzea 13

Vydalo Slováké muzeum v Uherském Hradišti
ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, v. v. i., pobočka Brno,
v roce 2008 za finanční podpory

Odborového svazu pracovníků zemědělství a výživy – Asociace svobodných odborů ČR, Praha
a Media Representations, spol. s r. o., Praha

Recenzenti: Prof. PhDr. Zdeněk Jindra, CSc., PhDr. Natália Krajčovičová, CSc.

Odpovědný redaktor PhDr. Ivo Frolec

Obálku navrhla Ema Pelikánová

Překlad: Mgr. Petr Mores

Text neprošel jazykovou úpravou.

Tisk Expodata-Didot Brno

Náklad 250 ks

Neprodejné

ISBN 978-80-86185-72-9